

Toth Szilárd

A hidegháború története

Kultúra, propaganda
és stratégiai politikák

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001097658

Lektorok:

Prof. dr. Marcela Sălăgean

Conf. dr. Nagyné Rózsa Erzsébet

X 218080

© Toth Szilárd, 2014.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
TÓTH, SZILÁRD

A hidegháború története: kultúra, propaganda és
stratégiai politikák / Toth Szilárd. - Cluj-Napoca: Presa
Universitară Clujeană, 2014

Bibliogr.

ISBN 978-973-595-784-1

32

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	7
A HIDEGHÁBORÚ: A FOGALOM MEGHATÁROZÁSA ÉS A KITÖRÉSÉNEK AZ OKAI.....	9
A HIDEGHÁBORÚ KEZDETE: A GÖRÖGORSZÁGI POLGÁRHÁBORÚ ÉS A MARSHALL-TERV.....	18
A HATALMI TÖMBÖK KIALAKULÁSA: A NYUGATI TÁBOR... 31	
A HATALMI TÖMBÖK KIALAKULÁSA: A SZOVJET TÖMB.....	56
AZ ELSŐ BERLINI VÁLSÁG. A NATO ÉS A VARSÓI SZERZŐDÉS LÉTREJÖTTE.....	72
A KOMMUNIZMUS BERENDEZKEDÉSE KÍNÁBAN.....	77
A KOREAI HÁBORÚ.....	82
A BANDUNGI KONFERENCIA ÉS AZ „EL NEM KÖTELEZETTEK” MOZGALMA.....	92
AZ 1956-OS IKERVÁLSÁG.....	102
FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC MAGYARORSZÁGON	104
A SZUEZI VÁLSÁG.....	112
AZ INDOKÍNAI HÁBORÚ.....	127
AZ ELSŐ INDOKÍNAI HÁBORÚ.....	129
A MÁSODIK INDOKÍNAI (VIETNAMEI) HÁBORÚ.....	139

A SZOVJET-KÍNAI KAPCSOLATOK ÉS A KULTURÁLIS FORRADALOM.....	155
A BÉKÉS EGYMÁS MELLETT ÉLÉS ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA	175
A KUBAI RAKÉTAVÁLSÁG.....	203
A „PRÁGAI TAVASZ”	219
AFGANISZTÁN ÉS KÖVETKEZMÉNYEI.....	227
MANIPULÁCIÓS TECHNIKÁK, PROPAGANDA, SZABAD EURÓPA RÁDIO.....	237
KARIKATÚRÁK ÉS SAJTÓPROPAGANDA A HIDEGHÁBORÚ ALATT: A KOREAI HÁBORÚ MEGJELENÍTÉSE A KORABELI ROMÁNIAI MAGYAR NYELVŰ KOMMUNISTA SAJTÓBAN....	249
A NUKLEÁRIS FEGYVEREK ÉS A HIDEGHÁBORÚ: MEGHATÁROZÁS, PROLIFERÁCIÓ, NON-PROLIFERÁCIÓ, LESZERELÉS ÉS A HIDEGHÁBORÚ VÉGE.....	264
KÖVETKEZTETÉSEK.....	293
KÖNYVÉSZET	295
FOGALOMTÁR.....	303
ABSTRACT	345
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	349
MELLÉKLETEK.....	357

Előszó

Könyvet írni nehéz, tankönyvet írni pedig még nehezebb, különösen, ha az író tudós történész és tanár is egyben. Toth Szilárd *A hidegháború története. Kultúra, propaganda és stratégiai politikák* című egyetemi jegyzete egyrészt a történész munkája, aki egy olyan időszak történetét dolgozza fel, melyre a mai diákság szülei, nagyszülei mint életük részére emlékeznek. Másrészt az egyetemi oktató, a tanár könyve, aki egyszerűen, érthetően, mégis tudományos igényvel kívánja végigvezetni a hallgatókat és az olvasókat a hidegháború történetén, a legfontosabb történelmi eseményeket, válságokat elemezve, feldolgozva.

A hidegháború mintegy négy évtizedét a két szembenálló birodalom és a köréjük szervezett katonai tömb versengése és közvetítőkön keresztül vívott küzdelme határozta meg, miközben az ún. harmadik világ az El-Nem-Kötelezettek mozgalmával jelezte távolságtartását. Az első hidegháborús évtizedek fegyverkezési versenye és fegyveres konfliktusai vezettek a hidegháború második felének enyhüléséhez, melynek a párbeszéd és a fegyverzetellenőrzési tárgyalások és nemzetközi megállapodások lettek a fő jellemzői. A minden politikai szándék ellenére egyre több ország birtokába jutó tömegpusztító fegyverek, különösen a nukleáris fegyverek és a rohamosan fejlődő rakétatechnológia a hidegháborús korszak meghatározó elemei lettek. Jóllehet a nemzetközi jog által elismert atomhatalmak számát az 1968-ban aláírásra megnyitott Atomszorompó szerződés rögzítette, és kötelezte a részes államokat, hogy jóhiszemű tárgyalásokat folytassanak a nukleáris leszerelés irányában, a nukleáris fegyverek máig nem tűntek el az elismert és az azóta nukleáris fegyverek birtokába jutó, ún. de facto atomhatalmak arzenáljából. Mégis, a hirosimai és nagaszaki atomtámadást követően éppen a nukleáris fegyverek voltak azok az eszközök, mely a törékeny egyensúly megtartásában igen jelentős szerepet játszottak. A mára lezárult hidegháború

tapasztalatait összegezve elmondhatjuk, hogy a nukleáris fegyverek célja és haszna éppen az elrettentésben valósult meg, azaz éppen ezeknek a fegyvereknek volt köszönhető, hogy a világ egy újabb világháborút elkerülhessen.

A hidegháború azonban fontos támpont a mai, poszt-hidegháborús rendszer leírásában és értelmezésében is: egyrészt máig ható okokat és okozatokat eredményezett, és ezek feltárásával, elemzésével a mai nemzetközi rendszer bizonyos folyamatainak megértéséhez is hozzásegít. Másrészt, a hidegháború az a viszonyulási pont, melyhez mai világunk viszonyait és folyamatait mérjük és hasonlítjuk. Harmadrészt azonban a hidegháború egyfajta ellenpontot is képez, hiszen a mai nemzetközi rendszer a hidegháborús 2+1 tömbszemléletéhez képest teljesen más képet mutat, és máig nem világos, hogy a kétpólusú világot mi is követi majd: az egypólusú világ koncepcióját gyorsan meghaladták az események, de ma is vita van abban a tekintetben, hogy multi-poláris vagy a-poláris, azaz pólus nélküli világban élünk-e.

Toth Szilárd *A hidegháború története. Kultúra, propaganda és stratégiai politikák* című egyetemi jegyzete a mai világunkat megelőző hidegháborús korszakról ad átfogó képet, az elméletek, a legnagyobb konfliktusok, a békés egymás mellett élés és a fegyverzetkorlátozás és leszerelés tematikus fejezetein keresztül. Jó szívvel ajánlom hallgatóknak és érdeklődő olvasóknak egyaránt.

Budapest, 2014. szeptember 28.

N. Rózsa Erzsébet

Külügyi és Külgazdasági Intézet

A hidegháború: a fogalom meghatározása és a kitörésének az okai

A hidegháború fogalmat a XX. században Walter Lippmann amerikai újságíró és politikai elemző használta először és hamarosan, 1947-ben, már be is vonult a közhasználatba és a szakirodalomba. Eredetileg a fogalom megalkotója Don Juan Manuel spanyol író volt, aki ezzel a fogalommal jellemezte a spanyol félszigeten uralkodó kereszténység és iszlám közötti viszonyt a XIV. században: a forró háború békével ért véget, de olyan békével, amelyik egyik félnek sem hozott sem dicsőséget, sem megnyugvást.¹ Ezt a fogalmat vette át és népszerűsítette Walter Lippmann 1947-ben.

A hidegháború kitörésének az okairól rengeteg elmélet íródott. Ezeket valójában három fő elméleti iskola alapján osztályozhatjuk:

1. A tradicionalista (ortodox)
2. A revizionista
3. A poszt-revizionista

A tradicionalisták szerint a hidegháború fő okát a szovjetek „világforradalmi szándékaiban” találhatjuk. A szovjet politikai elit eddigi tapasztalataira építve, meg volt győződve, hogy a béke nem maradhat fenn a kapitalista és a kommunista világ között, és a kapitalisták a kommunizmus felszámolását tűzték ki céljukként. Ezt a félelmüket megerősíti a nyugati intervenció az orosz polgárháború idején (1918-1921), amikor a nyugati nagyhatalmak a kommunisták ellen harcoló „fehérgárdistákat” támogatták. Az újabb nyugati intervenció megelőzésére a kommunisták a „világforradalom” minél korábbi kiterjesztését akarták, hogy ezáltal megbuktassák a

¹ McCauley, Martin: *Origins of the Cold War, 1941-1949*, Revised third edition, Pearson Education, London, 2008. 10.

kapitalizmust.² A tradicionalista elmélet megfogalmazója George F. Kennan, a „Hosszú Távirat” szerzője volt.³

Harry Truman amerikai elnök 1946-ban kapott Moszkvából egy jelentést az orosz ügyek egyik legkiválóbb szakértőjétől, George F. Kennan-tól, aki evidenciaként kezelte, hogy a szovjet politika célja a nyugati hatalmak meggyengítése, ám arra a következtetésre jutott, hogy az oroszok mindig meghátrálnak, ha erős ellenállásba ütköznek. Ettől kezdve az amerikai politika ezekből a megállapításokból táplálkozott.⁴

George F. Kennan nagyon fiatalon hatalmas diplomáciai karriert futott be: Genfben, Hamburgban kapott megbízatást, majd a csak 31 éves diplomata Rigában szolgált harmadtitkárként, majd 1933-ban Moszkvába helyezték át, mint az ottani viszonyok és nyelv-képzett szakértőjét. Kennan a kommunizmust élesen elutasító, de az orosz kultúra felé tisztelettel és nagyfokú érdeklődéssel forduló amerikaiként érkezett a Szovjetunió fővárosába. 1935-36-ban másodtitkárként tért vissza a moszkvai amerikai nagykövetségre.⁵

Kennan karrierjének legfontosabb szakasza akkor kezdődött, amikor 1944-ben harmadszor került külszolgálatra Moszkvába, immár követ-tanácsosként, az amerikai nagykövetség második embereként. Amit a Szovjetunióban tapasztalt hét év távollét után, egyáltalán nem nyerte el a tetszését. Sztálin állama ekkorra milliók szenvedésének az országa lett: a háború létbizonytalanságot és éhínséget hozott, miközben a kommunista rendszer félelemben tartotta a lakosságot és nagyfokú bizalmatlansággal kezelte a nyugati diplomatákat. Mindezt akkor tapasztalta Kennan, amikor Washingtonban még szimpátiával és szövetségesi lojalitással tekintettek Szovjetunióra és vezetésére. Kennan számos alkalommal tudományos tanulmányokban és diplomáciai táviratokban adta

² Loth, Wilfried: *Împărtășirea lumii: istoria războiului rece: 1941-1955*, Editura Saeculum, București, 1997.

³ McCauley, Martin: i.m. 10.

⁴ Csizmadia Sándor: *A nemzetközi kapcsolatok története (1945-1991)*, Budapest, 2004, 26-27. <http://doksi.hu/get.php?lid=16981> (2014.04.15.)

⁵ Fehér Zoltán: *Nekrológ: George F. Kennan. Egy realista diplomata az amerikai külpolitika alakításában*, *Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata*, II. évfolyam 2005/2-3. szám, 84, <http://www.kul-vilag.hu/2005/0203/pr-kennan.pdf> (2014.03.03.)

nagykövete, Averell Harriman és a washingtoni külügyi vezetés tudomására fenti nézeteit, de ők egyelőre nem hallgattak rá, nem voltak nyitottak mélyebb, tudományos elemzéseire. 1946. február 22-én Kennan, a moszkvai amerikai nagykövetség akkori ügyvivője megírta az úgynevezett *Hosszú Táviratot* (Long Telegram), amely egyszerre a perifériáról a külpolitika középpontjába repítette az akkor 42 éves diplomatát. A közel 8.000 szóból álló elemzés⁶ témáját tekintve a State Department kérésére született, de hosszúsága és mélysége a diplomácia világában rendkívül szokatlan volt. A State Department eredeti kérése az volt, hogy a moszkvai nagykövetség adjon magyarázatot Sztálinnak és a szovjet vezetésnek a megelőző időszakban tapasztalt, szövetségesi kapcsolatokba nem illő, ellenséges megnyilvánulásaira. Kennan nem egy teljesen új gondolatmenetet öntött távirati formába, hanem már évek óta hangoztatott nézeteit ismételte meg és fejtette ki bővebben. És az időzítés tökéletes volt. A Long Telegram akkor vázolta fel a szovjet politika valódi motivációit és az egyetlen lehetségesnek tűnő amerikai viszonyulást ehhez, amikor Washingtonban a korábbi politika működésképtelenségét már belátták, de új alternatívát senki nem tudott még felrajzolni. Kennan mindezt megtette.⁷

A *Hosszú Távirat*, anélkül, hogy mindezt nyíltan kimondta volna, lényegében kétségbe vonta a Szovjetunió irányában addig követett amerikai külpolitika alapját, miszerint a szovjetek magatartását az amerikai (illetve a nyugati) politika érdemben befolyásolja, sőt a kétoldalú kapcsolatok az Amerikai Egyesült Államok hozzáállásán múlnak. Rooseveltné elnöksége idején, amikor a diplomáciai kapcsolatok felvétele megtörtént, a Szovjetunió először potenciális, később pedig valódi szövetségesként szerepelt a náci Németország és Japán elleni harcban, s ezért pozitív megítélés alá esett. Kennan lerántotta a leplet a Szovjetunió másik arcáról, amely már rövid távon sem tekintette barátainak a nyugati hatalmakat. A távirat szerint „a Kremlnek a nagyvilág dolgaira vonatkozó neurotikus látásmódja mélyén az oroszok hagyományos és ösztönös

⁶ Amelyről maga Kennan is azt mondta, hogy egy eddig nem tapasztalt megterhelése volt a táviróhálózatnak! Gaddis, John Lewis: *Războiul Rece*, RAO International Publishing Company, București, 2006, 44.

⁷ Fehér Zoltán: i.m. 85.

bizonytalanság-érzete található.” Ebből következőleg a szovjet hatalom „érzéketlen az ész logikájára és rendkívül érzékeny az erő logikájára.”⁸

Washingtonban mintha csak egy ilyen lökésre vártak volna: Kennan táviratát kézről kézre adták, másolták, és (ami különösen ritka volt hosszú opusok esetében) a vezetők mind végigolvasták. Az amerikai külpolitikát a *Hosszú Távirat* és Churchill ezzel egyidejű aktív, azonos irányú fellépése (fultoni beszéd⁹) elmozdította egy bizonytalan és kapkodó pozícióból a szovjet fenyegetést komolyan vevő álláspont irányába. Kennan a *Hosszú Távirat* után néhány hónap múlva visszahívták Washingtonba, ahol kinevezték a National War College külpolitikáért felelős vezető-helyettesévé. Az akkor nemrég alapított intézményben diplomatáknak, a fegyveres erők tisztjeinek, összességében nagyon befolyásos közönségnek tartott kurzusokat geopolitikáról, stratégiáról és külpolitikáról. James Forrestal akkori haditengerészeti miniszter (Navy Secretary), aki az általa széles körben terjesztett Long Telegram idejétől kezdve felkarolta Kennant (többször meghallgatta az előadásait, és felkérte, írjon számára egy elemzést a szovjet politika mozgatórugóiról és a lehetséges amerikai magatartásról). A diplomata el is készítette a dolgozatot, amelyet James Forrestal szintén lelkesen terjesztett Washingtonban.¹⁰ És innen indult el a hidegháború okairól szóló tradicionalista iskola megalapozása: a szovjet fenyegetés veszélye, amelyet a marxizmus-leninizmus osztályharc-elmélete alapoz meg és a „világforradalomban” fog kiteljesedni. Ugyanez a tradicionalista elmélet azt állította, hogy Rooseveltnél elnök és külügyminisztere, Cordell Hull, majd Truman elnök és külügyminisztere, James F. Byrnes naivak voltak és félreértették a Szovjetunió terjeszkedő szándékát.¹¹ És mindez felbátorította a Szovjetuniót, hogy terjeszkedni próbáljon, és ezek után már elkerülhetetlenné vált a

⁸ George F. Kennan: *Long Telegram*. in: Dennis Merrill – Thomas G. Paterson: *Major Problems in American Foreign Relations*. Vol. II: Since 1914. (5. kiadás.) Boston: Houghton Mifflin Company, 2000. 210-212, apud Dr. Fehér Zoltán: i.m. 86.

⁹ Churchill beszédét lásd: McCauley, Martin: i.m. 141.

¹⁰ Fehér Zoltán: i.m. 86.

¹¹ McCauley, Martin: i.m. 10-11.

hidegháború kitörése. Összegezve, tehát a hidegháború kitöréséért, az amerikai politikai elit naivságát eltekintve, a Szovjetunió és a kommunizmus terjeszkedése a felelős.

Másfelől kialakult a revizionista elméletet valló iskola, amelyik az előbbinek gyökeresen az ellenkezőjét állítja. Ez az elmélet főleg Henry A. Wallace nevéhez fűződik, aki Rooseveltnél elnök alelnöke volt 1941-1945 között, majd Harry S. Truman elnök ellenjelöltje lesz az 1948-as elnökválasztásokon a Haladó Párt (baloldali) zászlaja alatt. Wallace szerint a Szovjetuniót nagyon súlyos veszteségek érték a második világháborúban és képtelen lett volna terjeszkedni, mint ahogyan a tradicionalista elmélet megalkotói ezt állították. Szerinte a Sztálin a kelet-európai államok megszállása által csak a Szovjetunió biztonságát akarta garantálni (akárcsak a Molotov-Ribbentrop paktum következtében szerzett „ütközőzónával”) és nem akart a nyugati demokráciák biztonságára törni. Erre érvként azt hozza fel, hogy Sztálin békés szándékát tükrözi az, hogy lecsitította a nyugat-európai országokban levő kommunistákat.¹² Ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államok volt az, aki agresszív külpolitikát folytatott az új piacok megszerzése érdekében („nyitott kapuk” elve, „pax americana”). Az Amerikai Egyesült Államok álnokságát és gazdasági expanzionizmusát az is illusztrálja Wallace szerint, hogy az Amerikai Egyesült Államok a világháború alatt is gazdasági háborút folytatott Nagy Britanniával, a későbbi szövetségesével.¹³ Ezt a revizionista elméletet később többen felkarolták. Ezek közül a leghíresebb William Appleman Williams, aki az úgynevezett amerikai újbaloldal legmarkánsabb képviselője. Az *amerikai újbaloldal* által képviselt revizionista iskola szerint az ideológia funkcionális szerepet kapott a két nagyhatalom szembenállásában.¹⁴ William Appleman Williams 1959-ben megjelent első jelentős műve óriási hatással volt a vietnami háborút ellenző mozgalmak létrejöttére és megerősödésére és az *újbaloldal* és a revizionista iskola megerősödésére (Gabriel Kolko, Gar

¹² Loth, Wilfried: i.m.

¹³ Uo.

¹⁴ Magyarics Tamás: *Az amerikai külpolitikai önkép és a hidegháború logikája*, Magyar Külügyi Intézet, 2010, 4. <http://www.hii.hu/doc/files/Projektek/OTKA/OTKAMT.pdf> (2014.04.05.)

Alperowitz, Lloyd C. Gardner).¹⁵ A revizionista iskola szerint, tehát, a hidegháború kirobbanásáért egyedüli felelős az Amerikai Egyesült Államok, mivel a második világháborúban legyengült Szovjetuniót megpróbálta gazdasági és politikai úton sarokba szorítani. A Szovjetunió hatalmas gazdasági és humán erőforrásban elszenvedett vesztesége után a saját gazdasága újjáépítésével volt elfoglalva, míg az Amerikai Egyesült Államok GDP-je megduplázódott a második világháború alatt és új piacokra volt szüksége a megnövekedett termelés „elhelyezése” végett. Az amerikai gazdasági és politikai expanzionizmus eszközei már a második világháború idején tapasztalhatóak (Cash and Carry, Lend-Lease) és utána folytatódnak (Marshall-terv, Truman-doktrína). A Szovjetunió nem tehetett egyebet, mint a saját biztonsága érdekében védekezzen, ahogyan csak tud.

A harmadik, a posztrevizionista iskola szerint mindkét fél felelős a hidegháború kirobbanásáért. Ebbe a kategóriába soroljuk az összes olyan elméletet, amelyik nem sorolható az első kettőbe. Az első két elmélet gyengeségei nyilvánvalóak: a tradicionalisták figyelmen kívül hagyják a Szovjetunió jogos biztonsági szükségleteit, míg a revizionisták mellőzik a Szovjetunió azon gesztusait, amelyekkel provokálták az amerikai külpolitika válaszreakcióit. A posztrevizionisták legkiemelkedőbb személyisége John Lewis Gaddis, aki 1972-ben egy nagyon alapos elemzést készített az amerikai külpolitikáról a Kennan *Hosszú Távirata* előtti és utáni periódusáról.¹⁶ Az Amerikai Egyesült Államoknak és Nagy Britanniának szüksége volt a Szovjetunióra, hogy legyőzhesse a náci Németországot. Ez meg is valósul minimális amerikai és brit veszteségek, de óriási szovjet vérvesztés árán.¹⁷ E stratégia

¹⁵ McCauley, Martin: i.m. 12-13.

¹⁶ John Lewis Gaddis egyébként több mint egy tucat könyvet írt a hidegháborúról, amelyek közül megemlítenéd: *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*. New York, 1982, 2005; *Războiul Rece*, RAO International Publishing Company, București, 2006; *Most már tudjuk : A hidegháború történetének újraértékelése*. Európa, Budapest, 2001; *The long peace : inquiries into the history of the Cold War*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1989.

¹⁷ Nincs egy általánosan elfogadott adat a második világháború veszteségeit illetően. A Szovjetunió halálos áldozatait a történészek általában 21-28 millió

rengeteg amerikai és brit alattvaló életét „spórolta” meg, de megengedte, hogy felemelkedjen egy olyan nagyhatalom, amelyik a náci Németországnál hatalmasabb és kiszámíthatatlanabb lett. Ennek a megfékezésére dolgozták ki George F. Kennan vezetésével a „feltartóztatás” politikáját (Containment). Annak ellenére, hogy a második világháború alatt Rooseveltet több figyelmeztetés is érte a Szovjetunió befolyásának a növekedéséből járó veszélyekre, ezt nem reagálta le kellőképpen. Túlságosan sokat koncentrált a háború katonai oldalára és elhanyagolta a katonai-politikai oldalának a megfelelő elemzését. A cél a győzelem kivívása volt minimális amerikai veszteség árán, és az meg is valósult, de a Szovjetunió politikai befolyásának a növekedése árán. William Christian Bullitt volt diplomata már 1943-ban figyelmeztette Rooseveltet egy memorandumában, hogy Sztálin céljai nem azonosak a nyugati szövetségesek céljaival, és hogy Moszkva ugyanolyan veszélyes Európára, mint Berlin, de üzenetének nem volt foganatja.¹⁸ Hasonló próbálkozásai voltak Churchillnek is, amikor erőltette a balkáni partraszállás tervét, hogy megelőzhesse azt, hogy a Vörös Hadsereg „szabadítsa” fel Közép-Európát. De ebből sem valósult meg semmi az amerikaiak „emberspórlása” miatt. Roosevelt nem volt elővigyázatos, hogy amerikai megszálló csapatok által biztosítsa a győzelmet. És ahogy William Christian Bullitt fogalmazta 1948-ban, az Amerikai Egyesült Államok megnyerte a háborút, de elvesztette a békét.¹⁹ Ugyanakkor Roosevelt nem tartott a kommunizmustól (Amerikában minimális volt a hatása) és bízott a kollektív biztonságban (ENSZ).²⁰ Mindezt megtetőzte, hogy a háború vége előtt Roosevelt meghalt és nem avatta be alelnökét, Harry S. Trumant a külpolitikai ügyekbe, sőt, távol tartotta ezektől. Roosevelten halála után, a tapasztalatlan Truman Roosevelten régi külpolitikai

közé teszik (ebből 10-12 millió katona), míg Nagy-Britannia 450.900 halottat (ebből 383.800 katona) és az Amerikai Egyesült Államok 418.500 halottat (ebből 416.800 katona) veszített. Ha az elvesztett lakosság arányát nézzük, még szembetűnőbb az aránytalanság: a Szovjetunió elvesztette lakossága 12,5-16,6 %-át, míg Nagy-Britannia 0,94 %-át és az Amerikai Egyesült Államok „csak” 0,32 %-át!

¹⁸ McCauley, Martin: i.m. 16-17.

¹⁹ Uo. 16.

²⁰ Uo. 18.

tanácsadóira volt hagyatkozva és jó ideig eltartott, amíg világosan kezdte látni a Szovjetunió szándékait.²¹ És mindez végül elvezett a „feltartóztatás” politikájához, a Marshall-tervhez és a Truman-doktrínához, tehát a hidegháború kiteljesedéséhez.

A hidegháború kitörésének az okairól rengeteg elmélet fogalmazódott meg az idő folyamán és ezek mind besorolhatóak valamelyik, fennebb bemutatott iskola tanai közé:

1. A szovjet fenyegetés elmélete – terjeszkedő marxizmus-leninizmus. Minden konfliktus kizárólagos okozója a Szovjetunió. Ez a tradicionalista iskola alapköve.
2. Amerikai imperializmus – agresszív kapitalizmus elmélet. Az előbbi elmélet tükörképe, amely szerint minden rossz az Amerikai Egyesült Államok gazdasági terjeszkedéséből származik. Ez a revizionista iskola alapköve.
3. A szuperhatalmak elmélete – az 1960-as években fogalmazták meg Kínában, hogy bebizonyítsák, hogy a Szovjetunió letért az igazi marxista-leninista útról. Az elmélet szerint a szuperhatalmak (Amerikai Egyesült Államok és Szovjetunió) cinkos egyetértésben világuralomra törnek. Ez mutatja a Peking és Moszkva közti szakadást, ami majd az 1970-es években Peking és Washington közeledéséhez vezet.
4. A fegyverkezési verseny elmélete – a nukleáris fegyverektől tartó *harmadik világ* fogalmazta meg. Az elmélet szerint mindkét szuperhatalom felelős és a megoldás a nukleáris leszerelésben található.
5. Az Észak- Dél elmélet szerint a konfliktus igazi oka a gazdag és szegény államok közötti fejlettségi törésvonalban található. Az északi gazdag államok kizsákmányolják a déli szegényeket és a *harmadik világban* való befolyás megszerzéséért folyó versengés a konfliktus oka. Természetesen, a *harmadik világ* fogalmazta meg.
6. A Nyugat- Nyugat elmélet szerint a világ konfliktusainak az oka a gazdag kapitalista államok (Amerikai

²¹ Uo. 20.

Egyesült Államok, Japán és az Európai Unió) közti versengés miatt van. A hidegháború, a Szovjetunióval való konfliktus csak „ködösítés”, hogy eltereljék a figyelmet a valódi okról.

7. Az államon belüli elmélet szerint az államok belpolitikája kihat a külpolitikára és a politikusok kihasználnak bizonyos külpolitikai problémákat, hogy eltereljék a figyelmet a belpolitikai kérdésekről, vagy ezek által oldják meg őket.
8. Osztályharc elmélet – Marx a megfogalmazója. A kommunizmus és a kapitalizmus közötti feszültségek a szuperhatalmak közötti viszonyban testesül meg.²²

²² Loth, Wilfried: i.m. 41-42.

A hidegháború kezdete: a görögországi polgárháború és a Marshall-terv

A potsdami konferencia alatti nézeteltérések és második világháború utáni görögországi polgárháború már egyértelműen jelezte a korábbi szövetséges hatalmak közötti viszony konfliktusossá válását. De ez a háború a görög belpolitikai problémáknak is az eredménye volt. Először is a királyi trónt egy dán származású dinasztia foglalta el, másfelől II. György uralkodó 1936-ban véget vetett a demokráciának és Metaxas tábornok diktatúrájának kiépítését segítette elő. Az ország elleni olasz agresszió, majd a német megszállás következtében a fasiszmus elleni harc egybeesett a nemzeti felszabadítási harc kérdésével. Miközben II. György uralkodó az angoloknál kért menedéket Egyiptomban, a Görögországban megszervezett Nemzeti Felszabadítási Hadsereg (ELAS²³) erőteljesen baloldali hatás alá került: a jelentős mértékben a kommunisták által uralt partizáncsoportok ösztönzésére és közreműködésével az egész országra kiterjesztette tevékenységét. Ilyen körülmények között a politikai problémák csak nagyon élesen merülhettek fel a győzelem másnapján és közvetlen konfrontációkba torkolltak.²⁴

A görög ellenállási mozgalom valójában nagyon eltérő irányzatokra oszlott: egyfelől az ELAS-ra, melyet alapvetően a baloldali erők tartottak befolyásuk alatt, és másfelől az EDES²⁵-re, mely egy a monarchistákhoz közel álló liberális, helyenként konzervatív irányzat volt. A Görög Demokratikus Nemzeti Hadsereg 1942-től a britek támogatását élvezte, akik tanácsadókkal és

²³ Ellinikós Laïkós Apeleftherotikós Stratós

²⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 17.

²⁵ Ellinikós Dímokratikós Ethnikós Strátos – Görög Demokratikus Nemzeti Hadsereg

fegyverekkel segítették. A feszültség oly nagy volt a görög ellenállás két csoportja között, hogy már 1943-ban súlyos fegyveres összetűzésekre került sor az ELAS és az EDES erői között.

Ez a súlyos törésvonal visszatükröződött a görög hadseregben is, amely a brit erők oldalán harcolt a Közép-Keleten. A hadsereg soraiban mutatkozó mozgolódás tűrhetetlen volt a britek számára és Churchill parancsot adott a görög hadseregből a baloldali elemek eltávolítására²⁶, ami viszont hozzájárult II. György király helyzetének a konszolidálásához is. II. György görög király egyébként ígéretet tett a demokratikus erőknek, hogy a háború után Görögországban általános választásokat fognak tartani és olyan kormányt alakít, melyben minden antifasiszta erő képviselve lesz.²⁷

Az angolok számára létfontosságú volt a Földközi-tenger, ennek biztosítása céljából pedig létfontosságú volt számukra egy barátságos Görögország. W. Churchill Görögországot a *brit befolyási övezet*hez tartozó országnak tekintette, és ehhez megszerezte Sztálin áldását²⁸ és az amerikaiak hallgatólagos beleegyezését is. 1944 októberétől kezdve a németek kezdték csapataikat kivonni Görögországból (hogy ne rekedjenek a Balkánon a közeledő szovjet offenzíva miatt) és ennek hatására az ELAS október 12-én kirobbantotta az athéni felkelést. Kevéssel ezután a partizánok nem csak a fővárost, hanem az ország nagy részét ellenőrzésük alatt tartották. A fejlemények miatt nyugtalankodó britek október 14-én egy dandárjukkal partra szálltak Pireuszban és erővel elfoglalták a fővárost. Az angolok a Papandreu²⁹ vezette mérsékelt kormányt támogatták, de az ideiglenes kormányfő és az ellenállásban részt vett kommunisták között hamarosan komoly

²⁶ Több mint 5.000 baloldali katonát és tisztet távolítottak el a hadseregből és zártak fogolytáborba Egyiptomban, Szudánban, Líbiában és Dél-Afrikában. Továbbá minimálisra csökkentették az ELAS-nak szánt katonai segítséget.

²⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 17.

²⁸ Moszkva, 1944. okt. 8: a Sztálin-Churchill megállapodás, amelyben elosztották Közép-Európa háború utáni nagyhatalmi érdekövezeteit. Ennek értelmében Románia 90 %-ban szovjet, 10 %-ban angol, Bulgária 75 %-ban szovjet, 25 %-ban angol Magyarország és Jugoszlávia 50-50 %-ban, Görögország 10 %-ban szovjet és 90 %-ban angol befolyási övezet lesz. McCauley, Martin: i.m. 126-127.

²⁹ Georgios Papandreu (1888-1968)

súrlódások keletkeztek, ami november 29-én szakitáshoz vezetett. A baloldali erők erőszakos utcai tüntetéseket robbantottak ki Athénban, s a tüntetők összecsaptak a városban állomásozó brit egységekkel. II. György király, nem lévén ura a helyzetnek, kinevezett egy régent az állam élére, az athéni metropolita, Damaskinos Papandreu személyében. Tekintélyének köszönhetően egy törékeny egyensúly jött létre, azonban 1945. január elején a harcok folytatódtak Athénban. Miután azonban az ELAS „bástya”, Pireusz, az angol Ronald Scobie tábornok kezére került, január 11-én tűzszünetet írtak alá.³⁰ Damaskinos Papandreu régens eközben új kormányt alakított a pártok egyetértésével Nikolaos Plastiras tábornok vezetésével. Az új kormány azonnal tárgyalásokat kezdett a kommunistabarát partizánokkal. A kommunista pártra a szovjetek is nyomást gyakoroltak, mert nem akarták kockáztatni a befolyási övezetek tekintetében létrejött egyetértésüket az angolokkal. Ehhez járult még a február 12-én aláírt varkizai egyezmény³¹, amely a fegyveres milíciák lefegyverzéséről és feloszlításáról, a fegyverek beszolgáltatásáról rendelkezett. A kormány egyezménnyel az általános választások megszervezéséhez kedvező feltételeket akarták megteremteni.

Márpedig éppen ekkor szélsőjobboldali fegyveres csoportok (Georgios Grivas ezredes szervezete) léptek fel az egész országban, amelyek profasiszta és konzervatív elemeket foglaltak magukban. 1946. március 31-én az ilyen légkörben megtartott választásokat a nacionalista, konzervatív és a monarchista erők nyerték meg, akik a 354 képviselői helyből 206-ot szereztek meg. Ennél fogva a jobboldali erők készíthették elő a politikai berendezkedés formájáról kiírt népszavazást és 1946. szeptember 1-jén a görögök 68%-a járult hozzá II. Györgynek a trónra való visszatéréséhez,³² aki azonban a rákövetkező évben meghalt és a fivére lett az új király. A népszavazást is erőszakos összecsapások kísérték és az ELAS régi tagjai, akik nem szolgáltatták be a fegyvereket, úgy döntöttek, hogy partizánharcot indítanak.³³

³⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 17-18.

³¹ A varkizai egyezményt Ioannis Sofianopoulos görög külügyminiszter és Georgios Siantos, a Görög Kommunista Párt főtitkára írták alá brit felügyelet alatt.

³² Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. I. kötet, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 356.

³³ Csizmadia Sándor: i.m. 18.

Ebben a harcban a monarchista erőket a britek (akik 1944 óta 85 millió font sterlinget költöttek a helyzet stabilizálására), a baloldali partizánokat pedig a „népi demokratikus országok” – Bulgária, Albánia és főleg Jugoszlávia³⁴ – támogatták. A Szovjetunió kezdetben rendkívül óvatos politikát folytatott, s később is csak nagyon mérsékelten támogatta a görög kommunistákat. A britek súlyos gazdasági gondjaik szorítása közepette minél hamarabb ki akarnak vonulni a harcokból és ezt hamarosan be is jelentették (1947. február). Ennek következtében 1947. márciusban a görög kormány az Amerikai Egyesült Államok kormányához fordult segítségért, amely így egy újfajta beavatkozási és támogatási politikába kezdett a kommunizmus által fenyegetett országokkal kapcsolatban. Mivel a partizánok 1946. október 28-án Markos Vafiadis tábornok parancsnokságával megszervezték „Görögország Demokratikus Hadseregét” és a gerillaerők 1946-47-ben nagyon sikeresen vették fel a harcot a kormányerőkkel szemben, majd 1947. december 24-én egy ideiglenes demokratikus kormányt hoztak létre az országban,³⁵ az Amerikai Egyesült Államok nem maradhatott tétlen.³⁶ Az amerikai segélynyújtásnak köszönhetően a monarchista erők újra erőre kaptak, miközben a kommunisták számára egyre ritkábban érkezett segítség. A kommunisták vereségéhez alaposan hozzájárult az is, hogy a szovjetek lemondatták Markos Vafiadis tábornok, a kommunisták legtehetségesebb parancsnokát, mivel nem volt eléggé engedelmes Moszkvával szemben.³⁷ A monarchista erők nagy offenzívát indítottak és 1949 októberében az ellenállás megszűnt Görögországban.

Európában Görögország volt az az ország, ahol a második világháború után *kommunisták* és *antikommunisták* közvetlenül,

³⁴ A görög kormány egyébként vádat emelt ellenük az ENSZ előtt. Németh István (szerk.): i.m. 356.

³⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 18.

³⁶ Dean Acheson amerikai külügyminiszter 1947. február 27-én a következőket nyilatkozta: „Mint ahogy egy almászsákban egyetlen rothadt alma elrothasztja az egészet, úgy Görögország elvesztése Irán és a keleti országok elpusztulását eredményezi.” Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ. 1945-1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, 99.

³⁷ Duroselle, Jean-Baptiste: *Istoria relațiilor internaționale*, vol. II., București, 2006, 40.

fegyveresen harcoltak egymás ellen. E polgárháborúban már a *hidegháború szelleme* is kifejezésre jutott: a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok *nem közvetlenül* konfrontálódott egymással, hanem más államok révén lokális konfliktusok keretében.

Több mint 100.000 halottja és 800.000 földönfutója³⁸ volt a polgárháborúnak, s ha ehhez hozzávesszük a második világháború alatti görög veszteségeket, akkor azt kell mondanunk, hogy néhány év alatt a görög lakosság kb. 10% veszett el. Ilyen helyzetben a jobboldal lassan erőre tudott kapni és folytatta meggyökeresedését az országban.

Az 1953-ban Béke Nobel-díjat³⁹ kapó amerikai George Marshall tábornok nevét viselő terv (az amerikaiak európai gazdasági segélyterve) a háború utáni időszak egyik legfontosabb és a további európai átrendeződések legmeghatározóbb eseménye volt. Egyszerre jelezte Nyugat-Európa gazdasági talpra állításának kezdetét és Németország nyugati részének a nyugati gazdasági és politikai folyamatokba való beillesztését. És talán a Marshall-terv fejezte ki leginkább Európának két antagonisztikus tömbre való osztódását. A Marshall-terv az esemény sokféle, gyakran divergáló értelmezéseknek is helyt adott: egyesek számára a Marshall-terv az amerikai idealizmus és nagylelkűség szimbóluma volt, mások számára viszont e tervben a „yankee” politika machiavellizmusának egyik formája öltött testet.⁴⁰

A kiinduló pontot valószínű a potsdami konferencián kell keresni, ahol a *kölcsönös bizalmatlanság légköre* alakult ki a korábbi szövetségesek között. Az 1945 áprilisában az elhunyt Rooseveltt helyébe lépő Harry Truman elnök 1947-ig nem alakított ki biztonságpolitikai koncepciót, bár ténylegesen már 1945-től az úgynevezett feltartóztatási doktrína jegyében alakította az Amerikai Egyesült Államok külpolitikáját.⁴¹

1946-tól kezdve pedig az amerikai vezetés meg volt győződve a szovjetek kettős játékaról: Truman szerint Sztálin arra

³⁸ Németh István (szerk.): i.m. 357.

³⁹ Nobel Prize: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1953/ (2014.03.02.)

⁴⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 20.

⁴¹ Németh István (szerk.): i.m. 239.

törekedett, hogy Ázsiában éppúgy, mint Európában kiterjessze befolyási övezetét. Az amerikaiak tartottak általában a kommunisták expanzionista törekvéseiről. Ilyen kontextusban váltotta fel George Marshall tábornok a külügyminiszeri posztot James F. Byrnes-t.⁴²

George Marshall az amerikai vezérkar markáns személyisége volt. Már az első világháború idején kitűnt nagyszerű szervezőképességével és az 1917-18 között a Franciaországban állomásozó amerikai haderő parancsnoka, John Pershing tábornok a háború után megtartotta Marshallt a vezérkarban. Ez óriási gesztus volt, mivel a háború után majdnem az egész amerikai hadsereget leszerelték és tiszteket nyugállományba helyezték. Egy ideig Kínában dolgozott, s onnan visszatérve a Fort-Benning-i tiszti képzőt vezette. 1938-ban az amerikai hadsereg vezérkari főnökévé nevezték ki, s 1941-től ő irányította a hatalmas amerikai háborús gépezetet, s az angolszász vezérkari főnökök bizottságában (1942-45) az Amerikai Egyesült Államok képviselőjeként nagy befolyást gyakorolt a háború vezetésére. Amerikai vezérkari főnöki minőségében Franklin D. Rooseveltt elnök oldalán részt vett a casablancai, a teheráni és a jaltai konferencián, majd Harry S. Truman elnök oldalán a potsdami konferencián. Így hatalmas diplomáciai tapasztalatot szerzett és alkalma volt közvetlen tapasztalatokat szerezni a szovjetekről. 1945-ben Kínába küldték, hogy megkísérelje megakadályozni Csang Kaj-sek nacionalista rendszerének összeomlását. Kínából rossz benyomásokkal tért vissza az Egyesült Államokba a Kuomintang (Kínai Nemzeti Párt) soraiban tapasztalt mérhetetlen korrupció miatt, ugyanakkor itt alakult ki benne a kommunizmus világméretű terjeszkedésével kapcsolatos meggyőződése és az a szilárd véleménye, hogy a kommunistákkal lehetetlen alapvető kérdésekben egyezsége jutni. A kommunizmus nyíltan hangzottatott ellenfele volt tehát, amikor 1947-ben külügyminiszter lett.⁴³

Marshall hivatala elfoglalása után döbbenet tapasztalta a külpolitikai tervezés és általában a hatékony külügyi és hivatali működés hiányát a State Departmentben. A külpolitikai tervezés megteremtése érdekében megbízta George F. Kennant, a *Hosszú Távirat* szerzőjét, hogy állítsa fel a Külpolitikai Tervező Csoportot

⁴² 1947. január 21.

⁴³ Csizmadia Sándor: i.m. 20.

(Policy Planning Group), majd létrehozásától vezesse azt: legyen az új amerikai külpolitikai stratégia kidolgozásának irányítója. Kennan a legnagyobb örömmel mondott igent, hiszen évek óta a policy befolyásolására törekedett.⁴⁴

Közben Európában a szövetséges hatalmak viszonya egyre feszültebbé vált. 1947. január 1-jén Németországban az amerikai és angol megszállási zóna egyesült a szovjetek élénk tiltakozását váltva ki. Iránban, Törökországban és Görögországban az amerikai kormányzat határozottan lépett fel. Moszkvában 1947. március 10-én a négy győztes nagyhatalom külügyminiszterének a német kérdés megvitatására összehívott értekezlete a „süketek párbeszédévé” vált. Két nappal később Truman elnök az amerikai Kongresszushoz fordult a görög monarchista és a török kormány támogatása érdekében. Az európai állapotokat az amerikai vezetés úgy ítélte meg, hogy a Szovjetunió arra vár, hogy a súlyos politikai és gazdasági helyzet válságosra forduljon, és ezt a megfelelő pillanatban kihasználja. George Marshall külügyminiszter április 18-án Moszkvába utazott, hogy Sztálinnal tárgyaljon. Sztálin egyrészt a kölcsönbérleti szerződés 1945 augusztusában bekövetkezett amerikai felmondását nehezményezte, ami csak növelte a mérhetetlen háborús károktól szenvedő Szovjetunió belső nehézségeit, és másrészt a megszállási övezek fúziója miatt tiltakozott, amit ellentétnek ítélt a potsdami egyezményvel. A tárgyalásokból Marshall azt a következtetést vonta le, hogy Sztálin újabb erőpróbára készül. Az amerikai adminisztráció egyöntetűen meg volt győződve a világméretű kommunista felforgatás veszélyeiről, s úgy ítélte meg, hogy annak mindenekelőtt Európa fizetné meg az árát.⁴⁵

A „feltartóztatási politika” tehát gyakorlati értelemben jóval megelőzte azt a pillanatot, amikor Truman elnök azt teoretikus formában kinyilvánította. Ugyanebben az időben Belgiumban, Franciaországban és Olaszországban a kommunista miniszterek a kormányból való távozásra kényszerültek. A hidegháborús logika tehát már a Marshall-terv megszavazása előtt működött. Az Amerikai Egyesült Államok politikai elitjében egyre inkább az a félelem alakult ki, hogy a Szovjetunió hasznot húz az európai

⁴⁴ Fehér Zoltán: i.m. 86.

⁴⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 21.

gazdasági válságból és mindenütt kommunista rezsimeket segít hatalomra. Az európai országokban mérhetetlen pusztítást okozott a háború: Franciaország, Németország, Olaszország, Hollandia és valamennyi kelet-európai ország teljesen lerombolt állapotban volt. Mindezt megtetőzte még az 1946-47-es igen kemény tél. Európa alultáplált népei egy elemi csapást szenvedett kontinens nyomorultjainak a képét mutatta. Dean Acheson amerikai külügyminiszter-helyettes 1947. februárjában látogatást tett Európában, ahonnan lesújtva tért vissza az Amerikai Egyesült Államokba: az amerikaiakban ekkor már az a bizonyosság alakult ki, hogy a nyomorban élő európai népek nagyon könnyen a kommunizmus „karjaiba esnek”. Ennek ellenére az amerikaiak 1947. elejéig azt gondolták, hogy lehetséges lesz Európát oly módon segíteni, mint az első világháború után tették: hosszú lejáratú és alacsony kamatozású hitelekkel. Ennek megfelelően az Amerikai Egyesült Államok 1945-47 között már kiutalt 15 milliárd dollárt a felszabadult országok újjáépítésének segítésére. 1947-ben azonban ezek a módszerek már tarthatatlannak tűntek: olyan országok, mint Franciaország vagy Olaszország a pénzügyi összeomlás szélén álltak, és a kommunista minisztereknek a kormányból való távozása kedvezett a szociális harcoknak. Franciaországban például úgy tűnt, hogy az 1947-es általános sztrájk totális káoszhoz vezet.⁴⁶

Napjainkban számos nyugati történész gondolja, hogy nem valószínű, hogy Sztálin destabilizálni akarta volna a nyugat-európai országokat. A kommunista miniszterek ugyanis általában konstruktív hozzáállást mutattak a nyugat-európai kormányokban, s hozzájárultak a szociális elégedetlenség mérsékléséhez. És azt is gondolják, hogy nem biztos, hogy az amerikaiak teljesen megalapozottan tulajdonítottak valamiféle machiavellista politikát a kommunistáknak. Érvként hozzák fel többek között, hogy az 1947-es franciaországi sztrájkok idején a Francia Kommunista Párt nem volt kezdeményező, hanem csak reagált a hatalmas méretű tüntetésekre, melyeknek az oka inkább a katasztrofális gazdasági helyzetben volt keresendő, mint egyfajta kommunista összeesküvés stratégia érvényesülésében. De Washingtonban és a legfőbb európai fővárosokban meg voltak győződve a kommunista fenyegetés

⁴⁶ Uo.

realitásáról. Április 28-án George Marshall egy nyilvános beszédében ki is jelentette: „a páciens haldoklik, miközben az orvosok vitatkoznak”.⁴⁷

Az amerikaiak úgy vélték tehát, hogy mindenekelőtt egy gazdasági gátat kell emelni a kommunizmus kiáradó hullámának megfékezésére elé. De ezzel együtt persze arról is szó volt, hogy Európa gazdasági talpra állításával megtartsák a piacokat vagy új piacokat nyissanak az amerikai árucikkek számára, hogy így elkerüljenek az 1921-ben bekövetkezett gazdasági recesszióhoz hasonló recessziót. Európa gazdasági gyengesége veszélyes is lehetett volna az Amerikai Egyesült Államok számára: mindenképpen meg kellett tehát tartani egy bizonyos számú európai országot, amely képes felszívni az amerikai export-termékek mintegy 40%-át.⁴⁸

Az „European recovery program”-ot az amerikai külügyminisztérium egy magas rangú hivatalnok, George F. Kennan⁴⁹ dolgozta ki, aki maga is az egyik teoretikusa volt a „feltartóztatási doktrínának”. Figyelemmel volt az amerikai közvéleményre, amely az 1946-os választásokon a republikánusokat juttatta többséghez a Kongresszusban. A lerombolt Európa nagylelkű segítségének a gondolata, mely egyúttal eltorlaszolja a kommunizmus terjedését, széleskörű támogatásra talált a Kongresszusban. Az amerikai diplomácia így közvetlenül a „szabadságért folytatott keresztes hadjárat” élvonalába állhatott: idealizmus és realizmus keveredett e nagyszabású vállalkozásban.⁵⁰

A cél az volt, hogy elkerüljék az 1917-ben elkövetett hibát, amikor a különböző európai államoknak nyújtott pénzügyi támogatás a nemzetközi kapcsolatok megromlásához vezetett. Arról is döntöttek, hogy ezúttal az európai országok nem kölcsönöket, hanem támogatást kapnak, de ezért tömörülniük kell, hogy közösen nyújtsák be kéréseiket. 1947. május 8-án Dean Acheson külügyminiszter-helyettes egy fellépése során mintegy szondázta az amerikai közvéleményt. A Missisipi államban tartott beszéde inkább célzásokra épült, de mégis nagy tetszés fogadta. Ilyen előzmények

⁴⁷ Uo. 21-22.

⁴⁸ Uo. 22.

⁴⁹ A „hosszú távirat” szerzője

⁵⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 22.

után George Marshall külügyminiszter június 5-én a Harvard egyetemen tartott beszédében már nagy vonalakban konkrétan vázolta a „European recovery program”-ot.⁵¹ A program elvileg nem zárt ki egyetlen európai országot sem, s Marshall ezt meg is erősítette: „politikánk egyetlen nemzet vagy doktrína ellen sem, hanem az éhség, a szegénység, a reménytelenség és a kaosz ellen irányul”. Marshall nem zárta ki a Szovjetuniót sem, de arra kérte az európaiakat, hogy közösen folyamodjanak a támogatásért. Persze egyértelmű volt, hogy a Szovjetunió hallani sem akar valamiféle kollektív európai fellépésről, annál inkább sem, mert a terv nem zárta ki az éppen legyőzött Németországot sem, s így a szovjet vezetés szemében fennállt az a veszély, hogy az „European recovery program” révén Közép-Európa országai az amerikai gazdasági szférába kerülnek. Az amerikai javaslatot a szovjetek képmutatónak tartották, és úgy vélték, hogy annak célja éppen az, hogy őket sarokba szorítsa.⁵²

Amikor 1947. június 27-én Párizsban megnyílt az újjáépítési támogatással kapcsolatos vita, Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter meglehetősen borúlátó volt. Bár a szovjetek nagyon népes (közel száz fős) delegációval vettek részt a Marshall-tervet megvitató és előkészítő párizsi tárgyalásokon, egy moszkvai távirat végül a távolmaradás mellett szólt.⁵³ A szovjetek elvetették mindenfajta európai szerveződés ötletét, és azt hangsúlyozta, hogy a támogatásnak ellenőrzés és feltétel nélkülinek kell lennie. Ne felejtjük el, hogy a szovjetek korábban a Bretton-Woods-i pénzügyi egyezményeket is elutasították, mivel semmilyen körülmények között nem akartak egy amerikai dominanciájú liberális és főleg a dollárra épülő pénzügyi és gazdasági rendszerbe belépni. Július 2-án a szovjetek vissza is leptek a párizsi vitáról. Ezt követően a konferencia július 12. és szeptember 22. között zajlott le, immár csaknem kizárólag a nyugat-európai országok részvételével. A szovjetek távozása után nem sokkal a többi kelet-európai ország is (szovjet nyomásra) egymás után jelentette be, hogy elutasítják a tervet. Egy rövid ideig Lengyelország és Csehszlovákia még

⁵¹ Németh István (szerk.): i.m. 239.

⁵² Csizmadia Sándor: i.m. 22.

⁵³ Fischer Ferenc: i.m. 104.

próbálkozott, de az erőteljes szovjet nyomásra ezek az országok is lemondtak az amerikai újjáépítési támogatásról.⁵⁴ A nyugat-európai országok viszont az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet be⁵⁵ tömörültek és szeptember végén benyújtották 22 milliárd dolláros igényüket. Truman elnök világosan látta, hogy az erőpróba elkezdődött, és ezért nem szabad az időt vesztegetni. December 17-ére összehívatta a Kongresszust rendkívüli ülésre és, egy 17 milliárdos keret megszavazását kérte tőle (időközben három amerikai bizottság csökkentette az európaiak által kért összeget). A támogatás összegének folyósítására az 1948. áprilistól 1952. júniusig tartó időszakot határozták meg.⁵⁶ A Kongresszus annál is inkább támogatta az elnököt, mert a szovjetek 1947 októberében létrehozták a „Kominformot”,⁵⁷ melynek célja az volt, hogy összehangolja a szocialista táboron belül az „antiimperialista harcot”. Az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet mellett amerikai részről az Economic Cooperation Administration adminisztrálta a Marshall-segély szétosztását. Meg kell jegyezni, hogy az amerikai kormány már a kongresszusi szavazás előtt két különösen nehéz helyzetben lévő ország, Franciaország és Olaszország számára egyfajta gyorssegélyt utalt át, melynek hatása 1947 nyaratól már érezte a hatását a társadalmi robbanás előtt álló országokban.⁵⁸

A Marshall-segély következménye igen fajsúlyos volt: Európa két részre oszlott, egyik oldalon álltak az amerikai pénzügyi támogatást elfogadó, a másik oldalon az azt (szovjet nyomásra) elutasító országok. Egy bizonyos értelemben ez volt a hidegháború

⁵⁴ Jan Masaryk: „Moszkvában mint egy szuverén állam külügyminisztere mentem, s mint a szovjet kormány lakója tértem vissza.” Lásd: Fischer Ferenc: i.m. 104.

⁵⁵ 1948. április 16-án jött létre az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (Organization for European Economic Cooperation - OEEC). Később új államok is csatlakoztak a szervezethez és, miután az Amerikai Egyesült Államok és Kanada is belépett, a szervezet már túlnőtte az európai regionális keretét és nevet is kellett változtatson: 1961-től a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezethez folytatta tevékenységét (Organisation for Economic Cooperation and Development - OECD). Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 133-134.

⁵⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 23.

⁵⁷ Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (1947-1956)

⁵⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 23.

megszületésének, vagy inkább a tudatosulásának a pillanata. Másfelől az is igaz, hogy amerikai ösztönzésre az európai államok az egységesülés felé mozdultak el, és az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet lett a jövőbeli nyugat-európai gazdasági integráció csírája. A *dollárinjekció* továbbá megkönnyítette a gazdaság fellendülését. A segélyt elfogadó államok összesen 11,8 milliárd dollárt kaptak 1948-1950 között.⁵⁹ Ennek nagy jelentősége volt Európa újjáépítésében és „összeépítésében”. Egy konkrét példa: Franciaország 1948-49-ben 1,3 milliárd dollárt kapott a Marshall-segély révén, amely nem kis mértékben járult hozzá az ország újjáépítéséhez. De Franciaország is, félretéve a németek iránti ellenszenvét, 1948 februárjában elfogadta németországi megszállási övezetének az angolszász országokéval való fúzióját. Március 6-án a három megszálló hatalom képviselői zöld utat adtak a német kormányalakításnak. A visszakapott szuverenitás első konkrét megnyilvánulásként 1948. március 18-án Németország nyugati részében bevezették a német márkát.⁶⁰ A Német Szövetségi Köztársaság is jócskán részesült a Marshall-tervből, mivel 1957-ig 1,7 milliárd dollárt kapott az újjáépítésre.⁶¹

Ami a szovjet vezetést illeti, 1947-től kezdve Sztálint azt a meggyőződés vezérelte, hogy a Marshall-terv lényegében a Szovjetunió ellen irányuló valamiféle háborús gépezet és ezért felgyorsította az ellenőrzése alatt álló kelet-európai államokban a hatalmi viszonyok radikális megváltoztatását, s totális uralmának kiépítését. 1947-1948 a kommunista rendszerek teljes kiépítését hozták a szovjet megszállás alatt álló kelet-európai államokban. Továbbá a szovjetek is létrehozták a maguk „*Marshall-tervét*” KGST⁶² néven, de ez csak formailag hasonlított valamennyire a nyugatihoz (annyiban, hogy itt is gazdaságról és politikáról volt szó).

⁵⁹ A Marshall-segély részletes elosztásáról 1948-1951 között lásd: Fischer Ferenc: i.m. 103.

⁶⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 23.

⁶¹ Németh István (szerk.): i.m. 286.

⁶² KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, angolul Comecon – Council for Mutual Economic Assistance, oroszul Совет Экономических Взаимопомощи – SEV): 1949. január 25-én jött létre válaszként az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezete létrehozására. Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 110-111.

Valójában ez az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet létrehozására jött válaszreakcióként, hogy bebizonyítsa a szocialista országok együttműködésén alapuló, a kapitalizmustól gyökeresen eltérő, „szocialista út” eredményességét. Magába foglalta Bulgáriát, Csehszlovákiát, Magyarországot, Lengyelországot, Romániát és természetesen a Szovjetuniót. 1949 végén csatlakozott Albánia is, de 1961-től nem vett részt a tevékenységében (bár hivatalosan nem lépett ki). 1950-től tagja a Német Demokratikus Köztársaság, 1962-től Mongólia, 1972-től Kuba, 1978-tól Vietnam. Székhelye Moszkva volt. A szervezet létrehozásának politikai indítékait az is bizonyítja, hogy a működésének az első 5-6 évében lényegében szinte semmit sem tett, csak papíron létezett. Csak 1956-tól kezdték meg az ágazati bizottságok felállítását és csak 1958-tól kezdték meg az ötéves terveknek az előzetes tervelgondolások alapján történő egyeztetését. A 70-es évek végére a tagállamok egymás közötti forgalma több mint hússzorosa volt az 1950- évinek. Ennek ellenére nem vehette fel a versenyt az Európai Közösséggel.⁶³

Több marxista szerző azt írta, hogy a Marshall-terv a hidegháború kialakulásának egyik oka volt – ez a tézis egyébként a hidegháború kitörésének okairól szóló revizionista elmélet alapkőve is. Egy ilyen állítás egyáltalán nem helytálló, még akkor is, ha a kommunizmus elleni harcot is szolgálta, ha azt nem is deklarálta nyíltan. Valójában a Marshall-segély csak nyilvánvalóbbá tette a hidegháború vagy a tömbökre oszlás korábban megkezdődött folyamatát.

⁶³ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 249-250.

A hatalmi tömbök kialakulása: a nyugati tábor

A náci Németországgal ellen harcoló szövetséges hatalmak kapcsolatai már a második világháború idején sem voltak mentesek a kölcsönös gyanakvástól. Leginkább Sztálin gyanakodott a nyugatiakra, hogy nem teljes erővel támogatják a németek elleni háborúban és azért halogatják a „második front” megnyitását, hogy a Vörös Hadsereg közben elvérezzen. De a bizalmatlanság kölcsönös volt és ez főleg a potsdami konferencia érződött: Sztálin számára a kölcsönbérleti szerződés hirtelen felmondása azt jelentette, hogy az amerikaiakban nem lehet megbízni, az angolok és az amerikaiak viszont a kommunista terjeszkedéstől tartottak az európai népek szegénysége miatt a háború által lerombolt kontinensen.

Nyilvánvalóvá lett, hogy Nagy-Britanniának már nem áll módjában ellensúlyozni a Szovjetunió hatalmát, Távols-Keleten viszont a hatalmas Kínai Kommunista Párt fenyegetett offenzívával. Mindezek következtében a hagyományos izolacionista politikához való visszatérés lehetetlennek tűnt az amerikai politikusok számára. Az egymást kölcsönös gyanakvással néző nagyhatalmak igyekeztek az általuk katonailag megszállt területeken berendezkedni, „beásni magukat”. Az éppen véget ért háború jellemzőit figyelembe véve nyilvánvaló volt, hogy a két szuperhatalom közötti konfrontáció csak az egész világra kiterjedő lehetett.⁶⁴

A háború befejezésekor a szövetségesek közötti kapcsolatok kifejezetten megromlottak. Az amerikai vezetők meggyőződése volt, hogy Németország és Japán legyőzése után, és az atombomba birtokában, az Amerikai Egyesült Államok a világ legerősebb hatalma lett, és így semmi okuk engedményeket tenni a kommunistáknak Európában és Kínában, vagy bárhol is a világon, annál kevésbé, mivel úgy tűnt Sztálin sem tartja magát (a Vörös Hadsereg által ellenőrzött kelet-európai országokban) a jaltai

⁶⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 25.

egyezményekhez a szabad választások megtartását illetően. Sztálin nagyon elgondolkodtatta az, hogy az amerikaiak egy olyan fegyver birtokába jutottak, amelyek kiiktathatják bármely hatalmas szárazföldi hadsereket erőfölényét. „*Hirosima az egész világot megrázta*”, mondta Sztálin a szovjet atomfizikusoknak. „*Az egyensúly felborult...és ez elfogadhatatlan*”, folytatta.⁶⁵ Sztálin tisztában volt, hogy az atomfegyver felborította a stratégiai egyensúlyt és igyekezett ezt minél hamarabb helyrehozni.

Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy Sztálin a háború utáni első években bizonyos fokú önmérséklettel cselekedett: görögországi polgárháború kezdetén arra ösztökölték a kommunistákat, hogy kössenek kompromisszumot az angolok által hatalomra segített erőkkal, nyomást próbáltak gyakorolni Titóra, hogy állítsa helyre a monarchiát Jugoszláviában és ne sietesse a kommunizmus kiépítését. Természetesen, ez Sztálin részéről csak taktika volt, apró lépésekben akarta megvalósítani a céljait. Az amerikaiak már 1945-ben méltatlankodtak a romániai és bulgáriai választások miatt, mert ezekben az országokban kiterjedt tisztogatás zajlott a polgári pártok soraiban. Lengyelországban a szovjetek elutasították a Jaltában előirányzott szabad választásokat, attól tartva, hogy a Szovjetunió határán egy erőteljesen antikommunista kormány kerülhet hatalomra. Ez azt is jelentette, hogy Moszkva meg akarta akadályozni az amerikai benyomulást látott saját befolyási övezetébe. Mindazonáltal a Szovjetunió többször is tanújelét mérsékletességének, amikor csapatait kivonta Irán északi, 1941 óta megszállva tartott részéről, s csak mérsékletesen támogatta a kommunista lázadókat Kínában és Görögországban.⁶⁶ Természetesen, ez a mérsékletesség onnan fakadt, hogy a Szovjetuniót nagyon legyengítette a világháború, az ország gazdasága romokban hevert, és Sztálin nem akarta ilyen hátrányos helyzetben provokálni a nyugati hatalmakat.

A közép és kelet-európai országokban viszont a szovjetek kitüntetett kegyben részesítették a kommunista pártokat, fokozatosan behálózva a közigazgatási rendszert, a hadsereget és a rendőrséget.

⁶⁵ Gaddis, John Lewis: *Războiul Rece*, RAO International Publishing Company, București, 2006, 41.

⁶⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 25.

De ekkor még ezekben az országokban is óvatosság jellemezte a szovjet vezetést, hiszen hatalmon a fasiszta megszállás ellen harcoló politikai erőkből álló „hazafias frontok” vagy a „demokratikus frontok” soraiból kikerülő koalíciós kormányok voltak. Lengyelországban például az angoloknak el kellett ismerniük még a háború alatt Lublinban megalakított szovjetbarát kormányt, és elfogadták (a londoni lengyel emigráció nagy felháborodására), hogy ehhez a kormányhoz csatlakozzon a londoni emigráns lengyel kormány néhány politikusa. Ezzel valójában legitimálták a szovjetek befolyása alatt álló lublini kormányt.

Magyarországon, noha az 1945-ös választásokat a kisgazda párt nyerte meg fölényesen (57 %), a kommunisták ennek ellenére kulcspozíciókat szereztek meg a hatalmi gépezetben. Tildy Zoltán kormányában 7 tárca a kisgazdák, 3-3-at a kommunisták és a szociáldemokraták, egyet pedig a parasztpártiak kaptak.⁶⁷

A szovjetek ebben az időszakban még csak arra törekedtek, hogy politikailag ellenőrizzék a befolyási övezetüket, de nem akarták még egyelőre provokálni korábbi szövetségeseiket. Hátra volt még a második világháborút lezáró párizsi békekonferencia (1946 októbere) is, amely pontot tett Németország egykori szövetségeseivel kötött békeszerződésekre. A békeszerződések ratifikálása csak 1947. február 10-én történt meg. Olaszországnak, Romániának, Finnországnak, Bulgáriának, Magyarországnak komoly háborús kártérítést kellett fizetnie, melynek fő hasznélvezője a Szovjetunió volt. De az együttműködés csak látszólagos volt. 1946. február 9-én Sztálin egy beszédében dicsőítette a Vörös Hadsereget és bejelentette, hogy országa kész szembeszállni minden eshetőséggel, miközben kétségbe vonta a kapitalizmus és a kommunizmus egymás mellett élésének lehetőségét. Az Amerikai Egyesült Államok vezetésében a kínai kommunizmus térnyerése váltott ki „harcias hangulatot”. A „harcias hangulat” tovább fokozódott, miután 1946. március 5-én a volt brit miniszterelnök, Winston Churchill az Amerikai Egyesült Államokban tartózkodva előadást tartott a Missouri Állami Egyetem egyik kollégiumában, Fultonban és egyebek között kijelentette:

⁶⁷ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 286-287.

„Árnyék borult a színpadra, amelyet legutóbb a szövetségesek győzelme megvilágított. Senki sem tudja, mit szándékozik tenni Szovjet-Oroszország és nemzetközi kommunista szervezete a közvetlen jövőben, sem azt, hol vannak a korlátai, ha vannak egyáltalán korlátai, expanziós és követőket toborzó irányzatán.[...] A Balti-tenger mellett fekvő Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára. E vonal mögött vannak Közép- és Kelet-Európa régi államainak összes fővárosai — Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia. Mindezek a híres városok és országuk lakossága a szovjet szférában fekszik, és valamilyen formában alá vannak vetve nemcsak a szovjet befolyásnak, hanem Moszkva egyre nagyobb mértékű ellenőrzésének. Egyedül a halhatatlan dicsőségű Athén dönthet szabadon jövőjéről egy angol, amerikai és francia megfigyelés mellett tartott választáson. Az oroszok által irányított lengyel kormányt felbátorították, hogy jogtalanul nagy területeket foglaljon el Németországból, és most a németek millióit üzik ki tömegesen olyan fájdalmas mértékben, amilyenről nem is álmodtak. A kommunista pártokat, amelyek ezekben a kelet-európai államokban igen kicsik voltak, hatalomra emelték, amely hatalom meghaladja a pártok létszámát, és ezek a pártok most mindenütt arra töreksenek, hogy megszerezzék a totális ellenőrzést. Majdnem minden esetben rendőrkormányok uralkodnak és mostanáig, Csehszlovákiát kivéve, sehol sincs igazi demokrácia.”⁶⁸

Churchill mondatainak az értékét az is növelte, hogy kijelentésük megelőzte a dolgok ilyen irányú tényleges bekövetkeztét. Harry Truman amerikai elnök ezidőtájt kapott Moszkvából egy jelentést („*Hosszú Távirat*”) az orosz ügyek egyik legkiválóbb szakértőjétől, George F. Kennan-tól,⁶⁹ aki evidenciaként

⁶⁸ Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1945–1982*. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, 66; Lénárt Levente: A „*Vasfüggöny beszéd*”: Churchill, az európai integráció katalizátora, in *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, III. évfolyam, I. szám, 2008, 147–156.

⁶⁹ George F. Kennan nagyon fiatalon hatalmas diplomáciai karriert futott be: Genfben, Hamburgban kapott megbízatást, majd a csak 31 éves diplomata Rigában szolgált harmadtitkárként, majd 1933-ban Moszkvába helyezték át, mint az ottani viszonyok és nyelv képzett szakértőjét. Kennan a

kézelte, hogy a szovjet politika célja a nyugati hatalmak meggyengítése, ám arra a következtetésre jutott, hogy az oroszok mindig meghátrálnak, ha erős ellenállásba ütköznek.

Kennan számos alkalommal tudományos tanulmányokban és diplomáciai táviratokban adta nagykövete, Averell Harriman és a washingtoni külügyi vezetés tudomására tapasztalatait és nézeteit, de ők egyelőre nem hallgattak rá, nem voltak nyitottak mélyebb, tudományos elemzéseire iránt. 1946. február 22-én Kennan, a moszkvai amerikai nagykövetség akkori ügyvivője megírta az úgynevezett *Hosszú Táviratot* (Long Telegram), amely egyszerre a perifériáról a külpolitika középpontjába repítette az akkor 42 éves diplomatát. A közel 8.000 szóból álló elemzés témáját tekintve a State Department kérésére született, de hosszúsága és mélysége a diplomácia világában rendkívül szokatlan volt. A State Department eredeti kérése az volt, hogy a moszkvai nagykövetség adjon magyarázatot Sztálinnak és a szovjet vezetésnek a megelőző időszakban tapasztalt, szövetséges kapcsolatokba nem illő, ellenséges megnyilvánulásaira. Kennan nem egy teljesen új gondolatmenetet öntött távirati formába, hanem már évek óta hangoztatott nézeteit ismételte meg és fejtette ki bővebben. És az időzítés tökéletes volt. A Long Telegram akkor vázolta fel a szovjet politika valódi motivációit és az egyetlen lehetségesnek tűnő amerikai viszonyulást ehhez, amikor Washingtonban a korábbi politika működésképtelenségét már belátták, de új alternatívát senki nem tudott még felrajzolni. Kennan mindezt megtette.⁷⁰

A *Hosszú Távirat*, anélkül, hogy mindezt nyíltan kimondta volna, lényegében kétségbe vonta a Szovjetunió irányában addig követett amerikai külpolitika alapját, miszerint a szovjetek magatartását az amerikai (illetve a nyugati) politika érdemben befolyásolja, sőt a kétoldalú kapcsolatok az Amerikai Egyesült

kommunizmust élesen elutasító, de az orosz kultúra felé tisztelettel és nagyfokú érdeklődéssel forduló amerikaiként érkezett a Szovjetunió fővárosába. 1935–36-ban másodtitkárként tért vissza a moszkvai amerikai nagykövetségre. Kennan karrierjének legfontosabb szakasza akkor kezdődött, amikor 1944-ben harmadszor került külszolgálatra Moszkvába, immár követ-tanácsosként, az amerikai nagykövetség második embereként.

⁷⁰ Fehér Zoltán: i.m. 85.

Államok hozzáállásán múlnak. Roosevelt elnöksége idején, amikor a diplomáciai kapcsolatok felvétele megtörtént, a Szovjetunió először potenciális, később pedig valódi szövetségesként szerepelt a náci Németország és Japán elleni harcban, s ezért pozitív megítélés alá esett. Kennan lerántotta a leplet a Szovjetunió másik arcáról, amely már rövid távon sem tekintette barátainak a nyugati hatalmakat. A távirat szerint „a Kremlnek a nagyvilág dolgaira vonatkozó neurotikus látásmódja mélyén az oroszok hagyományos és ösztönös bizonytalanság-érzete található.” Ebből következőleg a szovjet hatalom „érzéketlen az ész logikájára és rendkívül érzékeny az erő logikájára.”⁷¹

Washingtonban mintha csak egy ilyen lökésre vártak volna: Kennan táviratát kézzől kézre adták, másolták, és (ami különösen ritka volt hosszú opusok esetében) a vezetők mind végigolvasták. Az amerikai külpolitikát a *Hosszú Távirat* és Churchill ezzel egyidejű aktív, azonos irányú fellépése (fultoni beszéd⁷²) elmozdította egy bizonytalan és kapkodó pozícióból a szovjet fenyegetést komolyan vevő álláspont irányába. Kennan a *Hosszú Távirat* után néhány hónap múlva visszahívták Washingtonba, ahol kinevezték a National War College külpolitikáért felelős vezető-helyettesévé. Az akkor nemrég alapított intézményben diplomatáknak, a fegyveres erők tisztjeinek, összességében nagyon befolyásos közönségnek tartott kurzusokat geopolitikáról, stratégiáról és külpolitikáról. James Forrestal akkori haditengerészeti miniszter (Navy Secretary), aki az általa széles körben terjesztett Long Telegram idejétől kezdve felkarolta Kennant (többször meghallgatta az előadásait, és felkérte, írjon számára egy elemzést a szovjet politika mozgatórugóiról és a lehetséges amerikai magatartásról). A diplomata el is készítette a dolgozatot, amelyet James Forrestal szintén lelkesen terjesztett Washingtonban.⁷³

⁷¹ George F. Kennan: *Long Telegram*. in: Dennis Merrill - Thomas G. Paterson: *Major Problems in American Foreign Relations*. Volume II: Since 1914. (5. kiadás.) Boston: Houghton Mifflin Company, 2000. 210-212, apud Dr. Fehér Zoltán: i.m. 86.

⁷² Churchill beszédét lásd: McCauley, Martin: i.m. 141.

⁷³ Fehér Zoltán: i.m. 86.

Ettől kezdve az amerikai politika ezekből a megállapításokból táplálkozott. A határozottság Iránban és Törökországban kifizetődő volt, mivel a Szovjetunió meghátrált. Sőt 1947 márciusában Truman elnök Görögország és Törökország számára segélyt is kért a Kongresszustól és megfogalmazta a „feltartóztatási doktrínát”, vagy Truman-doktrínát. A görög polgárháború az első közvetett hidegháborús szembenállás volt Európában. Mint már szó volt róla, Nagy-Britannia kormánya 1947 februárjában az Amerikai Egyesült Államok kormányának tudomására hozta, hogy nem képes további katonai erőfeszítéseket tenni a görög konzervatív erők megsegítése érdekében. Ezáltal az Amerikai Egyesült Államok belekényszerült abba, hogy beavatkozzon a Földközi-tenger térségben és felvállalta azt, hogy a „szabad világ” első számú vezetője legyen.

A hidegháborús konfrontáció terepe azonban hamarosan a megszállott és feldarabolt Németország lett, ahol a potsdami értekezleten elhatározott, s az ország négyhatalmi ellenőrzésére alapozott rendszerről nagyon gyorsan kiderült, hogy nehezen valósítható meg egy feszültséggel teli légkörben. Az amerikaiak nem értették meg, vagy inkább nem akarták megérteni a szovjet kormánynak egy erős Németország újjászületésével kapcsolatos aggodalmát. A Szovjetunió számára, mint ekkor még Franciaország számára is, minden eszköz jó volt, ami Németország gyengítéséhez vezet. A Szovjetunió főleg a német gyárak leszereléséhez ragaszkodott, amelyek elszállításával a fasiszta Németország által okozott óriási károkat akarta enyhíteni. A szovjet elképzelés szerint a gyárak leszerelésének nemcsak a németországi szovjet, hanem a nyugati megszállási zónában is folytatódnia kellett volna. Az amerikaiakat viszont nyomasztották az országban uralkodó nyomorúságos állapotok és attól tartottak, hogy a teljes német gazdasági összeomlás végső soron a kommunizmus érdekét fogja szolgálni. Másfelől pedig a szovjetek politikai manőverei miatt nyugtalanok voltak a szovjet megszállási zónában, aminek következtében 1946-ban a szociáldemokrata és a kommunista párt „egyesült” létrehozva az Egyesült Szocialista Pártot. A szovjet megszállási zóna öt „államában” (tartomány) 1946-ban megrendezett választások során az új egyesült párt sikert ért el, ami lehetővé tette a kommunistáknak és szövetségeseiknek, hogy magukhoz ragadják a hatalmat. Ezzel szemben a nyugati hatalmak által megszállt

övezetekben a választások a szociáldemokraták vagy a kereszténydemokraták⁷⁴ győelmét hozták. E tapasztalatok következtében a nyugati hatalmak képviselői kétségbe vonták a választások tisztaságát és szabadságát a szovjet megszállási övezetben.⁷⁵

1946. augusztusban a Szovjetunió elutasította Párizsban annak az amerikaiak által javasolt szerződésnek az aláírását, amely 25 évre garantálta volna Németország semlegességét és lefegyverzését. A javaslatuk szovjet elutasítása miatt nyugtalan amerikaiak eldöntötték, hogy saját megszállási zónájukban felfüggesztik a Szovjetunióba háborús jóvátétel címén irányuló szállításokat. Ezt követően James F. Byrnes amerikai külügyminiszter szeptember 6-án Stuttgartban tartott egy kemény hangú beszédet, amely fordulatot jelzett az amerikai külpolitikában: kijelentette, hogy az amerikai csapatok addig állomásoznak Németországban, ameddig jelenlétükre szükség lesz.⁷⁶ Ugyanakkor kihangsúlyozta, hogy biztosítani kell a német népnek a sorsa intézésével kapcsolatos felelősséget, javasolta a megszállási zónák fúzióját, amit a szovjetek nyilvánvalóan nem fogadhattak el.

Sztálin ettől kezdve arról volt meggyőződve, hogy az amerikaiak célja egy, a Szovjetuniót Európában semlegesítő Németország újjászülésének elősegítése. Az amerikaiak (és az angolok) viszont azt hangsúlyozták, hogy a német gazdaság fellendülésében érdekeltek, hogy véget vessenek a káosznak és stabilizálják a német társadalmat. A két szövetséges hatalom közötti bizalmatlanság és meg nem értés eddig elképzelhetetlen méreteket öltött. Ebből következően Németország később bekövetkezett két részre osztása már benne foglaltatott az 1946-ban meghozott amerikai és szovjet döntésekben.⁷⁷

Az angolok és az amerikaiak 1947. január 1-jén összevonták megszállási övezeteiket „Bizónia” néven.⁷⁸ Az erős Németország újjászülésétől ugyancsak tartó Franciaország csak később, 1948. június 3-án, a londoni egyezmények során csatlakozott e tekintetben

⁷⁴ Kereszténydemokrata Unió – Christlich Demokratische Union Deutschlands (CDU)

⁷⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 27.

⁷⁶ Németh István (szerk.): i.m. 241.

⁷⁷ Csizmadia Sándor: 27.

⁷⁸ Németh István (szerk.): i.m. 241.

az angolszász országokhoz. Az amerikai politika megkeményedését mutatta, hogy James F. Byrnes helyett George Marshall tábornokot nevezték ki külügyminiszternek. Majd 1947. március 12-én Truman elnök a Kongresszusban kifejtette a „feltartóztatási” doktrínát, egyébként éppen akkor, amikor társadalmi megrázkódtatások hatották át Nyugat-Európát: szinte minden államban a politikai felfordulás veszélye látszott kialakulni (általános sztrájk tört ki például Franciaországban). Ugyanakkor részben amerikai nyomásra a kommunista miniszterek kikerültek a háború utáni koalíciós kormányokból Belgiumban, Franciaországban és valamivel később Olaszországban. A győztes hatalmak 1947. március 10-én Moszkvában lezajlott külügyminiszteri értekezletét is a teljes meg nem értés jellemezte. Ez volt az utolsó kísérlet arra, hogy Európában tárgyalásos úton jussanak megegyezésre.⁷⁹

Az amerikaiak az európai kontinensen uralkodó nyomort egy társadalmi forradalom bevezetőjének tekintették, és ezért a Marshall-tervvel pénzügyi gátat akartak emelni ez elé. Láttuk már, hogy az 1947. június 5-én e tárgyban megkezdődött párizsi konferenciáról Vjacseszlav Molotov szovjet külügyminiszter távozott, és a kelet-európai országok is sorban utasították el (szovjet nyomásra, természetesen) az amerikai pénzügyi támogatást. A párizsi konferencia folytatásaként a gazdasági együttműködés kezdett körvonalazódni Európa nyugati felén.⁸⁰

A Truman-féle „feltartóztatási” doktrínára a szovjetek a Kominform⁸¹ létrehozásával válaszoltak, melynek segítségével a kommunista pártok feletti szoros ellenőrzést akarták megvalósítani. Kilenc kelet-európai kommunista párt képviselői 1947. szeptember 22-27. között a Wroclawhoz közeli Szklarska Porebában tanácskoztak és elhatározták egy tájékoztató iroda felállítását a kommunista pártok közötti szervezett kapcsolattartás érdekében.⁸² A Kominformot végül nagyon hamar, egy héttel a tanácskozás után létre is hozták (1947. október 5.). Első nyilatkozata így hangzott: „Két ellentétes politika alakult ki: az egyik oldalon a Szovjetunió és a

⁷⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 27-28.

⁸⁰ Uo. 28.

⁸¹ Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (1947-1956)

⁸² Németh István (szerk.): i.m. 405.

demokratikus országok politikája, amely az imperializmus aláadására és demokrácia megszilárdítására irányul, a másik oldalon az Egyesült Államok és Anglia politikája, amely az imperializmus megerősítésére és a demokrácia megfojtására irányul”.⁸³ A Kominform hivatalos lapja a *Tartós Békéért, Népi Demokráciáért* című hetilap lesz (a világ valamennyi jelentős nyelvén), amely által igyekeznek irányítani a testvéri országok kommunista pártjait. Moszkva autoritárius módon rátette a kezét a nemzetközi kommunista mozgalomra. Az új szervezet székhelye Belgrádban lett, mivel Jugoszlávia akkor még „az antiimperialista harc élharcosának” látszott. A cikkeket meglehetősen dogmatikus kommunista újságírók írták. A Jugoszláviával való szakítás után a szervezet székhelye Bukarest lett a Kominform 1956. áprilisban bekövetkezett feloszlataáig. Még ha az új nemzetközi kommunista szervezet Sztálin uralmi eszköze is volt, mégis érzékelhető különbség volt a Kominform és a régi Komintern között. Mindenekelőtt a Kominform csupán Európára terjesztette ki a tevékenységét, másfelől nem voltak olyan állandó intézményei, amelyek korábban a Komintern hatékonyságát biztosították. Am főleg a kommunista ideológiában állt be némi változás, azaz a világforradalmi törekvéseket felváltották az egyetemes békeharc kérdésével. Ez a téma a szovjet propagandagépezet kedvenc témájává vált, amely az imperializmust általában, és az imperialista országokat (élükön az Amerikai Egyesült Államokkal) különösen egy újabb háború hordozójának tekintette. Az amerikaiak kemény fellépésével, és időnkénti harciasságával szemben a szovjetek azt akarták ezzel elérni, hogy a Nyugat ne avatkozhaszon be kelet-európai befolyási övezetébe. A kommunista pártok Szklarska Porebában tartott konferenciáján döntő szerepet játszott Andrej Zsdanov, akit a szovjet kommunista párt ideológusának és Sztálin utódjának tekintettek. Az 1934-ben tartott szovjet írókongresszuson Zsdanov követelte a kultúra mozgósítását az állam és a párt szolgálatában, majd az 1947-ben megjelent „Irodalomról, filozófiáról, zenéről” című könyvében nagy mértékben járult hozzá a „szocialista realizmus” dogmáinak meghatározásához. Andrej Zsdanov tehát az egyik leghajlíthatatlanabb sztálinista politikus volt,

⁸³ Fischer Ferenc: i.m. 106.

akit az új szervezet létrehozásával bíztak meg, és a hidegháború megtalálta benne a maga teoretikusát.⁸⁴

Zsdanov szemében a világ két táborra oszlott:

- az imperialista, antidemokratikus és háború lehetőségét magában hordozó tömbre
- a demokratikus, szocialista és a béke lehetőségét magában hordó tömbre

E tételtől következően a háború és az amerikai imperializmus ellen mozgósítani kellett minden békeszerető erőt.⁸⁵ Nem lehetett többé szó sem a burzsoázia erőivel vagy a polgári erőkkel, sem a szociáldemokrata pártokkal és mozgalmakkal való együttműködésről, akiket Andrej Zsdanov az imperializmus szövetségeseinek tekintett. A szovjet fő ideológus hevesen támadta a nyugati kommunista pártokat is, és a Szklarska Porebában tartott tanácskozáson részt vevő képviselőinek meg kellett hajolniuk a heves kritikái előtt. Így például a lengyelországi tanácskozásról Franciaországba visszatérő Jacques Duclos és Benoît Frachon végrehajtotta a Francia Kommunista Párttal a szovjet pártvezetés által elvárt fordulatot: a francia kommunisták visszatértek az „ostromlott erő” taktikájához.⁸⁶ Ez a politikai bekeményítés még világosabban mutatkozott meg Kelet-Európában. Tény, hogy Sztálin hermetikusan le akarta zárni a maga táborát és meg akart akadályozni mindenfajta elhajlást a szovjet politikától. Egyes elemzők, mint például a francia André Fontaine, úgy vélik, hogy a Kominformot is valójában azért hozták létre, hogy szorosan ellenőrizték Jugoszláviát, melynek önálló elképzeléseit rossz szemmel nézték a szovjet vezetés, és természetesen mindenekelőtt Sztálin.⁸⁷ Az igazság az, hogy kezdetben a Tito-féle jugoszláv

⁸⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 28.

⁸⁵ „Ily módon két tábor alakult ki: az imperialista, demokráciaellenes tábor, melynek célja az amerikai imperializmus világuralmának megteremtése és a demokrácia szétzúzása, valamint az imperialistaellenes, demokratikus tábor, melynek a fő célja az imperializmus aláadása, a demokrácia megszilárdítása és a fasizmus maradványainak a felszámolása.” A Kominform első nyilatkozata (1947. október 5.) Lásd: Fischer Ferenc: i.m. 106-107.

⁸⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 29.

⁸⁷ Fontaine, André: *Istoria războiului rece de la Revoluția din Octombrie la războiul din Coreea: 1917-1950*, vol. II, Editura Militară, București, 1994, 107.

kommunista vezetés erősen bírálta a francia és olasz kommunistákat az osztály-együttműködésük miatt, hamarosan azonban ők kerültek a vádlottak padjára.⁸⁸ Jól láthatjuk itt is a szovjet uralmi törekvéseket, melyeket a Kominformmal próbáltak leplezni. A legtöbb kelet-európai országban a kommunista pártapparátus (amelyet Sztálin gondosan válogatott össze, Moszkvából „exportálva” a hozzá hűséges, emigrációban felnevelkedett elemeket) teljesen behódolt a Szovjetuniónak. Ezt kerülte el a Tito vezette jugoszláv kommunista párt, amely elutasította a moszkvai parancsok követését. A Kominform politikájának egyik következménye a *titoizmussal* bekövetkezett teljes és drámai szakítás volt.⁸⁹

A Szovjetunióban éppúgy, mint a többi kelet-európai országban hatalmas kampány indult a „burzsoá nacionalizmus” ellen: a cél az volt, hogy összehangoltan támadják a szocializmus nemzeti útjainak lehetőségeit. A vád alá helyezett Jugoszlávia nem hajlott meg, Tito pedig nem gyakorolt önkritikát, amit ezt elvártak volna tőle. Moszkva és Belgrád viszonya igen feszültté vált és a Kominform 1948. június 28-án elítélte a *titoista elhajlást*. Ezt követően Jugoszláviát brutálisan kizárták a szocialista táborból, de ennek az lett a következménye, hogy Jugoszlávia lassanként rátalált az „el nem kötelezettség” útjára. Ez az eset csak megerősítette a szovjet vezetők ama eltökéltségét, hogy keményen kézben tartásuk a többi kelet-európai kommunista pártot. Több állam nem *dézertálhatott* a szocialista táborból! Politikai pluralizmusról már nem volt szó: a népi demokráciáknak alkalmazniuk kellett a proletárdiktatúra elveit és a túléléssel próbálkozó szociáldemokrata pártoknak egyesülniük kellett a kommunista pártokkal. Magyarországon 1948. június 12-én egyesült a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt Magyar Dolgozók Pártja néven.⁹⁰ Lengyelországban például 1948. december 15-22 között jött létre a két baloldali párt összeolvadásából a Lengyel Egyesült Munkáspárt. Ugyancsak 1948-ban jött létre hasonló módon a Román Munkáspárt, és hasonló események zajlottak a többi kelet-európai, szovjet befolyás alatt álló országban. Ugyanakkor a jugoszlávokkal való

⁸⁸ Németh István (szerk.): i.m. 405.

⁸⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 29.

⁹⁰ Romsics Ignác: i.m. 294.

szakításnak egy másik következménye is volt: a tisztogatások és koncepciós perek hatalmas hulláma indult el, amelyre majd később kitérünk.⁹¹

Kelet-Európa sztálinizációjának folyamatába és légkörébe kell belehelyeznünk a „prágai puccsot”, ami a hidegháború egyik kiinduló pontja volt. Közép-Európában Csehszlovákia látszott megtestesíteni a jaltai konferenciára jellemző egyetértés szellemét: kommunisták, szociáldemokraták és liberálisok igyekeztek viszonylag harmonikusan együttműködni. A Szovjetunió iránti szimpátia részben annak köszönhető, hogy a csehek nem tudták megemésztetni egykönnyen a nyugati nagyhatalmak 1938-as „müncheni árulását”. Már a háború befejezése előtt a nemzetközi tekintélyű liberális demokrata Eduard Benes (a háború előtt a cseh függetlenség szimbóluma) moszkvai tárgyalásai egy széleskörű egyezsége vezettek, és a felszabadulás utáni csehszlovák kormányban néhány kulcsfontosságú minisztérium a kommunisták kezébe került. Az 1946. májusban tartott demokratikus választásokon az ország első számú politikai ereje a kommunista párt lett, 38 %-os eredménnyel.⁹² Ez volt a kommunisták legjobb eredménye szabadon rendezett választások alkalmából.⁹³ Az időközben köztársasági elnökké lett Eduard Benes a dolgok rendje és módja szerint miniszterelnökké nevezte ki a kommunisták vezérét, Klement Gottwaldot, s megbízta egy egységkormány létrehozásával. A kommunisták ekkor még megosztották a hatalmat a „Nemzeti Frontban” a szociáldemokratákkal és a kereszténydemokratákkal is. A helyzet 1947-ben azonban itt is feszültté vált: a kommunisták a szakszervezetekre és egyéb tömegszervezetekre tudtak támaszkodni, melyek élére álltak a jegyrendszer bevezetése miatt elégedetlen tömegeknek. A kommunisták fellépését megkönnyítette az a tény, hogy kulcspozíciókkal rendelkeztek a hadseregben és a rendőrségnél. Ezen kívül munkás milíciát is szerveztek, melyre adott esetben fegyveres erőként támaszkodhattak.⁹⁴

⁹¹ Csizmadia Sándor: i.m. 29.

⁹² Németh István (szerk.): i.m. 231.

⁹³ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 37.

⁹⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 29-30.

A kommunisták és a demokratikus erők közötti szakítás nyilvánvalóvá vált, amikor a csehszlovák kormány egyhangúlag döntött arról, hogy részt vesz a Marshall-segéllyel kapcsolatos tárgyalásokon. A szovjetek megalázó visszakozerásra kényszerítették a csehszlovák koalíciós kormányt: Prága tehát elutasította az amerikai ajánlatot, s így világosan megmutatta, hogy meddig tart az amerikai, illetve a szovjet befolyási övezet. Az erőpróba elkerülhetetlenné vált Csehszlovákiában: a demokratikus pártok a Nemzetgyűlés feloszlátását és új választásokat akartak, a népre bízva így a döntés jogát a különböző politikai erők között. A kommunista párt defenzívában találta magát, mert minden közvélemény-kutatási adat azt mutatta, hogy nagyon gyenge eredményt érne el az újabb választásokon. 1947 novemberében egy másik jele is volt az erőviszonyok változásának: a szociáldemokrata párt kongresszusán a párt balszárnya vereséget szenvedett és a párt élére a függetlenebb és a kommunizmussal szemben bizalmatlanabb Bohumil Lausman került. Ettől kezdve a két nagy baloldali párt viszonya problematikusává vált, a kommunista párt vezetése viszont élvezte a szovjetek támogatását. A „prágai puccs” tehát nem csak belügy volt. A szovjet vezetés jól látta Csehszlovákia stratégiai fontosságát és nem hagyta, hogy az ország a Nyugat felé forduljon. Ugyanakkor a Németország talpra állítására vonatkozó nyugati tervek a csehszlovák közvélemény nagy részében is megütöközést keltettek, amelyben még élénken élt a háború alatti megpróbáltatások élménye és ezért kész volt mégiscsak inkább a kommunistákat támogatni.⁹⁵

A válság formailag azzal kezdődött, hogy a csehszlovák rendőrség vezetője önhatalmúlag a nem kommunista rendőrtiszteket kommunista rendőrtisztekekkel váltotta fel. Ennek következtében tizenkét (kereszténydemokrata, szlovák demokrata stb.) miniszter lemondott. A kommunisták számára az erőpróba elkezdődött: minden Benes köztársasági elnök döntésétől függött, aki megtehetette volna, hogy nem fogadja el a miniszterek lemondását és új parlamenti választásokat ír ki. A kommunisták hatalmas tömegeket mozgósítottak, aktivizálták a munkásmilíciákat és a hadsereg egységeit az egész országban. A feszültség és a fenyegetés mértékére jellemző volt, hogy az idős Benes elnök is meghátrált a fenyegető

⁹⁵ Uo. 30.

polgárháború előtt. Az 1948. február 24-én kirobbant általános sztrájk a kommunisták erejét mutatta. Másnap Benes elnök kapitulált és elfogadta a nem kommunista miniszterek lemondását. A kommunisták alig öt nap alatt mindenféle nyomás hatására megszerezték a teljes hatalmat. Ki kell emelni a kommunisták taktikai ügyességét, akik rá tudtak játszani egy idős ember félelmére, ugyanakkor meglepő volt számos demokrata politikus erőtlensége a dolgok folyásával szemben. Klement Gottwald új kormányában a nagy tehetségű és liberális Jan Masaryk megőrizte a külügyminiszteri tárcát, egészen addig, amíg március 10-én pizsamában „kiesett” egy ablakból és elhunyt.⁹⁶ Máig nem tudható pontosan, hogy gyilkosságról vagy öngyilkosságról volt szó, de a legutolsó, 1990-ben végzett nyomozás a gyilkosságra utal.⁹⁷ Az ENSZ Biztonsági Tanácsában is napirendre került a csehszlovákiai probléma, de eredménytelenül.⁹⁸ Az egyre elszigeteltebb Benes elnök június 7-én lemondott és nem sokkal később el is hunyt. Az elnöki posztot Klement Gottwald követte és ezzel a kommunisták néhány hét alatt megszerezték minden hatalmi pozíciót.⁹⁹

A Moszkva által tervezett és támogatott „prágai puccs” tehát a szovjetek közvetlen beavatkozása nélkül ment végbe. Egy nagy demokratikus és liberális hagyományú ország népi demokráciává vált. Nyugaton senkinek nem volt kétsége a félelmet generáló esemény jelentőségével kapcsolatban. Ezt követően Európa nem kommunista kormányai az amerikai védelmet követelték, annál is inkább, mert Kelet-Európában felgyorsult a sztálinizáció folyamata és sorra egypárti kommunista diktatúrák jöttek létre ez országokban. Bulgáriában Georgi Dimitrov a háború előtti Komintern hőse 1947. februárjáig (a békeszerződés aláírásáig) fenntartotta a *Nemzeti Frontot*, majd ezt követően felgyorsította a népi demokráciára való átmenetet: az ellenzéki politikusokat kizárták a hatalomból, sőt az agrár ellenzék vezetőjét, Nikola Petkovot 1947 szeptemberében

⁹⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 37.

⁹⁷ Egyébként is eléggé logikátlan az öngyilkosság verzió, mivel az említett ablak nagyon magasan van, tehát nem logikus, hogy valaki, aki öngyilkos akar lenni, miért választ egy ilyen körülményesen megközelíthető helyet.

⁹⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 37-38.

⁹⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 30.

fasiszta összeesküvés vádjával felakasztották. Romániában a kommunisták 1947. december 30-án lemondásra kényszerítették I. Mihály királyt és 1948 áprilisában kikiáltották a népköztársaságot.¹⁰⁰

Magyarországon 1948. június 12-én egyesült a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt Magyar Dolgozók Pártja néven, majd a Rákosi-féle kommunisták eltávolították a politikai életből ellenfeleiket, és megszerezték a totális hatalmat.¹⁰¹ Kelet-Európát tehát Moszkva szilárdan kézben tartotta politikai, gazdasági és katonai szempontból egyaránt.

A két tömb közötti közvetlen konfrontálódás valójában 1949-ben kezdődött és az Amerikai Egyesült Államok kötelezettséget vállalt olyan lokális és lokalizált konfliktusokban, mint a berlini, a tajvani vagy a koreai konfliktus.¹⁰²

Az Amerikai Egyesült Államok 1947-től kezdve a „szabad világ” védelmezőjeként lépett fel. A „feltartóztatás” perspektívájában szilárdan tömöríteni kellett a nem kommunista országokat a világ valamennyi részén oly annyira, hogy ebben a korszakban amerikai „paktomániáról” lehetett beszélni. Ebben az Amerikai Egyesült Államok diplomáciai hagyományával történt alapvető szakítás fejeződik ki. Az első megkötött paktum mégsem volt jelentős. Itt az 1947 szeptemberében megkötött „riói paktumra” gondolhatunk, amely az Amerikai Egyesült Államokat húsz amerikai állammal kötötte össze egy védelmi szövetség keretében. Valójában ebben az esetben még a Monroe-doktrínán alapuló geopolitika megszilárdításáról volt szó: a XIX. századtól az Amerikai Egyesült Államok Latin-Amerikát a saját érdekei szempontjából kiemelkedően fontos térségnek tekintette, ahol a nem amerikai hatalmaknak nem enged szerepet.¹⁰³

Európában az amerikai adminisztráció úgy gondolta, hogy a Marshall-segély keretében kifejeződő gazdasági segélynyújtásnak együtt kell járnia a katonai segélynyújtással. Tehát az európai országokat nemcsak abban kell segíteni, hogy gazdasági szempontból talpra álljanak, hanem abban is, hogy szembeszálljanak

¹⁰⁰ Uo. 31.

¹⁰¹ Romsics Ignác: i.m. 294-296.

¹⁰² Csizmadia Sándor: i.m. 31.

¹⁰³ Uo. 36.

egy esetleges (szovjet) katonai agresszióval is. Ki kell emelni, hogy ez az amerikai magatartás részben az ENSZ csatlódást keltő működéséből következett: a Biztonsági Tanácsban lehetséges bármely nagyhatalom vétója, a Szovjetunió pedig javában élt e jogával. Például az ötvenes években a Biztonsági Tanács döntéseinek a 80 %-át megvétózták.¹⁰⁴ 1946-ban csak a Szovjetunió 12 alkalommal folyamodott a vétójogához.¹⁰⁵ Egyébként a Szovjetunió a vétók abszolút bajnoka: 119 alkalommal folyamodott hozzá.¹⁰⁶ Ebből a 119-ből 80-at 1946-1955 között „használt el”, a hidegháború kezdeti fázisában.¹⁰⁷ Ez egy tekintélyes arány, az 1946-1991 között elhangzott 178 vétónak 66,85 %-a. Az, hogy a Szovjetunió rendszeresen szabotálta a Biztonsági Tanács működését, az annak köszönhető, hogy abszolút kisebbségben volt a hidegháború idején a Biztonsági Tanácsban és ez volt az egyedüli módszere, hogy ellenfelei döntéseit megakadályozhassa és érvényesíthesse nagyhatalmi potenciálját.¹⁰⁸ Azonban a vétók nagy része nem létfontosságú nemzetközi biztonsági kérdések esetében, hanem új tagállamok felvételének a kérdésében (59 vétó) és az ENSZ főtitkárainak a jelölése alkalmából (43) hangzottak el.¹⁰⁹ Ennek ellenére az Amerikai Egyesült Államok nem nagyon bízott az ENSZ által biztosítandó kollektív biztonságban és a paktumpolitikát helyezte előnybe. Ez maga után vonta a regionális paktumok sokaságát.

A szovjet fenyegetés tudatában lévő nyugat-európai országok el kezdtek szerveződni: a háború utáni dunkerque-i

¹⁰⁴ Global Policy Forum, Use of the Veto in the Security Council: <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/102/32809.html> (2014.04.05.)

¹⁰⁵ Global Policy Forum, Subjects of UN Security Council Vetoes: <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/102/40069.html> (2014.04.05.)

¹⁰⁶ Global Policy Forum, Changing Patterns in the Use of the Veto in the Security Council: <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/102/32810.html> (2014.04.05.)

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 46-48.

¹⁰⁹ Global Policy Forum, Changing Patterns in the Use of the Veto in the Security Council: <http://www.globalpolicy.org/component/content/article/102/32810.html> (2014.04.05.)

szerződést, mely még egy esetleges újabb német agresszió kivédésére irányult, 1948. március 17-én a brüsszeli szerződés váltotta fel, melyet Nagy-Britannia kezdeményezett azzal, hogy lépjen védelmi szövetségre Franciaország, a Benelux-államok és Nagy-Britannia mindenféle esetleges agresszorral szemben (tehát már nem csak Németországgal). A brüsszeli szerződés aláírása után azonban nem sokkal elkezdődött a berlini erőpróba és mindenki megértette, hogy ez a szerződés nem jelent semmit az amerikai garanciavállalás nélkül. Harry Truman elnök kedvezően viszonyult ehhez, de számolnia kellett a Kongresszus esetleges ellenállásával: a szovjet fellépések Európában azonban megváltoztatták a képviselők hezitálását. Arthur H. Vandenberg republikánus szenátor, a szenátus nagyhatalmú külügyi bizottságának elnöke, George Marshall külügyminiszter egyetértésével egy határozati javaslatot terjesztett be, melyet 1948. június 11-én megszavaztak a Szenátusban. Ez lehetővé tette az Amerikai Egyesült Államok kormányának, hogy regionális paktumokat kössön, vagy azokhoz csatlakozzon.¹¹⁰

1948. július 6-án kezdődtek azok a tárgyalások, melyek az „atlanti paktum” aláírásához vezettek. Az Amerikai Egyesült Államokon kívül, Kanada, Izland, Norvégia, Dánia, Portugália és Olaszország vezetői október 13-án kinyilvánították azt a szándékukat, hogy készek csatlakozni a tervezett szövetséghez. Az atlanti szerződés szövegét 1949. március 18-án hozták nyilvánosságra és megkezdték a szerződés ratifikálását a részes államok. Portugália kivételével, ahol Salazar diktatúrája állt fenn, azonos politikai rendszerű és azonos értékeket valló államok fogtak hozzá védelmük közös megszervezéséhez. Figyelemmel kell kísérni azt, hogy Európában a szemben álló katonai erők között nagy volt az aránytalanság: amíg a NATO 14 hadosztállyal rendelkezett, addig a Szovjetunió 25 hadosztályt állomásoztatott határain kívül. Az atlanti szerződés megkülönböztette a „veszélyt”, melyet valamelyik tagállam észlel, és az „agressziót”, ami maga után vonja a közös fellépését. Alapvetően egy védelmi szerződésről volt szó, de annak az 5. pontja nyugtalanította az európai országokat, mert úgy rendelkezett, hogy minden egyes tagállam joga a „veszély” felmérése, de a közös katonai akció vagy a tagállamok

¹¹⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 37.

mindegyikének katonai részvétele nem automatikus. Valójában ezzel a nyugat-európai kormányokat frusztráló kétértelműséggel az amerikai szenátorok megnyugtatótásáról volt szó, azonban a szovjet atombomba előállítása (1949. szeptembere),¹¹¹ majd a koreai háború kirobbanása meggyőzte a fenntartással élő szenátorokat is arról, hogy hozzá kellett látni az atlanti szövetség állandó katonai struktúrájának kiépítéséhez.¹¹²

Végül 1949. április 4-én, Washingtonban, tizenkét állam (Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Izland, Dánia, Norvégia, Olaszország és Portugália) megalakította az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét.¹¹³ Ezáltal, az Amerikai Egyesült Államok, alkotmányának tiltása ellenére, feladta az izolacionizmust és első ízben vált egy békeidőben kötött katonai szövetség tagjává (a „riói paktumot” leszámítva, amely a Monroe-doktrína részeként is értelmezhető).¹¹⁴

Az atlanti szövetség politikai és katonai infrastruktúrájának kiépítése a hidegháború legkeményebb éveiben történt. A 12 aláíró ország külügyminisztereiből álló Atlanti Tanács 1950. májusi londoni értekezletén elhatározta egy állandó tanács létrehozását, melyet speciális katonai bizottságok segítenének. A közös védelemre vonatkozó valódi reflexió az 1951 szeptemberében tartott ottawai konferencián következett be: a katonai bizottság követelte a nemzeti hozzájárulások növelését. E célból egy ad hoc bizottságot hoztak létre, melynek tagja az amerikai Averell Harriman, a brit Edwin Noel Plowden és a francia Jean Monnet volt. A bizottság célja az volt, hogy felmérje a tagországok reális anyagi lehetőségeit és meghatározza, milyen katonai erő felállítására van szükség. Az 1952. február 20-án tartott konferencián vitatták meg komolyan a tagállamok képviselői a bizottság javaslatait és fogadtak el egy

¹¹¹ Az amerikai hadsereg ekkor csak 200 atombombával rendelkezett és az amerikai vezérkar úgy ítélte meg, hogy ez elégtelen a Szovjetunió hatalmas szárazföldi hadseregének a legyőzéséhez. Gaddis, John Lewis: *Részről* Rece, RAO International Publishing Company, București, 2006, 52.

¹¹² Csizmadia Sándor: i.m. 37.

¹¹³ NATO: http://www.nato.int/welcome/brochure_WhatIsNATO_en.pdf (2014.04.05.)

¹¹⁴ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca 2012, 112-113.

pontos katonai célkitűzést. Ekkor fogadták el két új tagállam, Görögország és Törökország felvételét is a szövetségbe. A bizottság ideálisnak 50 hadosztály felállítását tartotta, 4.000 repülőgéppel. Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy ennek a célkitűzésnek a megvalósítása feltételezi Nyugat-Németország katonai újjászülését és részvételét a közös védelemben. Ez a lehetőség azonban a potsdami egyezmények megsértésével járt, másrészt több nyugat-európai országban Németország újrafelfegyverzésének elgondolása élénk reakciókat válthatott ki. Ezekkel a tényekkel számolni kellett a NATO egész szervezetének felépítése során.¹¹⁵

A NATO működését elősegítő legfontosabb szervek az Észak-atlanti Tanács, a Védelmi Tervező Bizottság, a Nukleáris Tervező Csoport, a Nemzetközi Titkárság, a Katonai Bizottság, az Euro-atlanti Partnerségi Tanács és különböző szakbizottságok. Az Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council - NAC) a NATO legfőbb és egyetlen politikai döntéshozó fóruma.¹¹⁶ Az észak-atlanti szerződés 9. pontja szerint minden tagállam képviseli magát a Tanácsban. Az Észak-atlanti Tanács munkájában az összes tagállam általában nagykövet rangú, állandó képviselői vesznek részt és legalább hetente egyszer üléseznek Brüsszelben. Emellett, az Észak-atlanti Tanács évente kétszer magasabb szinten, kormányfők vagy külügy- és hadügy-miniszterek részvételével is tanácskozásokat tart, de néha állam- és kormányfők részvételével zajló csúcstalálkozókat is szervez.¹¹⁷ A miniszteri szintű üléseken pedig a külügyminiszterek egyike, évenkénti váltással, tölti be a tiszteletbeli elnöki tisztséget. Az Észak-atlanti Tanács ülésein minden tagállam kifejtheti nézeteit. E szerv döntései a tagállamok kormányainak egyhangúan kialakított, közös akaratát fejezik ki, döntés tehát csak konszenzussal hozható és nem többségi határozattal. A Tanács a pillanatnyi szükségek függvényében bizottságokat és más munkaszerveket hozhat létre, amelyek segítik a munkáját, előkészítik a döntéseit és végrehatják ezeket.¹¹⁸

¹¹⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 37.

¹¹⁶ NATO: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_49763.htm (2014.04.05.)

¹¹⁷ Blahó András – Prandler Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Budapest, 2005, 204.

¹¹⁸ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 118-119.

A Tanács és a bizottságok munkáját a főtitkár koordinálja. A Nemzetközi Titkárság a NATO legfontosabb adminisztratív funkciókkal bíró intézménye. Vezetője a főtitkár (hagyomány szerint mindig európai politikus),¹¹⁹ akit a tagállamok választanak meg. A főtitkár az Észak-atlanti Tanács (North Atlantic Council - NAC), a Védelmi Tervező Bizottság (Defence Planning Committee - DPC) és a Nukleáris Tervező Csoport (Nuclear Planning Group - NPG) elnöke, s emellett a NATO legfőbb szóvivője is.¹²⁰ A főtitkárnak tehát kulcspozíciója van a NATO keretén belül, s feladata a szervezeten belül folyó konzultációk segítése és a döntéshozatal elősegítése. Ezen belül, a főtitkár javaslatokkal szolgál a NATO konzultációs témáira, illetve előkészíti magukat a konzultációkat is. Vitás esetekben joga van közvetíteni a tagállamok között. Munkáját a Nemzetközi Titkárság segíti, amelynek munkatársait a tagállamokból alkalmazzák.¹²¹

Am nyilvánvaló, hogy a lényeg a katonai struktúrákban rejlik: először, békeidőre, integrált parancsnokságokat hoztak létre a szövetségközi vezérkarok részvételével. A tagállamok képviselőiből álló Katonai Bizottság a legfőbb szintet jelentette. A Katonai Bizottság (Military Committee - MC) a NATO legmagasabb szintű katonai szerve. Elnöke a NATO legfontosabb katonai parancsnoka, de nem hadszíntéri parancsnok. Az Észak-atlanti Tanács és a Védelmi Tervező Bizottság alárendeltségében és ezek irányításával működik. Tagjai a tagállamok vezérkari főnökei és ezek távollétében az őket képviselő nemzeti katonai képviselők. A Katonai Bizottság elnöke részt vesz az Észak-atlanti Tanács, a Védelmi Tervező Bizottság és a Nukleáris Tervező Csoport ülésein. A Katonai Bizottság legfontosabb feladata a vezetési funkciók ellátása katonai és stratégiai kérdésekben (a parancsnokságok fele) és tanácsadói feladatok teljesítése (az Észak-atlanti Tanács fele).¹²² A Katonai Bizottság vezérkari főnökök szintjén évente háromszor ülésezik (kétszer Brüsszelben, egyszer valamelyik tagállamban, rotációs

¹¹⁹ NATO: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50094.htm (2014.04.05.)

¹²⁰ Blahó András – Prandler Árpád: i.m. 205.

¹²¹ NATO: http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50094.htm (2014.04.05.)

¹²² Blahó András – Prandler Árpád: i.m. 205.

elven), de az állandó katonai képviselők szintjén hetente legalább egyszer ülésezik. Franciaország ebből a szervből is hiányzik.¹²³

A szerződés a szövetség által lefedett stratégiai teret három zónára osztotta, s mindegyiknek megvolt a saját parancsnoksága. Az első az európai zóna volt, amely az északi sarktól a Földközi-tengerig, az atlanti óceántól Törökorszáig terjedt. Ennek főparancsnokságát 1951-ben Franciaországban hozták létre, a Versailles-hoz közeli Rocquencourt-ban (a főparancsnokság de Gaulle döntéséből következően 1967-ben költözött Belgiumba, a Mons melletti Casteau-ba). A SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe) főparancsnoka Dwight D. Eisenhower tábornok lett. E szimbolikus választásban az amerikaiak eltökéltsége fejeződött ki. A főparancsnokság észak-európai, közép-európai és dél-európai parancsnokságra oszlott. A második zóna tengeri zóna volt, és az Atlanti-óceáni parancsnokság alá tartozott. Tekintve, hogy ez egy nagyon kiterjedt zóna volt, leválasztották róla a La Manche-csatorna parancsnokságát. A tagállamok nemzeti erői részben a szövetség alá tartoztak, részben nemzeti parancsnokság alatt maradtak. Ez a rendelkezés lehetőséget teremtett a különféle országok különféle érzékenységeinek a kezelésére, de mindenekelőtt arra, hogy a NATO nukleáris erői kizárólagosan az Amerikai Egyesült Államok kezében maradjanak.¹²⁴

Európát a szovjet agresszióval szemben védő stratégiai perspektívájában elfogadták Németország újrafelfegyverzésének az elvét, de ennek meg kellett határozni a gyakorlati formáit is. A legtartózkodóbb Franciaország, miután elnyerte a Saar-vidéknek a francia gazdasághoz való ideiglenes kapcsolását, nem állt ellen a Német Szövetségi Köztársaság 1949 májusában bekövetkezett létrehozásának. A május 26-i bonni egyezmények véget vetettek a Német Szövetségi Köztársaság megszállt státuszának: a három nyugati hatalom egységei immár új küldetéssel maradtak az ország területén, tudniillik, hogy megvédjék Németország nyugati részét. Ezt követően az 1949 novemberében megkötött petersbergi egyezmények lehetővé tették a Német Szövetségi Köztársaság

¹²³ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 120.

¹²⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 38.

számára, hogy részt vegyen a Marshall-segély elosztását kimunkáló szervezet munkájában. A német szuverenitás elismerése alapján lehetővé vált a Német Szövetségi Köztársaság részvétele a katonai erőfeszítésekben, először az Európai Védelmi Közösség keretében. Kemény tárgyalások után az Európai Védelmi Közösséget létrehozó szerződést 1952. május 7-én írták alá Párizsban. Franciaország elfogadta ezzel egy európai hadsereg felállítását, mely német katonai egységeket is magában foglalna. Ám a szerződésnek parlamenti ratifikálásra is szüksége volt, s ekkor merültek fel igazán nagy problémák. A legnagyobb problémák éppen Franciaországban, mivel az egymást sűrűn követő kormányok nem voltak képesek parlamenti többséget biztosítani a szerződés elfogadásához. Pierre Mendès-France miniszterelnöksége idején, a francia Nemzetgyűlés 1954. augusztus 30-án végleg elvetette a szerződést. Az amerikaiak meglehetősen ingerültek voltak mert a tárgyalásokat új alapokon újra kellett kezdeni. Az 1954. szeptember 28-tól október 3-ig tartó londoni konferencián egy új megállapodás körvonalazódott és konkretizálódott az október 23-án tartott párizsi konferencián: Németország számára engedélyezték a NATO-ba való belépést és újraszervezhette katonai erőit, de az újra felfegyverkezés a hagyományos fegyverekre korlátozódott, azaz Németország nem juthatott hozzá például az atomfegyverhez.¹²⁵

Így Európában a második világháború emlékei elhalványultak és egy szilárd tömb jött létre az Amerikai Egyesült Államok körül, amely hegemon szerepet töltött be. Ezáltal a szövetség stratégiája is megváltozott: amíg kezdetben célja az volt, hogy a Rajnánál védje önmagát, a Német Szövetségi Köztársaság csatlakozásával egy új védelmi koncepciót fogadtak el, a *Vasfüggönyig* „előretolt védelem” koncepcióját. 1956 után a Szovjetuniónak a nukleáris fegyverek terén elért fejlődése és a *Vasfüggöny* mindkét oldalán ballisztikus rakéták telepítése katonai egyensúlyt teremtett a két szemben álló tömb között, amely az „elrettentés” fogalmára épült.¹²⁶

A regionális szervezetek létrehozására irányuló amerikai törekvés a koreai háború után Ázsiában is megmutatkozott, mivel az amerikaiakat nagyon nyugtalanította a kommunista Kína expanziója.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ Uo. 38-39.

A kommunista terjeszkedés feltartóztatásához, Európához hasonlóan Ázsiában is rendezni kellett a viszonyokat. Ehhez mindenekelőtt normalizálni kellett a Japánnal való kapcsolatokat, amely még mindig amerikai megszállás alatt állt. 1950-ben tárgyalásokat kezdtek a japánokkal, hogy megállapodásra jussanak velük. E célból 1951 szeptemberében konferenciát tartottak San Francisco-ban, ahol, mintegy 50 állam képviselői ültek össze, köztük a Szovjetunió képviselői, akik azonban hamar elhagyták a konferenciát, mert az amerikaiak elutasították a Kínai Népköztársaság elismerését. Végül is a Japánnal aláírt szerződés helyreállította az ország teljes szuverenitását. Ám még ugyanaz a nap aláírtak egy japán-amerikai paktumot is, mely az amerikaiakra bízta a szigetország védelmét. Ugyanez történt Dél-Koreával és Tajvannal is.¹²⁷

De a „feltartóztatási stratégia” keretében az Amerikai Egyesült Államok globálisan akarta kiépíteni azt a szövetségi rendszert, melynek bizonyítékait adta Európában. Így az 1954. szeptember 8-án a manilai egyezmény következtében létrejött a Dél-Kelet Ázsiai Kollektív Védelmi Szerződés.¹²⁸ Ez a szövetség olyan, egyébként divergáló érdekeltségű államokat igyekezett egybefogni, melyek mindegyike eltérő mértékben ugyan, de tarthatott a kommunizmus expanziójától. E szervezetben nem volt akkora egység, mint Nyugat-Európában és egyes államok nem rejtették véka alá tartózkodásukat: India és Indonézia például elvetették az amerikai ajánlatot. Összességében nyolc állam írta alá a szerződést: Nagy-Britannia, Franciaország, Pakisztán, Thaiföld, Fülöp-szigetek, Ausztrália, Új-Zéland és az Amerikai Egyesült Államok. A szövetség székhelye Bangkokban volt, s struktúrái nagy mértékben hasonlítottak a NATO struktúrára, ám mégis lazábbak voltak, és nem írtak elő hasonló kötelezettségvállalást a tagállamok számára. Hamarosan meg is jelentek a tagállamok közötti különféle problémák, melynek következtében a szervezet kohéziós ereje gyenge maradt.¹²⁹

Végül az amerikai *paktománia* kiterjedt a Közép-Keletre is, amely igen értékes régiónak tűnt gazdag kőolajmezői miatt. 1945-ig

a világnak ez a régiója Nagy-Britannia szinte kizárólagos területének számított, mely védte a számára életfontosságúnak tűnő Szezi-csatornát. Márpedig az angolok éppen Egyiptomban néztek szembe súlyos nehézségekkel, amire az 1952-ben lezajlott forradalom teljes mértékben rávilágított. Az Amerikai Egyesült Államok éppen e kontextusban társult Nagy-Britanniával egy új védelmi szervezet létrehozása céljából, melynek a tengelye egy nyugatbarát kormánnyal rendelkező Irak lett. 1955. február 24-én írták alá az iraki fővárosban a *Bagdadi Paktumot* Nagy-Britannia, Pakisztán, Irán, Törökország és Irak képviselői.¹³⁰ Az Amerikai Egyesült Államok nem lett a szövetség tagja, de támogatta azt katonailag és politikailag, és tényleges szerepe azzal arányban nőtt, ahogy Nagy-Britanniáé csökkent. Az amerikai adminisztráció globális víziójában a bagdadi szövetség és a NATO teljesen körülzárta volna a Szovjetuniót. Ez persze csak elméletileg volt így, mert a *Bagdadi Paktum* azonnal kiváltotta az arab nacionalizmus bizalmatlanságát, és az 1958-ban bekövetkezett iraki forradalom eltolta a szövetség centrumát és dezorganizálta katonai struktúráját. Irak kiválása után (1959) a szövetség neve CENTO (Central Treaty Organization) lett. Mindent összevetve, a CENTO nagyon szerény szerepet játszott és lassan szétesett.¹³¹

Amint látható, az Amerikai Egyesült Államok a „feltartóztatás” doktrínáját egy egész sor szövetségi rendszer által próbálta megvalósítani, de valójában szinte csak önmaga erejére támaszkodhatott a másik szuperhatalommal vívott küzdelmében.

¹²⁷ Uo. 39.

¹²⁸ Southeast Asia Treaty Organization – SEATO

¹²⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 39.

¹³⁰ A *Bagdadi Paktumot* lásd részletesebben: Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 113-114.

¹³¹ Csizmadia Sándor: i.m. 39.

A hatalmi tömbök kialakulása: a szovjet tömb

A szovjet tömb kifejezés a tárgyalt korszakban csak Európára vonatkozik. Kína, noha kommunista ország lett, nagy cselekvési autonómiával rendelkezett a Szovjetunióval szemben. Tehát a továbbiakban az európai kommunista tömb megszervezését és a közép- és kelet-európai országok sztálinizációja által felvetett problémákat elemezzük. 1945-ben még nem látszott egyértelműnek, hogy a szovjetek e térség sztálinizációjára gondoltak volna. A Szovjetunió valójában két módon akarta nyugati határának biztonságát garantálni: egyrészt katonai jelenlétének fenntartásával, és másrészt szovjetbarát kormányok létrehozásával, ami 1945-46-ban még úgy tűnt, hogy a Nemzeti- vagy Hazafias Frontok révén lehetséges. Teljes bizonyossággal állítható viszont, hogy a szovjetek már rögtön a háború befejezésekor a Vörös Hadsereg által megszállt országok kormányaiba és a közigazgatásba a helyi kommunista pártok embereinek a beépülését támogatták. A kommunisták minden országban ügyesen tudták manipulálni a társadalmi csoportokat: időlegesen a nacionalizmusra támaszkodtak Szlovákiában, megtalálták az utat a munkások proletár érzékenységéhez Csehszlovákiában, megcsillantották a földosztás lehetőségét a parasztok előtt és 1945-1948 között Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Jugoszláviában összesen 3,5 millió parasztcsalád tulajdonába 11,4 millió hektár földet juttattak.¹³² A kommunisták a nemzeti konszenzus zászlaja alatt súlyukhoz képest jóval nagyobb politikai szerepre tudtak szert tenni. Velük szemben a más politikai erők általában megosztottak voltak. A szovjetek közben az ellenzékét lépésről lépésre kiiktatták. De ehhez a belső fellépéshez fokozatosan hozzájárult annak szükségessége, hogy ezek az országok tömörüljenek a Szovjetunió körül. 1946-47-től kezdve Sztálin számára az „imperialista”

¹³² Németh István (szerk.): i.m. 403.

fenyegetés azt jelentette, hogy ezeket az országokat „csatlós” államokká tegye, melyek teljesen kiszolgáltatják magukat a szovjet érdekeknek. A kommunista tömb léte akkor vált igazán nyilvánvalóvá, amikor a Szovjetunió számos kétoldalú szerződést kötött és egy kollektív elutasító választ fogalmazott meg a Marshall-tervre.¹³³

Lengyelországban a lublini kormány kommunista tagjai a Vörös Hadsereg védelme alatt megszerezték a legfontosabb irányító posztokat. A nemzeti parasztpárt vezére, Stanislaw Mikolajczyk megpróbált ellenállni, de sikertelenül. Tisztogatások, erőszakos rendőrségi fellépések és választási csalások kísérték a kommunista erőfeszítéseket, hogy teljes mértékben felszámolják az ellenzékét. Az ellenzéki politikusok többsége száműzetésbe kényszerült. A Szovjetunióhoz fűződő kötelek elmélyítését szolgálta az 1945 áprilisában aláírt kölcsönös segélynyújtási egyezmény. Az államostási törvények és az agrárreform közelítették a lengyel gazdaságot a szovjet gazdasághoz. Az 1947-ben tartott választásokon a kommunista Boleslaw Bierut lett a köztársasági elnök és a kommunista párt a maga és szövetségesei embereit kulcspozíciókba ültette. Majd az 1948-ban lezajlott választásoknak köszönhetően a kommunisták az egész államgépezetet a hatalmuk alá gyűrték, ám a még nagyobb biztonság érdekében, Sztálin eltávolította azokat a kommunista vezetőket, akik egy kicsit is autonóm személyiségek voltak. Például Wladyslaw Gomulkát, a kommunista párt főtitkárát, miután szembehelyezkedett a Sztálin által elrendelt kollektivizálással, 1948 szeptemberében leváltották, „jobboldali nacionalista elhajlással” vádolták és 1949 novemberében pedig a pártból is kizárták.¹³⁴ Sztálin az ország élére a leghűségesebb vazallusait állította.

Románia helyzete egy kicsit eltért Lengyelországtól a szovjetek szemében, és a kapcsolatokat eleve terhelte Besszarábia történeti problémája a két ország között (Románia 1918-ban, kihasználva az orosz forradalom okozta zűrzavart, elfoglalta a tartományt, majd ezt 1940-ben a Szovjetunió visszafoglalta, 1941-44 között ismét Romániáé lett, azután megint a Szovjetunióhoz tartozott). Viszont annak ellenére, hogy a szovjet kormány 1944.

¹³³ Csizmadia Sándor: i.m. 40.

¹³⁴ Németh István (szerk.): i.m. 409.

április 2-án elhangzott nyilatkozata szerint a szovjetek nem fognak a román belügyekbe avatkozni, Románia megszállása után a Vörös Hadsereg támogatta a „hazafias” (a kommunisták által nagymértékben manipulált) csoportok ténykedését. A kommunisták nyomására a Rădescu-kormány 1945. februárban lemondott, és helyébe Petru Groza került, aki a kommunistákra fontos posztokat bízott.¹³⁵

Innentől kezdve a liberális párt és a nemzeti parasztpárt marginalizálódik, oly annyira, hogy az 1946-ban lezajlott választásokon alig értékelhető eredményt értek el. 1946 és 1946 között e pártok számos vezetőjét letartóztatták és a pártokat betiltották. Végül 1947. december 30-án Mihály király elhagyta az országot, miután lemondatták a trónjáról. A kommunisták minden hatalmat a kezükben tartottak, ellenzéküket teljesen megsemmisítették, majd 1948 áprilisában kikiáltották a népköztársaságot.¹³⁶

Magyarországon, noha az ország területén még folytak a felszabadító harcok 1944. december 2-án a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Demokrata Párt és a Szabad Szakszervezet részvételével létrejött a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front.¹³⁷ Ennek a tagjaiból került ki az Ideiglenes Nemzeti Kormány, amely fegyverszüneti egyezményt kötött a Szovjetunióval, hadat üzent a hitleri Németországnak, hozzákezdett a néphadsereg szervezéséhez és 1945 tavaszán a nagybirtokrendszert fölszámoló földreform végrehajtásához.¹³⁸ A feldúlt és lerombolt országban az 1945 novemberében tartott választásokon a kommunisták csak 17%-os eredményt értek el, míg a Kiszgazdapárt 57%-al abszolút többséget szerzett.¹³⁹ 1946. február 1-jén kikiáltották a köztársaságot. A szovjetek számára elfogadhatatlan volt egy általuk megszállt országban a jobboldali vagy antikommunista politikai orientáció és itt is a rendőrségi terror légkörének megteremtését támogatták. A belügyi tárcát szilárdan kézben tartó kommunisták szovjet mintára létrehozták az ellenség felkutatásában „hatékonyan” működő állambiztonsági erőket, és a

¹³⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 41.

¹³⁶ Uo. 31.

¹³⁷ Romsics Ignác: i.m. 279.

¹³⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 41.

¹³⁹ Romsics Ignác: i.m. 286.

szakszervezetekre támaszkodva az egész országban tömegdemonstrációkat szerveztek, hogy ezzel is megfélemlítsék a politikai ellenfeleiket. Végül az 1947 júliusában megszületett választójogi törvény mintegy fél millió szavazót fosztott meg állampolgári jogai gyakorlásától.¹⁴⁰ Számos ellenzéki és kommunista politikust letartóztattak, mások a letartóztatás elől külföldre menekültek. Magyarországon 1948. június 12-én egyesült a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt Magyar Dolgozók Pártja néven (melynek vezetője a sztálinista Rákosi Mátyás lett), majd a Rákosi-féle kommunisták eltávolították a politikai életből ellenfeleiket, és megszerezték a totális hatalmat.¹⁴¹

Bulgáriában a kommunisták 1945-ben elég nagy népszerűségnek örvendtek a nácizmussal szembeni ellenállásuk miatt. De nagy népszerűséget élvezett vezetőjük is, Georgi Dimitrov, aki a Komintern egykori harcosa, majd főtitkára volt 1935-1943 között. Dimitrov szembeszállt Hitlerrel a híres lipcsei per során (1933. szeptember-december), mely a Reichstag felgyújtását követte. A birodalmi igazságszolgáltatás őt vádolta az épület felgyújtásával, majd rövid börtönben töltött idő után 1934-ben szabadult. Mivel közben elvesztette bolgár állampolgárságát és Bulgária nem volt hajlandó befogadni, a Szovjetunióba utazott és ott élt Sztálin közvetlen keze alatt, amíg a második világháború végén visszaküldték Bulgáriába, hogy vegye át a hatalmat. Egyébként kulturális szempontból Bulgária mélyen kötődött Oroszországhoz, és a szlavofilizmus mindig eleme volt a mindenkori bolgár politikának. Továbbá az országban jelen volt a Vörös Hadsereg, amelyet a bolgár nép többsége valóban felszabadítóként fogadott. Az 1946. szeptember 8-án tartott népszavazás megdöntötte a királyságot, száműzetésre kényszerítve II. Simeon királyt(cárt), és szeptember 15-én kikiáltották a népköztársaságot. Az ezt követő választásokon a Hazafias Frontba tömörült kommunisták és szövetségesei abszolút többséget szereztek és a miniszterelnök Georgi Dimitrov lett. Georgi Dimitrov 1947. februárjáig (a békeszerződés aláírásáig) fenntartotta a *Nemzeti Frontot*, majd ezt követően felgyorsította a népi demokráciára való átmenetet: az ellenzéki politikusokat kizárták a

¹⁴⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 41.

¹⁴¹ Romsics Ignác: i.m. 294-296.

probléma, de eredménytelenül.¹⁴⁷ Az egyre elszigeteltebb Benes elnök június 7-én lemondott és nem sokkal később el is hunyt. Az elnöki poszton Klement Gottwald követte és ezzel a kommunisták néhány hét alatt megszerezték minden hatalmi pozíciót.¹⁴⁸ A Moszkva által tervezett és támogatott „prágai puccs” tehát a szovjetek közvetlen beavatkozása nélkül ment végbe. Egy nagy demokratikus és liberális hagyományú ország népi demokráciává vált.

Jugoszláviában minden fordítva történt, mert az ország 1945-ben a szovjet szocializmus leghűségesebb követőjének tűnt fel. A hatalmat szilárdan tartotta kézben Joszip Broz Tito, a Komintern egykori harcosa, aki partizán csapataival nemcsak az országot 1941-ben megszálló hitleri erőkkal, hanem a Draza Mihajlovics tábornok vezette antikommunista nacionalista csetnikekkel és a horvát usztasákkal szemben is kényelmesen és sikeresen harcolt. A Tito vezette mintegy 800.000 fős Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg egyedül szabadította fel szinte az egész országot, és így, bár Tito hű maradt internacionalista eszméihez, úgy gondolta, hogy egyenjogú partnerként tárgyalhat Sztálinnal. Tito függetlensége és személyes karizmája azonban nem tetszett a moszkvai diktátornak. Mindazonáltal a háború után néhány évig Jugoszlávia a kommunista világ „jó tanulója” volt: az 1946. november 11-én lezajlott választásokon megdöntötték a monarchiát, és Tito partizánjai elsőprő többséget szereztek. A január 31-én elfogadott alkotmány a szovjet alkotmányt vette mintának, de nemcsak azért, hogy megoldást találjanak a nemzetiségek kényes kérdéseire. Sőt az első gazdasági intézkedéseket a szovjet tervgazdaság inspirálta az államosításokkal és a kollektivizálás kezdő lépéseivel. Végül Tito dinamikus szerepet játszott a nemzetközi kommunista mozgalomban, aktívan támogatva az albán, és főleg a polgárháborúzó görög kommunista erőket.¹⁴⁹ Mindez azt is eredményezte, hogy Belgrád lett a Kominform székhelye, és az első ülések idején a jugoszláv kommunisták szívesen töltötték be a vádló szerepét azok ellen a kommunista pártok ellen, amelyeket osztály együttműködéssel gyanúsítottak (a támadások célpontjai mindenekelőtt az olasz és a francia

kommunista pártok voltak).¹⁵⁰ Tény, hogy Sztálin hermetikusan le akarta zárni a maga táborát és meg akart akadályozni mindenfajta *elhajlást* a szovjet politikától. Egyes elemzők, mint például a francia André Fontaine, úgy vélik, hogy a Kominformot is valójában azért hozták létre, hogy szorosan ellenőrizték Jugoszláviát, melynek önálló elképzeléseit rossz szemmel nézték a szovjet vezetés, s természetesen mindenekelőtt Sztálin.¹⁵¹ Az igazság az, hogy kezdetben a Tito-féle jugoszláv kommunista vezetés erősen bírálta a francia és olasz kommunistákat az osztály-együttműködésük miatt, hamarosan azonban ők kerültek a vádlottak padjára.¹⁵² Jól láthatjuk itt is a szovjet uralmi törekvéseket, melyeket a Kominformmal próbáltak leplezni. A legtöbb kelet-európai országban a kommunista pártapparátus (amelyet Sztálin gondosan válogatott össze, Moszkvából „exportálva” a hozzá hűséges, emigrációban felnevelkedett elemeket) teljesen behódolt a Szovjetunióknak. Ezt kerülte el a Tito vezette jugoszláv kommunista párt, amely elutasította a moszkvai parancsok követését. A Kominform politikájának egyik következménye a *titoizmus*sal bekövetkezett teljes és drámai szakítás volt.¹⁵³ A jugoszláv kommunisták dinamizmusa és internacionalizmusa veszélyesnek tűnt Sztálin szemében, aki rendkívül bizalmatlan volt a nemzeti függetlenség bármely formájával szemben is. Ennek alapján érthető, hogy a Titónak nyújtott szovjet támogatás mértéke mindig visszafogott és mérsékelt volt. Így volt ez Jugoszlávia területi követeléseivel kapcsolatban is: a háború végén Jugoszlávia Olaszországgal szemben több ponton ért el határkiigazítást: Zara, Titograd, Fiume, Rijeka lett, de a Triesztre vonatkozó jugoszláv igény bejelentése kapcsán a „nagy szovjet testvér” csak nagyon enyhe támogatást nyújtott. Valószínűleg a Sztálin Triesztet Olaszországnak szerette volna visszaadni abban az esetben, ha az olasz kommunisták megnyerték volna a választásokat.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Uo. 37-38.

¹⁴⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 30.

¹⁴⁹ Uo. 42.

¹⁵⁰ Németh István (szerk.): i.m. 405.

¹⁵¹ Fontaine, André: *Istoria războiului rece de la Revoluția din Octombrie la războiul din Coreea: 1917-1950*, vol. II, Editura Militară, București, 1994, 107.

¹⁵² Németh István (szerk.): i.m. 405.

¹⁵³ Csizmadia Sándor: i.m. 29.

¹⁵⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 38.

A szovjet-jugoszláv szakításban a nyilvánvaló személyes ellentéteken túl, nem szabad figyelmen kívül hagyni az orosz és jugoszláv nacionalizmus ellentétét sem. Ez például egyértelműen nyilvánult meg a „Balkán föderáció” terve kapcsán, mely Jugoszláviát, Bulgáriát és Albániát foglalta volna magában. A szovjetek a tervben a jugoszláv hegemoniára törekvés szándékát látták és mindenképpen meg akarták akadályozni a föderáció létrejöttét. A Nyugattal való konfrontáció perspektívájában Sztálin nem fogadhatta el Belgrád önállósági törekvéseit. Sőt egyszerűen elszigetelte Jugoszláviát, amikor Tito elutasította, hogy külpolitikáját a szovjet beleegyezéstől tegye függővé.¹⁵⁵ 1948. márciusban a Szovjetunió felmondta a két ország kereskedelmi egyezményét és kivonta Jugoszláviából a szakértőit, majd áprilisban szovjetbarát államcsíny hiúsult meg: Tito lemondott két szovjetbarát minisztert.¹⁵⁶ A szovjet beavatkozás nyilvánvaló volt és a jugoszláv nép Tito mögött sorakozott fel: egy szigorú tisztogatás során eltávolították a kommunista pártból is a kétes vagy szovjetbarát elemeket. A szakítás 1948. június 28-án be is következett: a *Rude Pravo*¹⁵⁷, a kommunisták hivatalos prágai lapja kijelentette, hogy Lengyelországban volt egy Kominform tanácskozás, amelyen a jugoszlávok nem akartak részt venni és a Kominform egy határozatot fogadott el, amelyben elítéli Jugoszláviát, mivel letért a marxizmus-leninizmus útjáról és egy Szovjetunió ellenes politikát folytat és lemondott a szovjet katonai tanácsadók segítségéről.¹⁵⁸

Ettől kezdve a „titoizmust” hevesen bírálta a Kominform, amely közben Belgrádból Bukarestbe tette át a székhelyét.¹⁵⁹ A jugoszláv kommunista vezetők június 29-én lereagálták az ellenük kezdeményezett támadást és egy hosszú levélben élénken tagadják, hogy letértek volna a marxizmus-leninizmus útjáról és egy Szovjetunió ellenes politikát folytatnának.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 42.

¹⁵⁶ Duroselle, Jean-Baptiste i.m. 38.

¹⁵⁷ „Vörös Jobb”

¹⁵⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 38.

¹⁵⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 42.

¹⁶⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 38.

Sztálin számára sürgetővé vált táborának megszilárdítása, mivel felüthette volna a fejét a bomlás veszélye a szocialista táborban. A Szovjetunióban éppúgy, mint a többi kelet-európai országban hatalmas kampány indult a „burzsoá nacionalizmus” ellen: a cél az volt, hogy összehangoltan támadják a szocializmus nemzeti útjainak lehetőségeit. A vád alá helyezett Jugoszlávia nem hajlott meg, Tito pedig nem gyakorolt önkritikát, amit ezt elvártak volna tőle. Moszka és Belgrád viszonya igen feszültté vált és a Kominform 1948. június 28-án, mint már korábban is említettem, elítélte a *titoista elhajlást*.¹⁶¹ Ezt követően Jugoszláviát brutálisan kizárták a szocialista táborból, de ennek az lett a következménye, hogy Jugoszlávia lassanként rátalált az „el nem kötelezettség” útjára. Ez az eset csak megerősítette a szovjet vezetők ama eltökéltségét, hogy keményen kézben tartásuk a többi kelet-európai kommunista pártot. Több állam nem *dezertálhatott* a szocialista táborból!

Németországban a helyzet közben komplikálódott. A Német Szövetségi Köztársaság ezidőtájt bekövetkezett megalakulása szintén cselekvésre készítette a szovjeteket. Miután a berlini blokád kudarcot vallott, a szocialista Németország szervezésébe kellett fogni, hogy ellensúlyozhassák a Német Szövetségi Köztársaságot. Az ország keleti felében 1946-ban egyesült a szociáldemokrata és a kommunista párt Németország Szocialista Egységpártja¹⁶² néven. A Szovjetunió e pártra támaszkodott a kelet-német állam megalapításában.¹⁶³ 1949. október 7-én kikiáltották a Német Demokratikus Köztársaságot és a kormányfő Otto Grotewohl lett.¹⁶⁴ 1949. októberében az ideiglenes parlament megszavazta az alkotmányt, melynek modelljét a többi népi demokrácia alkotmánya jelentette. A Német Demokratikus Köztársaság első elnöke Wilhelm Pieck lett. Ezzel Németország felosztása végbement, és a Német Demokratikus Köztársaságot azonnal elismerte a keleti tömb valamennyi állama.¹⁶⁵

¹⁶¹ Csizmadia Sándor: i.m. 29.

¹⁶² Sozialistische Einheitspartei Deutschlands = SED

¹⁶³ Csizmadia Sándor: i.m. 42.

¹⁶⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 18.

¹⁶⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 42-43.

Közben a nemzetközi feszültség és a jugoszlávokkal történt szakítás visszahatásaként politikai perek hulláma indult el a fiatal népi demokráciákban, amelyeknek szigorúan kellett igazodniuk a szovjet modellhez és ezekben az országokban az elfogadott új alkotmányok a szovjet alkotmányt vették alapul. A totalitárius rezsimnek létrejöttének foratókönyve a következő volt: az egypárti uralom kiépítése, a totális rendőrségi ellenőrzés megvalósítása, a hatalmon lévő kommunista pártok által megszabott „tömegszervezetek” működése, a pártok és az államok élére Moszkvához (Sztálinhoz!) hű vezetők ültetése. Az ellenzékiesség minden formájának megszüntetéséhez egy sor politikai per és tisztogatás indult el. Miután a más politikai pártok által képviselt politikai ellenzéket a kommunisták felszámolták, most azokat a kommunistákat kezdték támadni, akik a nácizmus elleni harc idején a nemzeti ellenállás vezetői voltak, hogy ezzel is elejét vegyék a „titoizmus” terjedésének. Valójában Sztálin nem bízott ezekben és a hozzá hű, a moszkvai emigrációból hazaexportált kommunista vezetőket akarta pozícióikban megerősíteni.

A sztálini kirakatperek háború utáni hulláma 1949 májusában kezdődött Albániában Koci Džodze belügyminiszter titkos tárgyalásával, akit már 1948 novemberében letartóztattak *titoizmus* vádjával. Az 1949. június 11-én kivégezett Koci Džodze az első halálos áldozata volt a sztálini kirakatperek új sorozatának.¹⁶⁶

Lengyelországban 1949-ben kizárták a pártból Gomulkát, majd elítélték és 1951-54 között börtönbe zárták.¹⁶⁷ A szovjetek bizalmatlansága kiterjedt mindazokra a kommunistákra is, akik „internacionalistaként” részt vettek a spanyol polgárháborúban vagy a francia ellenállásban. Ennek következtében Magyarországon Rajk László és elvtársai ellen indult egy per, melynek során a vádlottnak be kellett vallaniuk, hogy részesei voltak egy úgynevezett „titoista összeesküvésnek”, együttműködtek a Horthy-kor titkosrendőrségével, stb. Rajk Lászlót többek közt barátja, Kádár János belügyminiszter, meggyőzte, hogy a per célja kizárólag az „osztályellenesség” megfélemlítése és a halálos ítéletet természetesen nem fogják végrehajtani, sőt később teljes mértékben tisztázni fogják a vádak alól.

¹⁶⁶ Németh István (szerk.): i.m. 407.

¹⁶⁷ Uo. 409.

Erre Rajk mindent beismert, amit tőle kértek, majd 1949. október 15-én kivégezték. Perének részeként kivégeztek további 14 vádlottat, 11-et életfogytiglani börtönre ítélték és 38-at internáltak.¹⁶⁸

Bulgáriában a kemény sztálinista Trajco Kosztovot, a gazdaság legfelsőbb vezetőjét szemelték ki áldozatul, s még Tito-ellenessége sem jelentett különösebb akadályt Berijának. A Moszkvában kidolgozott foratókönyv szerint Kosztovnak be kellett „vallania”, hogy titoista összeesküvésben vett részt, amelynek célja, hogy Bulgáriát elszakítsa a Szovjetuniótól és a Délszláv Unió keretében kiszolgáltatassa az imperialistáknak. Ugyanakkor le kell „lepleznie” Titót, mint az angol-amerikai hírszerzés eszközét és kémjét. Négy hónapnyi kínzás után Trajco Kosztov mindent „bevallott”, azonban 1949 decemberében a tárgyaláson visszavonta „beismerő vallomását”. Ennek ellenére halálra ítélték. A siralomházban rávették, hogy vonja vissza a visszavont vallomását és akkor megkegyelmezik neki (ahogyan Rajk Lászlót is átverték!), azonban kegyelmi kérvényét elutasították és kivégezték.¹⁶⁹

De a legjelentősebb tisztogatások Csehszlovákiában zajlottak. A tisztogatási hullám először a Szlovák Kommunista Pártot érte el, melynek vezetőit, Gusztáv Husákot és Vladimír Clementist „burzsoá nacionalizmus” vádjával tartóztatták le. Majd következtek a cseh párt vezetői: letartóztatták a kommunista párt főtítkárárt, Rudolf Slansky-t (aki zsidó származású volt) néhány más vezetővel együtt. A per ténylegesen 1952. novemberben kezdődött és valamennyi vádlott elismerte bűnösségét a „titoizmusra”, a „nacionalizmusra” és a „cionizmusra” vonatkozó vádpontokban. Az utóbbi vádpont új volt a perek történetében és világosan jelezte a szocialista országokban egy antiszemita hullám kezdetét (a Szovjetunióban például az orvosok pere). Prágában a 14 vádlott közül 11-et ítélték halálra és végeztek ki, köztük Rudolf Slansky-t.¹⁷⁰ De az áldozatok száma sokkal nagyobb volt: az állami törvényszék 1948 és 1952 között 233 halálos ítéletet hozott, szinte kizárólag zsidó értelmiségiek ellen.¹⁷¹

¹⁶⁸ Romsics Ignác: i.m. 343-344.

¹⁶⁹ Németh István (szerk.): i.m. 407-408.

¹⁷⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 43.

¹⁷¹ Németh István (szerk.): i.m. 408.

De a tisztogatások a kommunista pártok vezetőin kívül elérték az egyszerű párttagok tömegeit is: egyszerűen arról volt szó, hogy a kiérdemesült, harci tapasztalatokkal rendelkező aktivistákat olyan kommunistákkal cserélik le, akik manipulálhatóbbak, és főleg fegyelmezettebbek. A totális hatalom kiépítése során a hadseregeket sem kímélték és a tiszteket „nacionalizmussal” vádolták. A politikai tisztogatás eredményeképpen a népi demokratikus országok hadseregeinek az irányítását mindinkább a Moszkvában végzett tisztekre bízta (a lengyel származású, szovjet marsall, Rokoszovszkij jó példa erre, akit 1949-ben a lengyel hadsereg élére állítottak). Végül a diktatúra embertelen logikája nem kímélte a szellemi élet vagy az egyházak képviselőit sem: a vallásüldözés mindenütt megjelent, s főként a katolikus egyházat érintette. Egy ilyen légkörben üldözték a nemzetiségeket is, és az orosz nyelv oktatása kötelezővé vált. Sztálin hermetikusan lezárta a táborát: mindenfajta ellenzékiesség lehetetlenné vált.¹⁷²

A politikai folyamatokat a gazdasági igazodás kísérte: minden népi demokratikus országnak a tervgazdálkodásra kellett áttérnie a szovjet modell alapján. A gazdaság államosításának fázisai egybeestek a politikai kronológiával: 1948-ig óvatosan jártak el és a tervek célja a lerombolt országok újjáépítése volt. 1950-től kezdve áttértek a Szovjetunió tervgazdálkodását közvetlenül átvevő tervgazdálkodásra. Minden kormány a nehéziparnak adott prioritást, ami komoly problémákat vetett fel például a mezőgazdaságban és az agrárállamokban. A háború után e területeken földreformot hajtottak végre a szegény parasztok nagy megelégedésére, s ezzel hozzájárultak a földek szétaprózásához, és a mezőgazdasági termelés archaikus szinten tartásához. Említettem már, hogy 1945-1948 között Csehszlovákiában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában és Jugoszláviában összesen 3,5 millió parasztesz család tulajdonába 11,4 millió hektár földet juttattak.¹⁷³

Az ötvenes évek elején a szovjet minta alapján megkezdtek a kollektivizálást, gép- és traktorállomásokot hozva létre, és a parasztokat arra kényszerítették, hogy belépjenek a szövetkezetekbe. Lengyelország kivételével a termőföldek kollektivizálása 1956 és

¹⁷² Csizmadia Sándor: i.m. 43.

¹⁷³ Németh István (szerk.): i.m. 403.

1960 között lezajlott. Ekkora a szovjet gazdasághoz való igazodás: totális volt, amit elmélyített a KGST.¹⁷⁴ A KGST 1949. január 25-én jött létre válaszként az *Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete* (*Organisation of European Economic Cooperation* – *OEEC*) létrehozására. Magába foglalta Bulgáriát, Csehszlovákiát, Magyarországot, Lengyelországot, Romániát és természetesen a Szovjetuniót. 1949 végén csatlakozott Albánia is, de 1961-től nem vett részt a tevékenységében (bár hivatalosan nem lépett ki). 1950-től tagja a Német Demokratikus Köztársaság, 1962-től Mongólia, 1972-től Kuba, 1978-tól Vietnam.¹⁷⁵ A KGST válaszként jött létre az *Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete* létrehozására, hogy bebizonyítsa a szocialista országok együttműködésén alapuló, a kapitalizmustól gyökeresen eltérő, *szocialista út* eredményességét. A szervezet létrehozásának politikai indítékait az is bizonyítja, hogy a működésének az első 5-6 évében lényegében szinte semmit sem tett, csak papíron létezett. Csak 1956-tól kezdték meg az ágazati bizottságok felállítását és csak 1958-tól kezdték meg az ötéves terveknek az előzetes tervelgondolások alapján történő egyeztetését. 1958-ban fogadták el a bukaresti ülésen a „bukaresti árelvként” ismert határozatot, hogy a tagállamok közötti forgalomban a termékek árait a világpiaci, de a „monopolista és spekulációs vonásoktól” megtisztított árak alapján képezik.¹⁷⁶

A szovjet tömb gazdasági szervezetének létrehozását a katonai szövetségi rendszer létrehozása követte: a Varsói Szerződés (hivatalos nevén: Varsói Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés) egy regionális katonai szervezet volt, amit a Szovjetunió hozott létre ellensúlyozni az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét. A NATO 1949. áprilisi megalakulása után Sztálin nem kezdeményezte a szovjet zónában egy, a NATO-hoz hasonló katonai szövetség megalakítását. Az úgynevezett „béketáborba” tartozó szocialista, „baráti országok” nem kötöttek katonai szerződéseket. A Szovjetunióknak nem is volt erre szüksége.

¹⁷⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 43-44.

¹⁷⁵ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 249-250.

¹⁷⁶ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 110-111.

Azonban 1955. május 9-én, Németország második világháborús kapitulációjának 10-ik évfordulóján a Német Szövetségi Köztársaságot felvették a NATO-ba. Ez már egy olyan provokáció volt, amit megfelelő szinten le kellett reagálni. A Szovjetunió és kelet-európai csatlósai 1955. május 14-én a lengyel fővárosban aláírták a Varsói Szerződés alapító okiratát. A Varsói Szerződés nyolc alapító tagállama a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK), Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia voltak. Jugoszlávia nem volt tagja, mivel Tito nem vetette alá magát Moszkva külpolitikájának. A Varsói Szerződés székhelye Moszkvában volt. A szervezet alapokmányában nem állapítottak meg hivatalos nyelvet, de a tárgyalások oroszul folytak.¹⁷⁷

Meg kell jegyezni azonban, hogy a „Varsói Szerződés” csak Sztálin halála után jött létre, és paradox módon a desztalinizáció kezdetén jött létre, ami már lehetővé tette a nemzeti sajátosságok bizonyos fokú figyelembe vételét a katonai szervezetben. Számos aspektusból nézve ez a katonai szövetség a NATO tükörképének tűnt fel, de közelebbről nézve, lényegi különbségek voltak a két szervezet között. A „Varsói Szerződés” kizárólag katonai szerződés volt, és a Szovjetunióval való alárendeltség nyilvánvalóbb volt. Valójában az aláíró tagországok szuverenitása korlátozott volt: minden tagállam nemcsak arra vállalt kötelezettséget, hogy beavatkozik, ha valamelyik tagállamot agresszió éri, hanem arra is, hogy akkor is beavatkozik, ha valamelyik tagállamban belső erők veszélyeztetik a fennálló rendet. Arról volt tehát szó, hogy ez a katonai szervezet egyszerre védte a tagállamok területi integritását bármilyen, a második világháború után kialakult határok megsértésével szemben és a szocialista fejlődési modellt. Ez a keret lehetővé tette a szovjetek számára a beavatkozás diszkrétebb és durvább formáinak az alkalmazását. Így az „internacionalista segítség” elvére támaszkodva a szovjetek beavatkozhattak 1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában, felépítették a berlini falat 1961-ben és nyomást gyakorolhattak Lengyelországban 1980-ban.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 283-284.

¹⁷⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 44.

Amint láthattuk, tíz év alatt a második világháborúban győztes két nagyhatalom (amelyek a világháború után szuperhatalommá nőttek ki magukat) a hidegháború keretei között egy kétpólusú nemzetközi rendet hozott létre, és mindegyik saját táborának megszilárdítására törekedett. A szuperhatalom lemondva a közvetlen konfrontációról, számtalan lokális összecsapást váltott ki, és egymás ellen a középhatalmak vagy a kisebb országok közbeiktatásával harcolt. A tömbpolitika következménye továbbá egyes nemzetek rövidebb vagy hosszabb idejű megosztása lett: Németország, Vietnam, Korea, Jemen. Ugyanakkor az ötvenes évek közepétől kezdve kialakult a „harmadik világ”, amelyik egyik tömb mellett sem kötelezte el magát és élénken támadta a két szuperhatalom nukleáris fegyverkezési hajszáját.

Az első berlini válság.

A NATO és a Varsói Szerződés létrejötte

Az 1944. szeptemberi-novemberi londoni egyezmények Németország számára meghatározták a győztes nagyhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország) által közösen gyakorolt közigazgatás elveit. De Németország egész területét megszállási övezetekre osztották fel és ugyanezt tették Berlinnel is, amelyik viszont a szovjet megszállási övezet közepén helyezkedett el. A város négyoldalú közigazgatási vezetése 1945. július 1-jén jött létre egy *ellenőrző bizottsággal*. Egy romokban heverő városról volt szó, melynek központját csaknem egészében megsemmisítették. A fővárosban nyomor, éhínség uralkodott és meg kellett kísérelni a lakosság élelmiszerrel ellátását, melynek a létszáma az 1943-as 4,5 millióról 1945-ben 2,8 millióra esett vissza. A nyugati hatalmak számára tehát létfontosságú volt, hogy nyitva álljon előttük a szovjet megszállási zóna. A szovjetek csak egy közúti és egy vasúti vonal használatát engedélyezték egy időleges megállapodás alapján, ahol viszont nem végeztek ellenőrzést. Más volt a helyzet a légi folyósokkal: 1945. november 30-án aláírtak egy egyezményt, amely három légifolyósó (Berlin-Hamburg, Berlin-Frankfurt, Berlin-Hannover) használatát tette lehetővé.¹⁷⁹

Berlin hamarosan a tömbök közötti konfrontáció egyik legfőbb terepévé vált. A szovjetek magatartásának megértéséhez világosan kell látni az angolszász hatalmak Németországban folytatott gyakorlatát, miszerint nyilvánvalóan megsértették a potsdami egyezményeket. Így a „frankfurti charta” 1948. februárban előirányozta az angolszász megszállási zónában a német gazdasági kormányzás megteremtését. Majd Londonban a három nyugati hatalom képviselői kifejezték ama szándékukat, hogy egyesítik

¹⁷⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 31.

megszállási övezeteiket, és lépéseket tesznek a német politikai intézmények megteremtése felé. Döntést hoztak arról is, hogy szeptember 1-jén minden tartományban alkotmányozó gyűlést tartsanak. És e politikai szándék jeleként, a nyugati megszálló hatalmak azt is elhatározták, hogy monetáris reformot vezetnek be: 1948. június 18-án megszületett az új német марка az értékét garantáló német központi bank létrehozásának köszönhetően.¹⁸⁰ A szovjetek ebben a lépésben minden létező egyezmény megsértését látták és minderre Berlinben adtak választ, ott, ahol úgy vélték a nyugati hatalmak helyzete a legkényesebb. Március 19-én a berlini Ellenőrző Bizottság szovjet tagja, Vaszilij Danyilovics Szokolovszkij marsall tiltakozásul az előző napi történelemért kivonult az ülésről, majd március 31-től kezdve a szovjetek megszigorították az ellenőrzéseket a Berlinbe vezető úton.¹⁸¹

Június 24-én teljesen a szovjetek teljesen megszakították a szárazföldi és a vasúti összeköttetés Berlin nyugati része és Németország nyugati része között: megkezdődött Berlin blokádja.¹⁸² 2,5 millió berlini lakost vágtak el a külvilágtól, akik csupán 36 napra elegendő élelmiszerkészlettel és 45 napra elegendő szénkészlettel rendelkeztek.

Sztálinnak mindezzel kettős célja volt:

1. meggyengíteni a nyugati hatalmak pozícióját a Németország státuszát érintő átfogó tárgyalásokra
2. a nyugati hatalmakat Berlin feladására kényszeríteni, ami ezáltal a szovjet gyámkodás alatt álló Németország fővárosa lenne, mindazzal a presztízzsel, amit az ország történelmi fővárosa jelentett volna.¹⁸³

Amerikai részről egy rövid ideig bizonytalanok voltak a követendő taktika tekintetében: Truman elnök egyes tanácsadói azt javasolták, hogy az Amerikai Egyesült Államok zárja le a Panama csatornát a szovjet hajók előtt, s tiltsa meg számukra amerikai kikötőkbe való behajózásukat, mások azt gondolták, hogy Berlin blokádját páncélozott vonattal és tankokkal kellene áttörni, de ez a

¹⁸⁰ McCauley, Martin: i.m. 100.

¹⁸¹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 12.

¹⁸² McCauley, Martin: i.m. 101.

¹⁸³ Csizmadia Sándor: i.m. 32.

javaslat súlyos incidensekhez vezetett volna. Truman elnök úgy vélte, hogy a légi híd kiépítése vezethet eredményre, amely erős jogi alátámasztást kápná azáltal, hogy a szovjetek ez ügyben korábban már kötelezettséget vállaltak. A kivitelezéssel Albert Coady Wedemeyer tábornokot bízták meg, aki nagy tapasztalatra tett szert az ilyen típusú technikai megoldást illetően Kínában, ahol a háború végén ugyancsak légi hidat szervezett, lehetővé téve, hogy a Csang Kaj-sek-féle nacionalista erők megelőzzék a városokban a kommunista erők érkezését. Ahhoz, hogy fogadni tudják a repülőgépek áradatát a meglévő Tempelhof-i és Gatow-i repterek mellett egy harmadikat építettek Tegelben, mely a francia szektorban volt található.¹⁸⁴ Június végétől a város ellátása megkezdődött és először 5.000, majd hamarosan 10.000 tonna áru érkezett naponta. A léghíd költségeit évi 300 millió dollárra becsülték, azaz az Amerikai Egyesült Államok költségvetésének a 0,4 %-át jelentette.¹⁸⁵

A nyugati hatalmak megpróbálták az ENSZ keretén belül megoldani a kérdést és 1948. október 5-én ez a Biztonsági Tanács napirendjére került, azonban a Szovjetunió október 25-én élt a vétőjogával és megghiúsított bármilyen közvetítést.¹⁸⁶

Ez esetben is kiderült a hidegháború egyik szabálya: elfogadni az erőpróbát, anélkül, hogy nyílt konfliktusba keverednének a másik szuperhatalommal. Mindazonáltal a szovjetek úgy gondolták, hogy a város ellátása megnehezül télen, ez is magyarázza a blokád elhúzódó időtartamát. De az eredmények önmagukért beszéltek: 275.000 repülőjárat után az amerikaiak és velük együtt a britek minden igényt kielégítettek a városban, amire annak szüksége volt.¹⁸⁷

Sztálin nem térhetett ki a tanulságok levonása elől a kudarcból: szilárdan meg kell szerveznie saját német megszállási zónáját. Ebben a perspektívában hozták létre a kelet-német márkát, megtiltva a nyugati zónából származó márka használatát. Másfelől egy második városi hatóságot hoztak létre Berlin keleti részében, amely így közigazgatási szempontból is két részre szakadt. Végül is az ENSZ-ben megkezdett szovjet-amerikai tárgyalások 1949. május

¹⁸⁴ Uo. 32.

¹⁸⁵ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 15.

¹⁸⁶ Uo. 12.

¹⁸⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 32.

4-én egy egyezmény aláírásához vezettek, amely május 12-ére előirányozta a berlini blokád feloldását.¹⁸⁸ Innentől kezdve Berlin egy különös várossá vált, amelyet két eltérő hatalom igazgatott, amelyben két eltérő pénz volt forgalomban, ám a várost 1961-ig fizikai értelemben nem választották ketté.¹⁸⁹

A berlini válság egyfelől Németország kettéosztásához vezetett. A nyugati nagyhatalmak átlátták, hogy létfontosságú Németország lábraállítása, hogy Nyugat-Európának valamilyen esélye legyen a Szovjetunióval szembeni ellenállásban. 1949. május 8-án megszületett a *Bonni Alkotmány*, amely egy föderális Németország kereteit hozta létre a három nyugati megszállási övezet területén. Majd augusztus 14-én parlamenti választásokat szerveztek, szeptember 12-én Theodor Heust köztársasági elnökké és szeptember 15-én Konrad Adenauert kancellárrá választották. 1949. szeptember végén Nyugat-Németországban újra létezett és működött egy önálló politikai entitás: a Német Szövetségi Köztársaság.¹⁹⁰ Ezt a Szovjetunió rögtön lereagálta, és az általuk megszállt övezetben 1949. október 7-én kikiáltották a Német Demokratikus Köztársaságot.¹⁹¹ Németország kettészakadása megvalósult.

A berlini válság másfelől az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) létrehozásához amerikai vezetéssel. A berlini válság megnövelte Nyugat-Európa biztonságigényét¹⁹², mivel a szovjet fenyegetést a közvetlen közelükben érezték. A NATO a hidegháborús helyzet következtében az Amerikai Egyesült Államok és Nyugat-Európa közös védelme céljából jött létre. A második világháború által megviselt Nyugat-Európa úgy érezte, hogy ki volt szolgáltatva a Szovjetunióknak, teljesen védtelen volt előtte és ezért egy általános biztonsági szövetségi szerződés létrehozására törekedett, amelybe az Amerikai Egyesült Államokat is be akarta vonni. A reális erőviszonyokat felismerve (tapasztalva, hogy Nagy-Britannia és Franciaország már nem tudnak eleget tenni a nagyhatalmi státusukból fakadó feladatoknak) az Amerikai Egyesült

¹⁸⁸ McCauley, Martin: i.m. 101-102.

¹⁸⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 32.

¹⁹⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 17-18.

¹⁹¹ Uo. 18.

¹⁹² McCauley, Martin: i.m. 102.

Államok 1948 végén hajlamosnak mutatkozott egy átfogó, az egész észak-atlanti térség békéjére felügyelő katonai, politikai szövetség létrehozására.¹⁹³ Végül a nyugat-európai nagyhatalmakkal megegyezve, 1949. április 4-én, Washingtonban, tizenkét állam (Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia, Luxemburg, Izland, Dánia, Norvégia, Olaszország és Portugália) megalakította az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét.¹⁹⁴

Ezáltal, az Amerikai Egyesült Államok, alkotmányának tiltása ellenére, feladta az izolacionizmust és első ízben vált egy békeidőben kötött katonai szövetség tagjává. A NATO 1949. áprilisi megalakulása után Sztálin nem kezdeményezte a szovjet zónában egy, a NATO-hoz hasonló katonai szövetség megalakítását. Az úgynevezett „béketáborba” tartozó szocialista, „baráti országok” nem kötöttek katonai szerződéseket. A Szovjetunióknak nem is volt erre szüksége. Azonban 1955. május 9-én, Németország második világháborús kapitulációjának 10-ik évfordulóján a Német Szövetségi Köztársaságot felvették a NATO-ba. Ez már egy olyan provokáció volt, amit megfelelő szinten le kellett reagálni. A Szovjetunió és kelet-európai csatlósai 1955. május 14-én a lengyel fővárosban aláírták a Varsói Szerződés alapító okiratát. A Varsói Szerződés nyolc alapító tagállama a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK), Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia voltak. Jugoszlávia nem volt tagja, mivel Tito nem vetette alá magát Moszkva külpolitikájának. A Varsói Szerződés székhelye Moszkvában volt. A szervezet alapokmányában nem állapítottak meg hivatalos nyelvet, de a tárgyalások oroszul folytak.¹⁹⁵

Igy valójában a német kérdés váltotta ki a szuperhatalmak körül kialakult két szemben álló hatalmi csoportosulásnak két szövetségi rendszere való szerveződését.

¹⁹³ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 112.

¹⁹⁴ NATO: http://www.nato.int/welcome/brochure_WhatIsNATO_en.pdf (2014.03.03.)

¹⁹⁵ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 283-284.

A kommunizmus berendezkedése Kínában

A kínaiak számára, legyenek azok *nemzetiek* vagy *kommunisták*, a japán ellenes 8 éves pusztító háború után a legfontosabb feladat az ország területi egyesítése és egy egészséges gazdaság felépítése volt. A háború alatt egyes tartományok szinte teljesen elpusztultak, az 1935-ben egységesített pénzügyi rendszer szétzilárdott, a korábbi évek inflációja a háború utáni években *hiperinflációba* csapott át.¹⁹⁶

Az amerikai és a nyugat-európai közvélemény számára a kínai kommunisták hatalomra jutása a kommunisták expanzionista szándékának bizonyítéka volt. Még akkor is, ha valójában a szovjetek részéről a kínai kommunistáknak nyújtott segítség ritka és szűkmarkú volt. Az amerikaiak a kínai kommunisták győzelmét egy világméretű kommunista összeesküvés eredményének tekintették és nem a kínai Vörös Hadsereg győzelmével magyarázták. Ugyanakkor nem voltak hajlandók a kínai belső viszonyokat komolyan elemezni. Tény, hogy a világháború idején támogatták Csang Kaj-sek tábornok visszafogott ellenállását a japánokkal szemben, mivel Roosevelt elnök úgy vélte, hogy a Távol-Keleten hatalmi egyensúly jöhet létre, ha bábáskodnak egy erős nacionalista Kína megszületésénél. Ez a magyarázata annak, hogy az 1943-ban Kairóban tartott konferencián a nacionalista Kínát, mint nagyhatalmat ismerték el, s ennek nyomán később a Biztonsági Tanács állandó tagja lett.¹⁹⁷

Mindazonáltal Kínában a valódi helyzet ettől jelentős mértékben eltért: miközben a kommunisták bátran harcoltak a japánok ellen, a nacionalista erők inkább a kivárára játszottak (hogy a kommunisták ereje gyengüljön a japánok elleni háborúban) és a hadseregüket egy későbbi, kommunisták elleni háborúra tartogatták. Ugyanakkor a nemzetiek rendszerét hatalmas korrupció hatotta át.

¹⁹⁶ Németh István (szerk.): i.m. 167.

¹⁹⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 33.

A kínai tömegek szemében is a Kínai Kommunista Párt testesítette meg a nemzeti függetlenségi harcot. 1944-45-ben a Mao Ce-tung vezette Vörös Hadsereg nagy területeket szabadított fel, s a japánok vereségekor számos régiót ellenőriztek, amelyekben mintegy 100 millió kínai ember élt. Az ország lakossága, amely 1937 óta élt háborús viszonyok között, a kommunista és a nacionalista erők egyetértését kívánta. De ugyanezt volt kénytelen kívánni az Amerikai Egyesült Államok is, amely felmérte a háború alatt a nacionalista erők gyengeségét és a két csoport közötti megegyezést szorgalmazta. De mindenki beleütközött Csang Kaj-sek intranszigens magatartásába, amely miatt minden megegyezési kísérlet kudarcot vallott.¹⁹⁸

A kommunista Mao Ce-tung és a nacionalista Csang Kaj-sek 1945. októberben 10-én találkoztak Csongkingban és amerikai nyomásra egyezményt kötöttek az általuk ellenőrzött területekről, valamint annak szükségességéről, hogy „nemzeti konzultatív konferenciát” rendezzenek az új politikai intézmények kialakítása céljából. Az egyezmény ugyanakkor előírta a katonai erők csökkentését és egyesítését, nemzetgyűlés összehívását és új alkotmány kidolgozását. Továbbá a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia külügyminiszterei az 1945. decemberi moszkvai értekezletükön Kína demokratikus alapú, békés egyesítése, a polgárháború elkerülése és a külföldi csapatok kivonása mellett foglalt állást. Ez a döntés azért is alakult így, mert Sztálin az akkori erőviszonyok alapján nem bízott a kommunisták győzelmében.¹⁹⁹

De a megállapodásból semmi nem valósult meg és a harc újra fellángolt a két erő között az egész országban. Truman elnök ekkor George Marshall tábornokot küldte Kínába a polgárháború elkerülése céljából, és az ő nyomására a szemben álló felek 1946. januárban tűzszüneti egyezményt kötöttek. Még ebben a hónapban összeült a nemzeti konzultatív bizottság, amely az ország mélyreható demokratizálásáról határozott és véget vetett a Koumintang egypárti nacionalista diktatúrájának. Ám Csang Kaj-sek nagyon gyorsan visszalépett az egyezménytől: így azután a döntő összecsapás mind inkább elkerülhetetlenné vált a szemben álló felek között, és 1946 tavaszán újrakezdődött a polgárháború. Kezdetben az amerikaiak

¹⁹⁸ Uo. 33.

¹⁹⁹ Németh István (szerk.): i.m. 167.

által jól felszerelt nacionalista erők hatalmas hadserege a japánoktól elkobzott hadfelszerelések birtokában is nagyszabású offenzívába kezdett. A kommunista erők gerilla harcmodorhoz folyamodtak. A nacionalista erők ennek következtében meg tudták tartani a városokat, de a vidék továbbra is a kommunista erők kezén maradt, akik az általuk végrehajtott földreformmal, elnyerték a parasztok szimpátiáját.²⁰⁰

Különleges helyzet volt Mandzsúriában, ahol az 1946. májusig ott állomásozó szovjet csapatok, jóvátétel fejében, leszerelték és elszállították a japánok által létesített ipari vállalatok zömét. A kivonulásuk után a kifosztott Mandzsúriát a kommunistáknak hagyták, de a nacionalista erők a fontosabb városokat elfoglalták tőlük.²⁰¹

Marshall tábornok megértve a kínai helyzet törekenységét újra tárgyalóasztalhoz akarta ültetni a harcoló feleket, de Csang Kaj-sek, aki úgy hitte, hogy ura a helyzetnek, elutasította Marshall javaslatát.²⁰² Csang Kaj-sek erőfölénye birtokában a fegyveres megoldás mellett döntött és az eddigi elszórt csatározásokat általános polgárháborúvá növelte.²⁰³

Márpedig ez nem volt egy okos döntés, mivel a nacionalista Kína ekkora súlyos gazdasági helyzetbe került, amit mutatott az óriási infláció is. Ha a viszonyítási számokkal árákat fejezzük ki, akkor azt látjuk, hogy ami 100 egység volt 1937-ben, 627.210 volt 1946 végén, 10.340.000 1947 végén, s 287.000.000 1948 végén.²⁰⁴ Ez volt talán minden idők legsúlyosabb inflációja. A kínai gazdaság tehát teljesen összeomlott és mivel a pénznek semmilyen értéke nem volt, áttértek a cserekereskedelemre. Mindennek a következménye a társadalom szétesése volt: a munkások harcos tüntetésekre kezdtek a városokban, a parasztok megtagadták áruiknak a teljesen elértéktelenedett pénzért való értékesítését stb.²⁰⁵

²⁰⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 33.

²⁰¹ Németh István (szerk.): i.m. 168.

²⁰² Csizmadia Sándor: i.m. 33.

²⁰³ Németh István (szerk.): i.m. 168.

²⁰⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 33.

²⁰⁵ Uo. 33-34.

1947. novemberében egyrészt az amerikai-kínai segélynyújtási egyezményt, másrészt a hajózási egyezményt írták alá a Csang Kaj-szek kormánnyal. De már ez sem tudta megakadályozni a nacionalista erők összeomlását és 1947 nyarán a nemzetiiek támadása kifulladás²⁰⁶ és a népi hadsereg ellenoffenzívába kezdett. Mandzsúriában minden várost elfoglaltak.²⁰⁷ A népi hadsereg méretei folyamatosan nőttek, nem utolsósorban a nemzetiektől átállt katonákkal, és 1948 júniusára a népi hadsereg meghaladta a nemzetiiek létszámát (2,3 millió, illetve 2,2 millió katona).²⁰⁸ Mivel az offenzíva egybeesett a hidegháború kezdetével, mind a szovjetek, mind az amerikaiak beavatkoztak Kína belügyeibe anyagi támogatások formájában. 1948. április 2-án Marshall tábornok javaslatára az amerikai kongresszus megszavazta a „China Aid Act”-et, mely alapján a kínai nacionalista kormány 570 millió dollár segélynyújtásban részesült a következő 15 hónap alatt. A nemzeti Kína valójában 1945 és 1949 között 2.254 millió dollár segélyt kapott. Ennek 90 %-át az Amerikai Egyesült Államoktól kapta. E hatalmas összegnek körülbelül a felét katonai kiadásokra költötték,²⁰⁹ de ez nem segített rajtuk. Ami a kínai kommunistákat illeti, ekkor már képesek voltak a gerilla harcra a klasszikus hadviselésre áttérni: 1948. tavaszán visszafoglalták azokat a területeket, melyeket az 1946-ban megkezdett nacionalista offenzíva során elveszítettek. Ezzel a nyomással szemben a nacionalista erők végső erőfeszítésbe kezdtek: 1948 novemberétől 1949 januárjáig tartott a Hua-Ha-i csata, melyben mindegyik oldalon több mint fél-fél millió fegyveres nézett farkasszemet egymással, és amely a nacionalista erők teljes összeomlásához vezetett. 1949 januárjában a Népi Felszabadító Hadsereg egységei bevonultak Pekingbe, majd néhány hónap alatt a kommunista hadsereg az egész országot elfoglalta. A nacionalista kormány Tajvan szigetre vonult vissza, ahol a VII. amerikai flotta védelmének köszönhetően biztonságban volt.²¹⁰

²⁰⁶ Németh István (szerk.): i.m. 168.

²⁰⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 34.

²⁰⁸ Németh István (szerk.): i.m. 168.

²⁰⁹ Düroselle, Jean-Baptiste: i.m. 41.

²¹⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 34.

1949. október 1-jén Mao Ce-tung a pekingi Tien An Men téren kikiáltotta a Kínai Népköztársaságot.²¹¹ Ez volt az első jelentős kudarc az Amerikai Egyesült Államok számára a második világháború befejezése után. A Szovjetunió viszont megerősödve jött ki a konfliktusból és Mao Ce-tung 1949 decemberében először utazott Moszkvába, hogy megünnepelje Sztálin 70. születésnapját és aláírja a kínai-szovjet barátsági és együttműködési szerződést. Az amerikai adminisztráció ekkor minden korábbinál jobban meg volt győződve a „feltartóztatás” szükségességéről.²¹² És hamarosan szüksége is lesz a feltartóztatás alkalmazására ugyancsak az ázsiai térségben, mivel Mao győzelme felbátorította a koreai kommunistákat, hogy erővel egyesítsék Koreát.

²¹¹ Németh István (szerk.): i.m. 169.

²¹² Csizmadia Sándor: i.m. 34.

A koreai háború

A koreai háború a hidegháború egyik legvéresebb fejezete volt, s voltak pillanatok, amikor azt lehetett vélni, hogy ez a háború újabb világégéshez vezethet. Korea 1910 és 1945 alatt japán megszállás alatt volt. A második világháború végén az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió felszabadították és megszállták Koreát. Japán kapitulációja után Korea státusa tisztázatlan maradt.

Az 1945. decemberi moszkvai külügyminiszteri konferencia során az angol, amerikai és szovjet külügyminiszter arról határozott, hogy Koreának a 38. szélességi foktól északra eső részét szovjet, attól délre eső részét amerikai fennhatóság alá helyezik öt éves időtartamra. Ennek értelmében a szovjetek lefegyverezték a 38. szélességi foktól északra levő japán katonákat, míg az amerikaiak a demarkációs vonaltól délre levőket.²¹³ Noha az 1945-ben eldöntött felosztás kezdetben csak ideiglenesnek tűnt, ám az 1946-47-ben lezajlott kétoldalú szovjet-amerikai tárgyalások folyamatos kudarchoz vezettek. George Marshall tábornok végül is úgy döntött, hogy az ország egyesítésének kérdését 1947. szeptember 17-én az ENSZ közgyűlése elé terjeszti.²¹⁴

Az ENSZ létrehoz egy ideiglenes Koreai Bizottságot, amelynek a feladatát a választások megszervezése és a két terület egyesítése képezték. Az ország déli részén a választások az amerikaiak, északi részén a szovjetek felügyelete alatt zajlottak le, és teljesen eltérő eredményeket hoztak. 1948. május 10-én délen megrendezték a választásokat és a nacionalista erők vezére, Li Szin Man²¹⁵ került hatalomra egy nagyon erős antikommunista többség támogatásával. Az északi területről viszont a szovjetek kiutasították a Bizottságot és az általuk szervezett választások (augusztus 25.)

²¹³ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 67.

²¹⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 34.

²¹⁵ Li Szin Man Dél-Korea első elnöke (1948-1960, 3 mandátum).

kommunista kormányt vezettek hatalomra Kim Ir Szen²¹⁶ vezetésével. A problémát az okozta, hogy mindkét kormány Korea egészét akarta képviselni. Mindkét kormány erős propaganda-hadjáratot folytat az egyesítés érdekében. Szeptemberben kikiáltották a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot miközben a szovjetek 1948. decemberében, az amerikaiak 1949 júniusában kivonultak a félszigetről.²¹⁷

Továbbá mindkét kormány komolyan foglalkozott a fegyveres egyesítés gondolatával. Több határincidens és történt a 38-as szélességi fok mentén, ami ezt előrejelezte volna. A déliek amerikai, az északiak szovjet és kínai segítségre számítottak. Az észak-koreai hadsereg 1950 januárjában már 135.000 főt számlált.²¹⁸ Henry Kissinger szerint az Amerikai Egyesült Államok szándékosan nem segítette túlságosan a dél-koreai felfegyverkezést, hogy kicsi hadserege miatt ne kezdeményezhessen egyesítő háborút.²¹⁹ Alig ért véget a második világháború és az Amerikai Egyesült Államok nem volt felkészülve egy újabb háborúra. Annak ellenére, hogy az amerikai kormány kijelentette: Korea az amerikai védelmi zónán kívül helyezkedik,²²⁰ egy itt kirobbanó háború az érdekeit érintette. A hidegháború javában dúlt. A berlini válság megmutatta, hogy a két szuperhatalom majdnem mindenre képes. Ez a konfliktus az Amerikai Egyesült Államok győzelmével végződött. Az amerikai vezetői körök úgy vélték, hogy ha nem állják el az útját a kommunizmus bármely apró előretörésének, ez fel fog bátorodni, és akkor már nehéz, szinte lehetetlen lesz megállítani.²²¹

A másik oldalon másként gondolkoztak. A legújabb levéltári kutatások arra utalnak, hogy Sztálin nem akarta a fegyveres egyesítést. Nem mert megkockáztatni egy újabb válságot, amelyből

²¹⁶ Kim Ir Szen, más néven Kim Il Szung (1912-1994) a A Koreai Munkáspárt főtitkára (1949-1994), Észak-Korea miniszterelnöke (1948-1972), Észak-Korea elnöke (1972-1994), röviden Észak-Korea kommunista diktátora.

²¹⁷ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 69.

²¹⁸ Loth, Wilfried: *Împărțirea lumii: istoria războiului rece: 1941-1955*, București, 1997.

²¹⁹ Kissinger, Henry: *Diplomácia*, Panem-Grafo, Budapest, 1998, 462.

²²⁰ Uo. 461.

²²¹ Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Nápoça, 2005, 12.

esetleg újra presztízsveszteséssel kerülhet ki.²²² Ugyanakkor Sztálin attól is tartott, hogy egy helyi konfliktusból egy globális lehetne, ha az Amerikai Egyesült Államok is beavatkozik és a Szovjetunió még az atomfegyver fejlesztési fázisánál tartott, míg az amerikaiak már 3 éve rendelkeztek ezzel. Az is igaz azonban, hogy Sztálin tudta a kémei révén, hogy az amerikaiaknak csak 30. összeszerelt és bevezethető atombombájuk volt ekkor, ami még nem jelentett elsőpró főlényt.²²³

Annál inkább foglalkoztak a háború gondolatával az észak-koreai és kínai vezetők. Mao Ce-tung kommunista fegyveres erővel egyesítették Kínát és ennek hatására a koreai kommunisták kísértést éreztek arra, hogy fegyveres úton oldják meg ők is az ország egyesítésének a kérdését. Kim Ir Szen és Mao Ce-tung több tárgyalást folytattak egymással és Sztálinnal, és végül sikerült meggyőzniük az utóbbit is, hogy beleegyezését adja a háború előkészítéséhez. Megkezdődtek a felkészülések. A Szovjetunió nem csak az „áldását” adta a hadműveletekhez, hanem pénzelt is ezeket. Terenti Shtykov, nagykövet Andrej Visinszkij külügyminiszterhez küldött rejtjelezett táviratából (1950. II. 7.) kiderül, hogy elrendelték három észak-koreai hadosztály felállítását és felszerelését szovjet kölcsönökből. Ugyancsak innen megtudjuk, hogy koreai szövömunkásokat küldtek a Szovjetunióba katonai kiképzésre.²²⁴ Hasonló segítségben részesültek Kína részéről is. Ezen kívül a kínai vezetők megígérték, hogy biztosítják az élelemmel való ellátásukat, és csapatokat vonnak össze a határ mentén arra az eshetőségre, ha Japán közbelépne.²²⁵

Kim Ir Szen nyomása Sztálinra és Maora eredményes volt. A szovjet és kínai segítségeknek köszönhetően 1950. június 25-én Észak-Korea egy erős hadsereggel rendelkezett. Emberanyagban és tüzérségben kétszer, géppuskákban hétszeresen, géppisztolyban 13-

²²² New Russian Documents on the Korean War” – Published by Kathryn Weatherby in Cold War I.H.P. Bulletin, Issues 6-7 (Winter 1995-1996), 1. dok.

²²³ Croitor, Mihai: *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, 28-29.

²²⁴ New Russian Documents on the Korean War” – Published by Kathryn Weatherby in Cold War I.H.P. Bulletin, Issues 6-7 (Winter 1995-1996), 2. dok.

²²⁵ Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Napoca, 2005, 12.

szorosan múlta föl a dél-koreai csapatokat. Kb. hatszor annyi tankkal és repülővel rendelkezett, mint a dél-koreaiak.²²⁶ A szovjetek nemcsak felszerelést és kiképzést biztosítottak a koreai néphadsereg számára, hanem katonai tanácsadókkal is ellátták őket,²²⁷ majd szovjet pilóták is harcoltak a koreaiak oldalán. Minden készen volt. Csak meg kellett kezdeni a hadműveletet. Az egész akció sikere attól függött, hogy az Amerikai Egyesült Államok közbe fog-e lépni vagy sem. A kommunista vezetőket megrémítette Douglas MacArthur tábornok, az Amerikai Egyesült Államok csendes-óceáni haderőinek főparancsnokának az 1949 márciusi kijelentése: „...védelmi vonalunk az ázsiai partvonalat szegélyező szigétlánc mentén helyezkedik el. A Fülöp-szigetektől indul, a Ryuku-szigetsorporttal folytatódik, melynek fő védőbástyája Okinawa. Ezután visszakanyarodik Japánon és az Aleut szigetein keresztül Alaszka irányába.”²²⁸ Ezt a kijelentést megrémítette Dean Acheson külügyminiszter 1950. január 12-én tartott beszéde, amelyben határozottan tagadta az ázsiai kontinensen levő területeknek nyújtandó amerikai garanciáknak még a szándékát is: „Ami a csendes-óceáni térség egyéb területeinek katonai biztonságát illeti, világosan látnunk kell, hogy senki sem biztosíthatja a területeket katonai támadás ellen. De azt is világosan látnunk kell, hogy egy ilyen garancia nem ésszerű és nem is szükséges a gyakorlatban.”²²⁹ Moszkva és Phenjan arra számított, hogy az Amerikai Egyesült Államok távol fog maradni a kirobbanó konfliktustól. Nem mérték fel azt a lehetőséget, hogy MacArthur és Acheson esetleg a Szovjetunió elleni döntő konfrontációról beszéltek volna. Ebben az esetben Korea valóban kiszorul a képből. A döntő konfrontáció valahol Európában zajlott volna le. Így Korea egy mellékhadszíntér szerepét játszotta, egy olyan mellékhadszíntér szerepét, amelyen az Amerikai Egyesült Államok nem engedhette meg magának azt, hogy visszalépjen, nehogy felbátorítsa fő ellenfelét.²³⁰

²²⁶ Cold War I.H.P. Bulletin 1993, 21.

²²⁷ New Russian Documents on the Korean War” – Published by Kathryn Weatherby in Cold War I.H.P. Bulletin, Issues 6-7 (Winter 1995-1996), 14., 21., 26. dok.

²²⁸ Kissinger, Henry: i.m. 462.

²²⁹ Uo. 462.

²³⁰ Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Napoca, 2005, 12-13.

Nem számolva ezzel a lehetőséggel, az északi csapatok 1950. június 25-én hajnali 4 óra 40 perckor, erős tűzérési előkészítés után, lerohanták Dél-Koreát.²³¹ Az előretörés, a gyengén felszerelt és számbeli hátrányban levő dél-koreai csapatoknak köszönhetően, gyors és akadálymentes volt. Az északiak háborús célja - az egyesítés - úgy tűnt, hogy pár hét alatt megvalósul. De 48 órával a támadás után Truman parancsot adott az amerikai légierőknek és flottának, hogy lépjen közbe, majd június 30-án már a Japánt megszálló szárazföldi csapatok átcsoportosítását is megkezdték. Az Amerikai Egyesült Államok fellépésének a jogi háttere is megvolt: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa lehetőséget adott arra, hogy az északi csapatokat a 38-ik szélességi fokhoz visszaszorítsa. A Szovjetunió pillanatnyilag bojkottálta az ENSZ-et, mert elégedetlen volt, hogy az ENSZ-ben Kínát Csang Kaj-sek nemzeti Kínája és nem Mao Ce-tung kommunista Kínája képviseli. Mivel a szovjetek tiltakozásképpen nem voltak jelen a Biztonsági Tanács ülésén, nem vétőzhatta meg a döntést. Így az Amerikai Egyesült Államok Koreában való fellépését úgy igazolhatja, mint a diktatúra, a rossz, az elnyomás elleni fellépést. Amerika - mondta Truman azért lép háborúba, hogy teljesítse a Biztonsági Tanács rendelkezéseit.²³² Tehát nem egy távoli konfliktusba avatkozik bele, hanem az egész szabad világot fenyegető támadást hárítja el: „A Korea elleni támadás minden kétséget kizáróan mutatja, hogy a kommunizmus túllépett azon a ponton, amikor belső felforgatással hódított meg független nemzeteket. Most már a fegyveres megszállást és a háborút fogja felhasználni. Semmibe veszi az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának a béke és biztonság megőrzése érdekében kiadott rendelkezéseit.”²³³ Az Amerikai Egyesült Államok tehát belépett a konfliktusba. A célkitűzései azonban nem voltak a legvilágosabbak. A háború elején az ellenség visszaszorítása a 38-ik szélességi fok mögé (a Biztonsági Tanács határozata) volt a célkitűzés. Ez csak felbátorította a kommunistákat,

²³¹ New Russian Documents on the Korean War” – Published by Kathryn Weathersby in Cold War I.H.P. Bulletin, Issues 6-7 (Winter 1995-1996), 14. dok.

²³² Kissinger, Henry: i.m. 462.

²³³ Truman, Harry S.: *Years of Trial and Hope 1946-1952*. Emlékiratok, II. köt. New York, Doubleday, 1956, 338-339 apud Kissinger, Henry: i.m. 463.

mivel nem volt veszténivalójuk. A legrosszabb esetben is csak „status quo ante”-ra számíthattak.²³⁴

A Biztonsági Tanács döntésére alapozva Truman azonnal egy tengerészgyalogos hadtestet vezényelt Koreába, melyet a VII. amerikai flotta és a légierő támogatott. Majd az Amerikai Egyesült Államokkal szövetséges államok is csapatokat küldtek az ázsiai országba, s ezzel a beavatkozás valóban nemzetközi lett (brit, belga, francia, holland és török csapatok) az ENSZ égisze alatt. Az ENSZ erők élén az igen tapasztalt Douglas MacArthur amerikai tábornok állt, aki a második világháború során a csendes-óceáni egyesített szövetséges haderők főparancsnokaként döntő szerepet játszott a Japánra mért vereségre. MacArthur először is megerősítette az ország déli részén a puszani ellenállási fészket, majd augusztusban az ENSZ erők támadásba lendültek, és szeptember 15-én Szöul kikötőjében, Incsonban partra szálltak: a hátba támadott kommunista erők szétszóródtak.²³⁵

Az incsoni partraszállás után már három lehetőség állt az amerikaiak előtt:

- 1) status quo ante;
- 2) az agresszor megbüntetése = előretörés a kínai határig;
- 3) előretörés a legkeskenyebb földszorosig, védekezés ezen az előnyös pozíción (kevés veszteség és erőbedobás) és a tárgyalások megkezdése.

A második lehetőség kiválthatta Kína közbelépését, mégis az amerikai vezető körök emellett döntöttek. Ez ki is váltotta Kína közbelépését, még ha közvetve is. Kissinger szerint a harmadik variáns lett volna a legjobb, de erre csak Matthew Ridgway tábornok gondolt, de ő sem valami komolyan, mert nem javasolta. Az amerikaiak is abba a tévedésbe estek, mint az észak-koreaiak a háború elején.²³⁶ Az ENSZ erők azonban nem csak Szöult foglalták el, hanem október 2-án átlépték a 38. szélességi fokot, s előzönlöttek Észak-Koreát. Ekkor Nagy-Britannia, India bizonyos óvatosságot

²³⁴ Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Napoca, 2005, 14.

²³⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 35.

²³⁶ Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Napoca, 2005, 14.

mutattak, mert el akarták kerülni a konfliktus eszkalációját, és az offenzíva leállítását szorgalmazták. MacArthur azonban meggyőzte Trumant, hogy Koreát fegyverrel kell egyesíteni, és október 19-én támadó csapatai elfoglalták az észak-koreai fővárost, Phenjant, 26-án pedig elérték a Jalu folyót, a kínai határt.²³⁷

Az amerikaiak nem gondoltak arra, hogy a határait veszélyben érző Kína, ha burkoltan is, de lépésre szánja magát. A döntésben bizonyos fokig Sztálin nyomása is közrejátszott. November 6-tól kezdve kínai egységek keltek át a Jalun. A kínaiak átkelését megakadályozandó MacArthur elhatározta, hogy általános támadást indít, mely 24-én kezdődött, de valójában katasztrófához vezetett az erős kínai hadsereg miatt. Az 1950. október végi nagy támadásban kb. 300.000 „kínai önkéntes” és 337.000 észak-koreai katona elsöpörte az amerikaiak és dél-koreaiak által védett frontot.²³⁸ Az amerikaiak visszavonulásra kényszerültek.

December 4-én a kommunista erők visszafoglalták Phenjant, majd 1951. január 4-én elfoglalták Szöült. Január végén a front megmerevedett Szöültől mintegy 100 kilométerre délre. MacArthur, hogy kitörjön e helyzetből, ekkor Kína nagyarányú bombázását javasolta, adott esetben atombomba bevetésével,²³⁹ miközben Csang Kaj-seket arra buzdította, hogy indítson támadást Kína déli részén. Ezzel egy beláthatatlan következményekkel járó háború vette volna kezdetét Kínával, ami a Szovjetuniót is arra kényszerítette volna, hogy feladja tartózkodó magatartását. Truman ezt a kalandot nem vállalta fel és 1951. április 11-én Matthew Ridgway tábornokot nevezte ki MacArthur helyett. Ridgway egy nagyszerűen irányított ellentámadással a kommunista erőket lényegében a 38. szélességi fokig szorította vissza.²⁴⁰

A kínaiak és az észak-koreaiak újra megismételték azt a hibát, hogy a végső győzelem kicsikarását erőszakolták. Eközben

²³⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 35.

²³⁸ Gaddis, John Lewis: i.m. 63-72.

²³⁹ Egy alkalommal azt nyilatkozta a sajtónak, hogy ha Truman adna neki 9 atombombát, megoldaná a „kommunizmus problémáját” Kínában is. Nem csoda, hogy Truman hamar leváltotta, félve a konfliktus kiterjedésétől. Loth, Wilfried: *Împărtășirea lumii: istoria războiului rece: 1941-1955*, București, 1997, Kissinger, Henry: i.m.

²⁴⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 35-36.

változtak az Amerikai Egyesült Államok céljai is. Most a „kockázat elkerüléséről” beszél Truman elnök.²⁴¹

De ekkor érdekes dolog történt. A kínai csapatok kiürítik Szöült és nem támogatják az észak-koreaiak előretörését a keleti fronton. Kissinger ezt a gyengébb technikai felszerelésük számlájára teszi. A legújabb kínai levéltári feltárások alapján azt fedezzük fel, hogy Mao félt a 38-ik szélességi foktól nagyon délre törni és elrendelte a 38-ik szélességi fok megvédését.²⁴² Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Mao rájött, hogy ezt a háborút nem nyerheti meg egyik fél sem. Mindkét fél képes és eltökélt a tét emelésére, ez pedig csak mind a kettő kárára fog menni. Ehhez a döntéshez valószínű, hogy hozzájárultak a „kínai önkéntesek” nagy veszteségei és a gyengébb technikai felszereltségük is. Az biztos, hogy a kínaiak nem hajlottak már az offenzíva folytatására. Ezt bizonyítják Kim Ir Szen gyakori összetűzései Peng Dehuai-jal, a kínai önkéntesek főparancsnokával. A kínaiak képesek voltak támogatni Pak Il-u-t, Kim Ir Szen legfontosabb politikai ellenfelét is. A kínaiak hajlandók voltak a kompromisszumra, de ők hivatalosan nem harcoltak. Meg kellett győzniük tehát az észak-koreai vezető köröket, arról, hogy az egyedüli megoldás a kompromisszum. Az amerikaiak is kezdtek hajlani a kompromisszum fele. Truman elnök kijelentette, hogy az új háborús cél „az agresszió visszaverése”, amelynek a legújabb értelmezése: megegyezés a tényleges fegyverszüneti vonal mentén, bárhol legyen is az.²⁴³ Ez a kijelentés azonban Kínát újabb offenzívára ösztönözte. Megpróbál minél jobb feltételeket kicsikarni. Omar Bradley tábornok felvázolja az Amerikai Egyesült Államok lehetőségeit az új helyzetben:

- 1) kivonulás és Dél-Korea cserbenhagyása
- 2) kevés erővel végigharcolni a háborút
- 3) kiűzni az ellenséget

Pillanatnyilag az amerikaiak a második lehetőséget alkalmazták.²⁴⁴ A Truman - adminisztráció a Kína beavatkozása után

²⁴¹ Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Napoca; 2005, 15.

²⁴² Kissinger, Henry: i.m. 471.

²⁴³ Uo. 471.

²⁴⁴ Uo. 473.

már nem reménykedett a „korlátlan győzelem” lehetőségében, maximum a patthelyzet elérésében. Ezért 1951 júniusában, Szöul felszabadulása után leállítják az offenzívát és megpróbálnak tárgyalásokat kezdeményezni.²⁴⁵ Az amerikai offenzíva leállása következtében, úgy látszik, hogy Mao elvetette eddigi óvatosságát és újra támadást rendelt el, hogy többet tudjanak kicsikarni a tárgyalásoknál. De valószínűbb, hogy az észak-koreai körök nyomására indítottak offenzívát, mivel a kínaiaknak még nem sikerült meggyőzniük őket, hogy mondjanak le a végső győzelem gondolatáról.²⁴⁶

Mindenesetre a két fél támadásai és ellentámadásai már nem folytak teljes erőbedobással. Kialakult egy kellemetlen állóháború, amelynek során a veszteségek nőttek, a katonák hangulata rosszabbodott, és végül, nagy nehezen, hosszas tárgyalások után (1951. július 10 – 1953. július 23) megkötötték Panmindzsonban a fegyverszünetet.²⁴⁷ A koreai háborúnak, mintegy 5 millió áldozata volt.²⁴⁸ Politikai szempontból azt lehet mondani, hogy a „feltartóztatási doktrína” alapverően sikeresen mutatkozott be. Ugyanakkor ez a háború jól illusztrálta az új nemzetközi légkört is, melyben a két nagyhatalom határozottan törekedett arra, hogy elkerülje a közvetlen konfrontációt egymással, saját befolyási övezeteikben viszont folyamatosan uralmuk megszilárdítására törekedtek.²⁴⁹

A háború, amely három évet tartott, a 38-ik szélességi foknál kezdődött és ugyanott végződött. Véget ért egy háború, amelynek nem volt győztese, csak vesztese. A háború egyetlen nyertese

²⁴⁵ Uo. 475.

²⁴⁶ Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Napoca, 2005, 16.

²⁴⁷ Uo. 17.

²⁴⁸ Nagyon nehéz felmérni a háború áldozatainak a pontos számát. Hivatalos amerikai statisztikák szerint 36.568 amerikai katona halt meg Koreában. A többi harcoló fél áldozatainak a számát nehéz felbecsülni, de egy általánosan elfogadott adatok szerint kb. 600.000 kínai katona és több mint 2 millió koreai katona és civil halt meg a háborúban. Ehhez hozzátevéődik a sebesültek száma, amely még a halottakénál is nagyobb. Gaddis, John Lewis: i.m. 73.

²⁴⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 36.

indirekt módon Japán volt, amelyben 1952-ben véget ért az amerikai megszállás.²⁵⁰

Véget ért egy közvetett konfrontáció a két szuperhatalom között, egy háború, amely döntetlenül végződött. A két fél rájött, hogy egyikük sem hajlandó eltérni a másik előretörését és szinte mindenre képes azért, hogy a másikat megakadályozza. A koreai félszigeten két független állam maradt, amelyek közt napjainkig hadiállapot van. A háború nem oldotta meg, hanem elmélyítette a problémát.

²⁵⁰ McCauley, Martin: *Rusia, America și războiul rece, 1949-1991*, Polirom, Iași, 1999.

A bandungi konferencia és az „el nem kötelezettek” mozgalma

A bandungi értekezlet a gyarmatosított népek öntudatra ébredésének és identitás keresésének pillanatát jelentette és hozzájárult a „harmadik világ”²⁵¹ fogalmának elterjedéséhez.

A mozgalmat a második világháború utáni dekolonizációs folyamat és a hidegháború hívták életre, ugyanis azáltal, hogy a két szuperhatalom ideológiai szembenállása, majd a kettejük közötti stratégiai verseny és fegyverkezési hajszája kiteljesedett, az amerikai vezetésű Nyugat és a szovjet dominanciájú Kelet között vákuum keletkezett.²⁵² Ahogyan Fischer Ferenc mondta: „A nagyhatalmak világsakktábláján a volt gyarmati országok egy része a szuperhatalmak gyalogjává vált”²⁵³ Az 1950-es évekre azonban, éppen a nagyhatalmak játéka ellenében, ezt a légtüres teret egy harmadik, „tömbön kívüli” erő kezdte feltölteni. Az első és második világon kívüli harmadik világ, amely a gazdaságilag, iparilag, technológiailag fejletlenebb, elsősorban afrikai, ázsiai, latin-amerikai térségek államainak vált összefoglaló elnevezésévé, természetesen eredményesen akart bekapcsolódni a világkereskedelmi, gazdasági folyamataiba, azok alakításába.²⁵⁴

A „harmadik világ”, követve a kínai Csou En-laj és az indiai Nehru miniszterelnökök által 1954 júniusában elfogadott közös nyilatkozatot, az „Öt Elvet” (Pancsa Sila),²⁵⁵ egyfajta „harmadik utas

²⁵¹ Alfred Sauvy francia történész által a konferenciával csaknem egyidőben meghatározott fogalom.

²⁵² Tarrósy István: *Az el nem kötelezettek mozgalma 1955-2005. A „harmadik út” a világpolitika rendszerében*, http://www.tarrosy.hu/dokumentumtar/NAM_III_tanszeki_kotet.pdf (2014.03.03.)

²⁵³ Fischer Ferenc: i.m. 86.

²⁵⁴ Tarrósy István: i.m.

²⁵⁵ Az Öt Elv. szövegét megtaláljuk: Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1945-1982*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1985.

politizálást” fogalmaztak meg. Az öt vezérelv szerint India és Kína számára egymás területi integritásának és szuverenitásának kölcsönös tiszteletben tartása, egymás kölcsönös meg nem támadása, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, az egyenlőség és a kölcsönös előnyök szem előtt tartása, valamint a békés együttélés olyan keretet jelöltek ki, amely a későbbiek során a nemzetközi közösségre is komoly hatással volt.²⁵⁶

E fogalomban tartalmi szempontból a gyarmati sorból felszabadult ázsiai és afrikai államok magukra ismertek, mivel sem a szovjet típusú szocializmussal, sem a nyugati fejlett társadalmakkal nem azonosultak. Ez a csoport nem fogadta el a kétpólusú világ logikáját és saját logikáját akarta követni, azaz folytatni akarta a gyarmatosítás teljes felszámolását és meg akarta oldani saját gazdasági, politikai és szociális fejlődésének a problémáit. Ez a felfogás a konferencián öltött testet és az „el nem kötelezett” országok mozgalma létrehozásához vezetett. A „harmadik világ” mozgalma mintegy két évtizeden nagy szerepet játszott a nemzetközi kapcsolatokban, s vált a két tömb és a két szuperhatalom befolyási harcának ellenpontjává és persze tétjévé.²⁵⁷

Már a két világháború között történtek kísérletek az ázsiai és afrikai népek gyarmatosítás ellenes összefogására. 1920. augusztusban a Kommunista Internacionálé védnöksége alatt ült össze „a keleti népek kongresszusa” Bakuban, majd a következő évben Irkutszkban. 1927-ben viszont már Nyugat-Európában, Brüsszelben tartották meg az „elnyomott népek” konferenciáját, amely ugyancsak elítélte a gyarmatosítást. A japánok az európai hatalmak ellen Ázsiában folytatott harc keretében 1926-ban Nagaszakiban rendezték meg az „ázsiai népek konferenciáját”, majd később az általuk megszállt Mandzsúriában, Dairenben, a „bábállam”, Mandzsukuo égise alatt. A második világháború idején, 1943. novemberben Tokióban ültek össze a japánokkal kollaboráló ázsiai mozgalmak.²⁵⁸

²⁵⁶ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 232.

²⁵⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 45.

²⁵⁸ Uo. 45.

A háború után, a függetlenséget elnyert és az ENSZ tagállamaivá váló volt gyarmatok gyorsan ráébredtek annak szükségességére, hogy társuljanak egymással a nemzetközi politikára való befolyásuk erősítése érdekében. 1949-ben mintegy tucat afrikai és ázsiai állam ENSZ delegátusai hoztak arról döntést, hogy konzultálnak egymással minden fontos kérdésről. Másfelől az 1949. januárban egy Új Delhiben tartott konferencián az ázsiai és afrikai országok arról határoztak, hogy semleges politikát folytatnak egy olyan világban, melyben a háborúnak egy sajátos formája, a hidegháború zajlott, melynek következtében többek között a koreai háború kirobbanása elkerülhetetlennek látszott. A kínai kommunizmus győzelméből következő koreai háború és a már dúló indokínai háború rávilágítottak annak szükségességére, hogy meg kell védeni a függetlenségüket éppen elnyert, energiáikat a saját fejlődésük érdekében mozgósító államokat.²⁵⁹

Indiában nyugtalanságot keltett a kínai kommunisták nyomása a két állam közös államhatáira, s emiatt Nehru, indiai miniszterelnök javítani akarta országának a Kínai Népköztársasággal való kapcsolatait. Az 1954. áprilisban megszületett Tibetre vonatkozó indiai-kínai egyezmény komoly garanciát jelentett az indiai kormány számára és ugyanakkor lehetővé tette Kína bekapcsolódását az „el nem kötelezett országok” mozgalmába. 1954. májusban India, Pakisztán, Indonézia, Burma²⁶⁰ és Ceylon²⁶¹ képviselői az utóbbi szigetország fővárosában, Colombóban ültek össze, hogy a béke lehetőségeit keressék Indokínában, ám az indonéz elnök, Szukarno javaslatára, tervbe vették az ázsiai és afrikai népek konferenciájának összehívását. Az öt állam képviselői decemberben összeültek az indonéziai Bogorban, hogy megtegyék a bandungi konferencia utolsó előkészületeit.²⁶²

A meghívó országok végül még a következő államok képviselőit hívta meg az Indonéziába, a Jáva szigetén található Bandungba az el nem kötelezett országok konferenciájára: Afganisztán, Szaud-Arábia, Kambodzsa, Ceylon, Kínai Népköztársaság, Ghána

(Aranypart), Egyiptom, Etiópia, India, Indonézia, Irak, Japán, Jordánia, Laosz, Libanon, Líbia, Nepál, Észak-Vietnam, Pakisztán, Fülöp-szigetek, Szudán, Dél-Vietnam, Szíria, Thaiföld, Törökország, Jemen).²⁶³ Érdemes megemlíteni, hogy a konferencián jelen lévő országok képviselték a Föld lakosságának felét, ám a természeti erőforrásoknak csak nyolc százalékával rendelkeztek. Egyetlen „fehér” ország sem kapott meghívást, sőt nem hívtak meg külföldi hatalom gyámsága alá helyezett országokat sem (például Külső-Mongóliát). Az ázsiai és afrikai országok egyenlőtlen arányban kaptak meghívót, hiszen csak hat afrikai állam képviselői voltak jelen, melyből négy ország Fekete Afrikát képviselte. Viszont Észak-Afrika függetlenségükért harcoló népei (Tunézia, Marokkó, Algéria) megfigyelőként jelen voltak. A jelenlévő államok között 16 állam volt függetlenné vált gyarmat: Ki kell emelni, hogy a konferencia évében, tehát 1955-ben a dekolonizáció folyamata csaknem teljesen véget ért Ázsiában, miközben éppen csak megkezdődött Afrikában. Ebből adódóan az ázsiai államok természetesen támogatták az afrikai kontinensen folyó függetlenségi harcokat. Fontos még megjegyezni, hogy mindenféle politikai értékválasztás képviselve volt Bandungban, hiszen jelen voltak a kommunista Kína és Észak-Vietnam képviselői, a koreai háborúban a részvétel lehetőségét elutasító semleges India képviselői, s végül olyan nyugatbarát országok képviselői, mint Irak, Dél-Vietnam vagy Törökország, akik keményen támadták a kommunista imperializmus bűneit is. Nyilvánvaló, hogy ez a fajta heterogenitás komoly ütközésekhez vezetett, s akár végső kudarchoz vezethetett volna a konferencián, de olyan nagy formátumú politikusok kiváló taktikai érzéke, mint a kínai miniszterelnök, Csou En-Laj, az indiai miniszterelnök, Dzsaváharlál Nehru, az indonéz elnök, Szukarno és a pakisztáni miniszterelnök, Muhammad Ali Bogra lehetővé tette mindvégig valamiféle egység megőrzését, amely azonban a továbbiakban mégiscsak a felszínes maradt.²⁶⁴

Érdekeik hathatósabb és globálisabb képviselete érdekében a függetlenné vált volt gyarmati országok közül 29 afrikai és ázsiai nemzet 1955. április 18. és 24. között az indonéziai Bandungban

²⁵⁹ Uo.

²⁶⁰ Ma Myanmar

²⁶¹ 1972 óta Sri Lanka

²⁶² Csizmadia Sándor: i.m. 45-46.

²⁶³ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 126.

²⁶⁴ Csizmadia Sándor i.m. 46.

konferenciára gyűlt össze, hogy megalkossa a békés egymás mellett élés tíz alapelvét (Dasza Sila Bandung).²⁶⁵

A konferencia 1955. április 18-án nyílt meg, a házigazda indonéz elnök, Szukarno elnökölto, és három bizottságban folytatta a munkát. Az egyik bizottság politikai kérdésekkel, a másik kulturális problémákkal, a harmadik a gazdasági együttműködés problémáival foglalkozott. A részt vevők egyetértettek abban, hogy munkájuk során az indiai delegáció által előterjesztett „öt elvből” és a „béke hét pillérének” a pakisztáni delegáció által előterjesztett elveire alapozzanak. Kommunista országok jelenléte ellenére a problémák marxista-leninista tematizálása egy pillanatra sem került napirendre. A kínai delegáció pontosan érzékelve a konferencia légkörét és hogy ne keltsenek feszültséget a nem kommunista országok képviselőiben, pragmatikus vagy realista álláspontot foglaltak el: nem titkolták ugyan hitüket a kommunizmus világméretű végső győzelmében, de megértették, hogy nincs semmi szükség Bandungban egy adott politikai rendszer melletti vagy elleni állásfoglalás kikényszerítésére. Ezzel szemben a konferencia kezdetétől komoly és mélyreható viták voltak a nyugatbarát országok és a semleges országok között a gyarmatosítás kérdését illetően. Noha a gyarmatosítás elutasítása általános volt, de a nyugatbarát országok a kommunista imperIALIZMUSRÓL is akartak beszélni és meg akarták erősíteni, miként Muhammad Ali Bogra, a pakisztáni miniszterelnök, a kollektív védelmi szövetségek szükségességét, közvetetten igazolva így az ASEAN-t és a Bagdadi Paktumot.²⁶⁶

Másfelől ezek a viták lehetővé tették Gamal Abdel Nasszernek, az egyiptomi Forradalmi Parancsnoki Tanács elnökének, hogy a pánarabizmus vezetőjének tűnjön fel, miután rendkívül keményen elítélte a nyugati hatalmak szerepét a Közel-Keleten és a gyarmati elnyomást a Maghreb-országokban. A viták azonban nem voltak zökkenőmentesek. A résztvevők feszülten várták a kínai delegáció reakcióját a ceyloni miniszterelnök, Dudley Shelton Senanayake kemény antikommunista kirohanásaira. Csou En-laj kínai miniszterelnök és külügyminiszter azonban rendkívül ügyesen taktikázott, s még azt is kijelentette, hogy a ceyloni miniszterelnök

beszédben voltak „konstruktív elemek”. A résztvevők próbálták megfejtetni, hogy diplomáciai találékonyságról vagy pedig a Moszkvától való távolságtartás kezdetéről volt szó? Ugyanakkor Csou En-laj április 23-án azt is kijelentette, hogy: „A kínai nép barátságos érzéseket táplál az amerikai nép iránt. A kínai nép nem akar háborút az Amerikai Egyesült Államokkal. A kínai kormány hajlandó tárgyalni az Amerikai Egyesült Államokkal az Távol-Kelet problémáinak a megoldása végett, különösen Tajvan szigete környékén.”²⁶⁷ Ezek a nyilatkozatok alaposan elgondolkodtatták a szovjet testvéreket.

A bandungi záró határozat olyan elvekre épült, melyeknek az el nem kötelezett országok mozgalmának alapjául kellett szolgálniuk. Mindenekelőtt a szuverenitás tiszteletben tartásának elvéről, illetve a nemzetek közötti egyenrangúság elvéről volt szó, elítélve a nagyhatalmak mindenféle beavatkozási politikáját a belügyeikbe. Am a legfontosabb pont bizonyára a gyarmatosítás minden formájának elutasítása volt, kiemelve, hogy a népek leigázása ellentétes az alapvető emberi jogokkal és a népek önrendelkezési jogával, amit az ENSZ Alapokmánya is kihangsúlyoz. A határozat felszólította a jelen lévő államokat, hogy nyújtsanak támogatást a függetlenségükért harcoló népeknek. Egyes paragrafusok a nemzetközi kapcsolatokra vonatkoztak. A záró határozat tartalmazta a békés egymás mellett élés elveit, kizárva a vitás kérdésekből a fegyveres megoldásokat és elítélve az atomfegyver bevetését. A határozat szerint minden esetben döntőbíráskodáshoz kell folyamodni. Ennek alapján a nyugatbarát országok el tudták fogadtatni részvételüket a regionális védelmi szervezetekben. A végső határozat elismerte minden egyes nemzet jogát, hogy egyénileg vagy kollektíve megvédje magát.

Továbbá valódi egység mutatkozott a fejlődési problémák kezelése tekintetében. Így például ez a konferencia javasolta az ENSZ fejlesztési alapjának létrehozását. Kulturális téren az írástudatlanság felszámolását tekintették elsődlegesnek a résztvevő országok, sőt fontosnak tartották a nemzeti identitás alapjául szolgáló kultúrák megőrzését, amit a szerződés így határozott meg: „a népek alapvető joga saját nyelvük és kultúrájuk elsajátítása”.²⁶⁸

²⁶⁵ Tarrósy István: i.m.

²⁶⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 46.

²⁶⁷ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 127.

²⁶⁸ Csizmadia Sándor i.m. 47.

A bandungi konferencia, mindent összevetve, valódi sikert hozott, és itt olyan politikai személyiségek emelkedtek nemzetközi szintre, mint Nehru, Szukarno, Nasszer és Csou En-laj, akik nagy presztízsre tettek szert, ugyanakkor a Kínai Népköztársaság látványosan lépett be a nemzetközi színtér előterébe. Továbbá a Kínai Népköztársaságnak a konferencián való részvételében kifejeződött a szovjet politikával szembeni távolságtartásának a kezdete.

Nasszer még Csou En-laj-nál is nagyobb hasznot húzott a konferenciából, mivel tevékenyen hozzájárult ahhoz, hogy komoly vádakkal illessék a régi gyarmatosító hatalmakat, mint Franciaország és Anglia és a világ szemében a pánarabizmus szóvivőjének tűnt fel. Az arab világban óriási lett a népszerűsége, ami felbátorította, hogy a következő évben államosítsa a Szezei-csatornát, kiprovokálva a szezei válságot. A bandungi konferencián szerzett népszerűsége is magyarázatot ad a szezei angol-francia beavatkozás elleni elutasító reakciókra az egész világ részéről.

Szukarnonak, mint a vendéglátó ország elnökének ugyan-csak megnőtt a nemzetközi tekintélye, s ezzel sikerült Indonéziában a hatalmát is konszolidálni. Két évvel később már olyan erősnek érezte magát, hogy felfüggesztette a parlamenti demokráciát, melyet mindeztidáig elfogadott és bevezette az „irányított demokráciát”, miközben minden hatalmat a saját kezében összpontosított.

Am a legnagyobb aurával a konferenciáról az indiai elnök, Nehru távozott: Gandhi barátjának és követőjének megfellebbezhetetlen erkölcsi hiteléhez ekkor a pozitív semlegesség és a világbéke bajnokának címe társult. Úgy tűnt, hogy még az indiai forradalom elveit is képes lesz alkalmazni a nemzetközi politikában: ezek az elvek egyszerre jelentették a gyarmatosítás elleni harcot és az erőszak alkalmazásáról való lemondást. Teljesen természetes tehát, hogy Nehru lett az el nem kötelezett országok mozgalmának egyik alapítója.²⁶⁹

A mozgalom szerveződése logikus következménye lett a bandungi értekezletnek. 1956-ban Jugoszláviában, a Brioniszigeteken találkozott Tito²⁷⁰, Nehru és Nasszer, s a nemzetközi

²⁶⁹ Uo. 47.

²⁷⁰ Josip Broz Tito (1892-1980), Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elnöke (1953-1980), az el nem kötelezettség mozgalmának első főtárgya.

kérdéseket meglehetősen hasonlóan ítélve meg, elutasították, mind a keleti, mind a nyugati tömb feletti szuperhatalmi gyámkodást. Bandung szellemének kiteljesedése 1961-ben következhetett be, amikor is először Kairóban (1961. június 5-12.), majd Belgrádban (1961. szeptember 1-6.) külügyminiszeri szintű, valamint állam- és kormányfői csúcsertekezletet tartottak. A két konferencia időpontját csupán pár nap választotta el a Berlini Fal megépítésétől, valamint pár hónapra a Disznó-öböl válságától. Ekkortájt indult meg a legnagyobb mértékű „kötélhúzás” a szuperhatalmak között. Az el nem kötelezettség pedig nem véletlenül jutottak arra a felismerésre, hogy szervezettebb formát kellene öltenie mozgalmuknak.²⁷¹

Az 1961-ben Belgrádban, 25 ország részvételével megtartott konferencia elutasította a tömblogikát és a békés egymás mellett élés elvét hirdette. De Bandunghoz képest, a mozgalom koherensebb alapokra épített és szigorúbb kritériumokat alkalmazott. Ily módon kizárták a tömbökhöz kapcsolódó országokat: az egyik oldalon Kínát és Észak-Vietnamot, a másik oldalon Pakisztánt és Törökországot. Am már ekkor kiderült, hogy az „el nem kötelezettség koncepciója” nem mindenki számára jelentette ugyanazt: Nehru számára az erőszakmentes nemzetközi politikát és nemzetközi kapcsolatokat jelentette; Tito számára a „Kelet” és a „Nyugat” közötti konfrontáció ellensúlyának volt a szinonimája; Nasszer számára pedig a határozott Nyugat-ellenes fellépéssel volt azonos.²⁷²

A belgrádi csúcsertekezleten India miniszterelnöke, Dzsaváharlál Nehru, Ghána miniszterelnöke, Kwame Nkrumah, Egyiptom elnöke, Gamál Abdel Nasszer, Indonézia elnöke, Ahmed Szukarno és Jugoszlávia elnöke, Joszip Broz Tito együttes javaslatára elfogadták a szervezet hivatalos kereteit, és létrehozták az El Nem Kötelezettség Mozgalmát (Non-Aligned Movement - NAM).²⁷³

Az 1964-ben Kairóban tartott konferencián²⁷⁴ már az egyértelműen forradalmi és nyugatellenes beszédek váltak dominánssá.

²⁷¹ Tarrósy István: i.m.

²⁷² Csizmadia Sándor: i.m. 47-48.

²⁷³ Tarrósy István: i.m.

²⁷⁴ A második konferenciát Kairóban tartották 1964. október 5-10. között és már 46 ország alkotta az el nem kötelezettség csoportját. Tóth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 233.

Kuba részvétele az el nem kötelezett országok mozgalmában a forradalmi orientációt juttatta érvényre, ami egyértelművé vált az 1966-ban tartott havannai „trikontinentális” konferencián, melyen 82 ország forradalmi mozgalmát képviselő delegátus vett részt. Mindenki számára világossá vált, hogy az el nem kötelezettség kezdeti felfogásától a mozgalom nagymértékben eltávolodott. Az 1970-ben Lusakában (Zambía)²⁷⁵ tartott konferencián megkíséreltek egy mérsékeltebb irányvonalat venni, de a forradalmi irányvonalat képviselők és a többiek közötti összeütközések egyre hevesebbek lettek, ami a mozgalom fokozatos széteséséhez vezetett, még akkor is, ha ezt követően is tartottak még konferenciákat.²⁷⁶

Tehát a bandungi értekezletből kinövő mozgalom egyrészt mindinkább eltért az eredeti felfogástól, azaz a „pozitív semlegesség” felfogásától, másrészt fokozatosan veszített a súlyából a belső ellentmondások következtében, melyek már az első pillanatoktól, tehát 1955-től kezdve feszegették a kereteit. Ugyanakkor a bandungi értekezlet legmeghatározóbb hatalmai közül egyesek semmibe vették saját elveiket és habozás nélkül alkalmaztak katonai erőt. A legnyilvánvalóbb példát India jelentette (az az India, amelyik Nehru vezetésével az egyik szellemi atyja volt a mozgalomnak!!!), amely többször keveredett fegyveres konfliktusba Kínával és Pakisztánnal, atombombát állított elő, s a régió egyik legerősebb hadseregét tartotta fent!!!

Mindazonáltal igaz az, hogy a konferenciának tartós befolyása lett a nemzetközi kapcsolatokra. Ezek az országok a nemzetközi szervezetekben kifejezték egymás iránti szolidaritásukat és számos kérdésben egységesen léptek fel. Az ENSZ-ben az afro-ázsiai országok csoportja együtt lépett fel az antikolonialista harc területén, azaz e csoportnak nagymértékben volt köszönhető, hogy a nemzetközi szervezet mindinkább nyíltan gyakorolt nyomást a gyarmatosító hatalmakra. Legyen szó az algériai vagy a rhodéziai kérdésről (vagy a kilencvenes években a namíbiai kérdésről) ezen országcsoport által összehangolt nemzetközi nyomás igen hatékony volt. Az afro-ázsiai országok csoportja csak erősödött az ENSZ-be újonnan felvett államokkal. A Közgyűlésben nagy többséget alkotva

²⁷⁵ Már 56 tagot számláltak.

²⁷⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 48.

nyomást tudtak gyakorolni a tömbökre. A Szovjetunió stratégiája éppúgy, mint az Amerikai Egyesült Államoké vagy a nyugat-európai országoké arra irányult, hogy szövetségeseket szerezzen közülük, hogy megerősítsék befolyási övezeteiket. A korábban a nemzetközi rendszerből kizárt vagy majdnem kizárt „harmadik világ” a rendszer középpontjába került.²⁷⁷

Am ezen országok a gyarmatosítás befejeződése után figyelmüket a gazdasági fejlődés problémáira összpontosították. Sikerült az ENSZ-ben is elérniük, hogy 1964-ben létrejöjjön az „ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési konferenciája”, mely ugyancsak a „harmadik világ” gazdaságfejlesztési kérdéseivel foglalkozott. Valójában azonban ez a szerv nem bizonyult nagyon hatékonynak a nemzetközi gazdasági rendet átható problémák kezelésében. A bandungi konferencia egyik legfőbb célkitűzése a „harmadik világ” országainak gazdasági fejlődése még nagyon távol áll a megvalósulástól.²⁷⁸

Az El Nem Kötelezettek Mozgalmának létrejöttét a hidegháború váltotta ki, ezért annak befejezése után a mozgalom erőlködött újradefiniálni magát. Thabo Mbeki dél-afrikai elnök 2003-ban arra figyelmeztetett, hogy „a mozgalom jövője azon múlik, milyen válaszokat képes adni a globális kihívásokra”.²⁷⁹ Ahhoz, hogy a „harmadik út” alternatíva maradjon, mindenképpen következetes reformokra van szükség az érintett országokban.

²⁷⁷ Uo. 49.

²⁷⁸ Uo.

²⁷⁹ Tarrósy István: i.m.

Az 1956-os ikerválság

Sztálin 1953. márciusban bekövetkezett halála, a koreai háború lezárása (1953. július) és az első indokínai háborúnak véget vető genfi egyezmények (1954. július) után komoly remények ébredtek a világon a hidegháborús viszonyok enyhülése tekintetében. Úgy látszott, mintha végre lehetőség nyílik a „békés egymás mellett élés” megvalósítására. Ezt még Sztálin halála előtt, 1952-ben előrejelezte Georgij Makszimilianovics Malenkov egy beszédében. Sztálin halála után Malenkov miniszterelnök lett és úgy tűnt, hogy a dolgok a legjobb irányba haladnak. De a Sztálin halála utáni hatalmi harcok még nem értek véget. Még ha a legveszélyesebb ellenfelet, Lavrentij Pavlovics Beriját, az NKVD²⁸⁰ fejét el is távolították, a hatalmi harc folytatódott Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyminiszter, Nyikita Szergejevics Hruscsov pártfőtitkár és Georgij Makszimilianovics Malenkov miniszterelnök között.

A sztálini politika folytatásához mereven ragaszkodó „keményvonalasok” Vjacseszlav Molotov körül tömörültek és élvezték a szovjet hadvezetés jelentős részének támogatását.²⁸¹ A sztálini módszerekkel szakítani és a grúz diktátor bűneivel leszámolni akaró mérsékeltebb erők pedig a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, Nyikita Hruscsov mögött sorakoztak fel. A hatalmi harcban felülkerekedő Hruscsov 1955-ben normalizálta a kapcsolatokat Jugoszláviával és elkezdte kivezetni a Szovjetuniót a nemzetközi elszigeteltségből. 1956-ban pedig egy addig elképzelhetetlen gesztust követett el: megkezdte a „desztalinizáció” politikáját. Mindezt a Szovjetunió Kommunista Pártjának a XX. Kongresszusán jelentette be a jelenlévők nagy döbbenetére 1956. február 25-én. Hruscsov híres titkos beszédében lerombolta a Sztálint övező mítoszt, azt állítva,

hogy ez letért a marxizmus-leninizmus helyes útjáról és a diktatúra és a személyi kultusza által rengeteg rosszat okozott a népnek, kiemelve a deportálásokat és a nagy tisztogatásokat a hadseregben és a kommunista párton belül. Ugyanakkor meghirdette a „desztalinizációt”. A „desztalinizáció” (Sztálin keményvonalasainak az eltávolítása, a politikai és kulturális élet liberalizálása, rugalmasabb közigazgatás kialakítása, az életszínvonalat emelő gazdaságpolitika, a fogyasztási javak és a mezőgazdaság fejlesztése stb.) Szovjetunióban megkezdett folyamata jelentősen hozzájárult a magyarországi válság kirobbanásához.²⁸² A Sztálin halála utáni eseményekből úgy látszott, hogy lehetőség nyílik a „békés egymás mellett élés” megvalósítására, azonban 1956 végén két olyan válság rázta meg a világot, amelyre a politikai elemzők a legkevésbé sem számítottak: a magyarországi forradalom és a szuezi válság.

²⁸⁰ Belügyi Népbiztosság, a KGB elődje.

²⁸¹ Molotov még ekkor is ellenezte a Jugoszláviával való kapcsolatok javítását!

²⁸² Csizmadia Sándor: i.m. 50.

Forradalom és szabadságharc Magyarországon

A Jugoszláviával való kapcsolatok rendezése és a „desztalinizáció” (Sztálin keményvonalasainak az eltávolítása, a politikai és kulturális élet liberalizálása, rugalmasabb közigazgatás kialakítása, az életszínvonalat emelő gazdaságpolitika, a fogyasztási javak és a mezőgazdaság fejlesztése stb.) Szovjetunióban megkezdett folyamata jelentősen hozzájárult a magyarországi válság kirobbanásához.²⁸³

A Jugoszláviával való párt- és állami kapcsolatok helyreállítása két fontos következménnyel járt: egyrészt a szocialista tábor vezetői, akik korábban kitűntek a „titoizmus” elleni elvadult támadásokban, hirtelen lehetetlen helyzetben találták magukat (hatalmukat megingatta a szovjet-jugoszláv kapcsolatok normalizálása), másrészt a szovjet vezetés kénytelen volt belátni, hogy a szocializmus építése nemzetileg eltérő formákat ölthet, azaz a szocializmus építésének többféle modellje van, s nem egyedül és kizárólagosan a szovjet modell, amit korábban Sztálin mindenkire rá próbált erőszakolni. Ezeket a felismeréseket és változásokat nagy reménnyel fogadták a kelet-európai népi demokratikus országokban.²⁸⁴

Ezekben az országokban a megélhetési feltételek rendkívül nyomorúságosak voltak. A termőföldek (többnyire erőszakos) kollektivizálása nem járult hozzá az alapvető élelmiszerek terén mutató hiányok felszámolásához, de növelte az elégedetlenséget a földüket elvesztett paraszti rétegek között. Másrészt a szovjet tervgazdasági módszerek szolgai másolása (a nehézipar fejlesztésének az erőltetése olyan országokban is, ahol hiányoztak a megfelelő nyersanyagok, mint például Magyarországon) gazdasági zsákutcákhoz vezetett és a fogyasztási javak hiánya mindinkább megviselte a „legmagasabb rendű társadalmat építő” lakosságot.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy a Szovjetunió súlyos jóvátételi kötelezettséget szabott ki a háborúban legyőzött országokra (NDK,

²⁸³ Csizmadia Sándor: i.m. 50.

²⁸⁴ Uo. 50.

Magyarország), de általában véve is, függetlenül attól, hogy vesztesek voltak a háborúban vagy sem, a „csatlós” államok gazdaságát a Szovjetunió gazdasági talpra állása és felemelkedése szolgálatába kellett állítani. A Szovjetunió valójában a világháború végén és után alaposan kizsákmányolta ezeket az országokat, hogy újjáépíthesse a gazdaságát. A mezőgazdasági termények, a nyersanyagok vagy az ipari termékek „megcsapolása” igen jelentős mértékű volt. Mindezen tények következtében még azok a társadalmi csoportok is, melyek kezdetben lelkesen fogadták a kommunisták hatalomgyakorlását, elfordultak tőlük. Ebben a helyzetben a kommunista pártok arra kényszerültek, hogy növeljék fokozatosan megcsappant társadalmi bázisukat. Ennek következtében nagyfokú bürokrácia és karrierizmus virágzott e pártokban, melyekből a nagy tisztogatások során eltávolították a legmeggyőződesebb híveket. A tervgazdálkodás „tudományos” szférájában kialakult viszont egy olyan szakértelmiségi réteg, mely nehezen viselte a sztálini bürokrácia abszurditásait. Összegezve tehát, a szocialista országokban egy elég széles front szerveződött a fennálló hatalommal szemben.²⁸⁵

A szocialista országok népeinek elkeseredettsége jól megmutatkozott már 1953 júniusában, amikor Kelet-Berlinben lázadás tört ki. A lázadás közvetlen kiváltó oka az volt, hogy Walter Ulbricht a Német Szocialista Egységpárt főtitkára és a minisztertanács első elnökhelyettese javaslatára úgy döntöttek, hogy 10%-al megemelik a munkások normáját. A munkások Kelet-Berlinben tiltakozásul spontán módon sztrájkot hirdettek, ami kiterjedt az NDK városainak a többségére is. De a rend a szovjet páncélosok brutális fellépésének köszönhetően hamarosan helyreállt. Ugyanakkor Moszkvában Hruscsov folytatta a Szovjetunió Kommunista Pártja keményvonalas és konzervatív tagjai ellen megkezdett offenzíváját: 1956. februárban a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusán egy titkos (de a testvérpártok jelenlévő vezetői előtt felolvasott) jelentésben elítélte a sztálini személyi kultusz bűneit. Nyilvánvaló, hogy a testvérpártok egyes (keményvonalas) vezetői rendkívül bizalmatlanul és félelemmel tekintettek az új politikai irányvonalra, mert azt érezték, hogy annak áldozatai lehetnek. Az új idők egyik jeleként

²⁸⁵ Uo. 50-51.

áprilisban feloszlatták a Kominformot. Ezzel a Szovjetunió Kommunista Pártja és a testvérpártok kapcsolata elmozdult az egyenjogúság irányába, de nem lett teljesen egyenjogú.²⁸⁶

Ugyanakkor a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusa szeizmikus mozgásokat generált a népi demokratikus országokban, s mindenekelőtt Lengyelországban. 1947-től a szovjetek által a legfőbb irányító posztokra állított Boleslav Bierut²⁸⁷ nem sokkal a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusa után Moszkvában elhunyt. Halála után, Hruscsov közbenjárására, a mérsékelt politikust, Edward Ochabot választották első titkárnak, aki azonnal nagy arányú amnesztiát hirdetett politikai foglyoknak és ezzel némiképpen csökkentette Lengyelországban a társadalmi és politikai feszültségeket. Ekkor helyezték szabadlábra a népszerű Władysław Gomułkát,²⁸⁸ aki a lengyel lakosság jelentős részének reményét testesítette meg. A nagy arányú változásokat mutatja, hogy Gomułkát nemcsak a pártba vették vissza, hanem a Központi Bizottságba is.²⁸⁹

Am az országban a belső enyhülés légköre kedvezett a szociális harcok kirobbanásának is: Poznanban munkássztrájk tört ki, melyet kemény eszközökkel levertek. Az elégedetlenség hulláma azonban tovább terjedt és szeptemberben az ipari központok és egyetemek léptek sztrájkba. A szovjet vezetés úgy ítélte meg a helyzetet, hogy egyedül Władysław Gomułka képes a válság felszámolására és szorgalmazták a hatalom csúcsára való visszatérését. Hruscsov vezetésével szovjet delegáció érkezett október 21-én Varsóba. Szovjet fegyveres alakulatokat vontak össze a főváros körül és a helyzet nagyon feszült volt. Gomułka kitűnő diplomáciai érzékről tett tanúbizonyságot: egyfelől biztosította a

²⁸⁶ Uo. 51.

²⁸⁷ A népköztársaság elnöke, miniszterelnöke, a Lengyel Egyesült Munkáspárt elnöke és első titkára.

²⁸⁸ Az 1948-ban lezajlott választásoknak köszönhetően a kommunisták az egész államgépezetet a hatalmuk alá gyűrték, ám a még nagyobb biztonság érdekében, Sztálin eltávolította azokat a kommunista vezetőket, akik egy kicsit is autonóm személyiségek voltak: így például W. Gomułkát, aki nagy szerepet játszott az ország nyugati területeinek irányításában. 1949. januárban visszahívták funkciójából, novemberben pedig a pártból is kizárták.

²⁸⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 51.

szovjet vezetőket arról, hogy Lengyelország szocialista ország és a Varsói Szerződés tagja marad, másfelől elfogadtatta a legfelsőbb szintű szovjet tárgyalópartnereivel a szocializmus lengyel útjának a tézisét. Októberben őt választották meg a Lengyel Egyesült Munkáspárt első titkárának, Edward Ochab pedig az Államtanács elnöke lett. Az új kommunista vezető merész és komoly reformokba kezdett: felhagyott a termőföldek kollektivizálásával, visszaállította a vallásszabadságot, egyezményt kötött a lengyel katolikus egyházzal, emelte a béreket stb. Közben nagyon pontosan érzékelte, hogy a szovjet vezetés nem tolerál mindent és vannak határok, melyek nem léphetők át! Éppen ezt nem észlelték a reformista magyar vezetők!²⁹⁰

Sztálin halálának jelentős visszahatása volt Magyarországon, mert Rákosi Mátyásnak, aki a sztálinista tisztogatásokat irányította, 1953. júniusban meg kellett válnia miniszterelnöki funkciójától és helyét (szovjet nyomásra) a reformszellemiségű Nagy Imre vette át. Rákosi megtartotta viszont a Magyar Dolgozók Pártjának főtitkári funkcióját, melyet 1945-56 között töltött be. Nagy Imre nevéhez fűződik az úgynevezett „új szakasz” politikája, mely alatt mérsékelték a túlzott nehézipari beruházásokat, csökkentették a kötelező mezőgazdasági beszolgáltatásokat, árleszállításokat és béremeléseket hajtottak végre, enyhítették a Rákosi-rendszer terrorját, eltörölték a rendőrbíráskodást és a rögtönítélő bíraskodást, megkezdték az internáltak szabadon bocsátását és a kitelepítettek hazaengedését stb.²⁹¹

1955 elején a Szovjetunióban átmenetileg felülkerekedő kemény vonal miatt, és Nagy Imre „*túlzásba vitt reformjainak köszönhetően*”, Nagy Imrének távoznia kellett és ismét Rákosi jutott meghatározó szerephez. Rákosi elérte, hogy áprilisban Hegedűs András legyen az ország miniszterelnöke, s a „revizionistának” megbélyegzett Nagy Imrét a pártvezetésből kizárták.

Az új miniszterelnök, bár közel állt Rákosihoz, mégsem tudta leállítani a Nagy Imre által megkezdett politikai liberalizációt: a kollektivizálás leállítását és a politikai foglyok szabadon bocsátását. Az országban folytatódott a sztálinizmus kritikája, és Budapest az értelmiségi forrongás központjává vált, amely a „Petőfi kör”-ben és körül szerveződött. Annál is inkább, mivel a Szovjetunió

²⁹⁰ Uo. 51.

²⁹¹ Romsics Ignác: i.m. 378-381.

Kommunista Pártja XX. Kongresszusa óta a párt „sztálinistái” vagy „keményvonalasai” meglehetősen kínos helyzetben voltak, annyira, hogy márciusban el kellett fogadniuk Rajk Lászlónak és kivégzett társainak politikai rehabilitálását. 1956. júliusban a szovjetek lemondásra kényszerítették Rákosit. Helyét a párt élén Gerő Ernő vette át, aki már nem tudta feltartóztatni a politikai dinamikákat, melyeknek leglátványosabb kifejeződése a sztálinista terror áldozatának, Rajk Lászlónak az újratemetése volt október 6-án. A hatalmas gyászoló tömeg élén feltűnt Nagy Imre is.²⁹²

Közben a lengyel eseményeket nagy figyelemmel kísérték Magyarországon. Gomulkának a szovjet vezetőkkel történt megállapodását a magyar közvélemény jelentős része úgy értékelte, hogy lehetséges a szocializmus felé vezető út magyar változatát is kipróbálni. A közvélemény jelentős részében ehhez a kísérlethez Nagy Imre tűnt a legalkalmasabb politikusnak. Közben a budapesti egyetemisták úgy döntöttek, hogy Lengyelországgal való szolidaritási tüntetést szerveznek október 23-án. Noha a tüntetést nem engedélyezték, hatalmas tömeg gyűlt össze a délutáni órákban. A kommunista vezetőkön a kapkodás lett úrrá. A Magyar Dolgozók Pártjának főtitkára, Gerő Ernő éppen Belgrádból tért vissza, ahol a jugoszláv vezetők támogatását szerette volna megszerezni politikájához. A bizonytalankodó kormány előbb betiltotta, végül is engedélyezte a tüntetést, sőt felszólította budapesti szervezeteit, hogy maguk is vegyenek részt a tüntetésen, és ha szükséges, akkor akadályozzák meg annak az elfajulását!²⁹³

Késő délután több, mint 200.000 ember gyűlt össze a parlament előtti téren. A tüntetők követeléseiket 16 pontban fogalmazták meg, melyek között szerepelt a szovjet csapatok azonnali kivonása, Nagy Imre vezetésével új kormány alakítása, többpárti választások kiírása, a magyar-szovjet viszony felülvizsgálata, a teljes vélemény-, szólás- és sajtószabadság megvalósítása. A tüntetők ledöntötték a zsarnokság jelképének tekintett Sztálin szobrot, majd miután a tüntetők be akarták mondani a rádióban a 16 pontot, a rádiónál lövöldözések kezdődtek.²⁹⁴

²⁹² Csizmadia Sándor: i.m. 52.

²⁹³ Romsics Ignác: i.m. 387-389.

²⁹⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 52.

A magyarországi szovjet nagykövet, Jurij Andropov nyomást gyakorolt a párt központi bizottságára, hogy elkerüljék az összeecsapást, s végül a pártvezetésen belül ismét egy rossz kompromisszum született: 24-én Nagy Imre lett a miniszterelnök, de Gerő Ernő megtartotta pártfőtitkári funkcióját. A pártvezetés kérésére szovjet tankok vonultak be Budapestre, akikkel a főváros több pontján fegyveres felkelők vették fel a tűzharcot. A szovjet hadsereg megjelenése Budapesten a forradalmat nemzeti szabadságharcra változtatta, s a felkelők elszántságát csak növelte az Államvédelmi Hatóság (AVH) tagjai által a parlament épületénél 25-én leadott sortűz, amelynek számos áldozata lett.²⁹⁵

Közben 24-én Budapestre érkezett a szovjet pártvezetés küldötteként Anasztasz Ivanovics Mikojan és Mihail Andrejevics Szuszlov, akik tárgyaltak Nagy Imrével és Gerőt lemondásra készítették. A Magyar Dolgozók Pártjának új első titkára Kádár János lett. A felkelés megítélése azonban nem változott, mert a rádióban egyelőre Kádár és Nagy Imre is „ellenforradalmárokról” beszélt. Nagy Imrében 26-án tudatosult, hogy két lehetősége van: szovjet csapatokkal leverni a felkelést, vagy pedig elfogadja ezek követeléseit és az élükre áll. A döntést a következő napon, 27-én hozta meg, amikor átalakította a kormányát, amelybe már kevésbé kompromittált kommunistákat vett be (Lukács György), és Tildy Zoltánt és Kovács Bélát, az egykori Kisgazdapárt elitjéből. 28-án már nem „ellenforradalomnak”, hanem „nemzeti demokratikus mozgalomnak” minősítette az eseményeket, majd bejelentette a szovjet csapatok Budapestről és az országból való kivonulását, az ÁVH feloszlását, az amnesztiát, a Kossuth-címer visszaállítását és március 15. nemzeti ünnepé nyilvánítását.²⁹⁶

A bukott kommunista rezsim vezetői Moszkvába menekültek. 30-án a többpártrendszer visszaállítása eredményeként Nagy Imre kormányába szociáldemokrata, parasztpárti és kisgazda politikusok is bekerültek, s helyreállt a sajtószabadság. A miniszterelnök 31-én végzetesnek tűnő bejelentést tett: Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és semleges lesz.²⁹⁷

²⁹⁵ Uo. 53.

²⁹⁶ Romsics Ignác: i.m. 393.

²⁹⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 53.

A szovjetek sem a szocializmus feladását (amit visszafordíthatatlannak tekintettek), sem Magyarország semlegességét, de még kevésbé a Varsói Szerződésből való kilépését nem tudták elfogadni. Ahhoz, hogy elkerüljék a szocialista tömb összeomlását, például kellett mutatniuk. A szovjet vezetés a szuezi válság okozta nemzetközi helyzetet kihasználva, elhatározta, hogy fegyveres erővel törje le a „szemtelen” magyar nép forradalmát és szabadságharcát. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya kettős játékot játszott: egyfelől a Szabad Európa Rádión keresztül a harc folytatására lázította a forradalmárokat, míg a Szovjetunióknak többször is üzent, hogy nem tekint Magyarországra, mint potenciális szövetségesre.

A szovjet támadás 2.500 tankkal november 4-én indult meg, hogy megvédjék a „forradalmat” a „reakcióval” szemben. Nagy Imre miniszterelnök felhívást intézett a nyugati demokráciákhoz és a világ közvéleményéhez. Az óriási túlerőben lévő szovjet csapatok néhány óra alatt levertek a magyar forradalmat és szabadságharcot. A szovjet támogatással hatalomra került és ugyancsak reformkommunista Kádár János vezette „forradalmi munkás-paraszt kormány” kezdetben elhatárolta magát a Rákosi rendszertől, megszüntette a kötelező terménybeszolgáltatást, de felszámolta a többpártrendszert és a sajtószabadságot, és keményen megtorló politikát folytatott. Az országból 200.000 ember menekült el, 1956-61 között több ezer embert börtönbe zártak és internáltak, s mintegy ötszázat kivégeztek, köztük 1958-ban Nagy Imrét és közvetlen munkatársait.²⁹⁸

A magyarországi forradalom és szabadságharc leverése világosan megmutatta a desztalinizáció határait: sem a szocializmus, sem a szövetségi rendszer, azaz a Varsói Szerződés megkérdőjelezése nem férhet be ebbe. A szovjet katonai beavatkozás továbbá arra is rámutatott, hogy a Kominform felszámolása nem jelentette a szovjet befolyás csökkenését. Figyelembe kell venni azt is, hogy a katonai beavatkozás előtt a szovjet vezetés konzultált a szocialista államok vezetőivel, és a beavatkozást jóváhagyta egyebek között Gomulka, Tito, de még a kínai pártvezetés is, ami csak megerősítette a Szovjetunió fennhatóságát a szocialista tábor felett. Ennek hatására is a szocialista tábor országainak többségében időlegesen visszatértek a *keményebb vonalhoz*: az NDK-ban Walter Ulbricht,

Csehszlovákiában Antonin Novotny, de még Lengyelországban is, Gomulka vezetésével. Jugoszlávia viszont egyre inkább az *el nem kötelezettek mozgalmához* közeledett.

1956-ban a szovjet katonai intervenció Magyarországon világosan megmutatta, hogy a Szovjetunió továbbra is meg akarja őrizni hatalmát a kommunista tábor felett. A magyarországi antitotalitárius forradalom és szabadságharc leverése a lehetséges változásokban reménykedő kelet-európai népek számára kegyetlenül kijózanító hatással járt. A Szovjetunió számára világossá vált, hogy nem kell tartania a nyugati hatalmak beavatkozásától a saját érdekszférájában, és ezáltal a „békés egymás mellett élés” gyakorlata folytatódhatott. Ugyanakkor a nyugati tömb számára a kommunista elnyomás valósága és brutalitása teljes megvilágításba került. A közvélemény egy része végleg lemondott a második világháború végén kialakult ideológiai illúziókról. A szovjet intervenciót megakadályozni *nem tudó* – *nem akaró* nyugati országok népei számára egyfajta traumát okozott, és a baloldali értelmiség jelentős része megdöbbenve fedezett fel egy olyan totalitárius rendszert, melyről korábban nem akart tudomást venni. Nyugat-Európa országaiban, s különösen Franciaországban és Olaszországban, ahol erős kommunista pártok léteztek a „magyar ügy” komoly visszhangra talált. Sok értelmiségi ekkor fordított hátat a kommunizmusnak. Franciaországban például Jean-Paul Sartre filozófus, Le Roy Ladurie történész, vagy a színészpár Simone Signoret és Yves Montand. Természetesen a magyar forradalom és szabadságharc leverése elleni tiltakozásul, az Amerikai Egyesült Államok határozati javaslatot terjesztett az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé a szovjet agresszió elítélése céljából, amit a szovjet képviselő ugyancsak természetes módon megvétózott. Eisenhower az Amerikai Egyesült Államok akkori elnöke, később az „Emlékiratai”-ban utólag is rávilágított arra, hogy a magyarországi események kapcsán egy pillanatig sem gondolt semmilyen komoly akcióra: „Magyarország számunkra éppolyan hozzáférhetetlen ország, mint Tibet...”²⁹⁹ De azt is mondhatjuk, hogy az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió Magyarországon tesztelte azt az új nemzetközi politikát, melyet „*békés egymás mellett élésnek*” neveztek.

²⁹⁸ Uo. 53.

²⁹⁹ Uo. 50-54.

A szuezi válság

Ez a konfliktus nemcsak a hidegháború egyik legfőbb válságát, hanem a nyugat-európai hatalmak és a nem európai országok kapcsolatában bekövetkezett történelmi fordulatot is jelentette. Franciaország és Nagy-Britannia utoljára próbálkozott önállóan fellépni a nemzetközi politikában, miközben az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió a második világháború után először foglalt el hasonló álláspontot, emlékeztetve ezzel a nyugat-európai hatalmakat, hogy a világhatalmi döntések centrumai már nem Párizsban és Londonban, hanem Washingtonban és Moszkvában vannak. Ettől kezdve különösen Franciaország tartós bizalmatlanságot táplált egy olyan szövetséggel szemben, amely határozottan húzta meg a „*ki meddig nyújtózhat*” vonalat a szövetségi rendszeren belül. Ugyanakkor Izrael sikeres katonai akciót hajtott végre, és ettől kezdve nagyon szorosan kötődik a Nyugathoz, Gamal Abdél Nasszer ezredes pedig katonai veresége ellenére igen jelentős diplomáciai sikert ért el, ami hozzájárult ahhoz, hogy a „harmadik világ” születésben lévő mozgalmának egyik tekintélyes vezetője legyen.³⁰⁰

A válság eredete valójában a messzire visszavezethető egyiptomi helyzetben rejlett. 1841-ig egyszerű oszmán tartomány volt, egy pasa és egy *diván* (tanács) irányítása alatt. Mohamed Ali kormányzó sikeres felkelése következtében (1838-1840) autonóm tartomány lesz, és Mohamed Ali megkapja a *váli*, örökletes herceg címet. Az oszmán törvények érvényesek Egyiptomban, az egyiptomi flotta az Oszmán Birodalom flottájának a része, adót fizet a portának, a szultán birtokolja a *kalifa* címet (vallási fő) és az Oszmán Birodalom nemzetközi szerződéseit kötelezőek Egyiptomra nézve is. 1867-ben az egyiptomi kormányzó (váli) megkapja a *kedive* címet, ami feljogosítja, hogy adminisztratív rendeleteket adjon ki és nem

politikai jellegű szerződéseket köthessen. Egyiptom státusa egyre inkább hasonlít egy vazallus államéhoz, főleg 1873. június 8-án kiadott *firmán* (rendelet) után, amely felruházza a kedivét törvényhozó hatalommal, pénzverési joggal és önálló hadsereggel. 1875-től angol pénzügyi ellenőrzés és 1882-től angol megszállás alá kerül. 1899-ben, miután az angol-egyiptomi csapatok megszállták Szudánt és létrehozták a szudáni angol-egyiptomi kondomíniumot, gyakorlatilag megszűnik Egyiptom vazallusi státusa az Oszmán Birodalommal és egy angol protektorátusnak tekinthető. Ezt jogilag Anglia 1914. december 17-én jelenti be. Anglia korlátozott függetlenséget biztosít Egyiptomnak 1922. február 28-án, de továbbra is brit megszállás alatt volt.³⁰¹

Az 1923-as alkotmány szerint Egyiptom alkotmányos monarchia lett. Az 1936-ban lebonyolított választások eredményeképpen Nahász pasa vezetésével Vafd-párti³⁰² kormány jött léte, amely flottatámaszpontokat biztosított a britek számára Port Szaidban és Alexandriában, megengedte angol csapatok állomásoztatását a szuezi övezetben és az 1936-ban megkötött szövetségi és katonai szerződés értelmében átengedte Nagy-Britanniának a Szudán feletti uralmat, valamint az egyiptomi hadsereg és rendőrség ellenőrzését. Egyiptom brit protektorátusi státusza tehát megszilárdult. 1937-ben I. Faruk király (1936-52) megbuktatta a Nahász-kormányt és megpróbálta felszámolni a protektorátusi státuszt. Elérte, hogy Egyiptomot 1937-ben felvették a Népszövetségbe. A nemzetközi feszültség növekedése és a második világháború kitörése nyomán azonban a britek megerősítették a befolyásukat Egyiptom felett, és 1942-ben erővel kényszerítették ki a királytól egy nyugatbarát miniszterelnök kinevezését. Közben Egyiptom 1939 szeptemberében, illetve 1940 júniusában megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Németországgal és Olaszországgal, a hitleri Németországnak azonban csak 1945.

³⁰⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 55.

³⁰¹ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 34.

³⁰² Az 1918-ban alakult és 1953-ban betiltott és feloszlott párt Egyiptom függetlenségét a Nagy-Britanniával folytatott tárgyalások útján igyekezett képviselni.

február 28-án (!) üzent hadat.³⁰³ Mindazonáltal Egyiptomba is betörték a német-olasz fasiszta csapatok, melyek 1942 októberében El Alameinél döntő vereséget szenvedtek a szövetségesektől. Ugyanakkor Egyiptom 1943. augusztusban felvette a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval.³⁰⁴

A háború után a britek új megoldást kerestek jelenlétük biztosítására: elismerték az egyiptomi kormány autonómiáját és 1946 októberében kivonták csapataikat Kairóból, Alexandriából és a Nílus-delta vidékéről. Mindez azonban kevésnek tűnt az egyiptomi tömegek szemében. Egyiptom lakosságának az elégedetlensége tovább fokozódott az 1948-ban a frissen kikiáltott Izrael ellen indított, közös egyiptomi, iraki, libanoni, szíriai, szaúd-arábiai, transzjordániai támadást követő súlyos vereség következtében. Nasszer és köre e vereséget mélységesen megalázónak tekintette.³⁰⁵

A kormány a tömegek nyomására 1951 októberében felmondta az 1899. évi kondomíniumi szerződést és az 1936-os angol-egyiptomi paktumot. Faruk király rendszere azonban ekkora már teljesen diszkreditálódott és 1952-ben tüntetések, lázadások robbantak ki. A hadseregben szerveződő nemzeti érzelmű „Szabad Tisztek Szövetsége”, Muhammad Naguib tábornokkal és Gamal Abdel Nasszer ezredessel az élen július 23-án megdöntötte a király uralmát, miután államcsínnyel magához ragadta a hatalmat.³⁰⁶

A „Forradalmi Tanács” nemcsak a brit jelenlét (és általában a térségben a nyugati jelenlét) ellen harcolt, hanem a rendkívül nagy társadalmi egyenlőtlenség csökkentését is célul tűzte ki. Ennek érdekében 1952-ben földreformot vezetett be. 1953. június 18-án kikiáltotta a köztársaságot, majd 1954. október 19-én rákényszerítette Angliát a szuezi övezet kiürítését elrendelő szerződés megkötésére,³⁰⁷ támogatta az algériai felkelést, miáltal a franciák is ellenségesen tekintettek rá, és egyre élesebb

³⁰³ Az egyiptomi nacionalisták fasisztábarát szimpátiáját az magyarázta, hogy számukra az első számú ellenfél az országot megszállva tartó Nagy-Britannia volt.

³⁰⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 55.

³⁰⁵ Kissinger, Henry: i.m. 511.

³⁰⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 55-56.

³⁰⁷ A kiürítés 1956. június 18-án fejeződött be.

kirohanásokat intézett Izrael ellen, ami az izraeli kormány bizalmatlanságát növelte. Támogatta továbbá a békés egymás mellett élés politikáját és az *el nem kötelezettek* mozgalmát.³⁰⁸ 1954-re Nasszer minden hatalmat (köztársasági elnök, miniszterelnök, Forradalmi Tanács elnöke, hadsereg főparancsnoka) a kezében összpontosított, hogy így garantálja országa függetlenségét (legalábbis a nyilatkozata szerint).³⁰⁹

Az Amerikai Egyesült Államok a „feltartóztatási” politika keretében sorra kötött regionális paktumokat (NATO, SEATO), és a Szovjetunió bekerítésének teljessé tétele érdekében Nagy-Britanniával együtt létrehozta a *Bagdadi Paktumot*,³¹⁰ amely a Közel-Kelet nyugatbarát országait foglalta magában. Nasszer több okból is elutasította, hogy Egyiptom részt vegyen ebben a paktumban: Egyiptom nem játszott volna benne vezető szerepet, a brit gyámkodás elviselhetetlen lett volna számára, elveszítette volna a hitelét az egyiptomi nacionalisták körében, és végül az éppen formát öltő *el nem kötelezettségi* mozgalom szellemével ellentétes lett volna a paktumban való részvétel. Sőt Sztálin halála után, Egyiptom, akárcsak Szíria is, közeledett a Szovjetunióhoz, és külpolitikáját a volt gyarmatok és a függetlenségük kivívásáért még harcoló országok irányában fordította.³¹¹ Tehát Nasszer úgy látta, hogy semmi nyernivalója nem származott volna egy ilyen szövetségi rendszerbe való belépésből, de hátrányai annál inkább.

Mindamellet Nasszer a pánarabizmust offenzívebbé akarta tenni és katonailag akart revansot venni Izraelen az 1948-ban elszenvedett vereségért. Ezért az egyiptomi hadsereg modernizálásába kezdett.³¹² Nasszer a hadsereg modernizálása céljából az Amerikai Egyesült Államok kormányához fordult, de ez a támogatást összekapcsolta Egyiptomnak a *Bagdadi Paktumba* való belépésével. Nasszer ezt a feltételt nem fogadta el, és a szovjet

³⁰⁸ Egyiptom 1955 áprilisában részt vett a bandungi konferencián.

³⁰⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 56.

³¹⁰ A *Bagdadi Paktumot* lásd részletesebben: Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 113-114.

³¹¹ Csizmadia Sándor: i.m. 56.

³¹² Ezzel a fegyverkezéssel az iraki hadsereg erőfölényét is ki akarta egyensúlyozni, amely a *Bagdadi Paktum* keretében komoly támogatást kapott a nyugati országoktól.

kormányhoz fordult, amely haladéktalanul segített. Egy 1955. júliusban kötött kétoldali egyezmény alapján Egyiptom nagyon modern páncélosokat és tüzérségi eszközöket kapott Csehszlovákiától, a Szovjetuniótól pedig Míg 15-ös harci repülőgépeket. A hét éves külügyminisztersége (1952-59) alatt folyamatosan erőpolitikát folytató John Foster Dulles baklövési következtében a Szovjetunió megvetette a lábát a Közel-Keleten, mivel a fegyverszállítmányok Egyiptomba érkezését szovjet *katonai tanácsadók* érkezése követte. Nasszer valójában hasznát akart húzni a két tömb között ügyesen lavírozó politikából, és szoros gazdasági kapcsolatok ápolására törekedett a nyugati országokkal is.³¹³

Az egyiptomi kormány egy nagyszabású fejlesztési programba kezdett, s elhatározta egy hatalmas gát megépítését a Níluson, Asszuánban. Ennek kivitelezéséhez, mivel a beruházás meghaladta az ország pénzügyi lehetőségeit, hatalmas külföldi hitelre volt szüksége, és Nasszer természetes módon egy nemzetközi pénzintézethez, a Világbankhoz fordult, amely azzal a feltétellel adott volna hitelt, ha a gátépítési programban részt vesz az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia is. A szovjet kormány erre bejelentette, hogy hajlandó az egész beruházást finanszírozni.³¹⁴

Nasszer azonban a két tömb közötti kiegyensúlyozott politika szellemében a Nyugattal is egyezséget akart kötni. Az amerikai adminisztráció azonban közölte, hogy nem ad hitelt egy olyan országnak, melyet ellenségesnek ítélt. Továbbá az amerikai-aknak az sem tetszett, hogy Nasszer szovjet fegyverekkel fegyverzi fel a hadseregét, de közben időnként amerikai gazdasági segítséget kér. Itt azt is kell tudni, hogy John Foster Dulles külügyminiszter a Bandungban kimunkált „semlegességi politikát” egyszerűen a kommunizmus leplezett formájának tekintette, annál is inkább, mivel a bandungi konferencián a Kínai Népköztársaság delegációja igen figyelemre méltó szerepet játszott. Ugyanakkor Egyiptom 1956. májusban elismerte a Kínai Népköztársaságot és ezt a diplomáciai lépést az Amerikai Egyesült Államok vele szemben tett barátságtalan gesztusnak értékelte. A Kínai Népköztársaság elismerésével John Foster Dulles számára végleg kicsordult a pohár és úgy döntött, hogy

megleckézteti Nasszert. 1956. július 19-én végérvényesen visszatartja a segítségnyújtást az asszuáni gát ügyében.³¹⁵

Az amerikai kormány elutasítására Nasszer kemény választ adott: 1956. július 26-án Alexandriában tomboló tömeg előtt bejelentette a Szuézi-csatorna Társaság államosítását és a csatorna-forgalomból az egyiptomi államkasszába befolyt jövedelemnek az asszuáni gát finanszírozására való fordítását.³¹⁶

A Szuézi-csatorna Társaság államosításának bejelentésével Nasszer nem sértette az Amerikai Egyesült Államok létfontosságú érdekeit. A Szuézi-csatorna az Amerikai Egyesült Államok számára másodlagos jelentőséggel bírt: az amerikai hajók csak nyolc százalékát tették ki a csatorna forgalmának. A döntés bejelentése egészen mást jelentett Franciaország és főleg Nagy-Britannia számára, nem csak a két állam hajóforgalmának a biztonsága miatt, hanem főleg azért, mert a Társaság részvényeinek nagy többsége francia és angol állami kézben volt. Ezen kívül azonban fennálltak még más szempontok is: a Társaságnak az egyiptomi állammal kötött szerződése tartalmazták, hogy tizenkét év múlva a csatorna az egyiptomi állam tulajdonába kerül. Nasszer tehát szerződést segett ugyan az államosítás előre hozatalával, de nem jogtalan eltulajdonítást hajtott végre, mert bejelentette, hogy a részvényeseket a (bejelentés előtti) párizsi tőzsdeárfolyamok alapján kártalanítják.³¹⁷

De akkor mivel magyarázható az érintett nagyhatalmak vehemens reakciója? Az egyiptomi kormány döntésének formájával és bejelentési módjával! Nasszer ugyanis úgy jelentette be az államosításra vonatkozó döntést, mint az imperialista hatalmakra mért csapást, ami Egyiptomban tovább növelte az egyiptomi elnök tekintélyét. A többi közel-keleti állam pedig feszülten várta, hogyan reagálnak a nyugat-európai hatalmak, melyekhez nyílt provokációt intézett a pánarabizmus vezető személyisége.³¹⁸ Nasszer beszéde nagyon vehemens volt: „Íme, elérkezett az imperializmussal vívott csata, melyet tovább kell folytatnunk.” Ugyanakkor szándékosan

³¹³ Csizmadia Sándor: i.m. 56.

³¹⁴ Uo. 57.

³¹⁵ Kissinger, Henry: i.m. 517.

³¹⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 115.

³¹⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 57.

³¹⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 57.

provokálta az amúgy is paranoiás Franciaországot: „Soha nem állíthatjuk, hogy az algériai csata nem a mi csatánk.”³¹⁹

Franciaországban a kormány élén a szocialista Guy Mollet állt, s kormányzásához a nemzetgyűlési többséget az év eleji választásokon nyertes „Köztársasági Front” adta. A francia baloldali kormány választát kétféle megfontolás alakította. Egyrészt politikusi és újságírói körökben Nasszert a két világháború közti fasiszta diktátorokhoz hasonlították. Ennek alapján a politikusok el akartak kerülni egy „újabb Münchent”, azaz azt gondolták, hogy gátat kell vetni az egyiptomi totalitárius diktatúra kalandjainak. Ezt az elgondolást erősítették azok az ismeretek, melyek szerint a „Szabad Tisztek Szövetségének” egyes tagjai a második világháború előtt és alatt szimpatizáltak Németországgal és Olaszországgal. A francia, de az angol közvélemény szemében is ez a tény morális igazolást adott az Egyiptom elleni fellépéshez. A francia kormány számára volt azonban egy ennél fajsúlyosabb megfontolás is: az algériai háborúban ugyanis a francia politikai elit szemében Egyiptom az algériai probléma egyik kulcselemét jelentette, mivel az egyiptomi elnök erőteljes diplomáciai és erkölcsi, de csekély anyagi és katonai támogatásban is részesítette az algériai „nacionalistákat”, sőt politikai menedéket is nyújtott nekik. A francia politikai elit tagjai szinte mániákusan ragaszkodtak egy hihetetlenül egyszerű és szinte primitív magyarázathoz: az algériai lázadás mögött kommunista összeesküvés áll, amely Egyiptomot használja közvetítőként. Ebből ugyancsak leegyszerűsítő logikával adódott a megoldás: meg kell dönteni Nasszer uralmát, s máris összeomlik az algériai lázadás. Ezt a kalandorpolitikát két nemzetközi incidens is alátámasztotta: 1956. október 14-én egy francia hadihajó az algériai partok mentén, de nemzetközi vizeken feltartóztatta és átkutatta az Athos nevű hajót, fedélzetén egyiptomi fegyverszállítmánnyal,³²⁰ és másrészt a francia titkosszolgálat október 22-én eltérítette a Mohamed Ahmed Ben Bellát³²¹ és társait Rabatból Tuniszba szállító repülőgépet,³²² majd

³¹⁹ Kissinger, Henry: i.m. 517-518.

³²⁰ Egyiptom ritka fegyverszállításainak egyike az algériai Nemzeti Felszabadítási Front számára.

³²¹ Mohamed Ahmed Ben Bella a második világháborúban a Szabad Franciaország hadseregében harcolt. 1945-ben belépett az algériai Néppártba, 1947-

Ben Bellát 1962 júniusáig börtönben tartották Franciaországban. Mindkét esetben nyilvánvaló volt, hogy Guy Mollet szocialista kormányának nehézséget okoz a francia fegyveres erők ellenőrzése és nem tehetett mást, mint védte ezeket az akciókat. A szuezi expedíció a francia kormány újabb és újabb harcias szellemű rálicítáló megnyilvánulásainak betetőződése volt.³²³

Az angol kormányt főleg a „nasszerista ragály” közel-keleti terjedésének lehetősége nyugtalanította és ezért konszolidálni akarta a törekény iraki és jordániai rezsimeket. Az angol külügyminisztérium úgy vélte, hogy egy erődemonstráció ráveheti Egyiptomot a *Bagdadi Paktumhoz* való csatlakozásra. Az angolok számára a Szuezi csatornának komoly tétje volt: a csatornán áthaladó hajóforgalom 35%-a brit zászló alatt történt. És élt még egy eszme az angol kormányzati körökben: a Szuezi-csatorna a brit birodalom létfontosságú ütőere. Amikor a birodalom szétesése kezdett megmutatkozni, ez eszme talán még annál erősebben hatott. A nasszeri kihívás első számú célpontja valóban Nagy-Britannia volt és Londonban úgy vélték, hogy a brit befolyás megőrzése az olajmezők miatt is kiemelkedő fontosságú régióban egy határozott fellépéssel biztosítható. Hozzá kell ehhez tenni, hogy az angolok nagyon jól ismerték Egyiptomot, és ahonnan két éve kénytelenek voltak kivonni csapataikat (amit nagyon rossz néven vettek). Tehát okot kellett találni a brit csapatok visszatérésének igazolására, hogy erődemonstrációt tartson az országban és a régióban, és ezzel gyengítse az egyiptomi elnök tárgyalási pozícióit.³²⁴

től részt vett a Mozgalom a Demokratikus Szabadságjogok Győzelméért tevékenységében. 1950-ben a francia hatóságok bebörtönözték, 1952-ben megszökött a börtönből. Kairóban megszervezte az algériai Nemzeti Felszabadítási Frontot, majd újabb börtönévek után 1962. októberben a független algériai kormány elnöke lett. 1963-tól az algériai Nemzeti Felszabadítási Front főtitkára és köztársasági elnök. 1965 júniusában kormányának honvédelmi minisztere, Houari Bumediene megbuktatta.

³²² A francia titkosszolgálat embere volt a Ben Bellát szállító repülőgép pilótája, aki az utasításoknak megfelelően nem Tuniszban, hanem Algírban szállt le a géppel. Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 110.

³²³ Csizmadia Sándor: i.m. 57-58.

³²⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 58.

Az Amerikai Egyesült Államok kormánya felfogva a helyzet súlyos voltát, minden tőle telhetőt megtett, hogy mérsékletre intse angol és a francia szövetségeseit. Másrészt számolnia kellett a régióban lévő arab szövetségeseinek (például Szaud-Arábia) érzékenységgel és tartott attól, hogy az arab világ átváltozik a szovjet tömbbe. Mindez pont akkor történt, amikor az Amerikai Egyesült Államok is megpróbálta a növelni a népszerűségét az arab térségben. Éppen ezért Nasszer bejelentése után, John Foster Dulles külügyminiszter sietett kijelenteni, hogy az Amerikai Egyesült Államok kizárja az erőalkalmazást Egyiptom ellen: *„Nem akarunk... az erőszakra erőszakkal felelni.”*³²⁵ Ez világos jelzés volt európai szövetségeseinek is, akik július 28-án katonai beavatkozásról határoztak, de egyúttal megállapították, hogy egy ilyen akció kivitelezéséhez hiányoznak még a megfelelő eszközök. Ennek ellenére hozzáfogtak a partraszállás részleteinek a tervezéséhez, de keresték a diplomáciai lehetőségeket is, már csak azért is, mert Dulles egy nemzetközi konferencia összehívására tett javaslatot. Így aztán 1956 nyarát intenzív diplomáciai tevékenység jellemezte.³²⁶

Augusztus 16-23 között Londonban tanácskozott a csatornát használó 24 ország képviselője, köztük a Szovjetunió képviselője is. 18-an (köztük az Amerikai Egyesült Államok) egyetértettek a csatornahasználati szabályzat kidolgozásában, mely szerint a forgalmat egy nemzetközi iroda igazgatná, amelyben a használó országok Egyiptommal egyenlő arányban lennének képviselve.³²⁷

John Foster Dulles bizonyos lévén abban, hogy Nasszer elutasítja ezt a tervet, egy olyan rendezési tervet javasolt, miszerint Egyiptomot illetné a révkalauzolás. Nasszer mindkét javaslatot némi megvetéssel elutasította. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya is úgy látta, hogy a helyzet válságosra fordult. Franciaország és Anglia, mielőtt katonai akcióba kezdtek volna, tettek még két utolsó kísérletet a helyzet rendezésére. Először a Szezei-csatorna Társaság visszahívta a csatornán működő révkalauzokat,³²⁸ arra számítva, hogy így az egyiptomiak megoldhatatlan technikai nehézségekkel

kerülnek szembe, és rákényszerülnek feladni intranszigns álláspontjukat. A manőver azonban meghiúsult, mivel a visszahívott révkalauzokat pótolták a keleti tömb országaiból származó révkalauzok, akik nem engedelmességek a Társaság döntésének, sőt még az egyiptomiak is kiképeztek néhány révkalauzt gyorsított eljárással. Anglia és Franciaország végső erőfeszítésként az ENSZ-hez fordultak, ott viszont megvétőzták kérésüket a szovjet delegátus. A diplomáciai megoldás lehetőségei ezzel kimerültek.³²⁹

A csatorna visszaszerzésére maradt a katonai beavatkozás, melyet támogatott mindkét parlament (az angol 270 pro, 218 ellen, a francia 368 pro, 182 ellen arányban)³³⁰ az angol és francia közvélemény nagy része, amely azt várta el kormányától, hogy „megleckéztesse” az egyiptomi elnököt. Azonban Nagy-Britannia és Franciaország úgy döntött, hogy Izraelt kéri meg, hogy kikaparja a gesztényéjüket a tűzből. Az egyeztetést a francia kormány kezdeményezte, mivel London és Tel-Aviv kapcsolatai nem voltak igazán jók az angol kormány hosszú ideje tartó arabbarát politikája miatt. Ezzel szemben Franciaország és Izrael között a kapcsolatok rendkívül barátiak voltak: izraeli (Ben-Gurion, Golda Meir) és francia szocialisták régóta ismerték és nagyra becsülték egymást. Sőt Franciaország 1956 nyarán ultramodern fegyvereket szállított Izraelnek.³³¹ Az izraeli kormány ez időszakban az arab országok ellen indított preventív háború mellett döntött, hogy szétörje az ország köré vont ellenséges gyűrűt, amit a nagyarányú egyiptomi és iraki fegyverkezés még nyugtalanítóbbá tett. Az izraeli kormány a megelőző háborúval kapcsolatos döntéséről július végén tájékoztatta a francia kormányt, mely megértést tanúsított. A brit kormány azonban tartózkodóan fogadta a zsidó állammal való katonai együttműködést, mert attól tartott, hogy teljesen elveszíti az arab államok szimpátiáját. Ám a francia kormány nyomásának hatására megszületett a három ország közös katonai akciójának a terve, melynek forgatókönyvéről egy titkos tanácskozás során döntöttek a Párizs melletti Sèvres-ben (október 22-24).³³²

³²⁵ Kissinger, Henry: i.m. 523.

³²⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 58.

³²⁷ Kissinger, Henry: i.m. 520-524.

³²⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 116.

³²⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 59.

³³⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 117.

³³¹ Páncélozott járművek, Mirage IV. típusú repülőgépek stb.

³³² Csizmadia Sándor: i.m. 59.

A katonai beavatkozás forgatókönyve egyszerű volt: Izrael nagyarányú meglepetésszerű támadást indít Egyiptom ellen a Sínai-félszigeten azzal a céllal, hogy csapatai elérjék a Szezi-csatornát. A francia és az angol kormány ekkor ultimátumot küld a szemben álló feleknek, hogy haladéktalanul tegyék szabaddá a csatorna-övezetet. Nasszer várható elutasítása után, francia és angol csapatok szállnak partra a csatornán való hajózás biztosítása céljából.³³³

Az izraeli hadsereg Moshe Dayan tábornok irányításával október 29-én lépett akcióba a Sínai-félszigeten. Másnap, az előzetes tervnek megfelelően Izrael és Egyiptom ultimátumot kapott a francia és az angol kormánytól, amely máris némi fenntartással élt, mivel arab szövetségesei diplomáciai nyomást gyakoroltak rá Izrael megfélekezése céljából. A francia kormány nyomása azonban erősebbnek bizonyult, mert 31-én az angol légierő bombázni kezdte Egyiptom legfontosabb légi bázisait. Az angol és francia intervenciók csapatok partraszállása Port-Szaïdban³³⁴ történt meg, és nem Alexandriában, hogy senki ne érthesse félre Franciaország és Anglia szándékát, hogy tudniillik nem Egyiptomot akarják visszahódítani, hanem kizárólag a csatornát akarják védeni. A villámháborút indító izraeli hadsereg gyors sikereket ért el, felszabadította Eilat izraeli kikötőt, fenyegette Szuezt, miután elfoglalta a Mitla-hágót.³³⁵ Egy ilyen hadműveleti helyzetben az angol-francia partraszállás megadta a kegyelemdőfést az egyiptomi hadseregnek: november 6-án az intervenciók csapatok akadálytalanul nyomultak előre a csatorna mentén, ám 7-én megálltak az ENSZ tűzszüneti felszólítása nyomán. Ezen a napon az ENSZ Közgyűlése 64 szavazattal 12 tartózkodás mellett megszavazta, hogy ENSZ nemzetközi békefenntartók fogják az angol-francia csapatok helyét felváltani.³³⁶

Az ENSZ valójában már november 4-én tűzszünetet rendelt el. November 5-én éjszaka (24 órával az után, hogy a szovjet tankok leverték a magyar forradalmat) végre megszólalt a Szovjetunió is és igen kemény hangú ultimátumot juttatott el a francia és az angol

³³³ Kissinger, Henry: i.m. 529.

³³⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 117.

³³⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 59.

³³⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 118.

kormányoknak: atomfegyver bevetésével fenyegetve meg Londont és Párizst, Izraelt pedig állami létének a felszámolásával.³³⁷

Természetesen az ultimátum címzettjei tisztában voltak vele, hogy csak megfélemlítésről van szó, hiszen a Szovjetunió nem robbantana ki egy világháborút Nasszer megvédése érdekében. Mindazonáltal az érintett kormányoknak foglalkozniuk kellett az ultimátummal, annál is inkább, mert a hárcias hazai közvélemény kezdett lecsillapodni. De a szovjet ultimátum talán leginkább azt a célt szolgálta, hogy Washington maximális nyomást gyakoroljon európai szövetségeseire. Az amerikai fővárosban Eisenhower, az Amerikai Egyesült Államok elnökét azért is bosszantotta a szezi válság, mert az egybe esett az amerikai elnökkválasztási kampány utolsó felvonásával és a magyar forradalomnak és szabadságharcnak a szovjet harcokcsik általi leverésével.³³⁸ Az elnökkválasztási kampány óvatosságra kárhoztatta az Amerikai Egyesült Államok elnökét, mivel a szavazók nem örülnének egy olyan elnöknek, aki meggondolatlanul háborús veszélybe sodorja országát.

A november 6-án újjáválasztott Eisenhower elhatározta, hogy helyreállítja a rendet a kaotikus nemzetközi kapcsolatokban, melyet saját szövetségesei idéztek elő. Az amerikai kormány szemében a gyarmatosításra emlékeztető angol-francia katonai intervenció kockáztatja Washington jó kapcsolatát az arab országokkal, ezen kívül pedig az egész Nyugat szembe kerülhet a „harmadik világ” egészével, melyet felháborított ez az akció. És végül az amerikai kormányzat számára ez jó alkalom volt arra, hogy felülírja a brit történelmi hegemoniát a Közel-Keleten és világosan megmutassa a térség országainak is, hogy az amerikai hatalom szuperhatalom.³³⁹ Ugyanakkor egy jó alkalom volt megmutatni Nagy-Britanniának és Franciaországnak, hogy már csak „másodrendű nagyhatalmak” és az Amerikai Egyesült Államok nélkül képtelenek szembeszállni a Szovjetunióval.

Washington igen eltökélten lépett fel, hiszen azonnal bevette az olajfegyvert. A Szezi-csatorna november 1-étől hajózhatalan volt, mivel az egyiptomiak elsüllyesztettek számos

³³⁷ Kissinger, Henry: i.m. 531-532.

³³⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 60.

³³⁹ Uo. 60.

hajót, márpedig a Nyugat-Európába érkező olajszállítmányok nagy része a csatornán keresztül áramlott. Szíria viszont, Egyiptom kérésére, olyan olajvezetékeket robbantott fel, melyek az iraki olajat szállították.³⁴⁰ Az olajszállítmányok szünetelése miatt rendkívül nehéz helyzetbe került angolok és franciák az amerikai kormányhoz fordultak segítségért, de „süket fülekre” találtak. Másrészt amerikai pénzemberek erős támadást indítottak az angol font ellen, mely gyorsan veszített az értékéből. Ezt követően az angol kormány pénzügyi támogatási kérelmének kielégítését az amerikai kormány feltételhez kötötte: Londonnak el kell fogadnia az ENSZ által elrendelt tűzszünetet. Mivel a katonai intervencióra szerveződött hármass koalíció leggyengébb láncszeme (az akció tekintetében kezdetben is kissé vonakodó) Nagy-Britannia volt, a brit kormány azonnal elfogadta az amerikai kormány feltételét. A francia kormánynak sem volt ezután más választása. Az izraeli hadsereg, amely teljes mértékben elérte az izraeli kormány által kitűzött célokat, ugyancsak leállította az offenzíváját.³⁴¹ November 7-én tehát az ENSZ nemzetközi erők felállításáról határozott, melyek felváltották az angol, francia és izraeli erőket.³⁴² Nagy-Britannia és Franciaország megszegyenülve vonult ki a szuezi térségből. A szuezi válság bizonyos értelemben kedvezett Izraelnek, amely két fontos területen ért el eredményt: a visszafoglalt Elat kikötőváros révén szabaddá vált számára az Akabai-öböl, s ezzel szabad kijáráshoz jutott a Vörös-tengerhez. Másrészt az Egyiptommal való határát ettől kezdve nemzetközileg garantálták. Ezek az eredmények azonban nem zárták ki az arab államok és Izrael közötti későbbi háborúk lehetőségét. Nemzetközi síkon azonban némileg megváltozott Izrael megítélése: addig általában, mint az agresszív arab világ potenciális áldozatára tekintettek, mostantól fogva, látványos katonai fellépésének köszönhetően, sokan egy hódító imperialista állam képét vetítették rá. Egyiptom paradox módon győztesen került ki ebből a háborúból, mert ugyan az egyiptomi hadsereg katonai szempontból súlyos vereséget szenvedett, de az ország elnöke, Nasszer komoly diplomáciai győzelmet aratott. Ettől kezdve az egész

³⁴⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 117.

³⁴¹ Csizmadia Sándor: i.m. 61.

³⁴² Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 118.

arab világban óriási népszerűsége tett szert, és megkérdőjelezhetetlen vezetője lett a pánarab eszmének. De túl ezen, ez a diplomáciai győzelem szimbolikusan az egész „harmadik világ” győzelme is volt, legalábbis látszólag, mert úgy tűnt, hogy egy szegény és gyenge ország meghátrálásra tudta kényszeríteni az európai kolonialista hatalmakat.³⁴³ Nasszer propagandája azt terjesztette, hogy ő hátráltatta meg a nagyhatalmokat, elfedve a vallóságot: Nagy-Britannia és Franciaország azért vonult vissza, mert a Szovjetunió megfenyegette őket és az Amerikai Egyesült Államok megtagadva a támogatásukat, „megleckéztette” őket!

A válság nagy vesztesei kétségtől Nagy-Britannia és Franciaország volt. Nagy-Britannia uralmi rendszere megrendült a Közel-Keleten. Néhány korábbi szövetségese eltávolodott tőle: Jordánia felmondta a Nagy-Britanniával kötött megállapodást. Irak is megpróbálta lazítani a britekkel való kapcsolatát, és nem vett részt a *Bagdadi Paktum* értekezletein, ha a brit képviselők jelen voltak. Valójában azonban az angolokkal korábban nagymértékben kompromittálódott iraki vezetés elszigetelődött, és 1958. július 14-én egy államcsíny véget vetett az iraki monarchiának. Franciaországban a szuezi válság rávilágított a IV. Köztársaság számos gyengeségére és a szánalmasan meghátrálni kényszerült baloldali kormány csúfos kudarcot szenvedett. A hadsereg pedig úgy érezte, hogy az indokínai háború után ismét megalázták. Ez magyarázza részben az algériai fellépésének gyakori brutalitását.³⁴⁴

Végül a szuezi válság rávilágított a két szuperhatalom igazi erejére a nemzetközi szintén. A konfliktus megoldásában az Amerikai Egyesült Államok játszotta a fő szerepet azáltal, hogy nem támogatta, sőt többször is nyomást gyakorolt Nagy-Britanniára és Franciaországra. Mint a magyarországi válsággal, úgy a szuezi válsággal kapcsolatban is létezett a két szuperhatalom hallgatóságos egyetértése a közvetlen konfrontáció elkerülése érdekében. Az Amerikai Egyesült Államok pozíciója megerősödött a Közel-Keleten, s felváltotta a briteket egyes arab államok feletti gyámkodás tekintetében. Ezáltal persze egyre inkább részese lett a régió konfliktusainak. A politikai mérleg nagyon kedvező volt a Szovjetunió

³⁴³ Csizmadia Sándor: i.m. 61.

³⁴⁴ Uo. 61.

számára is, mely hosszú időre szilárdan „meghonosodott” Egyiptomban és Szíriában, s ezáltal elsőrendű szerepet tudott betölteni egy olyan régióban, amelyben korábban semmilyen szerepe nem volt. A Szovjetunió a fiatal nemzeteket az imperializmus ellen védő hatalom képében jelent meg a nemzetközi politikában, gyorsan elhomályosítva ezáltal a magyarországi katonai beavatkozásának negatív hatását. A Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok tehát már a Közel-Keleten is szemben állt egymással. Jelenlétük komoly fenyegetést is magában rejtett a térség jövőjére nézve szövetséges államaik esetenként igen súlyos érdekütközései következtében.³⁴⁵ Ennek érdekében, a választási kampányból fellelegzett Eisenhower meghirdette a róla elnevezett doktrínát. Ennek értelmében a Közel-Kelet megsegítésének három pillére: gazdasági, katonai segítség és a kommunista agresszió elleni védelem. 1957. január 5-én elfogadott doktrína alapján a Kongresszus felhatalmazta az államelnököt, hogy bármikor közbeléphessen Közel-Keleten egy kommunista támadás esetén, ugyanakkor minden olyan régióbeli államnak, amelyik elfogadja az Eisenhower-doktrínát, 200 millió dolláros gazdasági segítyt nyújtanak.³⁴⁶ Eisenhower 1957. január 10-én pedig már azt nyilatkozta, hogy „Amerika elkötelezi magát az egész szabad világ megvédésének szolgálatára”.³⁴⁷ Bezzeg mekkora változás ez az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájában alig két hónap elteltével!

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 119.

³⁴⁷ Kissinger, Henry: i.m. 538-539.

Az indokínai háborúk

Ha a második világháború után csaknem három évtizedig tartó indokínai háborúk tárgyalásába kezdünk, akkor beszélünk kell a dekolonizációról, a hidegháborúról és Indokína népei közötti kibékíthetetlen ellentétekről. Valójában az Indokína néven ismert földrajzi térség a XIX. század második felében kezdődő francia gyarmatosítás terméke, amely különféle népeket fogott össze francia uralom alatt. Franciaország megjelenik Délkelet-Ázsiában és 1857-ben elfoglalja Kokinkínát (Nam Bo), a mai Vietnám déli részét és folytatja hódító hadjáratát Bac Bo (Tonkin) ellen. Majd miután egész Bac Bo is francia fennhatóság alá kerül 1884 június 6-án Annamot protektorátussá kiáltják ki. Ugyanekkor Norodom kambodzsai király francia védnökség alá helyezi országát 1863-ban a szíamiak által képviselt veszély elhárítására. 1867-ben a francia csapatok kerülnek ki győztesnek a közben kibontakozott fegyveres harcból és 1884-ben bevezetik a francia közigazgatást. A király a helyén marad, de hatalmától megfosztva. Kambodzsát 1887-ben Indokína Főköormányzósága alá kerül a többi indokínai francia gyarmattal és protektorátussal. Továbbá a franciák megjelennek Laoszban is, de 1888-ban a francia-sziámi konfliktus Laoszért a szíamiak győzelmével végződött. 1893-ban a francia csapatok végre meghódítják az országot és Laosz az Indokínai Unió része lesz. Laosz politikai státusa bizonytalan, mivel közvetlen kormányzás alatt levő protektorátus. Egyébként már említettem, hogy Indokína Főköormányzóságát alkotó tartományok és államok státusa nagyon különböző volt. Laosz ezek között valahol a középkategóriát képviselte, mivel nem volt teljesen gyarmati státusa, mint Kokinkínának, de nem is volt teljes jogú protektorátus, mint Kambodzsát és Annam.³⁴⁸ Az 1887-ben létrehozott Indokínai

³⁴⁸ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 27-29.

Főkormányzóság alá tartozik tehát: 1 gyarmat (Kokinkína), 2 protektorátus (Annam, Kambodzsai), 1 közvetlen adminisztráció alatt álló protektorátus (Laosz). Az egész Indokínai Főkormányzóság a gyarmatügyi minisztérium ellenőrzése alatt állt.³⁴⁹

Ezek a gyarmati divíziók nagy mértékben mesterségesek voltak, mert Kokinkínában, Annamban és Tonkinban leginkább vietnamiak éltek, miközben a kambodzsai és laoszi népek történelme és kultúrája jelentősen eltért az övéktől. Amíg Vietnámot a kínai civilizáció hatotta át erősen, addig Kambodzsában és Laoszban az indiai civilizáció hagyott mély nyomokat, s talán ebben rejlik az indokínai dráma egyik oka.³⁵⁰

Az első indokínai háború

1930-ban Nguyen Ai Quoc, ismert nevén, Ho Si Minh létrehozta az Indokínai Kommunista Pártot, amely hamarosan a francia gyarmatosítás elleni nemzeti harc motorjává vált.³⁵¹

Kambodzsában már 1931-ben kibontakozik a függetlenségi mozgalom, azonban Franciaország veresége 1940-ben Németországgal szemben csökkentette a befolyását Indokínában és 1941. július 23-án francia-japán megállapodás született Indokína közös védelméről, aminek következtében japán csapatok szállják meg Indokínát. A Kambodzsában 1931-ben kibontakozott függetlenségi mozgalmat az egyesült francia-japán csapatok 1941-ben leverik, de ezzel párhuzamosan Laoszban is kibontakozik a felszabadítási mozgalom 1941-ben, amit viszont a francia-japán csapatoknak nem sikerül leverniük. 1945 márciusában a japánok lefegyverzik a francia csapatokat és egyeduralmat vezetnek be Indokínában. Azonban ekkor már Indokína összes tartományában kiobbannak a nemzeti felszabadító mozgalmak.³⁵²

1945 augusztusában Japán kapitulál és Norodom Szihanuk kambodzsai király kikiáltja az ország függetlenségét, de októberben a francia csapatok újra megszállják az országot. Folytatódik a lakosság fegyveres ellenállása.³⁵³

Laoszban az 1941-45 közötti francia-japán kettős uralom alatt kibontakozott a felszabadítási mozgalom 1945. október 12-én kikiáltja Laosz függetlenségét, aminek hatására 1946-ban a franciák újból bevonulnak az országba.³⁵⁴

De a francia jelenlétre igazi csapást csak az 1941-ben bekövetkezett japán megszállás hozott. A japánok pánázsiai

³⁵¹ Csizmadia Sándor: i.m. 62.

³⁵² Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 27-29.

³⁵³ Uo. 28.

³⁵⁴ Uo. 29.

³⁴⁹ Uo. 27-29.

³⁵⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 62.

propagandája kétségkívül hatott az indokínai nacionalizmus felerősödésére, de az annami nacionalizmust kompromittálta a japán megszállókkal való kollaboráció. A japán megszállás és fennhatóság ellenében Ho Si Minh azonban 1941. májusban megalakította a Vietnami Függetlenségi Ligát (Vietminh), amely a japán megszálló erők ellen indított támadásokat az amerikai titkosszolgálatok támogatásával. 1944-ben a japánok meghátrálása már általános volt, de attól tartottak, hogy az Indokínában még jelen lévő francia erők megtámadják őket, s ezért elhatározták, hogy lefegyverzik őket. 1945. március 9-én rajtaütésszerű támadást intéztek – Bao Dai bábcászárral támogatásával – valamennyi indokínai francia helyőrség ellen, s minden francia katonát és alkalmazottat internáltak, éppúgy, mint valamennyi a térségben tartózkodó francia állampolgárt. Március 11-én Bao Dai kikiáltotta Vietnam függetlenségét.³⁵⁵

A felszabadítási harcot azonban folytatta a Vietminh, amely 1943-tól kezdve erősen megvetette a lábát az északi tartományokban, és Japán 1945. szeptember 2-án bekövetkezett kapitulálásakor, az egyetlen szervezett erőt képviselte az országban. A pötsdami egyezmény (1945. július) értelmében azonban az indokínai japán erők lefegyverzését a 16. szélességi foktól északra a kínaiakra, ettől délre pedig az angolokra bízták. Ho Si Minh számára a Csang Kaj-sek-féle nacionalista Kína veszélyt jelentett, mert annexionista szándékokat tulajdonított neki, és hogy megelőzze a kínaiak berendezkedését, valamint Bao Dai császár augusztus 25-én bekövetkezett lemondása után, augusztus 29-én ideiglenes kormányt hozott létre, majd szeptember 2-án Hanoiban félmillió tömeg előtt kikiáltotta Vietnam Demokratikus Köztársaság függetlenségét.³⁵⁶

Vietnam így demokratikus köztársasággá vált az amerikaiak nagyfokú egyetértésével, akik láthatólag nem akartak Indokínában támogatni egy összeomlott és diszkreditálódott gyarmatosító hatalmat. Rooseveltné amerikai elnök már 1944. január 2-án azt írta Cordell Hull külügyminiszternek: "Indokína nem maradhat Franciaország uralma alatt, hanem egy nemzetközi bizottság fennhatósága alá kell rendelni". Ám utódja, Truman elnök jó

viszonyt akart ápolni Franciaországgal, s ezért hozzájárult, hogy visszatérjenek a francia erők.³⁵⁷

Tény, hogy 1945-ben a Vietminh erős pozíciót foglalt el Tonkinban, melyet egyedül szabadított fel a japán megszállás alól, viszont az ország déli részén kevés befolyása volt, ahol az angolok is támogatták egy francia expedíciós hadsereg visszatérését, melynek Leclerc tábornok volt a parancsnoka. A francia ideiglenes kormány már 1945. március 24-én határozottan kifejezte azt a szándékát, hogy újra kézbe veszi régi gyarmatai sorsát, bizonyos fokú autonómiát juttatva nekik az Indokínai Föderáció keretei között. Leclerc tábornok hadserege 1945. október 5-én az angol egységeket felváltva megszállta Saigont és két hónap alatt kiterjesztette ellenőrzését Kokinkínára.³⁵⁸

1946. januárjában nemzetgyűlési választásokat tartottak, amely a Vietminh elsöprő győzelmét hozták: a 300 mandátumból 230-at a Vietminh szerzett meg. Ho Si Minh-t a Vietnami Demokratikus Köztársaság elnökévé választották. Két hónappal később Franciaország kénytelen elismerni az új államot, de csak mint a Francia Unió Társult Államát.³⁵⁹

Időközben Hanoiban Ho Si Minh nemzeti egységkormányt alakított, amely magában foglalta legkülönbözőbb vietnami nacionalista erőket: ezt a kormányt azonban, melyben a kommunisták mégiscsak döntő szerepet játszottak, nehezen fogadta el a nacionalista Kína, amely a kínai kommunista erőkkel való összecsapásra készült. E veszély tudatában Ho Si Minh hajlott arra, hogy közeledjen a franciákhoz, akikkel lehetségesnek tűnt a tárgyalás (annál is inkább, mert a kommunisták részesei voltak a felszabadulás utáni francia kormánynak). De a franciák is tárgyalni akartak a britek és a kínaiak távozásáról a vietnami lakosság széles köreivel történő megegyezésre támaszkodva. Leclerc tábornok is, aki tisztában volt a vietnami nemzeti érzés erejével, amivel csupán gyenge katonai eszközöket tudott felvonultatni, kísérletet tett a probléma politikai megoldására: 1946. március 6-án egy egyezményt írt alá Leclerc megbízottja, Jean Sainteny és Ho Si Minh. Ám

³⁵⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 62.

³⁵⁶ Németh István (szerk.): i.m. 246.

³⁵⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 62.

³⁵⁸ Uo. 63.

³⁵⁹ Németh István (szerk.): i.m. 246.

időközben de Gaulle tábornok D'Argenlieu admirálist küldte Franciaország főmegbízottjaként Saigonba, aki azonnal egyet nem értését fejezte ki az aláírt egyezményrel kapcsolatban. Azt akarta, hogy Kokinkínát vonják ki a kommunista befolyás alól és e cél elérése érdekében helyi vietnami notabilitásokra és a kolonialista érdekeltségekre támaszkodott. Ho Si Minh a helyzet megoldására Dalatban találkozott D'Argenlieu admirálissal, de a megbeszélés kudarcba fulladt.³⁶⁰

Ho Si Minh ki akarta bővíteni a tárgyalási kereteket és ezért Párizsba utazott, hogy közvetlenül a francia kormánnyal tárgyaljon: a Fontainebleau-i tárgyalások hamarosan zsákutcába jutottak, mivel D'Argenlieu 1946. július 1-jén népszavazás nélkül kikiáltotta a Kokinkínai Köztársaságot, s ezzel megsértette az 1946. március 6-án aláírt egyezményt. A tárgyalások azonban szeptember 14-ig folytatódtak, amikor is a nyilvánvaló kudarc hatására a vietnami delegáció elutazott Franciaországból, azzal a feltétellel, hogy a tárgyalásokat a következő évben folytatják.³⁶¹

Vietnamban Ho Si Minh békés megoldást kereső irányvonalát mind nyíltabban bírálták. D'Argenlieu pedig elhatározta, hogy erővel kényszeríti ki a megoldást: ürügyül használva a Hanoi-ban bekövetezett zavargásokat, november 24-én bombáztatta Tonkin fővárosának, Haiphongnak a kikötőjét, aminek következtében több ezer civil áldozat lett. Ho Si Minh még mindig el akarta kerülni a kenyértörést és felhívást intézett Léon Blum-hoz, melynek semmi visszhangja nem volt. A Vietminh csalódik a franciákban és Léon Blum kormánya is a háború folytatása mellett foglal állást.³⁶² A tárgyalások helyét most már a fegyverek vették át: december 19-én a Vietminh támadást intézett Hanoi európai negyedei ellen és ezzel az első indokínai háború kezdetét vette.³⁶³

A francia gyarmatosítókkal szemben a Vietminh újra a gerilla harcmodorhoz folyamodott. 1947 elején a franciák időleges sikereket könyvelhettek el, mivel sikerült a Vietminh-t az észak-vietnami hegyekbe visszaszorítani, de 1947 végére az erőviszonyok

kiegyenlítődtek és a Vietminh Kokinkínában, Tonkinben és Annanban több régiót tartott az ellenőrzése alatt. Így az egész háború alatt több fontos zóna létezett, melyek felett a Vietminh teljes ellenőrzést gyakorolt, és ahol növelni tudta létszámát és erősíteni tudta anyagi eszközeit a harc folytatásához. A franciák a számukra fontos stratégiai pontokat (nagy városokat, kikötőket és az ország gazdasága szempontjából létfontosságú régiókat) ellenőrizték, amíg a partizánok a hatalmas kiterjedésű rizsföldek közepén elszigetelt falvak hálózatára támaszkodtak.³⁶⁴

De a Vietminh lassanként újabb és újabb területeket vont az ellenőrzése alá és Giap tábornok felszabadító hadseregének létszáma is folyamatosan nőtt és 1952-ben már elérte a 350.000 főt.³⁶⁵ A francia expedíciós hadsereg csak lassan tudta növelni létszámát (messze volt Franciaország és a második világháború után kevés erőforrást biztosíthatott ilyen célokra), de a francia parancsnokság alatt álló, a Vietminh ellen harcoló vietnami egységekkel együtt létszáma 400.000 főre emelkedett 1954-re. A döntő létszámfölény hiánya miatt nem lehetett győzelemre vezető katonai döntéseket hozni, ezért a franciák politikai helyzetük javítására törekedtek éppúgy Indokínában, mint nemzetközi szinten, ahol az Amerikai Egyesült Államok támogatását próbálták megszerezni.³⁶⁶

Ám az Amerikai Egyesült Államok a támogatást az indokínai államok függetlenségével kondicionálta: ezért Párizsban Vietnamban visszaállította Bao Dai császár hatalmát, aki kormányát az anti-kommunista konzervatív erőkre építette. Az 1948. június 5-én létrejött egyezmény következtében (Franciaország és a volt vietnami császár, Bao Dai között) Franciaország elismeri Vietnám függetlenségét, de ez ugyanakkor kikiáltja a csatlakozását a Francia Unióhoz. Vietnám belső autonómiával rendelkezik, és diplomáciai képviseltsége lehet Sziámban, Indiában, Kínában és a Vatikánban.³⁶⁷ Azaz Franciaország megadta Bao Dai-nak azt, amit megtagadott Ho Si Minhtől. Franciaország hasonló egyezményeket kötött

³⁶⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 63.

³⁶¹ Németh István (szerk.): i.m. 246.

³⁶² Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 65.

³⁶³ Csizmadia Sándor: i.m. 63.

³⁶⁴ Németh István (szerk.): i.m. 246-247.

³⁶⁵ A háború kezdetén 100.000 fő volt a Vietminh serege.

³⁶⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 64.

³⁶⁷ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 44-45.

Kambodzsával (1948. november 8.) és Laossal (1949. július 19.). Franciaország tehát elismerte ezen államok függetlenségét, és ezek szövetségre léptek vele a kommunizmus elleni harcban.³⁶⁸ A nemzeti felszabadító mozgalom azonban elégedetlen a kialakult helyzettel és tovább folytatja a háborút a francia csapatok és a velük kollaboráló indokínaiak ellen.

Ezzel megváltozott az indokínai háború értelme: Franciaország már nem (csak) birodalmának megvédelméért³⁶⁹ harcolt, hanem a kommunista felforgatás ellen. Így Franciaország részese lett a Truman által meghirdetett feltartóztatási stratégiának, s ezzel az indokínai háborút a hidegháború egyik nagy konfliktusa lett Ázsiában. 1949 után a vietnami kérdés jelentősége megváltozott: Kínában a kommunisták győzelme, majd a koreai háború kirobbanása Indokínát egy nagyobb összefüggésrendszerbe helyezték. Truman a kínai veszteséget Tajvanon, Koreában és Indokínában próbálta ellensúlyozni: ekkor fogalmazták meg híres „dominó-elméletet”, amit Lattre de Tassigny francia tábornok 1951 szeptemberében így foglalt össze: „ha egyszer Tonkin elesik, nincs több akadály Szuez előtt”.³⁷⁰

Mao Ce-tung győzelmének köszönhetően a Vietminh jelentős támogatáshoz jutott, melyből következően egy valódi, jól felszerelt hadsereget tudott megszervezni és offenzívába lendült. A francia kormány, hogy ezzel a fenyegető erővel szemben felvegye a küzdelmet, Philippe Marie de Leclerc tábornoknak 1947-ben bekövetkezett halála után a legnevesebb tábornokot, Jean-Marie de Lattre de Tassigny³⁷¹-t küldte Indokínába, akinek 1951. januárban

³⁶⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 64.

³⁶⁹ Azért a franciák nem mondtak le könnyen a birodalmi ambícióikról, még ha ez már csak papíron létezett is. Ezt jól illusztrálja az a tény, hogy a függetlenedett indokínai államokat belekényszerítik a Francia Unióba, majd miután ez „elhalálozott”, létrehozzák a Francia Közösséget, hogy leplezzék gyarmatbirodalmuk szétetsését. További részletekért lásd: Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 44-46.

³⁷⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 64.

³⁷¹ Jean-Marie de Lattre de Tassigny (1889-1952), francia tábornok, háborús hős, egyike azon ritka francia tábornokoknak, akik a második világ-háborúban ütközetet nyertek a németek ellen. A franciák leghatékosabb és legsikeresebb főparancsnoka az indokínai háborúban.

sikerült a Vietminh támadását megállítani a Tonkini-öbölnél. De ez a siker nem jelentett csak egy taktikai francia győzelmet, mert 1953 elején Giap tábornok csapatainak sikerült betörni Laoszba és így teljesen körülférték a Tonkini-öbölt. A francia kormány súlyos anyagi nehézségekkel került szembe és a háború további finanszírozását mind inkább az Amerikai Egyesült Államok vállalta magára. Másrészt a háború egyre nagyobb tiltakozást váltott ki Franciaországban és a francia kommunisták vezetésével hatalmas háborúellenes mozgalom bontakozott ki. Végül a koreai tűzszünet aláírása 1953-ban, szükségessé tette Indokínában is probléma a politikai megoldásának a keresését.³⁷²

Közben Franciaország egyre kevésbé bírta fedezni a háború költségeit és az Amerikai Egyesült Államok egyre nagyobb arányt vállalt az indokínai háború finanszírozásából. Míg 1951-ben az amerikaiak állták a háború költségeinek 15 %-át, 1954-re már a 80 %-át voltak kénytelenek fizetni.³⁷³ És ez mit sem segített a franciák helyzetén...

Egy 1954. januárjában Berlinben tartott négyhatalmi konferencián a dél-kelet ázsiai rendezést előmozdító nemzetközi konferenciáról döntöttek, melyet a tervek szerint Genfben nyitottak volna meg 1954. április 26-án a Vietminh és Kína részvételével. A francia kormány a konferenciára megerősödve akart érkezni, s ezért már a berlini konferencia előtt szeretett volna valamiféle komoly katonai sikert elérni. E célból kidolgozták az úgynevezett „Navarret-tervet”.³⁷⁴ Ennek megfelelően a francia csapatok 1953. novemberben elfoglalták a Dien Bien Phu-i medencét, s így elvágták a Laoszon át vezető „Ho Si Minh ösvényt”, amely a Vietminh legfontosabb utánpótlási vonala volt az ország északi és déli része között. A francia vezérkar célja az volt, hogy egyrészt megerősítse e vidék védelmét, és másrészt, hogy odacsalogasson és megsemmisítsen a támaszpontjaiktól távol került Vietminh hadtesteket.³⁷⁵ A terv azonban katasztrofális volt. A franciák azért választották Dien Bien

³⁷² Csizmadia Sándor: i.m. 64.

³⁷³ Németh István (szerk.): i.m. 247.

³⁷⁴ A terv Henri Navarre tábornok, az indokínai francia haderők akkori parancsnokának nevét viselte.

³⁷⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 64-65.

Phu-t a döntő ütközet helyszínéül, mert fontos stratégiai pont volt és innen elvágták a Laoszon át vezető „Ho Si Minh ösvényt”, továbbá, mert itt létezett még a második világháború idején a japánok által épített repülőtér, amelyen az utánpótlást vihették az ott harcoló francia csapatoknak. Volt azonban egy pár probléma:

1. A repülőtér csak „füves” felszállópályákkal rendelkezett és miután beköszönt a monszun, sártengerré változott, tehát egyszerűen használhatatlan volt.
2. A repülőtér a völgyben volt és ennek a védelmére a franciák köréje egy elég szép védelmi rendszert építettek, azonban a környező hegyekről a Vietminh nem csak, hogy mindent szépen átláthatott (az őserdő védelméből), hanem tüzérségi tüzzel szitává is löhette a franciákat.
3. A francia hadvezetés nem feltételezte, a hogy az eddig csak gerillaharcot folytató, könnyű fegyverzetű Vietminh tüzérséggel is rendelkezik³⁷⁶, és ha netalán rendelkezne is, nem hitte, hogy ezen a nehéz terepen (mocsaras rizsföldek, őserdő, hegyek) ezt a helyszínre szállíthatja.

Giap tábornok azonban válaszolt a kihívásra és sikerült egészen a hadszíntérig kézi erővel (!) nehéztüzérségi eszközöket szállítatnia, amire a francia katonai vezetés egyáltalán nem számított. És mindezt a legnagyobb titokban! Így a franciák által állított csapda ellenük fordult, s a francia csapatok már a csata kezdetétől fogva (1954. március 13.) hatalmas létszámú Vietminh erőkkkel és óriási tüzerővel találták magukat szembe. Giap tüzérsége már az első lövésekkel harcképtelenné tette a francia erődök nagy részét, a többi pedig elvégezte az idő és a „monszun”.

A francia expedíciós hadsereg megmentése érdekében az amerikai kormány erőteljes légi bombázást helyezett kilátásba, azonban a Kongresszus ellenállása miatt lemondott a „keselyű” műveletről. 56 napig tartó gyilkos csata után, amelyben a francia csapatoknak semmilyen esélyük nem volt a hátrányos stratégiai pozíció és az utánpótlás hiánya miatt, a Castries tábornok vezényelte francia csapatok 1954. május 7-én, közvetlenül a genfi konferencia

³⁷⁶ A háborúnak ebben a szakaszában a Vietminh már számottevő kínai eredetű tüzérséggel rendelkezett. Lásd: Kissinger, Henry: i.m. 625-629.

nyitó napja (május 8.) előtti napon kapituláltak. 15.000 francia katona esett fogságba, s ennek a csapásnak óriási visszhangja volt a francia közvéleményben, aminek hatására a kormány is megbukott és Pierre-Mendès France került a miniszterelnöki székbe, aki eltökélt volt a háború befejezését illetően. Határozott hangvételű tárgyalásainak köszönhetően sikerült elérnie Franciaország tisztes visszavonulását, s július 20-án Genfben aláírták az első indokínai háború lezárását.³⁷⁷

Franciaország elismerte az indokínai államok függetlenségét. Laosz és Kambodzsa független és semleges állam lett. Ugyancsak elismerte a Vietnami Demokratikus Köztársaság függetlenségét, szuverenitását és területi integritását. Vietnámot azonban egy átmeneti időre két részre osztották a 17. szélességi foknál. Az országegyesítésnek az 1956-ra tervezett, nemzetközi felügyelet alatt megtartott választások nyomán kellett volna bekövetkeznie.³⁷⁸

Az amerikai kormány ugyanis nem rejtette véka alá szkepticizmusát az aláírt egyezmények betartását illetően, mivel tapasztalt már hasonlóakat például Koreában. Az amerikai kormány képviselője, Bedell Smith nem is látta el kézjegyével a végső egyezményt, hiszen a kormánya már június 16-tól szorgalmazta a szélsőségesen antikommunista és Amerika barát Ngo Dinh Diem³⁷⁹ hatalomra juttatását Saigonban. A genfi egyezményeknek a francia kormány általi aláírását követő napon, Eisenhower amerikai elnök kijelentette: „az Egyesült Államok nem vett részt közvetlenül a konferencián elfogadott határozatokban és így azok nem is vonatkoznak rá”. A genfi egyezmények végrehajtása így problematikusává vált.³⁸⁰

Az indokínai háború alatt Franciaország 20.700 embert veszített el (ehhez járul még kb. 150.000, a franciák oldalán harcoló vietnámi halott és sebesült), a Vietminh veszteségei kb. fél millió

³⁷⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 65.

³⁷⁸ GROTIUS, A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata: *Genfi egyezmények az indokínai háború befejezéséről 1954.07.21.*, <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=IGXVRK> (2014.03.03.)

³⁷⁹ Ngo Dinh Diem (1901-1963) vietnami politikus, 1955 - 1963 között ő volt Dél-Vietnam első elnöke.

³⁸⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 65.

embert tettek ki, a civil lakosság veszteségeinek a számát 800.000-2.000.000 között becsülték. A francia közvéleményt mindez mélyen megrázta, s tartósan nyomot hagyott a francia hadsereg tisztikarában az ezt követő gyarmati háborúk idején is. Ugyanakkor még tartósabb nyomot hagyott a vietnamiak emlékezetében. És a helyzet távol állt attól, hogy normalizálódjon!

A második indokínai (vietnami) háború

1954. október 10-én a Vietminh erők bevonultak a francia csapatok által elhagyott Hanoi-ba. Nyilvánvaló, hogy a háború radikalizálta a Vietminh politikáját és az északon hatalomra került rezsim hasonlított a népi demokratikus rendszerekre. Ennek következtében több százezer vietnami, a kommunizmustól való féfelme vagy katolikus hite miatt, délen talált menedéket. Az Észak-Vietnamban berendezkedő rezsimet természetesen a szigorítások jellemezték, annál is inkább, mert az újjáépítési feladatok óriásiaknak tűntek egy lerombolt és a tőke elmenekülése miatt elszegényedett országban. Ezzel szemben a Dél-Vietnamban létrejött rezsimet az Amerikai Egyesült Államok erőteljesen támogatta, mert az országot, éppúgy, mint Dél-Koreát, a kommunizmus elleni védőbástyává akarta tenni.³⁸¹

Az Amerikai Egyesült Államok nem vette valami komolyan a genfi tárgyalásokat és már a tárgyalások alatt szorgalmazta Ngo Dinh Diem hatalomra juttatását Saigonban. Hatalomra jutása után, az Amerikai Egyesült Államok szorgalmazására, Dél-Vietnam kivált a Francia Unióból.³⁸²

Ngo Dinh Diem hosszú ideig élt az Amerikai Egyesült Államokban és olyan fontos személyiségek is támogatták, mint Francis Joseph Spellman bíboros, vagy J. F. Kennedy és Michael Joseph "Mike" Mansfield szenátorok. Mély katolikus hite az ateista kommunizmus agresszív gyűlöletével párosult. Hatalma gyakorlásához a családi klán tagjainak a segítségére is számíthatott, akik vele együtt kerültek hatalomra: fiútestvére, Ngo Dinh Nuh és annak a felesége, Tran Le Xuan, aki, mivel Diem nőtlen volt, a rendszer First Lady-jévé és Diem titkos tanácsadójává vált. A rendszer életképességét a komoly amerikai pénzügyi és katonai

³⁸¹ Csizmadia Sándor: i.m. 65.

³⁸² Németh István (szerk.): i.m. 247.

támogatás biztosította és az amerikai kormányzat ezzel is megkönnyítette minden hatalom Diem kezébe összpontosítását.³⁸³ Így például 1955 októberében egy népszavazás segítségével megszabadultak Bao Dai császártól, akit megfosztották a trónjától és száműzetésbe kényszerítették. A frissen létrehozott Vietnami Köztársaságnak Diem lett az elnöke (valójában a diktátora).³⁸⁴

A Diem rezsim rendkívül ellenségesen viszonyult az egykori gyarmatosító hatalommal, Franciaországgal szemben, és sürgette a francia csapatok és állampolgárok minél korábbi távozását. 1956 áprilisában az utolsó francia csapatok is elhagyták az országot. Az amerikaiak mindenütt a franciák helyére léptek és a Diem rezsim és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolata olyan szorossá vált, hogy a dél-vietnami elnök már 1957-ben kijelenthette: „az Egyesült Államok határa a 17. szélességi fokig terjed”.³⁸⁵

A dél-vietnami rezsim hamarosan a diktatúra jegyeit öltötte magára, kezdve azzal, hogy az amerikaiak egyetértésével nem írta ki az eredetileg 1956-ra tervezett választásokat. Diem azért nem vállalta a két országrészt egyesítő választások megrendezését, mert annak ellenére, hogy északról a menekültek százezrei jöttek délre, délen is a közhangulat inkább a kommunistáknak kedvezett. A vietnamiakat egyszerre sokkolta az erőszakos elnyomás és az ország megosztottságának fennmaradása. Nagy problémát okoztak a buddhista szerzetesek is, akik önégetéssel tiltakoztak Diem rendszere ellen.³⁸⁶

Ezzel szemben a többi indokínai államban kevésbé súlyos volt a helyzet, bár fokozatosan romlott. Kambodzsában Norodom Szihanuk király egy viszonylag liberális alkotmányt hirdetett ki 1947-ben és az ország 1954-ben vált teljesen függetlenné. Tekintve, hogy a királyi tisztség gyakorlása a törvény szerint nem tette lehetővé, hogy a király közvetlenül részt vegyen a politikai életben, Norodom Szihanuk lemondott a trónról apja javára, mert biztosítani akarta a különböző politikai erők közti egyensúlyt. Sőt pártja, a „Népi Szocialista Közösség Pártja” megnyerte a választásokat. Az

³⁸³ Csizmadia Sándor: i.m. 65-66.

³⁸⁴ Németh István (szerk.): i.m. 247.

³⁸⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 66.

³⁸⁶ Németh István (szerk.): i.m. 247.

országot szilárdan kézben tartó Norodom Szihanuk 1956-tól kezdve az *el nem kötelezettség politikáját* folytatta, s jó kapcsolatokat ápolt Kínával, a Szovjetunióval és az Amerikai Egyesült Államokkal. Mindazonáltal súlyos lappangó feszültségek is jellemezték az országot, melyek a későbbiek során felszínre törtek.³⁸⁷

Ugyanakkor a teljes függetlenséget ugyancsak 1954-ben elnyert Laoszban viszont a kommunista és a nem kommunista erők közötti törésvonalak mélyebbek voltak. A teljes függetlenség évétől kezdve a kommunistabarát és a Szufanuvong herceg által irányított *Pátet Lao* fegyveres csoport mind inkább megszilárdította állásait az észak-vietnami határ menti övezetekben és nyíltan szembeszállt Szuvana Phouma herceg törvényes kormányával. A szembenállás eredményeképpen kitört polgárháború 1962-ig tartott és a kommunistabarát erők hatalomra jutásával végződött.³⁸⁸

Dél-Vietnamban a politikai helyzet romlása elég gyorsan bekövetkezett, mivel egyre többen fordultak szembe a Diem-rezsimmel, amely el is szigetelődött. Az amerikaiak megkísérelték a saigoni vezetést arra ösztönözni, hogy kiszélesítsék társadalmi bázisukat és vonják be a hatalomba a buddhisták és a nagyobb szekták képviselőit, de Diem merev elutasításába ütköztek, sőt a hatalom ezután egyre erőszakosabban lépett fel a szektákkal szemben. 1954 augusztusában megalakult a „genfi egyezményeket és a békét végső bizottság”, amely a későbbi Nemzeti Felszabadítási Frontnak lett a magja. 1955 márciusában különféle nemzeti mozgalmak és a velük szövetkező szekták megalapították a „Nemzeti Erők Egyesült Frontját”, akik egy nemzeti egységkormány felállítását követelték. Diem e követelésre rendőrségi zaklatásokkal és üldözéssel válaszolt. Majd, hogy kedvezzen az amerikaiaknak, népszavazást írt ki rendszere megítélésével és Bao Dai trónfosztásával kapcsolatban: a szavazók 98%-a szavazott mindkettőre igennel. Persze, nem léteztek szabadságjogok, amit világosan megmutattak az 1956 márciusában tartott választások is: az ellenzéki jelöltek nem kampányolhattak, s így Diem óriási többségre tett szert a Nemzetgyűlésben. Erre a látszat-demokráciára támaszkodva tovább koncentrált a államfői és a hadsereg

³⁸⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 66.

³⁸⁸ Uo.

főparancsnoki jogköreit. A diktatúra egyre jobban kiépült és egy 1956. január 11-én kelt elnöki rendelet már arra is felhatalmazást adott, hogy a közrendre veszélyesnek ítélt személyeket bírósági tárgyalás nélküli bebörtönöztesse.³⁸⁹

A legálisan működni képtelen ellenzék illegalitásba vonult és az egykori partizánok előszedték az 1954-ben elrejtett fegyvereiket. A szaporodó merényletekre és gyilkosságokra a rendszer önkényes letartóztatásokkal válaszolt. Az amerikaiak által egy klasszikus, a koreaihoz hasonló háború megvívásának követelményei szerint szervezett és tagolt dél-vietnami hadsereg képtelen volt az országot ellenőrizni és felvenni a harcot a trópusi erdőkben és rizsföldeken tevékenykedő partizánokkal. Diem a megoldást abban látta, hogy kiterjessze hatalmát a falvakra és ezért elrendelte a falusi lakosságnak a nagyobb centrumokba való erőszakos áttelepítését is, ami végképp hozzájárult diszkreditálódásához. Ekkor már az amerikaiak is kezdték észrevenni Diem népszerűtlenségét és az amerikai lapok egyre gyakrabban cikkeztek a mérhetetlen korrupcióról, ami eluralkodott a dél-vietnami hatalmi gépezetben.³⁹⁰

Közben 1957-ben a déli kommunista partizánok (a későbbi Viet Cong) szabályos partizánharcot folytatott a saigoni rendszer ellen.³⁹¹ Fő „szórakozásuk” a dél-vietnami állami tisztviselők meggyilkolása volt a rendszer aláásása céljából. Egyetlen év alatt sikerült több mint 2.000 tisztviselőt meggyilkolniuk!

1960-ban fordulat áll be, s két tény mutatta a helyzet romlását. November 11-én bekövetkezett az első, csaknem sikeres puccskísérlet, ami arra világított rá, hogy a hadsereg egy része már nem bízik ebben a kormányban. De talán ennél is fontosabb volt, hogy december 20-án létrejött a Viet Cong, a „Nemzeti Felszabadítási Front”, amelyben túlsúlyban volt a Vietminh, de számos egyéb irányzat is képviselte magát benne, még katolikusok is. Három hónappal korábban tartották az észak-vietnami kommunisták III. Kongresszusát, amely nyíltan felszólította a vietnamiakat az ország déli részének felszabadítására, és a párt első titkárává az egykori kokinkíni (dél-vietnami) partizán vezetőt, Le

³⁸⁹ Uo. 66-67.

³⁹⁰ Uo. 67.

³⁹¹ Németh István (szerk.): i.m. 247.

Duan-t választotta. Eddig a dél-vietnami partizánok és Hanoi kapcsolata elég-laza volt, 1961-től azonban a dolgok változtak, és az észak-i kommunisták arról határoztak, hogy mielőtt katonailag beavatkoznának a dél-vietnami folyamatokba, elsőként anyagiilag támogatják a déli felkelőket, akik belülről ássák alá a dél-vietnami rendszert.³⁹²

Az új amerikai elnök, John F. Kennedy tehát egy katasztrofális helyzetet örökölt, és az amerikai kormányának az volt a benyomása, hogy az észak-vietnamiak felforgató tevékenysége elkezdődött. Ezt a benyomást csak megerősítette az amerikai alelnök, Lyndon Johnson saigoni látogatása, és az amerikai kormány elhatározta (félre téve a genfi egyezményeket), hogy közvetlenül beavatkozik Dél-Vietnámban. A Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsa 40.000 fős harci egység bevetését javasolta. William Bundy megbízott védelmi miniszterhelyettes becslése szerint 40.000 fős harci egység bevetése Vietnámban 70 %-os eséllyel kecsegtetett a „dolgok megállítására”. Bundy hozzátette, hogy 30 %-nyi esélye van a kudarcnak, abba beleértve olyan végkifejletet is, mint a franciák 1954-es veresége.³⁹³

Ugyanakkor Robert McNamara védelmi miniszter és a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsa úgy számolta, hogy a győzelemhez 205.000 amerikai katonára lenne szükség, még ha Hanoi és Peking is nyíltan beavatkozik.³⁹⁴ Hát úgy Bundy, mint McNamara és a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsa alaposan melléfogott, mivel 1969 áprilisában már 543.000 amerikai katona harcolt Vietnámban³⁹⁵ és távol álltak a győzelemtől, pedig Peking be sem avatkozott! Végül 8.000 fős „katonai logisztikai erő” bevetéséről döntöttek,³⁹⁶ ami messzemenően elégtelen volt a még nagyon optimista Pentagon becslései szerint is.

³⁹² Csizmadia Sándor: i.m. 67.

³⁹³ Kissinger, Henry: i.m. 647.

³⁹⁴ McNamara memoranduma Kennedy elnöknek, 1961. november 8., in Neil Sheehan, Hedrick Smith, W.W. Kenworthy, Fox Butterfield: *The Pentagon Papers as Published by the New York Times*, New York, Quadrangle Books, 1971, 154.

³⁹⁵ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 245.

³⁹⁶ Kissinger, Henry: i.m. 646-648.

Amikor Kennedy hivatalba lépett, a Vietnamban tartózkodó amerikaiak száma nem érte el a 900-at. 1961. decemberben már 3.164 amerikai katonai „tanácsadó” volt jelen a Dél-Vietnamban. Amikor Kennedyt 1963-ban meggyilkolták már 16.263-an voltak Vietnamban. 1960-ban 5 amerikai esett el, 1961-ben 16, 1963-ban 123, 1964-ben 200-nál több.³⁹⁷ És hivatalosan béke volt.

Úgy tűnt, hogy a saigoni rezsim teljes támogatásával Kennedy elnök a szovjeteknek akarta megmutatni az eltökéltségét. Valójában ez a sajátos harc hamarosan új szakaszba lépett, amikor is a Diem-rezsimet óriási nehézségek elé állította az a tény, hogy a buddhisták is fellázadtak ellene.³⁹⁸

Az újabb konfliktus kezdetét 1963 májusában Hue³⁹⁹ városában a katolikusok és a buddhisták összecsapása robbantotta ki. Miután a katolikusok a vatikáni zászlót lobogtatták egy katolikus ünnepen, a buddhisták is saját szimbólumaikkal akarták ünnepelni Buddha születésnapját. A kormányzó betiltotta a buddhisták megemlékezését, akik ennek ellenére felvonultak, s ekkor a kormányzó a rendőrséggel belelővetett a fegyvertelen buddhista felvonulókba. Kibört a harc a buddhista főpapok és a Diem-rezsim között. 1963. június 16-án a tiltakozás jeleként az első bonc⁴⁰⁰ követett el öngyilkosságot Saigon egyik nagy terén. Nemcsak az amerikai sajtó, de a nemzetközi közvélemény is felzúdult. Washington számára Diem már kellemetlenné vált és a rendszerrel szemben álló tábornokok szabad kezet kaptak az amerikai nagykövetségtől. 1963. november 1-jén a hadsereg megragadta a hatalmat Saigonban: Diem-et és testvérét, Nuh-t elfogták, és az ígérek ellenére meggyilkolták. Valójában a hatalomra került katonák az államigazgatásban teljesen tapasztalatlanok voltak, s ezért ettől kezdve az amerikaiak játszották az elsődleges szerepet.⁴⁰¹

J. F. Kennedy elnök meggyilkolása (1963. november 22) után, utódja Lyndon Johnson úgy döntött, hogy erőpolitikát alkalmaz, és közvetlenül beavatkozik a vietnami konfliktusba.

³⁹⁷ Uo. 649.

³⁹⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 67.

³⁹⁹ Vietnam történelmi fővárosa.

⁴⁰⁰ Buddhista pap.

⁴⁰¹ Csizmadia Sándor: i.m. 67.

Mindenekelőtt a Kongresszus tudta nélkül, haditengerészeti egységeket vezényelt a Tonkini-öbölbe,⁴⁰² melyek 1964. augusztus 2-án és 4-én összecsaptak az észak-vietnami hadiflottával. Az úgynevezett Tonkin-öböl-i incidens az amerikai USS Maddox romboló és 3 észak-vietnami gyorsnaszád (több helyen torpedónaszádként szerepelnek, de e kategória legkisebb változatai voltak) között zajlott le. Az amerikai hivatalos álláspont szerint a 3 észak-vietnami gyorsnaszád megtámadta a nemzetközi vizekben őrzőrátozó Maddox rombolót, amire ez védekezett és súlyosan megrongálta az egyiket, könnyebben a másik kettőt, közben nem szenvedve semmilyen sérülést. Az amerikaiak megtromfolták az amúgy is teljesen egyenlőtlen erőviszonyokat 4 F-8-as Crusader vadászbombázóval az USS Ticonderoga repülőgép-hordozóról, amelyek üldözésbe vették a menekülő észak-vietnami gyorsnaszádokat. Az észak-vietnamiak 4 halottat és 6 sebesültet veszítettek, az amerikaiaknak lepattogott a festék a Maddox oldalán egy géppuskagolyó találatától. A végeredmény nem meglepő, hiszen a Maddox romboló 2.200 tonnájával 110-szer volt nagyobb a P-4 típusú észak-vietnami torpedónaszádoknál (20 tonna).

Az amerikai diplomácia és a sajtó többször kihangsúlyozta, hogy az amerikai hadihajó ezt önvédelemből tette, miután az észak-vietnamiak álnokul megtámadták őket a nemzetközi vizekben! Az észak-vietnamiak ezt tagadták és azzal vádolták az amerikaiakat, hogy behatoltak az észak-vietnami felségvizekbe. Határsértés miatt a 3 gyorsnaszád a helyszínre sietett és így alakult ki a tűzpárbaj. Az amerikaiak két nappal később szintén odahajóztak az incidens színhelyére a Maddox és a Turner Joy rombolókkal és újra tűzpárbajba keveredtek az észak-vietnami gyorsnaszádokkal. Annak ellenére, hogy mindkét fél azt állította, hogy komoly károkat okozott az ellenségnek, úgy tűnik, hogy az augusztus 4. zajlott incidensnek nem voltak anyagi kárai és áldozatai. 2001-ben az amerikaiak kutathatóvá tették a Tonkin-öböl-i incidens dokumentumait (többek között a hajónaplókat és a telefonbeszélgetéseket) és kiderült, hogy valóban az amerikai hajók provokálták az incidenst, behatolva az

⁴⁰² Uo. 68.

észak-vietnami felségvizekbe.⁴⁰³ Egyébként minden logikusan gondolkodó embernek nyilvánvaló, hogy figyelembe véve az erőviszonyokat, az észak-vietnami gyorsnászádok nem rohannak bele jószántukból egy öngyilkos akcióba. Csak az amerikai propaganda akarta ezt mindenkiel elhitetni. Valójában kiprovokáltak egy ürügyet, hogy beavatkozhasanak a térségben és megbosszulhassák a kommunista partizánok egyre komolyabb támadásait.

Még az incidens után 12 óra sem telt el, amikor megkezdtek Észak-Vietnam szisztematikus bombázását. Augusztus 7-én Lyndon Johnson elnök az Amerikai Egyesült Államokat Észak-Vietnam által ért agresszióról beszélt a Kongresszusban, s így az megszavazta a „Tonkini-öböl” határozatot, mellyel felhatalmazta az elnököt, hogy tegyen meg minden általa szükségesnek tartott intézkedést az újabb agressziók elkerülése érdekében. Ám az éppen folyó választási kampány az elnököt arra készítette, hogy késleltesse az Észak-Vietnam elleni nagy légi offenzíva megindítását.⁴⁰⁴

Saigonban a helyzet korántsem volt rózsás, politikai instabilitás vált uralkodóvá, államcsínyek követték egymást egy olyan légkörben, melyben a hatalmi csoportok korrupciója mind nyilvánvalóbbá vált. Az amerikaiak folyamatosan szövetségesük gyengeségét tapasztalták és lassanként általánossá vált az a felfogás, hogy a holtpontonról való elmozdulás érdekében az amerikaiaknak kell kézbe venniük a háború irányítását. 1964. november 3-án Lyndon Johnsont elnökké választották és ettől kezdve szabad kezét kapott. 1965. február 7-én a Nemzeti Felszabadítási Front heves támadást intézett a Pleiku-i amerikai támaszpont ellen. Válaszul az amerikaiak hatalmas méretű szőnyegbombázásba kezdtek észak-vietnami célpontok ellen, azzal a célkitűzéssel, hogy az ellenségre saját „szentélyében” mérjenek csapást. 1965. március 2-án megkezdődött a *Rolling Thunder* (Hömpölygő Mennydörgés) hadművelet, azaz Észak-Vietnam folyamatos bombázása. Az amerikaiak azt gondolták, hogy óriási katona-technikai fölényükkel Észak-

⁴⁰³ Transcript of Telephone Conversations, Gulf of Tonkin Transcripts: http://www.dod.mil/pubs/foi/International_security_affairs/vietnam_and_southeast_asiaDocuments/751.pdf (2014.03.09.)

⁴⁰⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 68.

Vietnamot tárgyalásokra kényszeríthetik, de rosszul mérték fel a helyzetet. Hamarosan rájöttek, hogy a légitámadások nem vezetnek sikerre, és William Westmoreland tábornok, akit nem sokkal korábban neveztek ki az amerikai erők élére, követelte, hogy szárazföldi csapatokkal is közvetlenül részt vehessen a harcokban. 1965 márciusában már az amerikai tengerészgyalogság is elkezdte a tevékenységét a Dél-Vietnamban működő kommunista gerillák ellen. 1965 végén már 181.000 amerikai katona harcolt a térségben.⁴⁰⁵

Az amerikai kormány így egyre csak növelte a Vietnamban harcoló amerikai katonák számát, s 1968-ban már elérte az 500.000 főt. De Észak-Vietnam bombázása is különös erővel folytatódott: az amerikai bombázók 700.000 tonna bombát szórtak le Észak-Vietnamra. Összehasonlításképpen megemlíthetjük, hogy az amerikaiak a második világháború alatt összesen 500.000 tonna bombát dobtak le a csendes-óceáni térségben folyó harcok során.⁴⁰⁶

A Szovjetunió sem maradt tétlen és egyre több fegyvert kezdett szállítani Észak-Vietnamnak. Közben a Kínai Népköztársaság is egyre jobban fenyegetve érzi magát (az amerikaiak már a határa közelében bombáztak) és akármikor beléphetett volna a konfliktusba. A vietnami buddhisták példátlan tiltakozás-sorozatba kezdtek és egymás után gyújtották fel önmagukat a béke érdekében. Az Amerikai Egyesült Államok egyre jobban belebonyolódott a konfliktusba és Lyndon Johnson 1967-ben bejelentette, hogy egy éven belül 525.000 főre emelik a Vietnamban harcoló amerikai haderő létszámát.⁴⁰⁷

Az Amerikai Egyesült Államok kezd belemerülni a vietnami konfliktusba, amivel saját szövetségesei nem értettek egyet és az amerikai közvéleménynek a háborúval szembeni fokozódó ellenállása bontakozott ki. A *Fehér Ház* megkísérelt kihátrálni ebből a „darázs-fészekből” és igyekezett kapcsolatba lépni Hanoi-al. Éppen ezért Lyndon Johnson elnök 1967. szeptember 27-én első lépésként az észak-vietnami bombázások beszüntetését javasolta. Az észak-vietnamiak azonban nem vették az üzenetet, mivel Giap tábornok arra készült, hogy 1968 januárjában egy nagy offenzívát indít. A

⁴⁰⁵ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 199.

⁴⁰⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 68.

⁴⁰⁷ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 200.

„Viet Cong” (a kommunista partizánok) eddig szilárdan ellenőrizte a városoktól elszigetelt falvakat, ekkor viszont általános rohamra akart indulni a városok ellen. Az úgynevezett „Tet-offenzíva” (a vietnami Újév) 1968. január 30-án kezdődött. A 44 tartományi székhelyből 36-ot megtámadtak, beleértve Saigont is.⁴⁰⁸ Ekkora méretű vietnami támadással az amerikaiak még nem találkoztak. Összesen nem kevesebb, mint 100 várost és amerikai támaszpontot támadtak meg.⁴⁰⁹ Saigonban eljutottak az amerikai nagykövetség közelébe, amelynek a tetejéről az amerikaiak helikopterekkel menekítették az amerikai hivatalnokokat és a velük együttműködő szerencsésebb vietnamiakat. Azonban sokan nem fértek fel a helikopterekre. Hue-t, a történelmi fővárost a kommunisták 26 napig tartották megszállás alatt, amíg végül az amerikaiaknak sikerült kifüstölniük őket onnan. Azonban a kezdeti meglepetés után az amerikaiak felülkerekedtek és egy „klasszikus háborúban” szétverték a kommunista gerillákat. Az utóbbiak eddigi előnye a gerillaharcmodorból adódott, mivel előnyben voltak az amerikaiakkal szemben a rizsföldeken és őserdőkben, de amint kijöttek a „nyílt csataterre”, az amerikai hadigépezet fölénye érvényesült. A Tet-offenzíva valójában egy hatalmas kudarcot hozott a kommunistáknak és az amerikaiak katonai pozíciója sohasem volt jobb Vietnámban, mint most.

Az offenzívának mind délen, mind északon komoly következményei voltak. Észak-Vietnamnak súlyos gazdasági nehézségei voltak, a szegénységre épülő hadigazdálkodást folytatott, amit a lakosság rendkívül fegyelmezetten viselt. Am a háború és a bombázások egyre nehezebben elfogadható realitások voltak, a szocialista tömb anyagi támogatása ellenére is. A Tet-offenzíva azonban megmutatta, hogy nehéz, vagy egyáltalán lehetetlen megnyerni ezt a háborút, amíg az amerikaiak teljes erejükkel támogatják a dél-vietnami rendszert.⁴¹⁰ Azonban ez rengetegbe került az amerikaiaknak. 1968-ban az Amerikai Egyesült Államok költségvetése 75 milliárd dollár volt, amiből a vietnami háború elvitt 25-27 milliárdot! Ez a teljes költségvetés 33-40 %-a, ami bármilyen szuperhatalom számára már kezd elviselhetetlen teherre válni, főleg,

⁴⁰⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 68.

⁴⁰⁹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 200-201.

⁴¹⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 68.

hogy a közvélemény egyre jobban bírálta az értelmetlen háborút. Valójában mindkét félnek kezdett elege lenni a háborúból. Az észak-vietnamiak döntést hoztak arról, hogy tárgyalnak az amerikaiak távozásáról, mint a dél-vietnami győzelmük egyetlen lehetőségéről, éppen akkor, amikor az amerikai stratégák teljes mértékben meggyőződtek már arról, hogy a katonai eszközök nem vezetnek megoldáshoz és az amerikai közvélemény már semmilyen értelmét nem látta a háborúnak. 1968. március 31-én Johnson elnök bejelentette az észak-vietnami bombázások leállítását és elrendelte, hogy csak a 17-19-es szélességi fokok közötti ütközőzónában folytatják a bombázást.⁴¹¹ Három nappal később a két ország képviselői közötti kapcsolatfelvételben is megállapodtak.⁴¹²

Az amerikaiak és a vietnamiak között az első kapcsolatfelvétel 1968. május 13-án következett be Párizsban.⁴¹³ A tárgyalások hamarosan még is szakadtak a francia belpolitikai válság és az amerikai és vietnami álláspontok közti áthidalhatatlannak tűnő ellentétek miatt.⁴¹⁴ Lyndon Johnson közben belekeveredett a következő elnökválasztásokba, de tapasztalva népszerűtlenségét (36 %), bejelentette, hogy nem indul egy újabb mandátumért (erre a népszerűsége egy nap alatt felugrott 49 %-ra). Így a demokraták jelöltje Hubert Humphrey lett, míg a republikánusoké Richard Nixon. Lyndon Johnson 1968. október 31-én, 5 nappal a választások előtt teljesen leállította a bombázásokat, de ennek ellenére a republikánus Nixon nyert.⁴¹⁵ Mellékesen a bombázások leállítása felbátorította az észak-vietnamiakat, akik ebben a gyengeség jelét látták. Közben 1969 áprilisában már 543.000 amerikai katona harcolt Vietnámban, beállítva az amerikai részvétel csúcsát.⁴¹⁶

Az új elnök, Richard Nixon ekkor úgy döntött, hogy az amerikai terheken könnyítendő, „vietnamizálja” a háborút: úgy gondolta, hogy a dél-vietnami hadsereg jobb kiképzése és felszerelése lehetővé teszi majd az amerikai erőknél a harcokból való

⁴¹¹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 201.

⁴¹² Csizmadia Sándor: i.m. 69.

⁴¹³ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 201-202.

⁴¹⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 69.

⁴¹⁵ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 202.

⁴¹⁶ Uo. 245.

fokozatos kivonását. Végül, sok hónapos várakozás után, 1969. január 16-án hivatalosan megnyílt a párizsi vietnami konferencia, amelyen az amerikai és észak-vietnami képviselők mellett részt vettek dél-vietnami képviselők is.⁴¹⁷

Közben 1969. január 31-én az amerikaiak újrakezdték a légitámadásokat.⁴¹⁸ A dél-vietnami Felszabadítási Front viszont 1969 júniusában ideiglenes forradalmi kormánnyá alakult, ezzel is kifejezve törekvését, hogy függetlenül kívánja irányítani Dél-Vietnamot.⁴¹⁹ Ugyanakkor Nixon 1969. június 8-án elrendelte 25.000 katona visszavonását Vietnamból.⁴²⁰ 1969. szeptember 2-án Hanoiban elhunyt Ho Si Minh, de ez azonban semmit nem változtatott az észak-vietnami vezetés álláspontján.⁴²¹

A harcok földrajzi határai kezdtek kitolódni. Az amerikaiak már 1969. márciustól kezdve Kambodzsában bombázták a Viet Cong állásait. Az országban egyidejűleg kitört a polgárháború, mivel a Viet Cong partizánjai a Vörös Khmerek partizánjait erősítették. Szihanuk herceg egykori semleges álláspontja nehezen volt tartható. Rákényszerítették, hogy a kambodzsai kormány élére a hevesen antikommunista Lon Nol tábornokot nevezze ki. Majd egy franciaországi hivatalos látogatása során arról értesült, hogy sokasodnak országában a Vietnam-ellenes zendülések, majd arról, hogy Lon Nol, aki kezébe vette az ország sorsának az irányítását, 1970. január 18-án eltávolította a hatalomból. Szihanuk ezután Moszkvába, majd Pekingbe utazott, ahol látványosan közeledett korábbi ellenfeleihez, a Vörös Khmerekhez, akikkel megalapította a Kambodzsai Nemzeti Egység Frontját. Kambodzsában a polgárháború (az Amerikai Egyesült Államok által támogatott Lon Nol reguláris hadserege és a Vietnam által támogatott Vörös Khmerek partizánjai között) egyre kíméletlenebb harcba torkollott.⁴²²

Közben az Amerikai Egyesült Államokban a háborút ellenzők egyre nagyobb tüntetéseken kérték az amerikai katonák

hazahozatalát. 1969 novemberében és decemberében egymást követték a tüntetések. 1969. november 15-én Washingtonban már 250.000 tüntető követelte a háború befejezését. Nixon közben egyre több katonát vont ki Vietnamból és 1970 decemberében már csak 335.800 amerikai katona maradt ott. Ez nem volt elég az amerikai közvéleménynek és 1971. április 24-én már 500.000 ember tüntet Washingtonban a háború ellen.⁴²³

Az amerikaiak és a vietnamiak között Párizsban zajló tárgyalások igen feszült légkörben zajlottak. A folytatódó amerikai katonai akciók igen költségesek voltak, naponta 50 millió dollárt tettek ki. Mindez nagyon megviselte az amerikai gazdaságot és Nixon arra kényszerült, hogy 1971-ben eltörölje a dollár aranyra való átválthatóságát. A vietnamiak, miként 1954-ben, erősíteni akarták a tárgyalási pozícióikat. Ezért Giap tábornok 1972. március 30-án általános támadást indított: ezúttal már nem partizán alakulatokról volt szó, hanem nagy páncélos egységeket felvonultató hadseregről. A háború végkifejlete körvonalazódott, mert a dél-vietnami csapatok harci szelleme alacsony volt. Az amerikaiak válaszként teljes blokádot vontak Észak-Vietnam köré és ismételten intenzíven bombázták az országot (6 hónap alatt újabb 400.000 tonna bombát dobtak le). A háborúnak az amerikaiak általi eszkalációjával szemben a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság megelégedtek a tiltakozásokkal: egyikük sem akarta veszélyeztetni a békés egymás mellett élés eredményeit.⁴²⁴

Közben 1972 augusztusában az utolsó amerikai szárazföldi csapatok is kivonulnak Vietnamból. 1972. november 4-én az észak-vietnami kormány visszatért a tárgyalóasztalhoz, miközben az újraválasztott Nixon elnök azt tervezte, hogy decemberben az amerikai légierő minden korábbinál erőteljesebben fogja bombázni Észak-Vietnamot, ezúttal már a fővárost, Hanoit is. Nixon terve tiltakozásokat váltott ki világszerte, aminek következtében az amerikai elnöknek le kellett mondania arról, hogy ezzel a terrorizmusnak minősített akcióval gyakoroljon végső nyomást az észak-vietnamiakra. A párizsi egyezményeket végül is 1973. január 27-én aláírták. Az amerikaiak elismerték Vietnam függetlenségét,

⁴¹⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 69.

⁴¹⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 245.

⁴¹⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 69.

⁴²⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 245.

⁴²¹ Csizmadia Sándor: i.m. 69.

⁴²² Uo.

⁴²³ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 245.

⁴²⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 69.

területi egységét és szuverenitását: a harcoló felek elrendelték a tűzszünetet, meg kellett kezdeni az amerikai csapatok és katonai személyzet kivonását, a hadifoglyokat és a politikai foglyokat mindkét táborban szabadon kellett engedni. Az észak-vietnami kormány kötelezettséget vállalt arra, hogy sem embereket, sem hadifelszereléseket nem küld többé Dél-Vietnamba. Az ország egyesítéséről szabad választásokon kell döntenie a dél-vietnami kormány megalakulása után.⁴²⁵ Valójában a tűzszünetet nem tartották be, és az észak-vietnami kormány folyamatosan küldte az embereket és a hadifelszereléseket délre, miközben az amerikaiak kivonultak.

A kommunisták győzelmé általános volt Indokínában. Kambodzsában a háború folytatódott, de az amerikaiak itt is keresték a módját annak, hogy fokozatosan kilépjenek belőle. 1973. január végén az amerikai diplomácia vezetője Henry Kissinger tűzszünetet javasolt, amit a *Vörös Khmerek* elutasítottak. Az amerikaiak erre ismét bombázták a kommunisták által ellenőrzött területeket. Am időközben a Watergate-botrány nagyon meggyengítette Nixon elnöki hatalmát. A Kongresszus hevesen reagált az elnök által elrendelt kambodzsai bombázásokra és kényszerítette a Pentagont, hogy vessen véget az efféle akcióknak. Sőt a demokrata többségű Kongresszus határozatban tiltotta meg az elnöknek, hogy az amerikai csapatokat a hozzájárulása nélkül 60 napon túl bevéssé. Ettől kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a Washington által támogatott rendszerek egymás után összeomlanak.⁴²⁶

Az észak-vietnami vezetés 1975 elejére egy jelentős erőt felvonultató offenzívát dolgozott ki, melynek az lett volna a célja, hogy a következő évre általános felkelés törjön ki Dél-Vietnamban. Az események azonban felgyorsultak és az 1975 elején megkezdett támadás (Ho Si Minh-offenzíva) a dél-vietnami hadsereg teljes összeomlásához vezetett. Az amerikaiak azt remélték, hogy pártfogoltjuk, Thieu tábornok képes lesz Saigon régiót megtartani. Tévedtek, a saigoni rezsim szétesett: április 21-én Nguyen Van Thieu elnök lemondott és elmenekült, miközben a kommunista erők végső rohamra indultak a főváros ellen és ez nyolc nappal később a

kezükre került.⁴²⁷ A fővárosban éppúgy, mint a déli országrész nagy részén, a kommunista erők érkezése nagy pánikot váltott ki és számos dél-vietnami lakos menekülni igyekezett az országból. A kommunisták déli országrész fővárosát, Saigont, Ho Si Minh városnak keresztelték és 1976 júniusában egy meglepetés nélküli választás után összeült a Nemzetgyűlés és megszavazta Vietnam egyesítését. Az egész ország népi demokráciává vált.

Laosban a folyamatok csendesebben zajlottak, de a végeredmény hasonló volt. Miként Vietnamban, itt is tűzszünetet rendeltek el 1973. február 21-én. Szuvana Phuma herceg a semlegesség elvét követő erői és Szufavunong vörös herceg erői egyesültek. Valójában a közigazgatást és a hadsereget a vörösök uralták. 1975. augusztusban a Patet Lao erői átvették a hatalmat és december 2-án kikiáltották a Laoszi Népköztársaságot. Épp úgy, mint Vietnamban, a kommunisták győzelmét Laosban is a lakosság tömeges elmenekülése kísérte: az ENSZ Menekültügyi Bizottsága szerint a lakosság egy tizede, azaz kb. 300.000 laoszi hagyta el az országot.⁴²⁸

Hasonló események zajlottak Kambodzsában is. Az amerikaiak a konfliktus lezárása érdekében 1975. április 1-jén kiprovokálták Lon Nol tábornok-elnök lemondását és távozását és a háttérben tárgyalásokat kezdtek a száműzetésben levő Szihanuk herceggel. Am az országban a katonai helyzet megváltozott és fővárost, Phnompent, ahol több százezer menekült zsúfolódott össze, teljesen körülzárták a kommunista erők és az ellátást az amerikaiak légi hídon biztosították. Április közepén a Vörös Khmerek döntő támadást indítottak, és április 17-én elfoglalták a fővárost (Phnompent), ahol rettenetes vérengzést hajtottak végre. A Lon Nol-rendszer vezető funkcionáriusait kivégezték. Minden negyedik kambodzsai elpusztult az 1979-ig tartó rémuralomban. A halálos áldozatok száma minimum 1,7 millióra becsülhető.⁴²⁹

Így tehát néhány hónap leforgása alatt egész Indokína mozgásba jött és a felszabadító harcok kemény vonalas kommunista rezsimek kialakulásához vezettek, amelyek mindenütt az elnyomás

⁴²⁵ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 246-247.

⁴²⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 70.

⁴²⁷ Németh István (szerk.): i.m. 248.

⁴²⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 70.

⁴²⁹ Németh István (szerk.): i.m. 245.

politikáját folytatták. A franciák után az amerikaiak is vereséget szenvedtek, a vietnamiak viszont hegemon szerepre tettek szert a harcok végeztével. Az indokínai népeket mindig szembeállító régi rivalitások ismét felszínre kerültek.⁴³⁰

Egy csaknem fél évszázadig tartó háború után a helyzet csak nagyon lassan normalizálódott az indokínai félszigeten. A nyugati hatalmak felett aratott győzelem nem oldotta meg a politikai, a gazdasági vagy a társadalmi problémákat. A kilencvenes évek elején még több tízezer kambodzsai menekült volt thaiföldi menekülttáborokban, Vietnam számára pedig a „boat people”, vagyis a hajókon menekülő emberek tömege jelentett nagy problémát: 1975 és 1985 között 900.000 ember menekült el Vietnamból különböző dél-kelet ázsiai országokba, nehéz helyzetbe hozva így ez egyébként is igen szegény országokat. A szingapúri miniszterelnök azzal vádolta a vietnami kormányt, hogy a „szemetét exportálja” a szomszéd országokba. Két nemzetközi konferencia (1978, 1979) sem tudta megoldani a problémát, és a menekülthullám 1985 után egyre kritikusabb helyzetet idézett elő. A helyzet különösen problematikusá vált az akkor még brit fennhatóság alatt álló Hong Kongban, ahonnan a brit kormány 1989-től kezdve kitoloncolta származási országába a menekülteket.⁴³¹

A majdnem fél évszázados háború rettenetes szegénységet és nyomort hagyott e külső vagy belső erők által módszeresen irtott népeknek örökségül.

⁴³⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 71.

⁴³¹ Uo. 72.

A szovjet-kínai kapcsolatok és a kulturális forradalom

A kínai polgárháború a második világháború után a kommunizmus és a kapitalizmus közötti első nagy konfliktus volt. Kezdetben az amerikaiak által jól felszerelt nacionalista erők hatalmas hadserege a japánoktól elkobzott hadfelszerelések birtokában is nagyszabású offenzívába kezdett. A nacionalista erők ennek következtében meg tudták tartani a városokat, de a vidék továbbra is a kommunista erők kezén maradt, akik az általuk végrehajtott földreformmal, elnyerték a parasztok szimpátiáját. George Marshall tábornok megértve a kínai helyzet törékenységet újra tárgyalóasztalhoz akarta ültetni a harcoló feleket, de Csang Kaj-sek, aki úgy hitte, hogy ura a helyzetnek, elutasította Marshall javaslatát.⁴³² Csang Kaj-sek erőfölénye birtokában a fegyveres megoldás mellett döntött és az eddigi elszórt csatározásokat általános polgárháborúvá növelte.⁴³³ Márpedig ez nem volt egy okos döntés, mivel a nacionalista Kína ekkora súlyos gazdasági helyzetbe került.⁴³⁴ Az amerikaiak megkísérelték a nacionalista rezsim megmentését, de már késő volt és 1947 nyarán a nemzetiek támadása kifulladásra kényszerítette.⁴³⁵ Mivel az offenzíva egybeesett a hidegháború kezdetével, mind a szovjetek, mind az amerikaiak beavatkoztak Kína belügyeibe anyagi támogatások formájában. De a nemzetiek népszerűsége folyamatosan csökkent a és a kommunisták hadserege folyton nőtt. 1949 januárjában a Népi Felszabadító Hadsereg egységei bevonultak Pekingbe, majd néhány hónap alatt a kommunista hadsereg az egész országot elfoglalta. A nacionalista kormány Tajvan szigetre vonult vissza, ahol a VII. amerikai flotta védelmének köszönhetően

⁴³² Csizmadia Sándor: i.m. 33.

⁴³³ Németh István (szerk.): i.m. 168.

⁴³⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 33.

⁴³⁵ Németh István (szerk.): i.m. 168.

biztonságban volt.⁴³⁶ 1949. október 1-jén Mao Ce-tung a pekingi Tien An Men téren kikiáltotta a Kínai Népköztársaságot.⁴³⁷ Ez volt az első jelentős kudarc az Amerikai Egyesült Államok számára a második világháború befejezése után. A Szovjetunió viszont megerősödve jött ki a konfliktusból és Mao Ce-tung 1949 decemberében először utazott Moszkvába, hogy megünnepelje Sztálin 70. születésnapját és aláírja a kínai-szovjet barátsági és együttműködési szerződést. Az amerikai adminisztráció ekkor minden korábbinál jobban meg volt győződve a „feltartóztatás” szükségességéről.

1949-ben úgy tűnt, hogy a kínai kommunisták győzelme a Szovjetunió tartós befolyásának kezdetét is jelenti Ázsiában, különösen Kínában. Ekkor még senki nem gondolta, hogy ezzel az eseménnyel a kommunista világban egy mély válság magjai is talajra leltek, ami fokozatosan a két kommunista nagyhatalom szembefordulásához vezetett, először ideológiai és politikai, majd katonai téren is. A mindkét oldalon kezdettől fogva tapasztalható hallgatólagos fenntartások ekkor még erőtlennek tűntek a két országot összekötő ideológiai és politikai kötelekekhez képest. A hidegháború realitásával szembesülő Sztálin számára a kínai kommunisták győzelme azt jelentette, hogy a szovjet kommunista modell a Vörös Hadsereg részvétele nélkül is „exportálható”, és így a Szovjetunió megerősítheti befolyását a gyarmati sorban lévő, de szabadságukért harcoló népek körében. A kínai kommunisták számára az adott nemzetközi kontextusban a választás világos volt és Mao Ce-tung 1949. december 19-én, moszkvai látogatása során ki is jelentette: „a semlegesség csak álcázás, harmadik út nem létezik”. A két ország politikai rendszere számos ponton állt közel egymáshoz. Például a sztálinizmus éppúgy, mint a kínai kommunizmus a nemzeti nagyhatalmi törekvéseket fedte. És éppen ez vezette el a két rendszert a szakításhoz, hiszen a kínaiak a későbbiekben azzal vádolták a Szovjetuniót, hogy a régi cári Oroszország imperialista törekvéseit folytatja, sőt még „a Kreml új cárijáról” is beszéltek.⁴³⁸

⁴³⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 34.

⁴³⁷ Németh István (szerk.): i.m. 169.

⁴³⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 74.

A kínai kommunisták győzelmével az emberiség egy negyede került hirtelen a kommunista táborba és abban az időben Mao Ce-tung kijelentette, hogy *a mi megoldásunk, a szovjet út követésében rejlik*. A két állam közösen vallott ideológiája, a leninizmus tartalmazta azt a tézist, hogy *a szocialista államok között sem ellentmondás, sem bármilyen konfliktus nem lehetséges*. A szovjet-kínai barátság tehát hosszú távra biztosítottnak tűnt. Mindazonáltal Mao Ce-tungnak a szovjet modellhez való csatlakozását a kínai sajátosságok mélyülő tudatosítása kísérte. Nem szabad elfelejteni, hogy már az 1920-as évektől kezdve Mao Ce-tungot a nemzetközi kommunista mozgalomban eretneknek tekintették, mert a parasztságot (és nem a munkásosztályt!) tekintette a forradalmat beteljesítő osztálynak. Egyébként ez látszik a Mao által 1950-1953 között végrehajtott földreformban is, ahol nem követte a szovjet modellt. Ez nem egy egyenlősítő földosztás volt, mivel a gazdagparasztnak maguk művelte részét nem érintette, továbbá a volt földesuraknak is juttatott a szegényparasztokéval azonos területet a mezőgazdasági növekedés céljából. Több mint 47 millió hektár földet osztott ki a szegényparasztoknak, a földnélkülieknek, de a középparasztoknak is! Ezzel szemben a sztálini modell valójában vadászta a gazdag- és középparasztnak, a „kulákokat”, mint a szegényparasztság kizsákmányolóit.⁴³⁹

A Komintern küldöttei rendszerint negatívan ítélték meg a maoista téziseket, legalább is az 1934-35-ös „nagy menetelésig”. Mint már tudjuk, a kínai kommunistáknak egyedül kellett harcolniuk a japán megszállókkal és Csang Kaj-sek nemzeti erőivel. Maga Sztálin is még 1945-ben is alábecsülte a kommunisták erejét.⁴⁴⁰

Szovjet részről a kínai kommunistákkal szembeni fenntartások még 1950-ben is fennálltak. Sztálin személyesen nem is írta alá a Kínai Népköztársasággal kötött barátsági szerződést, mert nem akarta azt a benyomást kelteni, hogy Mao Ce-tungot egyenrangú partnernek tekinti. A *30 évre szóló barátsági, szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződést* végül is a külügyminiszterek írták alá 1950 februárjában. A szerződést egy sor egyezmény követte, melyek összekapcsolták a két országot politikai és gazdasági területen. Az öt

⁴³⁹ Németh István (szerk.): i.m. 169.

⁴⁴⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 74.

évenként megújítható barátsági, szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződés alapján a két országnak közös álláspontot kellett képviselnie nemzetközi síkon. Az egyezményekkel Mao Ce-tungnak sikerült elérnie, hogy Kína visszakapja még a szovjetek által megszállt mandzsúriai területeket. Ennek fejében a kínaiaknak el kellett ismerniük Külső-Mongólia „függetlenségét”. Végül a kínaiak a Szovjetuniótól kaptak egy 300 millió dolláros (meglehetősen szerény összegű, de rendkívül alacsony, 1%-os kamatozású) pénzügyi támogatást.⁴⁴¹ Politikai szempontból Kína fokozatosan követte a szovjet modellt, beleértve az új, népi demokratikus alkotmányt. A kínai gazdaságot a szovjet tervgazdasági modell alapján szervezték meg, és a kínai fejlesztési terv éppúgy, mint a Szovjetunióban, a nehéziparnak adott prioritást. De a kínai kommunisták már ebben az időszakban is nehezen viselték a szovjet beavatkozásokat pártjuk belső ügyeibe. A szovjet beavatkozás egyik legjobb példája, hogy Li Lisan, aki a „hosszú menetelés” idején Mao Ce-tung politikai ellenfele volt, a Szovjetunióból visszatérve barátaival egy szovjet-barát csoportot alkotott a Kínai Kommunista Pártban.⁴⁴²

Sztálin halála után úgy tűnt, nem változnak a két állam szívélyes kapcsolatai. Sőt 1954. szeptember 29. és október 12. között első alkalommal egy magas szintű szovjet delegáció Hruscsov és Bulganyin vezetésével Pekingbe utazott. A két hatalom vezetői által aláírt tíz egyezmény megerősítette a két ország közötti együttműködést. A szovjetek feladták utolsó mandzsúriai támaszpontjukat is (Lüshun, a volt Port Arthur) és lemondtak a szovjet-kínai vegyes társaságokban való részesedésükről is, melyek lehetővé tették számukra, hogy beavatkozzanak a kínai gazdasági életbe. Ugyanakkor egy 520 millió rubelnyi kölcsönt is adtak Kínának. A szovjetek az ipari segélynyújtás címén vállalták a tudomány és a kutatás területén is az együttműködést (156 ipari vállalkozásban való segítséget!) és 1955-ben ígéretet tettek a kínaiaknak, hogy megépítik az első atomreaktort. Valójában az első kínai öt éves terv alatt (1953-1957) több ezer kínai kutató és technikus érkezett a Szovjetunióba képzésre.⁴⁴³ Úgy tűnt tehát, hogy a két kommunista ország közötti együttműködés egészségesebb és kiegyensúlyozottabb alapokra került.

⁴⁴¹ Németh István (szerk.): i.m. 170.

⁴⁴² Csizmadia Sándor: i.m. 74-75.

⁴⁴³ Croitor, Mihai: i.m. 82-83.

A kínai kommunisták közben jelentős nemzetközi presztízsre és nagy befolyásra tettek szert az ázsiai kommunista pártok köreiből. Az amerikaiak szemében a kínaiak Ázsiában egy olyan veszélyt jelentettek, mint a szovjetek Európában. Annál is inkább, mert a kommunista Kína intervenciója megfordította a koreai háború menetét és később Kína nagy segítséget nyújtott Vietnammak a francia gyarmatosítók elleni harcában, és a vietnami helyzet rendezését szolgáltni hivatott 1954-es genfi konferencia alkalmából a kommunista Kína megjelent a nemzetközi diplomácia színterén. Mao Ce-tung és kormánya aktív szerepet akart játszani Ázsiában mindenfajta felszabadítási mozgalom javára. Ez magyarázza jelenlétüket a bandungi konferencián. Eddig még azt lehetett mondani, hogy a szovjetek és a kínaiak világpolitikai elemzései közel álltak egymáshoz.⁴⁴⁴

Indiában nyugtalanságot keltett a kínai kommunisták nyomása a két állam közös államhatárait, s emiatt Nehru, indiai miniszterelnök javítani akarta országának a Kínai Népköztársasággal való kapcsolatait. Az 1954. áprilisban megszületett Tibetre vonatkozó indiai-kínai egyezmény komoly garanciát jelentett az indiai kormány számára és ugyanakkor lehetővé tette Kína bekapcsolódását az „el nem kötelezett országok” mozgalmába. 1954. májusban India, Pakisztán, Indonézia, Burma⁴⁴⁵ és Ceylon⁴⁴⁶ képviselői az utóbbi szigetország fővárosában, Colombóban ültek össze, hogy a béke lehetőségeit keressék Indokínában, ám az indonéz elnök, Szukarno javaslatára, tervbe vették az ázsiai és afrikai népek konferenciájának összehívását. Az öt állam képviselői decemberben összeültek az indonéziai Bogorban, hogy megtegyék a bandungi konferencia utolsó előkészületeit.⁴⁴⁷ Érdekeik hathatósabb és globálisabb képviselése érdekében a függetlenné vált volt gyarmati országok közül 29 afrikai és ázsiai nemzet 1955. április 18. és 24. között az indonéziai Bandungban konferenciára gyűlt össze, hogy megalkossa a békés egymás mellett élés tíz alapelvét (Dasza Sila Bandung).⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 75.

⁴⁴⁵ Málmyanmar

⁴⁴⁶ 1972 óta Sri Lanka

⁴⁴⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 45-46.

⁴⁴⁸ Tarrósy István: *Az el nem kötelezettek mozgalmak 1955-2005. A „harmadik út” a világpolitika rendszerében*, http://www.tarrosy.hu/dokumentumtar/NAM_III_tanszeki_kotet.pdf (2014.03.03.)

Kommunista országok jelenléte ellenére a problémák marxista-leninista tematizálása egy pillanatra sem került napirendre. A kínai delegáció pontosan érzékelve a konferencia légkörét és hogy ne keltsenek feszültséget a nem kommunista országok képviselőiben, pragmatikus vagy realista álláspontot foglaltak el: nem titkolták ugyan hitüket a kommunizmus világméretű végső győzelmében, de megértették, hogy nincs semmi szükség Bandungban egy adott politikai rendszer melletti vagy elleni állásfoglalás kikényszerítésére.⁴⁴⁹ A viták azonban nem voltak zökkenőmentesek. A résztvevők feszülten várták a kínai delegáció reakcióját a ceyloni miniszterelnök, Dudley Shelton Senanayake kemény antikommunista kirohanásaira. Csou En-laj kínai miniszterelnök és külügyminiszter azonban rendkívül ügyesen taktikázott, s még azt is kijelentette, hogy a ceyloni miniszterelnök beszédben voltak „konstruktív elemek”. Sokan próbálták megfejtetni, hogy diplomáciai találékonyságról vagy pedig a Moszkvától való távolságtartás kezdetéről volt szó? A bandungi záró határozat olyan elvekre épült, melyeknek az *el nem kötelezett országok* mozgalmának alapjául kellett szolgálniuk. Mindenekelőtt a szuverenitás tiszteletben tartásának elvéről, illetve a nemzetek közötti egyenrangúság elvéről volt szó, *elítélve a nagyhatalmak mindenféle beavatkozási politikáját a belügyeikbe*. A bandungi konferencia, mindent összevetve, valódi sikert hozott, a résztvevőknek, különösen a Kínai Népköztársaságnak, amelyik látványosan lépett be a nemzetközi színtér előterébe. Továbbá a Kínai Népköztársaságnak a konferencián való részvételében kifejeződött a szovjet politikával szembeni távolságtartásának a kezdete is.⁴⁵⁰

Peking számára azonban mindenekelőtt az amerikai hadiflotta által védelmezett és az Amerikai Egyesült Államok által erősen felfegyverzett Csang Kaj-sek-féle nemzeti erők tajvani hatalma által felvetett problémákat kellett megoldania. Ezért számukra a szovjet-kínai együttműködés egyik alapvető eleme a hadieszközökkel való felszerelés biztosítása volt. Ebből a szempontból a kínai vezérkar két tanulságot vont le a koreai háborúból: egyrészt a polgárháborúban megszületett kínai hadsereg több vonatkozásban is megmutatta a korlátait, és ezért néphadseregét modern hadsereggé kell átalakítani,

⁴⁴⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 46.

⁴⁵⁰ Uo. 47.

másrészt szüksége van az atomfegyverre, hiszen, mint már korábban utaltunk rá, MacArthur tábornok atomfegyvert akart bevetni ellenük. Így tehát a kínai vezetés elhatározta, hogy atomfegyverhez juttatja a Kínai Népköztársaságot. Ez a terve kezdetben kedvező fogadtatásra talált a szovjet vezetésben, és a szovjetek 1957-ben meg is ígérték, hogy technikai segítséget nyújtanak kínai elvtársaiknak. Később azonban Moszkva óvatosabbá vált, mivel a divergenciák jelei mutatkoztak a két kormány között.⁴⁵¹

A Sztálin halálát követő három évben Peking lényegében hüen követte a szovjet politikát. Ám az is igaz, hogy a kínai kommunisták egyre gyakrabban fogalmazták meg azt a véleményüket, hogy a „Nagy Sztálin” halála után, valójában Mao Ce-tung a „*legnagyobb élő marxista*”, aki nem is rejtett bizalmatlansággal figyelte a Hruscsov által 1956-ban megkezdett desztalinizációs kampányt. A kínaiak nagyon gyorsan felfogták, hogy a személyi kultusz szovjetunióbeli elítélése hamarosan elérheti Mao Ce-tungot is, másfelől viszont tartottak a szocialista tábor egységének az „imperializmussal” szembeni meggyengülésétől. 1956-ban azt hajlandók voltak elfogadni, hogy Sztálin követett el taktikai hibákat, de nem voltak hajlandók a sztálini politika lényegét elítélni. Mao Ce-tung azt nyilatkozta, hogy „*Sztálin követett el hibákat és Hruscsov is fog hibákat elkövetni*”. Mao Ce-tung még arányokat is megállapított, azt mondva, hogy „*Sztálin helyes cselekedetei 70 %-ot tesznek ki a tevékenységéből, míg tévedései csak 30 %-ot*”. Sőt a Renmin Ribao kommunista lapban azt állították, hogy „*annak ellenére, hogy Sztálin sok hibát követett el, egy nagy marxista-leninistának kell tartani*”.⁴⁵² A népi demokratikus országokat 1956-ban átható válság lehetővé tette a kínaiaknak, hogy döntőbíróként lépjenek fel: bírálni kezdték a szovjet pártvezetés ideológiai hegemoniáját és beavatkoztak a Szovjetunió és szatellit államainak kapcsolataiba.

Mindenekelőtt elfogadták a szocializmushoz vezető utak sokféleségét, ám ugyanakkor nem akarták, hogy ezek az utak a szocialista tábor széteséséhez vezessenek, melynek a koherenciáját minden körülmények között védelmezték. Ez a fajta kínai politika már megmutatkozott 1956 áprilisában, amikor is a pekingi vezetés

⁴⁵¹ Uo. 76.

⁴⁵² Croitor, Mihai: i.m. 84-86.

támogatta Gomulka reform-törekvéseit és a lengyelek, valamint a szovjetek között kompromisszumok fontosságát hangsúlyozták. Hasonlóképpen támogatták kezdetben Nagy Imre politikáját, de azonnal szakítottak vele, amikor bejelentette Magyarországnak a Varsói Szerződésből való kilépését. Így azután természetes módon támogatták a szovjet csapatoknak a „forradalmi vívmányok és a munkásosztály hatalmának megőrzését célzó” magyarországi beavatkozását. A szocialista világban játszott fontos kínai szerep arra vezetett, hogy Csou En-laj kínai miniszterelnök 1957-ben hivatalos látogatást tett Lengyelországban és Magyarországon, ahol feltétel nélküli támogatásáról biztosította a forradalom és szabadságharc után hatalomra került Kádár Jánost és kormányát. Am ez korántsem jelentette, hogy a Kínai Népköztársaság a Szovjetunió irányvonalát követte volna, és Csou En-laj 1957 januárjában Moszkvában tett látogatása során kiadott közös közlemény hangsúlyozta: „a szocialista államok szuverén és független államok és kapcsolataik a nemzeti egyenrangúság leninista elvére épülnek”. Ez világosan megmutatta a kínaiak szándékát, hogy a szovjet vezetésnek egyenrangú partnernek kell tekintenie őket. 1957-58-ban a szocializmus felé vezető kínai út valósággá vált és Mao Ce-tung 1957 novemberében Moszkvában tett látogatása során kijelentette: „a kínai forradalomnak sajátos jellemzői vannak”, miközben elismerte, hogy „Kína teljes mértékben merít a Szovjetunió népének és kommunista pártjának gazdag tapasztalatából... A szocialista tábornak szüksége van egy vezetőre, s vezetője a Szovjetunió”.⁴⁵³ De a szovjet vezető szerep elismerése nem akadályozta meg a kínai kommunistákat, hogy ugyanakkor meghirdessék a „nagy ugrás” gyakorlatát: a tömegek mozgósításával és a népi kommunák létrehozásával, Mao át akarta lépni a fejlődési szakaszokat és „minden erőt beleadva, magasra törve, nagyobb, gyorsabb, jobb és gazdaságosabb eredményeket kell elérni a szocializmus építésében”. Szerinte Kína fejlődésének a „késlekedését” a szovjet módszerek okozták. Az erőfeszítések mintegy 100 millió kínai paraszt mozgósításával kezdődtek öntözési létesítmények építése végett, majd 1958-ban a termelősövetkezeteket hatalmas népi kommunákba olvasztotta össze. A létrehozott 26.000 népi kommuna

⁴⁵³ Csizmadia Sándor: i.m. 76-77.

mindegyikéhez átlagban 5.000 család tartozott. Óriási célkitűzéseket jelöltek meg minden területen. Például a vastermelés rohamos növeléséhez kitalálták a „népi kohó” mozgalmat, kis kohók ezreit építve a kínai gazdaságokon belül. A mezőgazdasági munkaerő csökkentése azonban 1959-ben és 1960-ban hatalmas éhínségekhez vezetett. A „nagy ugrásból” valójában a „nagy visszaugrás” lett.⁴⁵⁴

A szovjet vezetés kezdetben óvatosan, majd nagyon kritikusan figyelte a kínai tapasztalatokat. A szocializmus építésének kínai és a szovjet gyakorlata kezdett alapvetően eltérni egymástól. De kezdett megjelenni egy másik feszültségpont is a két szocialista hatalom kapcsolataiban, ami a békés egymás mellett élés eltérő megítéléséből adódott. Amíg az interkontinentális rakéták kifejlesztésének következtében önmagát erősnek érző szovjet vezetés azt gondolta, hogy a párbeszéd, vagy talán valamilyen megegyezés lehetővé vált az Amerikai Egyesült Államokkal, addig a kínai kommunisták arról voltak meggyőződve, hogy lehetetlen a két világ közti megegyezés. 1957-ben a kínai vezetők kijelentették: „az amerikai imperializmus az egész világ népeinek ellensége”. A szovjet vezetés azt a meggyőződést alakította ki a maga számára, hogy az atomfegyver léte valószínűtlenné teszi a háborút, a kínaiak épp az ellenkezőjét állították, és végképp elhatározták, hogy a szovjetek segítségével vagy anélkül, kifejlesztik az atombombát.⁴⁵⁵

1958-59-ben a szovjet és a kínai politika tovább távolodott egymástól. Elméletileg az ideológiai egység még létezett, de egyre több területen mutatkozott meg az egyetértés hiánya a két kommunista hatalom között. Ebből a szempontból mindenekelőtt az 1958-ban kirobbant közel-keleti válságot kell kiemelni, amikor a szovjet kormány meglehetősen erőteljesen reagált az amerikai egységek libanoni partraszállására. A válság megoldását illetően a Szovjetunió az ENSZ Biztonsági Tanácsára hagyatkozott, ahol még mindig a nacionalista Kína képviselője foglalt helyet. A szovjet politikának ez az „ügyetlensége” lehűtötte a szovjet-kínai kapcsolatokat. Válaszként a kínaiak ismételten bombázták a kínai partokhoz közeli két kis szigetet, Quemoy-t és Matsu-t, melyek még mindig a nacionalista erők kezén voltak. Az 1958. augusztus 23-án

⁴⁵⁴ Németh István (szerk.): i.m. 173.

⁴⁵⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 77.

megkezdett kommunista erőfitogtatás a tényleges szovjet támogatás egyfajta tesztelésére is szolgált: fennállt egy helyi háború kirobbanásának a veszélye, akár az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió belesodródásával is.⁴⁵⁶ Az amerikaiak azonnal határozottan reagáltak és hadiflottájuk kísérte a nacionalista erők csapaterősítést szállító hajóit. A szovjet támogatás viszont lényegében verbális volt. A kínai kommunista légierő október elején beszüntette a bombázásokat. A kínai vezetés számára ez a válság az igazság pillanatát is jelentette, megmutatva, hogy a Szovjetunió a sajátos kínai érdekek védelmében nem kockáztatja meg, hogy belekeveredjen egy általános háborúba. A kínaiak az egész ügyet kínai belügynek tekintették, azonban a szovjetek sértve érezték magukat, hogy Kína nem konzultált velük ez ügyben és majdnem kirobbantott egy szuperhatalmi konfrontációt.⁴⁵⁷

Ugyanakkor a válság megbontotta a kínai felső vezetés egységét is. 1959-ben Peng Tö-huaj honvédelmi miniszter, az 1950-1950-es koreai hadműveletek nemzeti hőse, részletesen bírálta a súlyos hibákat. Mao ellentámadásba kezdett és Penget „jobboldali frakciósként” bélyegezve leváltották. Majd elkezdődött a „jobboldali opportunisták” elleni hajtóvadászat, ismét nekilódult a „nagy ugrás” a rettenetes éhínséggel.⁴⁵⁸

1959-ben a szovjet-kínai kapcsolatok egy újabb próbatételnek voltak kitéve a tibeti lázadás miatt, melyet a tibetiek szellemi vezetője, a korábban Indiába menekült Dalai láma vezetett. A helyzet azonnal megromlott Kína és India között, és mindkét állam a másikat vádolta az 1951-ben megkötött kínai-tibeti egyezmény megsértésével. A szovjet kormány 1959. szeptember 9-én bejelentette, hogy nem vállal részt ebben a vitában. A bejelentés egy valódi sértés volt a kínaiak szemében, annál is inkább, mert India 5 milliárd rubel támogatást kapott a Szovjetuniótól ötéves tervének finanszírozására. Hruscsov ugyancsak szeptemberben egy látványos utazást tett az Amerikai Egyesült Államokba, ahol mennydörgő hangon kijelentette, hogy nem támogatja azokat az országokat, melyek forradalmukat akarják exportálni. Mindez a kínai

⁴⁵⁶ Németh István (szerk.): i.m. 173.

⁴⁵⁷ Croitor, Mihai: i.m. 100-102.

⁴⁵⁸ Németh István (szerk.): i.m. 174.

politika alig leplezett elítélése volt. Ilyen körülmények között az első számú szovjet vezetőnek az októberi pekingi látogatása nem tudta elsimítani a feszültségeket, hiszen már kölcsönösen mély bizalmatlanság jellemezte a feleket. Érthető tehát, hogy a szovjetek miért utasították el, hogy Kínának atombombát adjanak, és hogy nyomást gyakoroljanak Kínára, elhatározták, hogy visszahívják a szovjet szakértőket: 1960 júliusában Moszkva 1.300 szakértőt rendelt vissza Kínából, és egyúttal hazaküldte a kínai diákokat és a Szovjetunóból.⁴⁵⁹ Mindezt megtetőzte, hogy a szovjetek nem teljesítették korábbi ígéretüket, hogy hozzásegítik Kínát az atomfegyver birtoklásához.⁴⁶⁰ Bekövetkezett tehát a két kommunista hatalom közti szakítás.

A viszály mindenekelőtt ideológiai szinten ragadható meg. A szovjet kommunisták számára ekkor már lehetséges volt a szocializmusra való békés átmenet, és lehetségesnek tűnt békés kapcsolatok kiépítése a kapitalista táborral. Ám gondot fordítottak a kommunistákkal szövetséges „polgári” erőkkel való kapcsolat tartására is, abból a meggyőződésből, hogy az imperializmus parlamentáris eszközökkel is legyőzhető. A kínai kommunisták azonban teljes mértékben elvetették a világnak ezt a fajta felfogását, ami szerintük a *burzsoá revizionizmushoz* állt közel. Szerintük az elnyomott népek csak erőszakos úton szabadulhatnak fel. A kínaiak szerint az osztályharc mindig is létezik egy szocialista államban és a Szovjetunióban feltűnt egy új burzsoázia, melynek a képviselője Hruscsov volt. Mao Ce-tung éppen az ez irányú fejlődéssel szemben indította el 1958-ban a már említett „nagy ugrás”, majd 1965-ben a „kulturális forradalom” kampányát. Az utóbbi kampány előtt a szovjetek teljesen értetlenül álltak, mert e kampány során éppen a leninizmus „gerincét”, a kommunista pártot vették célba, támadták, sőt lerombolták. Moszkva szemében ez az egész nem volt más, mint anarchizmus, amely nem vezet el a kommunista társadalom felépítéséhez.⁴⁶¹

A kínai kommunista vezetés alapvetően soha nem fogadta el a desztalinizációt. Tény, hogy elismerték Sztálin néhány hibáját, és

⁴⁵⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 77.

⁴⁶⁰ Németh István (szerk.): i.m. 175.

⁴⁶¹ Csizmadia Sándor: i.m. 78.

főleg azt, hogy nem értette meg igazán a kínai forradalmat. De felfogásuk szerint csak jelentéktelen hibákról volt szó, ahhoz képest, amit szerintük Sztálin tett a szocializmus építése terén. A személyi kultuszt egyáltalán nem tartották problematikusnak, hiszen maguk is kiépítették azt Mao elnök körül. A szovjetek viszont úgy ítélték meg, hogy a kínai elvtársak megmaradtak a legkeményebb sztálinizmus keretei között, és határozottan elítélték Mao személyi kultuszát. Az ideológiai tényezők tehát nagy súllyal játszottak szerepet a két ország kapcsolatában, mert a működő politikai rendszerek vitatásáról volt szó. A kínaiak szemében a szovjet revizionizmus logikája a forradalmi harc feladásához vezetett, és magyarázatot adott a Kreml vezetőinek azon szándékára, hogy közeledjenek a Nyugathoz. Ebből adódóan a szovjetek és a kínaiak másként ítélték meg a békés egymás mellett élés fogalmát is. A szovjetek szerint ez azt jelentette, hogy a két tömb közül egyik sem tud a másik felett erő alkalmazásával győzedelmeskedni. Sőt Hruscsov azt is állandóan hangsúlyozta, hogy a két rendszer között folyó versenynek gazdasági, ideológiai szinten kell folynia, de egyáltalán nem szükségszerűen katonai szinten. A szovjetek tehát elutasították a kínaiak kalandor politikáját, ami egy atomháború kirobbanásához vezethetett volna. Pekingből nézve viszont a szovjet politika a forradalmi világmozgalom felszámolását eredményezte. Éppen ezért bírálták a kínaiak a fegyverkezési verseny meggátolását célzó egyezményeket is, mert azokban nem láttak mást, mint a két szuperhatalomnak az egész világra kiterjedő közös uralmának megerősítését. Ennek megfelelően a kínai kommunisták szerint a szovjetek az amerikai imperializmus „objektív” szövetségeseivé váltak.⁴⁶² Ennek függvényében a kínaiak az 1960-as években megfogalmazták a szuperhatalmak elméletét, hogy bebizonyítsák, hogy a Szovjetunió letért az igazi marxista-leninista útról. Az elmélet szerint a szuperhatalmak (Amerikai Egyesült Államok és Szovjetunió) cinkos egyetértésben világuralomra törnek. Ez mutatja a Peking és Moszkva közti szakadást, ami majd az 1970-es években Peking és Washington közeledéséhez vezet.⁴⁶³

⁴⁶² Uo. 78.

⁴⁶³ Loth, Wilfried: i.m. 41-42.

Ez az elemzés vezette el Mao Ce-tungot a „szociálimperializmus” fogalmának a kidolgozásához. Szerinte a proletár internacionalizmussal szakító szovjet kommunisták expanziós politikát folytattak, melynek célja a Szovjetunió befolyási övezetének megerősítése és kiterjesztése volt. Ezt igazolta a kínaiak szemében Csehszlovákia, majd később Afganisztán megszállása; a Szovjetunió Afrikában játszott szerepe, ahol törekvéseikhez kubai erőket is felhasználtak, mint Angolában; katonai támaszpontok birtoklása Etiópiában, Jemenben és Vietnamban. A szovjetek viszont a kínaiak veszélyes kalandor politikáját bírálták erősen, ugyanis a Vörös Khmereket támogatták Kambodzsában és támadást intéztek Vietnam ellen 1979-ben. Egyre nyilvánvalóbb volt tehát a két állam közötti ellentéte. Az orosz imperializmus bírálatára területi követelésekhez vezettek el a kínaiak részéről: vissza akarták kapni mindazon területeket, melyeket hajdan a cári orosz birodalom gyarmatosító törekvései során csatolt el Kínától. Valójában szinte az egész szovjet Távol-Keletről szó volt. A szovjetek határozottan léptek fel a kínai területi követelésekkel szemben, melynek eredményeképpen 1969-ben újabb határincidensekre került sor.⁴⁶⁴

Így tehát a korábban két szövetséges és ideológiailag egymáshoz közel álló nagyhatalom fokozatosan egymás ellenfeleivé vált, és végül mindegyik a Nyugattal próbált egyezkedni. Természetesen a szakítás nem egy csapásra következett be, így nyomon követjük a kapcsolatok romlásának a második szakaszát is. Az ideológiai konfliktus nyitányát „Éljen a leninizmus!” című cikknek a kínai sajtóban való közlése jelentette 1960. áprilisban. Mao Ce-tung számára ténykérdés volt, hogy a Szovjetunió távolodik a marxizmus-leninizmustól. De ekkor még a kínaiaknak a szovjetek elleni pere közvetett volt, hiszen hivatalosan Jugoszláviát célozták meg, azaz a Tito-féle revizionizmust támadták. A szovjetek, hogy „megkontrázzák” a kínaiak lépését, elhatározták, hogy 1960. novemberben összehívják a kommunista- és munkáspártok nemzetközi konferenciáját, és közülük 81 párt képviselői jelentek meg Moszkvában. A konferencia során a nemzetközi kommunista mozgalom megosztottnak mutatkozott, és a záró nyilatkozat valójában különféle nézetek egymás mellé rendeléséből állt.

⁴⁶⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 78-79.

Kiderült, hogy a kínaiak kevésbé elszigeteltek, miként azt a szovjetek előzetesen gondolták, sőt még európai támogatást is kaptak az albán kommunista párt részéről. A Moszkva és Belgrád közeledése miatt nyugtalan albán kommunista vezető, Enver Hodzsa nyíltan támogatta a kínaiaknak a revizionisták elleni kirohanásait. Mindezek után a szovjetek igyekeztek elszigetelni a kis kommunista országot, és a Szovjetunió Kommunista Pártja 1961 októberében rendezett kongresszusára az albán kommunista pártot nem is hívták meg, a kínait viszont igen. A kínai küldöttek nagyon elégedetlenek voltak egyrészt Sztálin egyértelmű, másrészt az Albán Munkapárt elítélése miatt, mivel nyilvánvaló volt számukra, hogy az albán kommunistákkal szemben megfogalmazott kritika igazi címzettjei ők voltak. Október 19-én elhangzott beszédében Csou En-laj keményen védte Albániát és a kínai politikát. Ennek folyományaként 1962. január 13-án Kína és Albánia barátsági és segélynyújtási egyezményt írt alá, ami a Szovjetunióval való szakítás újabb fejezetét is jelentette.⁴⁶⁵

1962 őszén a szovjetek és a kínaiak közötti politikai szakadékot nemzetközi válságok mélyítették tovább. Szeptember és október között ismételt fegyveres határincidensek zajlottak Kína és India között. A kínai hadsereg egységei győzelmeket szerzett a Himalája környékén, de ezzel meg is elégedett és októberben a kínaiak be is szüntették az ellenségeskedéseket. —Ebben a konfliktusban a Szovjetunió inkább Indiát, nem pedig az ázsiai kommunista nagyhatalmat támogatta. Ugyanakkor ez a konfliktus hozzájárult a kínai-pakisztáni viszony változásához, a két ország látványos közeledéséhez.⁴⁶⁶

Nem sokkal ezt követte a *kubai rakétaválság*, ami újabb méltatlankodásra adott okot a kínaiaknak, akik nem értettek egyet a szovjetek meghátrálásával, azaz a Kubába telepített rakéták leszerelésével. 1962 telén Kína egész területén bezártak a szovjet konzulátusok. A következő év elején Hruscsov megpróbálta mérsékelni a feszültségeket, de mind hiába. Ugyanis Mao Ce-tung június 15-én egy 25 pontot tartalmazó levélben válaszolt, amelyben megerősítette a kínai álláspont helyességét, sőt kiemelte a két pártot

⁴⁶⁵ Uo. 79.

⁴⁶⁶ Németh István (szerk.): i.m. 175.

elválasztó szakadék tényét, annál is inkább, mert Pekinget nyugtalanították az atomhatalmak (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Szovjetunió) által Moszkvában folytatott tárgyalások, melyek július 25-én a légköri nukleáris kísérletek korlátozását kimondó szerződés aláírásához vezettek. A kínaiak ebben a szerződésben az imperialisták és a revizionisták közti összejátszás újabb megerősítését látták. Egyébként a szovjetek az egész szocialista világ nevében írták alá a szerződést, anélkül, hogy Kínával konzultáltak volna. A kínai válasz erre 1964. októberben érkezett, amikor felrobbantották az első kísérleti atombombájukat, az első hidrogénbombájukat pedig 1967-ben.⁴⁶⁷

A kínai kommunisták elutasító magatartása nemzetközi szintre is kiterjedt, és megpróbálták befolyásuk alá vonni az újonnan alakult forradalmi vagy kommunista pártokat: 1964. július 14-én egy Pekingben megjelent cikk egyértelműen „Hruscsov pszeudo-kommunizmusáról” beszélt. Ezt követően Kína a Szovjetunióval kapcsolatos határproblémáival állt elő. Az első incidensek már 1962-ben lezajlottak, amikor kazahok menekültek Kínából, hogy a szovjet Közép-Ázsiában találjanak menedéket. 1964 nyarán Mao Ce-tung újságírók előtt vetette fel a távol-keleti régiók sorsát, melyek a gyarmatosító időszakban váltak orosz területekké, és bejelentette, hogy Kína számára a továbbiakban elfogadhatatlanok az „egyenlőtlen szerződések”. Mindazonáltal úgy tűnt, hogy Hruscsov 1964. október 14-én bekövetkezett bukása hozzájárulhat a két ország közötti kapcsolatok normalizálásához. De a viszony javulását ez sem hozta.⁴⁶⁸

Csou En-laj Moszkvába utazott, de a megbeszélések nem vezettek a kínaiak által remélt eredményekre, mert az új szovjet vezetők, Brezsnyev pártfőtitkár és Koszigin miniszterelnök világosan értésére adták, hogy a nemzetközi politika és a területi követelések tárgyában a Kreml álláspontja egyáltalán nem változott. Így aztán a „Vörös Zászló” című újság egyik, 1965. november 21-én megjelent cikkében a kínai vezetők óvtak Hruscsov utódaitól. A kommunista- és munkáspártok 1965. május 5-i moszkvai

⁴⁶⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 79-80.

⁴⁶⁸ Németh István (szerk.): i.m. 175.

kezdődtek, de hamarosan ezek is zátonyra futottak, és újabb határ menti összetűzésekkel folytatódtak. A legsúlyosabb harcok 1970 nyarán robbantak ki, és a hadműveleti terület immár Közép-Ázsia egy egész régiója volt. A szovjet harcoló alakulatok erőfölényben voltak, a szovjet kormány pedig atomcsapással fenyegetőzött.⁴⁷⁴

Kína elszigetelve, fenyegetve és körülzárva érezte magát, és ezért közeledni próbált a nyugati hatalmakhoz. Franciaország már 1964-ben *hallgatólagosan elismerte* a Kínai Népköztársaságot,⁴⁷⁵ az Amerikai Egyesült Államok viszont hajthatatlan ellenfélként csak Tajvant ismerte el. Amikor az Amerikai Egyesült Államok kivonult Vietnamból, Richard Nixon elnök és Henry Kissinger nemzetbiztonsági főtanácsadó, majd külügyminiszter egy realista politikát dolgozott ki, melynek következtében jelentősen megváltozott az amerikaiak távol-keleti politikája. 1971. július 15-én Kissinger Pekingbe repült, hogy előkészítse Nixon elnök kínai látogatását. Októberben az Amerikai Egyesült Államok elismerte a Kínai Népköztársaságot, amely így az ENSZ Biztonsági Tanácsában átvette Tajvan helyét. Nixon 1972 februárjában utazott Pekingbe, ahol nagyon szívélyes légkörben zajló megbeszéléseket folytatott a kínai vezetőkkel.⁴⁷⁶ Szeptemberben a japán miniszterelnök is látogatást tett Kínában, s ezzel véget ért a kommunista ország elszigeteltsége. A kínai fordulat látványos volt: a Szovjetunióval való szembeszállás érdekében a kínai kormány a tőkés-nagyhatalmakhoz közeledett, melyeknek hosszú éveken keresztül a legengesztelhetetlenebb ellensége volt. 1979. április 3-án Kína felmondta a Szovjetunióval 1950-ben kötött szövetségi szerződést. Júliusban egy újabb határincidens tört ki a két ország között, és szeptemberben az 1970 óta számos alkalommal megszakadt és időközben újratekintett tárgyalások ismételt megfeneklettek. Ennek ellenére hamarosan több jele volt tapasztalható a két ország közötti kapcsolatok normalizálásának.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 80-81.

⁴⁷⁵ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 76.

⁴⁷⁶ Németh István (szerk.): i.m. 178-179.

⁴⁷⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 81.

1975-től kezdve azonban a két ország szembenállásának újabb fejezete is elkezdődött, melyre okot Vietnam Indokínában hegemonisztikusnak tekintett politikája szolgáltatott. Mint azt korábban is tudjuk, a kínaiak nyíltan támogatták a Kambodzsában hatalomra jutott „vörös khemereket”. A vietnamiak ellenérzése, majd fegyveres beavatkozása a kambodzsai ügyekbe feszültté tették a vietnami-kínai kapcsolatokat. A vietnamiak egyébként is bizalmatlanok voltak Kínával szemben, amely egykor hosszú időn keresztül gyámkodott országuk felett. Amikor a vietnami hadsereg egységei előzőnlőtték Kambodzsát, a kínaiak válaszként katonai akcióba kezdtek a tonkini határszakaszon, hogy, Teng Hsziao-ping szavait idézve, „megleckéztessék a vietnamiakat”. A zűrzavar totálisnak tűnt és a szocialista tábor két fontos, a kambodzsai ügyekben egyaránt érintett ázsiai hatalma közvetlenül került egymással szemben. Am ugyanakkor mindkét ország vezetése tisztában volt azzal, hogy kapcsolatuk normalizálására kell törekedniük, annál is inkább, mert a szovjetek 1979. decemberi afganisztáni bevonulása is nyugtalanította a kínai vezetést.⁴⁷⁸

De ugyanakkor a közeledés jelei kezdtek mutatkozni a szovjet-kínai kapcsolatokban. A kínai nagykövet 1980 januárjában visszatért moszkvai állomáshelyére, márciusban pedig újra kezdődtek az államközi tárgyalások. Ezek ugyan a kölcsönös bizalmatlanság miatt ismét gyorsan megfeneklettek, de az érintkezést már nem szakították meg. Brezsnyev 1982-ben bekövetkezett halála hozzájárult a diplomáciai folyamat felgyorsulásához és a megkötött új egyezmények hatására jelentősen megnőtt a két ország közötti kereskedelmi forgalom volumene is. Az 1984 novemberében aláírt egyezmények hangsúlyozták a két ország elkötelezettségét kapcsolataik fejlesztésére, és decemberben egy szovjet miniszter látogatott Pekingbe tizenöt év óta először. Gorbacsov 1985 tavaszán bekövetkezett hatalomra jutását nagy reményekkel kísérte a kínai vezetés. De a kínaiak három feltételt szabtak kapcsolataik globális rendezéséhez: a szovjet csapatok Afganisztánból való kivonulását, a vietnamiak Kambodzsá elleni agressziójának megszüntetését és a szovjet katonai nyomás csökkentését a kínai-szovjet határon (a Szovjetunió a hidegháború kellős közepén is 15.000 tankot

⁴⁷⁸ Uo. 81.

értekezletén a divergenciák újfent nyilvánvalóvá váltak, és hamarosan kirobbantak újabb súlyos incidensek a két állam között.⁴⁶⁹

Valójában 1965-től kezdve antirevizionizmus és a szovjetellenesség keveredtek egymással, annál is inkább, mert Kínában elindult a *kulturális forradalom*, amely még a szovjet típusú szocializmus alapját, a kommunista pártot is támadta. Mao életének utolsó évtizede a személyes kultuszának a maximalizálását hozta magával: Maot istenítették, minden lényeges döntésnél hivatkozni kellett rá. Mao úgy látta, hogy *a forradalom eltávolodik alapvető céljaitól és az anyagi javak hajszolása váltja fel az önfeláldozást és az egyenlőséget*. Úgy látta, hogy egyre inkább elkülönül a néptől egy (valójában általa hatalomra juttatott) bürokratikus elit, amely a Szovjetunióéhoz hasonló „revizionista elfajulás” veszélyét idézte fel, amely a végső soron a kapitalizmus visszaállításához vezet. Mao szerint *az osztályharcot a szocializmus körülményei között is folytatni kell* és ennek a leghatékonyabb formáját a manipulált tömegmozgalomban látta. Mao 1965 novemberében elhagyta Pekinget és megkezdte a támadásait a pekingi pártbizottság ellen. A pártelit ellen a diákságra támaszkodott. Ezek 1966 nyarán kezdték megszervezni a Vörös Gárdákat. Hozzájuk csatlakoztak az átpolitizált hadsereg tisztjei, radikális sanghaji értelmiségiek és mindezek élén Csiling Csing, Mao feleségének a vezetésével létrejött a Központi Kulturális Forradalmi Csoport. Ez a csoport 1966 augusztusában meghirdették a harcot, hogy eltávolítsák „azokat a hatalmon levőket, akik a kapitalista úton járnak”. A Vörös Gárdákba szervezett tapasztalatlan, naiv ifjúságot Mao ilyen jelszavakkal manipulálta: *Tüzet a főhadiszállásokra! Tanulni a forradalmat forradalomesinálás útján!* A „négy régi” (régi eszmék, kultúra, szokások, magatartások) elleni támadásra biztatta őket. Mindez brutális terrorba és rombolásba torkolt. Rengeteg könyvet, képet, kultúrértéket pusztítottak el e jelszavak alatt. Mindez ugyanakkor e tárgyakhoz kapcsolódó személyek megalázásához, meghurcolásához és sokszor a meggyilkolásához vezetett. Eltávolítottak olyan vezető személyiségeket, mint Liu Sao-csi államfő, vagy Teng Hsziao-ping pártfőtitkár.⁴⁷⁰

⁴⁶⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 80.

⁴⁷⁰ Németh István (szerk.): i.m. 176.

Mindez kihatott a szovjet-kínai kapcsolatokra is. 1967 januárjában a „Vörös Gárdisták” három hétig ostrom alatt tartották a pekingi szovjet nagykövetséget. A kínai külügyminiszter kijelentette: „*a diplomaták mentelmi joga a burzsoá intézmények folyománya*”. A nyár folyamán a támadások újra kezdődtek a szovjetek ellen: augusztus 17-én „Vörös Gárdisták” hatoltak be a szovjet nagykövetségi épület területére, majd az épületet kifosztották. A szovjet diplomaták távoztak a kínai fővárosból. Moszkva egy igen erőteljes sajtókampányt indított a Kínai Népköztársaság ellen, kiemelve a *maoista klikk anarchista és szélsőbalos elhajlásait*. De mindez csak az előjátéka volt a határokon lezajló véres összetűzéseknek.⁴⁷¹

A kínai fenyegetéssel szemben a szovjet vezetés a bekerítési politikát alkalmazta. Támogatta Vietnámot, és katonai bázisokat épített ki az országegyesítés után. Támogatta továbbá Indiát, és gazdasági és katonai segítséget is nyújtott neki. Válaszként Kína Pakisztánt, Nepált és Ceylont támogatta. Mindennek ellenére a kínaiak úgy érezték, hogy be vannak kerítve. Ez az ellenséges légkör adhat magyarázatot az Usszuri határfolyón megindult katonai összecsapásokra. Egyébként 1960 és 1968 között már 5.000 kisebb-nagyobb incidens zajlott le a kínai-szovjet határszakaszon. A szovjet vezetés 20 (legmodernebb fegyverekkel felszerelt) hadosztályt vezényelt a térségbe és megkezdte kínai célpontokra irányuló rakéták telepítését is. A kínai vezetés viszont 50, de nem a legjobban felszerelt hadosztályt vont össze a térségben. Még ma is nehéz megmondani, pontosan kit terhel a felelősség az összecsapásokért, melyek a Csen Bao sziget⁴⁷² körül zajlottak. Úgy tűnik, a kínai határőrség egységei kissé fejvesztetten kezdték a támadást, a szovjet egységek pedig meg akarták őket leckéztetni a modern hadviselésből és óriási tüzerővel válaszoltak, majd miután visszaszorították a kínaiakat (a tét a Damanszkij sziget megszerzése volt),⁴⁷³ tárgyalásokat javasoltak, melyek 1969. október 20-án el is

⁴⁷¹ Csizmadia Sándor: i.m. 80.

⁴⁷² Egyike az Usszuri folyón található hétszáz szigetnek, amelyen nem kevesebb, mint 17 kínai-orosz incidens zajlott 1967 októbere és 1969 márciusa között. Egyébként csak 1967 októbere és 1969 márciusa között között 4.189 kisebb-nagyobb incidens volt a kínai-orosz határ mentén. Croitor, Mihai: i.m. 112.

⁴⁷³ Németh István (szerk.): i.m. 178.

kezdődtek, de hamarosan ezek is zátonyra futottak, és újabb határ menti összetűzésekkel folytatódtak. A legsúlyosabb harcok 1970 nyarán robbantak ki, és a hadművelleti terület immár Közép-Ázsia egy egész régiója volt. A szovjet harcoló alakulatok erőfölényben voltak, a szovjet kormány pedig atomcsapással fenyegetőzött.⁴⁷⁴

Kína elszigetelve, fenyegetve és körülzárva érezte magát, és ezért közeledni próbált a nyugati hatalmakhoz. Franciaország már 1964-ben *hallgatólagosan elismerte* a Kínai Népköztársaságot,⁴⁷⁵ az Amerikai Egyesült Államok viszont hajthatatlan ellenfélként csak Tajvant ismerte el. Ám amikor az Amerikai Egyesült Államok kivonult Vietnamból, Richard Nixon elnök és Henry Kissinger nemzetbiztonsági főtanácsadó, majd külügyminiszter egy realista politikát dolgozott ki, melynek következtében jelentősen megváltozott az amerikaiak távol-keleti politikája. 1971. július 15-én Kissinger Pekingbe repült, hogy előkészítse Nixon elnök kínai látogatását. Októberben az Amerikai Egyesült Államok elismerte a Kínai Népköztársaságot, amely így az ENSZ Biztonsági Tanácsában átvette Tajvan helyét. Nixon 1972 februárjában utazott Pekingbe, ahol nagyon szívélyes légkörben zajló megbeszéléseket folytatott a kínai vezetőkkel.⁴⁷⁶ Szeptemberben a japán miniszterelnök is látogatást tett Kínában, s ezzel véget ért a kommunista ország elszigeteltsége. A kínai fordulat látványos volt: a Szovjetunióval való szembeszállás érdekében a kínai kormány a tőkés nagyhatalmakhoz közeledett, melyeknek hosszú éveken keresztül a legengesztelhetetlenebb ellensége volt. 1979. április 3-án Kína felmondta a Szovjetunióval 1950-ben kötött szövetségi szerződést. Júliusban egy újabb határincidens tört ki a két ország között, és szeptemberben az 1970 óta számos alkalommal megszakadt és időközben újrakezdett tárgyalások ismételten megfeneklettek. Ennek ellenére hamarosan több jele volt tapasztalható a két ország közötti kapcsolatok normalizálásának.⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 80-81.

⁴⁷⁵ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009; 76.

⁴⁷⁶ Németh István (szerk.): i.m. 178-179.

⁴⁷⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 81.

1975-től kezdve azonban a két ország szembenállásának újabb fejezete is elkezdődött, melyre okot Vietnam Indokínában hegemonisztikusnak tekintett politikája szolgáltatott. Mint azt korábban is tudjuk, a kínaiak nyíltan támogatták a Kambodzsában hatalomra jutott „vörös khemereket”. A vietnamiak ellenérzése, majd fegyveres beavatkozása a kambodzsai ügyekbe feszültté tették a vietnami-kínai kapcsolatokat. A vietnamiak egyébként is bizalmatlanok voltak Kínával szemben, amely egykor hosszú időn keresztül gyámkodott országuk felett. Amikor a vietnami hadsereg egységei előzőnlötték Kambodzsát, a kínaiak válaszként katonai akcióba kezdtek a tonkini határszakaszon, hogy, Teng Hsziao-ping szavait idézve, „megleckéztessék a vietnamiakat”. A zűrzavar totálisnak tűnt és a szocialista tábor két fontos, a kambodzsai ügyekben egyaránt érintett ázsiai hatalma közvetlenül került egymással szemben. Ám ugyanakkor mindkét ország vezetése tisztában volt azzal, hogy kapcsolatuk normalizálására kell törekedniük, annál is inkább, mert a szovjetek 1979. decemberi afganisztáni bevonulása is nyugtalanította a kínai vezetést.⁴⁷⁸

De ugyanakkor a közeledés jelei kezdtek mutatkozni a szovjet-kínai kapcsolatokban. A kínai nagykövet 1980 januárjában visszatért moszkvai állomáshelyére, márciusban pedig újra kezdődtek az államközi tárgyalások. Ezek ugyan a kölcsönös bizalmatlanság miatt ismét gyorsan megfeneklettek, de az érintkezést már nem szakították meg. Brezsnyev 1982-ben bekövetkezett halála hozzájárult a diplomáciai folyamat felgyorsulásához és a megkötött új egyezmények hatására jelentősen megnőtt a két ország közötti kereskedelmi forgalom volumene is. Az 1984 novemberében aláírt egyezmények hangsúlyozták a két ország elkötelezettségét kapcsolataik fejlesztésére, és decemberben egy szovjet miniszter látogatott Pekingbe tizenöt év óta először. Gorbacsov 1985 tavaszán bekövetkezett hatalomra jutását nagy reményekkel kísérte a kínai vezetés. De a kínaiak három feltételt szabtak kapcsolataik globális rendezéséhez: a szovjet csapatok Afganisztánból való kivonulását, a vietnamiak Kambodzsra elleni agressziójának megszüntetését és a szovjet katonai nyomás csökkentését a kínai-szovjet határon (a Szovjetunió a hidegháború kellős közepén is 15.000 tankot

⁴⁷⁸ Uo. 81.

állomásoztatott a kínai határ mentén, ami jól mutatta a két kommunista nagyhatalom közötti viszony feszültségét). Gorbacsov 1986 júliusában egy Vlagyivosztokban elmondott beszédében utalt rá, hogy lehetőséget lát a távol-keleti határszakasz tárgyalásos rendezésére. Majd az 1987 decemberében aláírt Washingtoni Szerződés alapján a szovjetek bejelentették, hogy kivonják SS 20-as rakétaikat Ázsiából. S végül a szovjet csapatok 1988-89-ben zajló afganisztáni kivonulása meg látszott teremteni a kapcsolatok széles körű rendezésének a feltételeit. A két ország 1988 októberében aláírt egy, a határkérdést részlegesen szabályozó egyezményt, majd decemberben a Szovjetunió bejelentette, hogy 260.000 fővel csökkenti az Ázsiában állomásozó haderőinek a létszámát. Szinte ezzel egyidejűleg hozta nyilvánosságra a vietnami kormány azt a szándékát, hogy kivonja csapatait Kambodzából. Eduard Sevarnadze 1989 februárjában tett pekingi látogatásán előkészítette Mihail Gorbacsov hivatalos kínai látogatását, melyre májusban került sor és ahol megállapodás született a határviták megoldásának első szakaszára vonatkozóan: az Usszuri és az Amur folyó legfőbb hajózható szakaszait államhatárként határozták meg. Másfelől mindkét állam kijelentette, hogy elítélnék mindenfajta hegemonisztikus törekvést az ázsiai-csendes óceáni térségben. Ezen kívül a Szovjetunió kötelezettséget vállalt arra, hogy támaszpontjait nem használja Kína ellen.⁴⁷⁹ A szovjetek tehát egy sor engedményt tettek, és ezzel nagymértékben hozzájárultak a szovjet-kínai kapcsolatok jelentős fokú javításához. Mindezek ellenére a szovjet-kínai kapcsolatok nem érték el az 1950-es évek szintjén tapasztalt baráti kapcsolatok szintjét.

⁴⁷⁹ Uo. 81-82.

A békés egymás mellett élés elmélete és gyakorlata

A békés egymás mellett élés ideológiáját a nemzetközi kapcsolatok középpontjába állító felfogást először Lenin fogalmazta meg az oroszországi polgárháború befejezésének másnapján. A szovjet forradalmár hangsúlyozta, hogy az államok vagy a különböző politikai és társadalmi rendszerek közötti kapcsolatok nem szükségszerűen háborús kapcsolatok. Ennek következtében a szocialista és a kapitalista világ létezhet egymás mellett békésen, anélkül, hogy identitásukat fel kellene adniuk. Ezt az eszmét, amely maga után vonta a közvetlen konfrontációkról való lemondást és kizárta a világháború kísértetét, egyszerre vették elő a szovjetek Sztálin halála után és az afrikai-ázsiai országok a bandungi értekezleten. Ám főleg a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. Kongresszusa után vált a békés egymás mellett élés elve a szovjet diplomácia alapvető axiómájává. Ez mégsem jelentette azonban a harc minden formájának eltűnését. A békés egymás mellett élés nem azonos az enyhüléssel, még akkor sem, ha az enyhülés annak egyik következményeként jelent meg. Valójában a két világrendszer közvetlen konfrontációjának a lehetőségét zárta ki, de a két pólus közötti harc minden területen folytatódott: megsokasodtak a másodlagos és helyi konfliktusok, folyt az ideológiai harc, melyet mindkét táborban az ellenfelet destabilizálni célzó propagandaháború kísért, de folyt a gazdasági, technológiai verseny is, sőt megemlíthetjük a sport területén folyó versenyt is a nagy nemzetközi versenyek során, mint például az olimpiai játékok vagy a világbajnokságok.⁴⁸⁰

Ugyanakkor ki kell emelni, hogy a békés egymás mellett élésre épülő nemzetközi kapcsolatok kiépítése nem egy előzetesen megfogalmazott elmélet alkalmazásának következménye volt, hanem ezt a két szuperhatalom pragmatizmusa eredményezte és jó részt a

⁴⁸⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 95.

katonai technika adott szintjének is köszönhető volt. A békés egymás mellett élés gyakorlata abból következett, hogy a két tömb nukleáris fegyverekkel és ballisztikus rakétákkal rendelkezett, és így valamennyi ország a másik tömb potenciális csapásának volt kitéve. Ebből adódóan minden a másik elrettentésére épült, és így a békés egymás mellett élés nem zárta ki a fegyverkezési versenyt, amivel együtt jártak a verseny korlátozására irányuló törekvések is (de erről egy későbbi fejezetben részletesen beszélünk). Am az elrettentéssel együtt járt a két szuperhatalom ama szándéka is, hogy megerősítse a saját táborát, és mindennek következménye egy időre a két tömb megszilárdulása volt.⁴⁸¹

Az 1953-as év fordulatnak tűnik, mivel Sztálin halála után a Szovjetunió Kommunista Pártja kollektív vezetését egyrészt súlyos személyi harcok jellemezték, másrészt a vezetés külpolitikai téren rugalmasabb politikát fogadott el. Egyébként a szovjet vezetés, az ország katonai potenciáljának tudatában kezdett bizakodni az erőegyensúlyban: 1953. augusztus 12-én a szovjetek felrobbantották az első termonukleáris („hidrogén”) bombájukat, csak egy évvel az amerikaiak után (1952. november 1.) Sztálin 1953. márciusban bekövetkezett halála, a koreai háború lezárása (1953. július) és az első indokínai háborúnak véget vető genfi egyezmények (1954. július) után komoly remények ébredtek a világon a hidegháborús viszonyok enyhülése tekintetében. Úgy látszott, mintha végre lehetőség nyílik a „békés egymás mellett élés” megvalósítására. Ezt még Sztálin halála előtt, 1952-ben előrejelezte Georgij Makszimilianovics Malenkov egy beszédében. Sztálin halála után Malenkov miniszterelnök lett és úgy tűnt, hogy a dolgok a legjobb irányba haladnak. De a Sztálin halála utáni hatalmi harcok még nem értek véget. Még ha a legveszélyesebb ellenfelet, Lavrentij Pavlovics Beriját, az NKVD⁴⁸² fejét el is távolították, a hatalmi harc folytatódott Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyminiszter, Nyikita Szergejevics Hruscsov pártfőtitkár és Georgij Makszimilianovics Malenkov miniszterelnök között.

A sztálini politika folytatásához mereven ragaszkodó „keményvonalasok” Vjacseszlav Molotov körül tömörültek és

⁴⁸¹ Uo.

⁴⁸² Belügyi Népbiztosság, a KGB elődje.

élvezték a szovjet hadvezetés jelentős részének támogatását.⁴⁸³ A sztálini módszerekkel szakítani és a grúz diktátor bűneivel leszámolni akaró mérsékeltebb erők pedig a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának első titkára, Nyikita Hruscsov mögött sorakoztak fel. Hruscsov 1953. szeptember 14-én lett a Szovjetunió Kommunista Pártjának a főtitkára,⁴⁸⁴ és ügyesen vezette elő a maga politikai törekvéseit. A hatalmi harcban felülkerekedő Hruscsov 1955-ben normalizálta a kapcsolatokat Jugoszláviával és elkezdte kivezetni a Szovjetuniót a nemzetközi elszigeteltségből. 1956-ban pedig egy addig elképzelhetetlen gesztust követett el: megkezdte a „desztalinizáció” politikáját. Mindezt a Szovjetunió Kommunista Pártjának a XX. Kongresszusán jelentette be a jelenlévők nagy döbbenetére 1956. február 25-én. Hruscsov híres titkos beszédében lerombolta a Sztálint övező mítoszt, azt állítva, hogy ez letért a marxizmus-leninizmus helyes útjáról és a diktatúra és a személyi kultusza által rengeteg rosszat okozott a népnek, kiemelve a deportálásokat és a nagy tisztogatásokat a hadseregben és a kommunista párton belül. Ugyanakkor meghirdette a „desztalinizációt”. A „desztalinizáció” (Sztálin *keményvonalasainak* az eltávolítása, a politikai és kulturális élet liberalizálása, rugalmasabb közigazgatás kialakítása, az életszínvonalat emelő gazdaságpolitika, a fogyasztási javak és a mezőgazdaság fejlesztése stb.) Szovjetunióban megkezdett folyamata jelentősen hozzájárult a magyarországi válság kirobbanásához.⁴⁸⁵ Mindebből úgy látszott, hogy lehetőség nyílik a „békés egymás mellett élés” megvalósítására.

Amikor Hruscsov a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. Kongresszusán meghatározta az új külpolitikai doktrína elméleti keretét, valójában azt a nagyon pragmatikus irányvonalat teoretizálta, melyet a Szovjetunió 1953 óta követett. A szovjet politika középpontjában a békés egymás mellett élés ideológiája került, mely szerint a két tömb közötti háború elkerülhető, mivel a szocialista tábor már elég erős ahhoz, hogy elrettentsen mindenfajta agressziót.

⁴⁸³ Molotov még ekkor is ellenezte a Jugoszláviával való kapcsolatok javítását!

⁴⁸⁴ Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: *Orosz történelem, II, A Szovjetunió története*, Osiris, Budapest, 2003, 420.

⁴⁸⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 50.

Sőt a szocialista nagyhatalom gazdasági fejlődése lehetővé teszi, hogy bizonyítsa a szocialista politikai berendezkedés magasabbrendűségét⁴⁸⁶ és azt is, hogy támogassa a függetlenségükért harcoló népeket. Ez a szovjet vezetés egyfajta válasza volt a bandungi értekezletre és hármasképe célja volt: a nemzetek közti békés egymás mellett élés, harc a gyarmatosítás ellen és minden nép gazdasági fejlődése. A nyugati tömb agresszivitását lefegyverző *békés egymás mellett élésnek* a célja az volt egyebek között, hogy felszínre hozza az Amerikai Egyesült Államok és a szövetségesei közötti ellentmondásokat és ellentéteket. Az új szovjet stratégia azonnali következményeként 1956. áprilisában feloszlatták a Kominformot. A Szovjetunió ezzel jó szándékainak a jelét akarta bizonyítani az egész világ előtt és békés hatalomnak mutatta be magát.⁴⁸⁷

Az amerikai republikánus adminisztráció, élén Eisenhower elnökkel és John Foster Dulles külügyminiszterrel, erőteljes antikommunizmusa miatt, tartózkodónak mutatkozott a szovjet változások kapcsán, és a trumani „feltartóztatási doktrínát” a „visszaszorítás” (*roll back*) doktrínával igyekezett felváltani. Mindazonáltal az amerikai kormánynak számolnia kellett a katonai kiadásoknak a koreai háborút kísérő felduzzadásával. Egy szóval, fokozatosan csökkentenie kellett a katonai terheket, és a védelmi költségvetés az 1953-as 51 milliárd dollárról 1959-ben 45 milliárd dollárra csökkent. Ez úgy volt lehetséges, hogy átalakították a stratégiai koncepciójukat: John Foster Dulles külügyminiszter 1954.

⁴⁸⁶ A Szovjetunió például e korszakban megelőzte az Amerikai Egyesült Államokat a rakéatechnológia és az űrkutatás terén és ez óriási önbizalmat adott a szovjet politikai elitnek és különösen Hruscsovnak. Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a paraszt származású Hruscsov nem nagyon értett a rakéatechnológiához, de annál többet dicsekedett vele! A Szovjetunió interkontinentális rakétái ekkor még nem voltak annyira pontosak, hogy az atombombákat megfelelően célba juttatassák, de Hruscsovot ez nem zavarta. Ugyanakkor nagyon kevés ilyen rakétával rendelkeztek, tehát ezek valójában nem befolyásolták volna egy esetleges háború menetét, de Hruscsov „pókerezett”. A fia (aki rakétaszakértő volt) vallomása szerint olyan rakétákkal fenyegetőzött, amik nem is léteztek. Gaddis, John Lewis: *Războiul Rece*, RAO International Publishing Company, București, 2006, 93-95.

⁴⁸⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 95-96.

január 12-én bejelentette a *tömeges megtorlás* doktrínáját. Ekkor egy új korszak nyílik az atomfegyverek proliferációja és stratégiai alkalmazása terén: mind a Szovjetunió, mind az Amerikai Egyesült Államok óriási nukleáris készleteket halmozott fel. A minél több nukleáris fegyverre alapozott biztonságfelfogásnak megfelelően az Amerikai Egyesült Államok és a NATO 1957-es stratégiai koncepciója a *tömeges megtorlás* doktrínáját tette hivatalos nukleáris politikává. A doktrína lényege az volt, hogy bármely NATO tagállam elleni agresszió esetén az ellenfélnek számolnia kell a nukleáris válaszcsepapás lehetőségével. A NATO tehát elsősorban azáltal kívánta garantálni saját biztonságát, hogy aránytalanul nagy megtorló erőt helyezett kilátásba, ezzel elrettentve a Szovjetuniót mindenfajta támadástól.⁴⁸⁸ Ennek köszönhetően egy eddig nem látott fegyverkezési verseny alakul ki a nukleáris fegyverek terén és 1966-ban az Amerikai Egyesült Államok elérte nukleáris arzenálja maximumát 32.040 töltettel, míg a Szovjetunió ugyanebben az évben „csak” 7.089 töltettel „büszkélkedhetett”, de a szovjet arzenál rohamosan növekedett.⁴⁸⁹

A nukleáris fegyverekre támaszkodó stratégiai koncepció viszont lehetővé tette a hagyományos erők létszámának csökkentését. Látható tehát, hogy az amerikai stratégia is az elrettentés elvére épült. A republikánus kormány külpolitikáját ugyancsak nagyfokú pragmatizmus jellemezte, és hogy szembeszálljon a feltételezett fenyegetéssel, regionális tömbökbe szervezte az antikommunista országokat (amint egy korábbi fejezetben bemutattam). 1947-ben létrehozták a CIA-t,⁴⁹⁰ hogy az Amerikai Egyesült Államok hatékonyan lépjen fel a kritikus zónákban. Egyébként az Amerikai Egyesült Államok először hozott létre békeidőben egy központosított, nagy létszámú és igen aktív hírszerző szervezetet. A CIA szervezett 1953-ban államcsínyt

⁴⁸⁸ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): *Egy békésebb világ eszközei. Fegyverellenőrzés, leszerelés és non-prolifерáció*. Budapest, Osiris Kiadó, 2013, 68-69.

⁴⁸⁹ Center for Strategic and International Studies: *Global nuclear stockpiles, 1945-2006* http://csis.org/files/media/csis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

⁴⁹⁰ *Central Intelligence Agency - Központi Hírszerző Ügynökség*

Iránban, mely megdöntötte Dr. Mohamed Moszadik kormányát, amely 1951-ben államosította az olajipart, de ellenezte a közélet demokratizálását, élvezte az iráni kommunista párt, a Tüdeh támogatását és 1953. augusztusban száműzte Mohamed Reza Pahlavi saht. A sah azonban már a CIA által szított és Fazolla Zahedi tábornok által végrehajtott államcsíny következtében augusztus 19-én visszakерült a hatalomba. Ettől kezdve Irán az amerikai stratégia fő eleme lett a térségben. A CIA hasonló akciót hajtott végre Guatemalában, Jacobo Árbenz Guzmán elnök ellen, aki államosította a United Fruit Company amerikai társaság ültetvényeit. Az 1954 júliusában kitört „spontán népi felkelés” elűzte a hatalomból a közép-amerikai ország törvényesen megválasztott elnökét. Az amerikai diplomácia tehát, anélkül, hogy közvetlenül konfrontálódott volna a Szovjetunióval, a világ nagy részén *tiszteletben tartotta az amerikai érdekeket*. Megjegyzendő, hogy Moszkvában nagyon jól értették ezt a fajta realista, az állami érdekek védelmére épülő politikát.⁴⁹¹

A két szuperhatalom között 1955-ben megkezdődött a párbeszéd, jóllehet a Német Szövetségi Köztársaságnak a NATO-ba való felvétele maga után vonta a Varsói Szerződés létrehozását (ami mellékesen *de facto* már hosszabb ideje létezett). Európában a szovjet vezetés jó akarata jelét többször is kinyilvánította. Így például 1955. május 15-én a négy győztes hatalom képviselői Bécsben aláírták az Ausztria szuverenitását helyreállító szerződést (korábban a szovjetek többször is elleneztek egy ilyen szerződés megkötését, de 1955-ben a pozíciójuk megváltozott), és a megszálló erőket kivonták az országból. Cserében az ország alkotmányában szereplő semlegesség elve garantálta, hogy Ausztria kívül marad a tömbpolitikán.⁴⁹²

A nemzetközi feszültség Európán kívül is oldódott: a Szovjetunió 1953-ban felhagyott a Törökországgal szembeni területi követelésekkel és felvette a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel. Távol-Keleten a szovjet vezetés mérséklő és békítő szerepet játszott az indokínai konfliktus megoldásában, különösen az 1954-ben Genfben tartott békekonferencián. A szovjet vezetés még ebben az évben helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat Japánnal, amelyet

⁴⁹¹ Csizmadia Sándor: i.m. 96.

⁴⁹² Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 98.

nem sokkal utána a szovjetek egyetértésével felvettek az ENSZ-be. Az ilyen gesztusok mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államoknak szóltak, de természetesen a harmadik világ semleges és el nem kötelezett országainak is.⁴⁹³

Hruscsov, Mikojan és Bulganyin 1955. május 26 – június 3 között Belgrádban tett hivatalos látogatást, ahol elismerte egyrészt a szovjetek felelősségét a múlt válságában (pontosabban az időközben meghalt és bűnbaknak kikiáltott Berija nyakába varrta a felelőséget), és másrészt *a szocializmushoz vezető nemzeti út legitimitását*. A szovjet vezető igyekezett megnyerni Titót, aki ekkor már meghatározó szerepet kezdett betölteni az el nem kötelezett országok mozgalmában.⁴⁹⁴ A nemzetközi légkör tehát lassan kezdett átalakulni és egy realisabb enyhülési folyamat felé mutatott, de valójában a világ a következő években a feszültségeknek egy olyan szintjét fogja átélni, mint amilyent még nem tapasztalt a hidegháború alatt: 1956 – magyar forradalom és szuezi válság, 1962 – kubai rakétaválság, stb.

1956 a válságok éve volt, amit egyrészt a Szovjetunió magyarországi katonai beavatkozása, másrészt az angol-francia szuezi expedíció mutatott. A szovjet beavatkozás brutalitása megbotránkoztatta a nyugati világot és azt a kollektív meggyőződést alakította ki, hogy a Szovjetunió erőpolitikát folytat saját befolyási övezetében. Az antikommunista reflexek ismét felerősödtek és újra a bizalmatlanság légköre vált uralkodóvá, amit csak erősített Bulganyin marsall fenyegetőzése, hogy Párizsra és Londonra atombombát hordozó rakétákat lő ki a szovjet hadsereg.⁴⁹⁵ Másfelől a szuezi kaland szégyenletes kudarccal végződött Franciaország és Nagy-Britannia számára, mert akciójukat nem támogatta az Amerikai Egyesült Államok. Ugyanaz az Amerikai Egyesült Államok a verbális tiltakozások ellenére teljesen passzív maradt a magyar ügyben, és ezáltal elismerte a Szovjetunió cselekvési jogát a saját befolyási övezetében. Saját európai szövetségeseinek viszont azt hozta a tudomására, hogy jóváhagyása nélkül semmilyen nagyszabású diplomáciai vagy katonai akció nem történhet. Végül a

⁴⁹³ Csizmadia Sándor: i.m. 96-97.

⁴⁹⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 88.

⁴⁹⁵ Amint már említettem, olyan rakétákkal fenyegetőzött, amik nem is léteztek. Gaddis, John Lewis: i.m. 95.

két szuperhatalom világossá tette, hogy el kívánja kerülni a világháborút (nukleáris háborút), és nem akarja ezt kockáztatni számukra nem létfontosságú célkitűzések miatt.⁴⁹⁶

1957. október 4-én a Szovjetunió a világon először föld körüli pályára állított egy ballisztikus hordozó rakéta segítségével egy 83 kg-os műholdat (*Szputnyik-1*).⁴⁹⁷ November 3-án fellőtték a második, az elsőnél hatszor súlyosabb műholdat (*Szputnyik-2*, 508 kg), melyben egy kutya, a *Lajka* tartózkodott. Túl a technikai hőstetten,⁴⁹⁸ amely a legfőbb országok meglepetésére a Szovjetuniót messze az Amerikai Egyesült Államok elé helyezte a világűr meghódítását illetően, nyilvánvalóvá vált, hogy a Szovjetunió rendelkezik olyan interkontinentális rakétákkal, amelyekkel elérheti az Amerikai Egyesült Államok területét. Az amerikaiak először szembesültek a ténnyel, hogy saját területüket az ellenfél atomcsapása érheti.⁴⁹⁹ Az amerikai közvélemény azonnali visszavágást várt el a kormányától. Az amerikaiak hozzáláttak hátrányuk ledolgozásához, de a következő évig kellett várni, hogy a szovjetekével egyenértékű hordozórakétát állítsanak elő: 1958. februárban állították föld körüli pályára az első, ugyancsak kisméretű amerikai műholdat (*Explorer-1*, 13,97 kg). E sikerek után Eisenhower elnök megalapította a NASA-t⁵⁰⁰ az erőfeszítések koordinálására és meghirdette az *Űrversenyt*.

⁴⁹⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 97.

⁴⁹⁷ Gaddis, John Lewis: i.m. 93.

⁴⁹⁸ És azon a tényen, hogy a Lajka a műhold felmelegedése miatt egy pár órán belül elpusztult – de ezt az amerikaiak akkor nem tudták.

⁴⁹⁹ Az igazsághoz tartozik azonban az is, hogy a Szovjetunió interkontinentális rakétái ekkor még nem voltak annyira pontosak, hogy az atombombákat megfelelően célba juttatassák, de Hruscsovot ez nem zavarta, állandóan dicsekedett a rakétákkal és fenyegetőzött az atomcsapással. Ugyanakkor nagyon kevés ilyen rakétával rendelkeztek, tehát ezek valójában nem befolyásolták volna egy esetleges háború menetét, de az amerikaiak ezt még nem tudták. Hruscsov fia szerint, aki rakétaszakértő volt, az apja olyan rakétákkal fenyegetőzött, amik nem is léteztek. Gaddis, John Lewis: i.m. 95.

⁵⁰⁰ Nemzeti Repülési és Űrhajózási Hivatal (National Aeronautics and Space Administration) - 1958. október 1-jén alapítva.

Másfelől a szovjet interkontinentális rakéták által képviselt fenyegetésre az amerikaiak közép-hatótávolságú rakétáknak⁵⁰¹ európai szövetséges országokba történő telepítésével válaszoltak: Törökország, Olaszország és Nagy-Britannia elfogadta a „Thor” és „Jupiter” rakéták telepítését.⁵⁰²

Ezek az események természetesen nyugtalanságot váltottak ki a különböző népekben, annak ellenére, hogy párhuzamosan megindultak a leszerelési tárgyalások is. Moszkva azt követelte, hogy a tárgyalások a nukleáris fegyverek teljes felszámolását célozzák, miközben mindenki tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió a hagyományos fegyverzetek terén fölényben volt az Amerikai Egyesült Államokkal szemben. Mindazonáltal a szovjet kormány 1957. március 20-án elmozdította a helyzetet a holtponton: átvéve az indiai elnök, Nehru ötletét, javasolta a kísérleti atomrobbantások befagyasztását. A nyugati hatalmak augusztusban válaszoltak: azt javasolták, hogy a kísérleti atomrobbantásokat két évre fagyasszák be, ám a szovjetek, akik éppen az első Szputnyik fellövésére készültek és erőpozícióban érezték magukat, elvették a nyugatiak javaslatát, és helyette egy olyan tárgyalási sorozatra tettek javaslatot, melybe az ENSZ valamennyi tagállama bekapcsolódna.⁵⁰³

Úgy tűnt a tárgyalások ismét zsákutcába kerültek, de a vitának új lendületet adott 1957. október 2-án a lengyel külügyminiszter, Adam Rapacki, aki Európa atomfegyvermentessé tételének tervével állt elő. Az ENSZ Közgyűlésének 12. ülészakán, 1957. október 2-án Adam Rapacki lengyel külügyminiszter javaslatot terjesztett elő, melynek értelmében a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság hajlandó területükön megtiltani a nukleáris fegyverek gyártását és tárolását, és Lengyelország csatlakozott e javaslatához. Másnap Csehszlovákia is csatlakozott e javaslatához. További egyeztetéseket követően a Szovjetunió memorandumot juttatott el Párizsba, Bonnba, Londonba és Washingtonba, melyben a szovjet miniszterelnök, Nyikolaj

⁵⁰¹ A közép-hatótávolságú ballisztikus rakéták (*Intermediate Range Ballistic Missile – IRBM*) hatótávolsága 5.500 km és 2.400 km között van. N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 59.

⁵⁰² Csizmadia Sándor: i.m. 97.

⁵⁰³ Uo. 97-98.

Bulgaryin támogatta a javaslatot és kérte a nyugati hatalmakat, hogy járuljanak hozzá a közép-európai atomfegyvermentes övezet létrehozásához.⁵⁰⁴

A nyugati hatalmak meglehetősen tartózkodóak voltak a lengyel tervvel kapcsolatban, egyrészt, mert arra kényszerítette volna őket, hogy elismerjék a Német Demokratikus Köztársaság önálló állami létét, másrészt pedig azért, mert Európában az atomfegyverek felszámolásával a Szovjetunió kiiktatná az egyetlen őt fenyegető veszélyt. Éppen ezért a nyugatiak késleltették a választ a Rapacki tervre. Henry Kissinger szerint George F. Kennan tartozott azon kevesek közé, akik nem tartották helyesnek a nukleáris stratégiára való túlzott támaszkodást és ezért támogatta Adam Rapacki tervezetét, de nem sikerült táborát döntően megnövelni.⁵⁰⁵

A Szovjetunió, jóindulata jeleként, 1958. március 31-én bejelentette, hogy felfüggeszti kísérleti atomrobbantásait és felszólította a többi hatalmat, hogy kövesse példáját. A szovjet manőver ügyes volt, mert a Szovjetunió éppen végére ért egy hosszú kísérleti sorozatnak, az Amerikai Egyesült Államok viszont éppen egy új kísérleti sorozatra készült.⁵⁰⁶ A bejelentés valójában a világ közvéleményét vette célba, amely ezúttal is a Szovjetunió békeakaratának tanúja lehetett. Az amerikai válasz lényege az volt, hogy a kormány megbízta a tudósokat, hogy dolgozzák ki az ilyen kísérletek leállításának ellenőrzési módjait. 1958. október 31-én egy nemzetközi konferencia nyílt meg a témáról, amely azonban nagyon gyorsan megfeneklett. Ugyanez lett a sorsa az 1958. november 10-én megnyíló konferenciának is, amely a váratlan támadások előrejelzésének kérdésével foglalkozott. Röviden szólva, mindegyik tömb demonstrálta a másik tömbnek és a világnak a saját békeakaratát, miközben ténylegesen saját pozícióinak megerősítésére törekedett a másik kárára.⁵⁰⁷

Hruscsov 1958-59-ben nagyszabású diplomáciai offenzívába kezdett, miközben számos utazást és javaslatot tett. Itt meg kell említeni, hogy a technikai fejlődés hozzájárult a diplomáciai

⁵⁰⁴ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 160-161.

⁵⁰⁵ Kissinger, Henry: i.m. 499-500.

⁵⁰⁶ Gaddis, John Lewis: i.m. 95.

⁵⁰⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 98.

kapcsolatok módosulásához. A légi közlekedés tökéletesedése lehetővé tette az állam-és kormányfőknek utazásaik és partnereikkel való közvetlen találkozásaik számának növelését, akkor, amikor a televízió közvetítések jóvoltából az emberek jobban megismerhették azt a világot, amelyben élnek. Tény, hogy Hruscsov felhasználta a fejlődés adta lehetőségeket és egy jovialis, de egyúttal kolerikus politikus képet teremtve meg önmagáról. A média nagy része hozzájárult népszerűségének növeléséhez. De valójában Hruscsov nagy aktivitást fejtett ki különféle területeken. Így például 1958 végén újra felvetette a német kérdést és Berlin státuszának problémáját, és egy november 27-én kelt jegyzékben javaslatot tett Nyugat-Berlin szabad várossá nyilvánítására. Az ultimátumszerű javaslatot mindenekelőtt a 2,5 millió nyugat-berlini utasították el az 1958 decemberében tartott nyugat-berlini választásokon, és a szovjet vezető tervét csak a szocialisták támogatták, akik viszont csak 1,9%-os eredményt értek el.⁵⁰⁸

Másfelől a nyugati hatalmak is tartózkodóan fogadták, mert élénken élt emlékezetükben Danzig (Gdansk) sorsa, melyet 1920-1939 között nyilvánítottak szabad városnak. Számukra tehát fel sem merült Nyugat-Berlin feladása. Miután megfélemlítési kísérlete kudarcot vallott, Hruscsov 1959. január 10-én egy békülékeny hangnemű jegyzéket juttatott el a nyugati országok vezetőihez, melyben a Németországgal kötendő békeszerződésre tett javaslatot. De bejelentette, hogy a szovjetek a két Németországgal akarnak tárgyalásokat folytatni, ami a nyugati országok számára ismétetlen a Német Demokratikus Köztársaság elismerésének a kérdését vetette fel, és végül is elvetették a szovjet javaslatot, miközben értesre adták, hogy minden körülmények között meg akarják őrizni nyugat-berlini zónájuk szabad megközelítését.⁵⁰⁹

Am egy mási terv is, azaz Hruscsov amerikai látogatásának terve is napirenden volt. 1959. május 24-én elhunyt John Foster Dulles, amerikai külügyminiszter, és a temetésre az Amerikai Egyesült Államokba érkezett számos ország külügyminisztere, így Gromiko, szovjet külügyminiszter, aki kihasználta az alkalmat, hogy tárgyaljon a Szovjetunió Kommunista Pártja főtítkárának

⁵⁰⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 134-135.

⁵⁰⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 98.

látogatásáról. Tekintve, hogy a látogatás időpontját szeptemberre tűzték ki, a két fél kapcsolatba lépett a szövetségeseivel. Hruscsov augusztusban Lengyelországba látogatott, majd a Fekete-tenger partján a csehszlovák és a kelet-német vezetőkkel találkozott. Eisenhower viszont villámlátogatást tett Európában, hogy megnyugtassa európai szövetségeseit. Hruscsov végül is szeptember 15-én kezdte meg amerikai hivatalos látogatását. A látogatás előtt két nappal, szeptember 13-án a szovjetek egy űrhajót (Luna-2) juttattak el a Holdra, ahová egy acéldobozban eljuttatták a szovjet állami zászlót és címet.⁵¹⁰ Hruscsov egész látogatása alatt nagyon büszke volt, megajándékozta Eisenhower elnököt a holdra juttatott kapszula egy másolatával, és a televízióban kijelentette az amerikaiaknak: *„Az önök unokái már a kommunizmusban fognak élni!”*. Ugyanakkor nagymértékben hatása alá került az Amerikai Egyesült Államokban elért eredményeknek: Iowa államban csodálatát fejezte ki a kukoricatermesztés területén mutatkozó eredmények miatt, de dicsérte az amerikai szupermarketeket és „snacks” bárokat is.⁵¹¹ A pittsburghi kohók meglátogatása alkalmából azt nyilatkozta: *„Eljöttem megnézni, hogy miként élnek a kapitalizmus rabszolgái. Hát, el kell ismernem, hogy egyáltalán nem élnek rosszul.”* Tárgyalásai Eisenhower elnökkel rendkívül szívélyes légkörben zajlottak. Az amerikai elnök meg tudta a szovjet vezetőt győzni országa béke akarataról, de elkövette azt a hibát, hogy megjegyyezze: *„Nyugat-Berlin státusa nem tökéletes”*. Hruscsov ezt úgy értelmezte, hogy az amerikaiak nyitottak valamilyen kompromisszumra Berlin helyzetét illetően. Szeptember 28-án Moszkvába visszatérve, Hruscsov kijelentette, hogy *„Eisenhower egy nagy elnök”* és felkiáltott: *„Éljen az amerikai-szovjet barátság!”*⁵¹² Amikor 1960. március 23-án Hruscsov Párizsban tett hivatalos látogatást, már az enyhülés légköre volt az uralkodó.

1960. május 16-ára négyhatalmi konferenciát hívtak össze Párizsba Berlin státusának a megtárgyalása végett. Ám egy incidens újra megnövelte a feszültséget: 1960. május 1-jén egy amerikai „U-2”-

⁵¹⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 136.

⁵¹¹ Csizmadia Sándor: i.m. 99.

⁵¹² Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 136-137.

es⁵¹³ kémrepülőgépet lelőttek a Szovjetunió területe fölött, és pilótáját, Francis Gary Powers-t szovjet börtönbe zárták. A Szovjetunió területe feletti átrepülések teljes mértékben ismereteseek voltak, de nemcsak a szovjet hatóságok, hanem a világ közvéleménye által is, és jóval ez incidens előtt több cikk is foglalkozott velük a szaksajtóban. Ám így az erő pozíciójában lévő Hruscsov minden elemmel rendelkezett, hogy a szovjet légtér megsértésével vádolja az Amerikai Egyesült Államokat. Álláspontja annál is inkább szilárd volt, mert szembe kellett néznie a kínaiak fokozódó kritikájával, akik *„revizionizmussal”* vádolták. Elhatározta tehát, hogy az amerikai elnök nyilvános bocsánatkérését követeli. Már május 15-én, egy nappal a Berlin státuszával kapcsolatos konferencia megnyitása előtt Párizsba érkezett és elmondta de Gaulle tábornokkal, hogy milyen feltételek felvetésére készül a konferencia megnyitásakor. Május 16-án a négy nagyhatalom vezetőinek tanácskozáskor erőteljesen támadta Eisenhowert, követelve, hogy nyilvánosan kérjen bocsánatot, hogy büntesse meg vétkeket és ígérje meg, hogy több ilyen kémrepülés nem fog bekövetkezni a Szovjetunió területe fölött. Eisenhower csak arra volt hajlandó, hogy megígérje a kémrepülések felfüggesztését az elnöki mandátuma hátralevő idejére (1961. januárjáig).⁵¹⁴

Miután Hruscsov követeléseit nem teljesítették, bekövetkezett a szakítás, és Hruscsov elhatározta, hogy visszatér Moszkvába, miután törölte az amerikai elnök esedékes moszkvai látogatását is. A feszültség ismét megnőtt, amikor Hruscsov elhatározta, hogy a szovjet delegáció élén részt vesz New Yorkban az ENSZ Közgyűlés szeptemberi-októberi ülészakán. Szeptember 23-án heves vádbeszédet tartott a nyugati országok ellen, majd számtalan szélsőséges javaslatot tett, miközben támadta Dag Hammarskjöld ENSZ főtítkárt Kongóban játszott szerepe miatt. Október 12-én, amikor a Fülöp-szigeti delegátus síkra szállt a népek önrendelkezési joga mellett, beleértve a *Vasfüggöny* mögött élő népeket is, Hruscsov levett cipőjével ütötte a szöszeket, fantasztikus hangulatot gerjesztve ezzel. Amerikai tartózkodása bármilyen látványos is volt, kevés

⁵¹³ Lockheed U-2 "Dragon Lady" amerikai felderítő repülőgép.

⁵¹⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 137.

eredménnyel járt, hiszen valójában csak a gyarmati rendszer felszámolását célzó határozatot fogadta el a Közgyűlés.⁵¹⁵

Hruscsov ugyanakkor kijelentette, hogy nem akar háborút. Október 22-én kifejtette, hogy a szovjetek számításai szerint 10 éven belül, azaz 1970-re a Szovjetunió meghaladja az Amerikai Egyesült Államokat az egy főre számított termelés terén, 1980-ban már sokkal többet fognak termelni, mint az amerikaiak, és az európaiakat már 1965-ben le fogják körözní.⁵¹⁶ Hruscsovnak valójában halvány lila gőze nem volt az amerikai és nyugat-európai gazdaságok potenciáljáról.

Valójában mind az amerikaiak, mind a szovjetek kényes helyzetben voltak: az Amerikai Egyesült Államokban ádáz elnökválasztási küzdelem folyt az alelnök, Richard Nixon és John F. Kennedy között; a Szovjetunió pedig belesüllyedt a kínaiakkal való konfliktusba és a kínai vezetés egyre keményebb támadásainak volt kitéve. 1960. november 7-én John F. Kennedy nyerte meg az amerikai elnökválasztást: már a következő év elején döntést hozott arról, hogy interkontinentális rakétákat gyártanak és nagyszabású űrkutatási tervet dolgoztatott ki.⁵¹⁷

Hruscsov alábecsülte a fiatal, idealistának minősített amerikai elnököt, annál is inkább, mert ez 1961. április 17-én szánalmas kudarcot szenvedett a Castro-rezsim elleni, a CIA által szervezett „Disznó-öbölbeli” expedícióban. Nyilvánvaló, hogy ennek az ügynek vészes következményei voltak a nemzetközi szintén, az Amerikai Egyesült Államokat a vádlott helyzetébe volt szorítva. A szovjetek hasznát húzva ebből a helyzetből, a dialógus folytatására törekedtek az amerikaiakkal és elvi határozatot hoztak a két állam első számú vezetőjének találkozásáról. Kennedy fiatalságára számítva azt remélték, hogy a Berlinre vonatkozó követelésük teljesülhet. Miután Párizsban kikérte de Gaulle véleményét, Kennedy június 3-án Bécsben találkozott Hruscsovval. A tárgyalás Hruscsov nagyon kemény volt, a taktikája a fiatal amerikai elnök megfélemlítését célozta. Ő viszont nagyon elszántnak mutatkozott, és nem hagyott kétséget afelől, hogy Berlin nyugati szektorának

szabad megközelítéséhez bármi áron ragaszkodik. A szovjetek közölték vele, hogy szerződést kötnek a Német Demokratikus Köztársaság hatóságaival, és Berlin keleti szektorának irányítását átadják nekik. Kennedy és Hruscsov igen feszült légkörben búcsúzott egymástól. Kennedy határozottsága ellenére Hruscsov félreismerte ellenfelét és békéltető gesztusait a gyengeség jeleként értelmezte.⁵¹⁸ Ez a találkozó és Hruscsov félreismerése felbátorította a szovjet partfőtitkárt, hogy később belekezdjen a „kubai kalandjába”.

A nemzetközi feszültség növekedése idő közben lökést adott a kelet-németek Berlinen keresztül menekülésének. A Német Demokratikus Köztársaság számára ez komoly vérveszteséget okozott, hiszen 1952-1961 között 2.245.000 polgára menekült el az országból, és ebből 15.000 augusztus első felében. Ez óriási veszteséget jelentett a Német Demokratikus Köztársaságnak, mivel lakossága az 1949-es 18.292.000-ről 1959-re már 17.298.000-re csökkent.⁵¹⁹ A menekülők nagy része fiatal, munkaképes férfiak és nők voltak, akik nyugatra menekültek egy jobb élet reményében. És ez még jobban sértette a kelet-német kommunista vezetők büszkeségét.

Ennek hatására, valószínűleg Walter Ulbricht követelőzésére, 1961. augusztus 12-ről 13-ára virradóra a Német Demokratikus Köztársaság hatóságok szovjet segítséggel előbb lezárták, majd felemelték a keleti szektort a nyugati szektortól elválasztó falat.⁵²⁰ A nyugati hatalmak keményen bírálták a „szégyen falát”, de meg kellett hajolniuk a kész tények előtt. E fal megoldotta a Német Demokratikus Köztársaság munkaerejének a nyugatra vándorlását, de valójában a kommunizmus csődjét tárta a világ elé: fallal kell megakadályozni, hogy egy kommunista országból a munkások egy olyan kapitalista világba meneküljenek, ahol a kommunista propaganda szerint „kizsákmányolják” őket!

Viszont, amikor augusztus végén a Német Demokratikus Köztársaság kormánya bejelentette, hogy ellenőrizni fogja a Nyugat-Berlin felé tartó repülőjáratokat, a nyugatiak hevesen reagáltak, és a szovjetek akadékoskodása ellenére is, Nyugat-Berlin szabad

⁵¹⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 99.

⁵¹⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 138.

⁵¹⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 99-100.

⁵¹⁸ Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 458.

⁵¹⁹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 134.

⁵²⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 138.

megközelítése továbbra is fennmaradt. Végül a szovjetek neheztelésének utolsó megnyilvánulásaként augusztus 29-én bejelentették, hogy a Szovjetunió felújítja 1958-ban megszakított atombomba-kísérleteit.⁵²¹

A szovjet nemzetközi politika bekeményítése magyarázható azokkal a nehézségekkel is, melyekkel Hruscsov szembe találta magát saját tömbjében, és kerülendő még a frontális összeütközést Kínával, a Szovjetunió Kommunista Pártja XXII. Kongresszusán csupán a Kína-barát Albániát és vezetőjét, Enver Hodzsát támadták. Az összeveszés december 10-én Tirana és Moszkva között a diplomáciai kapcsolatok megszűnéséhez vezetett.⁵²²

A maga részéről Kennedy elnök határozottan válaszolt a szovjet kihívásokra, oly annyira, hogy az amerikaiak is 1962. február 7-én újrakezdték a nukleáris kísérleteket, és egy új stratégiát is kidolgoztak, amely a „fokozatos elhárításra”, vagy más néven a „rugalmas reagálásra” (*flexible response*) épült. Kennedy nem bízott elődjének, Eisenhowernek a „tömeges megtorlás” doktrínájában, mivel a hordozóeszközök fejlődésének köszönhetően kialakult a kölcsönösen biztosított megsemmisítés⁵²³ képessége, vagy „aki elsőnek használja, másodikként hal meg” patthelyzet. A felek már olyan stratégiai nukleáris arzenállal rendelkeztek, melynek pusztító ereje egymás többszörös megsemmisítéséhez is elegendő lett volna. A stratégiai felülvizsgálat eredményeképpen előbb az Amerikai Egyesült Államokban Robert McNamara védelmi miniszter, majd a NATO tagállamok meghirdették a „rugalmas reagálás” (*flexible response*)⁵²⁴ doktrínáját, mely szakítva a merev nukleáris szembenállás politikájával (tömeges megtorlás doktrínája) rugalmas opciókat kínált a szövetségnek. A stratégia lényege a lépcsőzetesség volt, azaz hogy a NATO szövetség minden agresszióra a támadás mértékének megfelelő erővel fog válaszolni.⁵²⁵

⁵²¹ Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 458.

⁵²² Csizmadia Sándor: i.m. 100.

⁵²³ Mutual Assured Destruction – MAD

⁵²⁴ Fokozatos elhárítás doktrínaként is ismeretes.

⁵²⁵ Az első szakaszban közvetlen védekezéssel igyekezik elhárítani a veszélyeket. Ha azonban ez nem működik, akkor életbe lép a második lépcsőfok, a tervszerű eszkaláció. Még ezen a lépcsőfokon is számos alternatíva kínálkozik a hagyományos és kisebb hatóerejű (taktikai vagy kisebb erejű

Technikai szempontból ennek a stratégiának fontos követelménye volt, hogy a felek minél összetettebb arzenállal rendelkezzenek és minél több válaszadási opció álljon rendelkezésükre. A stratégiai előny ugyanis annál az államnál volt, amelyik eszkalációs dominanciával bírt a másik felett. A korszak második nagy újítása tehát a rendkívül kis hatóerejű harctéri nukleáris fegyverrendszerek kifejlesztése volt.⁵²⁶

Szintén 1961-ben az amerikaiak elindították az „Apollo” űrkutatási programot, azzal a céllal, hogy ledolgozzák az amerikai hátrányt ezen a területen. Kennedy növelte a katonai költségvetést is, és egy nagyvonalú támogatási programot indított be a „Harmadik Világ” megsegítésére is. Ezután az amerikaiak jóindulatúan tekintettek az el nem kötelezett országokra és segítették a fiatal nemzetek fejlődését. Latin-Amerikát illetően az Amerikai Egyesült Államok létrehozta a „Szövetség a fejlődésért” (Alliance for Progress) programot, mellyel a kontinens legtöbb országát magához kötötte, és ezzel is elszigetelte Kubát.⁵²⁷

Valójában Castro győzelme után a kubai-amerikai kapcsolatok nagyon gyorsan válságba kerültek. Mint későbbben részletebben is kifejtem, a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok 1961. januárban megszakadtak, Castro pedig egyre nyíltabban a Szovjetunióhoz közeledett. A „Disznó-öbölbeli” akció gyászos kudarca felgyorsította a kubai belpolitikai folyamatokat és Castro hamarosan népi demokráciává alakította át az országát. A karibi szigetországot támogató Szovjetunió valódi kihívást intézett az amerikaihoz, akik Latin-Amerikát, és különösen a Karib-tengert saját biztonságuk szempontjából létfontosságú zónáknak tekintették. A szovjetek kijelentették, hogy készen állnak Kuba megvédésére egy amerikai agresszió esetén, és Raoul Castro 1962 júliusában tett moszkvai látogatása során a szovjetek jelentős katonai támogatást

stratégiai) nukleáris csapások megfelelő arányának alkalmazására. Ha ugyanakkor még ez a lépés sem oldja meg a konfliktust, akkor veszi kezdetét a harmadik fázis, azaz az elsőprő nukleáris csapásmérés. Samuel Joseph Kessler: *From „Massive Retaliation” to „Flexible Response”: Robert McNamara at the Pentagon*, http://www.nyu.edu/clubs/jpia.club/PDF/S10_Kessler.pdf (2014.03.01.)

⁵²⁶ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 69.

⁵²⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 100.

ígérték Kubának.⁵²⁸ Mindez a *kubai rakétaválság* nevezetű konfliktusba torkollik.

A szovjetek és az amerikaiak tudatosították magukban, hogy egy pusztító nukleáris háború során nem lehet senki nyertes, ezért a *forró drót* a Kreml és a Fehér Ház között és a *rugalmas reagálás* doktrínája megteremtették egy „balesetszerűen” kirobbanó nukleáris háború elkerülésének a lehetőségét, ugyanakkor mindez gyorsabban vezetett el az enyhüléshez.

Az enyhülés 1963-tól kezdve tűnik valósággá válni. Hruscsov január 15-én bejelentette, hogy a Szovjetunió mégsem köt egyedül szerződést a Német Demokratikus Köztársasággal, és ezzel hivatalosan lezárult a második berlini válság. Majd júniusban létrehozták a Kreml és a Fehér Ház közötti „*forró drótot*”, ami a közvetlen és azonnali érintkezést tette lehetővé a szovjet és az amerikai vezető között. Június 10-én Kennedy a washingtoni egyetemen elmondott beszédében hitet tett a béke mellett, és a beszédet a másnapi szovjet sajtóban teljes terjedelemben közölték. Augusztus 5-én az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió képviselői Moszkvában aláírták a légköri és tengeri atomkísérletek tilalmára vonatkozó Részleges Atomcsend Szerződést (Partial Test Ban Treaty - PTBT). A felek közötti enyhülés szükségességét mutatja, hogy az egyezmény még ugyanebben az évben, 1963. október 10-én hatályba is lépett.⁵²⁹

1963. június 14-én a Kínai Kommunista-Párt egy súlyos vádbeszédet tett közzé a Szovjetunió által követett politika ellen, melyre Moszkva egy hónappal később, július 14-én adott határozott hangvételű választ, mely szentesítette a két kommunista világhatalom közötti szakítást. Ugyanakkor Hruscsovot a Szovjetunió Kommunista Pártján belül is támadták, nemcsak a külpolitikai kudarcai, hanem a gazdaság területén elért szánalmas eredményei miatt. Így aztán, miután Kennedy amerikai elnököt 1963. november 22-én meggyilkolták, Hruscsovot egy évvel később, 1964. október 15-én leváltották, és a párt élére Brezsnyev, a kormány élére Koszigin került.⁵³⁰

⁵²⁸ Uo. 100-101.

⁵²⁹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 104-105.

⁵³⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 101.

Az új szovjet vezetőknek szembe kellett nézniük a szocialista táboron mutatkozó első komoly repedésekkel. Amíg a szovjet vezetésnek a kínai vezetés forradalmi licitálással kellett megküzdenie, addig az amerikaiak saját táborukban a de Gaulle tábornok által nyíltan hangoztatott nemzeti függetlenedés problémájával találták magukat szembe.⁵³¹ Először is a kínaiak éppúgy, mint a franciák nem írták alá a nukleáris kísérletek tilalmára vonatkozó moszkvai szerződést, mivel Kína az első atombombáját 1964. október 15-én, éppen Hruscsov leváltásának a napján hajtotta végre, az 1960 óta atomhatalom Franciaország pedig meg akarta őrizni az elrettentő ereje feletti saját rendelkezést. Egyébként Franciaország 1964. január 27-én *hallgatólagosan elismerte* a Kínai Népköztársaságot.⁵³² A két ország elszánt volt, hogy folytassa az atomkísérleteket. Kína 1967. június 17-én, Franciaország 1968. augusztus 24-én sikeres hidrogénbomba (termonukleáris) kísérletet is végrehajtott.⁵³³

Másfelől Kennedy Európára vonatkozó és az öreg kontinens országait felszólító tervében, hogy tudniillik Angliának az „uniójukba” való felvétele után, egyenrangúan vegyenek részt a szabad világ védelmében, de Gaulle az amerikai befolyás növelésére tett kísérletet látta, és Angliában az amerikai hatalom „*trójai falovát*” gyanította. Éppen ezért keményen ellenállt Nagy-Britanniának az Európai Gazdasági Közösségbe való felvételének, és másrészt tudatta Washingtonnal, hogy a francia haderőt ki akarja vonni a NATO integrált katonai szervezetéből, miközben továbbra is tagja akar maradni az Észak-atlanti Szerződésnek, amit hivatalosan 1966. március 7-én jelentett be.⁵³⁴ Az enyhülés kedvezett a keleti nyitás politikájának, amit a francia elnök 1966. június 20-án Moszkvában tett hivatalos látogatása is illusztrált. Majd 1966. szeptember 1-jén Kambodzsában tett látogatása során de Gaulle nyilvánosan követelte, hogy az amerikaiak vonuljanak ki Vietnamból.⁵³⁵

⁵³¹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 175-190.

⁵³² Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 76.

⁵³³ Csizmadia Sándor: i.m. 101.

⁵³⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 185.

⁵³⁵ Uo. 187.

Valójában *békés egymás mellett élés* alatt a két szuperhatalom közötti folyamatos dialógus nem akadályozta meg a helyi konfliktusok számának növekedését. A *békés egymás mellett élés* nem zárta ki globális szinten a befolyási harc folytatását és a szovjet-amerikai rivalizálást. Mindkét szuperhatalom számára az alapvető szabály az volt, hogy ők ne konfrontálódjanak egymással közvetlenül. Így például a szovjetek, miközben jelentős mértékű segítséget nyújtottak Észak-Vietnamnak, nem avatkoztak be, amikor az amerikaiak bombázni kezdték az országot. Az indirekt konfrontáció egy másik terepe a Közel-Kelet volt az 1967 júniusában kitört hatnapos háború során, amikor az Amerikai Egyesült Államok által támogatott Izrael meglepetésszerűen gyors győzelmet aratott a Szovjetunió által támogatott Egyiptom felett.

Ugyanakkor a két szuperhatalom igyekezett korlátozni az általuk vezetett tömbök felmorzsolódását és arra törekedett, hogy hagyományos befolyási övezeteiben megőrizze a jelenlétét. Ennek megfelelően 1965-ben amerikai csapatok avatkoztak be Santo Domingóban (Dominikai Köztársaság) a rend helyreállítása és egy baráti rezsim megteremtése érdekében. Egyébként Latin-Amerika szinte valamennyi országában az Amerikai Egyesült Államok bevetette a speciális gerilla-ellenes erőket, az úgynevezett „*zöld sapkásokat*”. De nem állt távol az Amerikai Egyesült Államok titkosszolgálatától a Görögországban 1967. április 21-én bekövetkezett fasisztoid jellegű katonai államcsíny sem („*az ezredek puccsa*”).⁵³⁶

A Szovjetunió a saját befolyási övezetében ugyancsak vissza akarta tartani a centrifugális erőket. Először is Kínát és barátait kellett elszigetelnie, oly annyira, hogy nyomást gyakorolt a testvérpártokra a kínai tételek elítélésére érdekében. A Szovjetunió és Kína viszonya oly mértékben elmérgesedett, hogy a két kommunista nagyhatalom között az Usszuri folyónál katonai összecsapásokra került sor (1960 és 1968 között már 5.000 kisebb-nagyobb incidens zajlott le a kínai-szovjet határszakaszon).⁵³⁷ Európában a szovjetek annak arányában tolerálták a román függetlenedési kezdeményezéseket, hogy nem teszik kérdésessé a

⁵³⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 102.

⁵³⁷ Németh István (szerk.): i.m. 178.

sztalini típusú szocialista rendszer létét Romániában. Ezzel szemben, Csehszlovákiában a politikai rendszer liberalizálásának szándéka 1968-ban kiváltotta a Varsói Szerződés csapatainak az ország belügyeibe való beavatkozását. A Csehszlovákiában megvalósított kemény elnyomás mély ideológiai-érzelmi válságot váltott ki a nyugati kommunista pártok soraiban, aminek hatására ezek a pártok némi távolságot kezdtek tartani Moszkvával szemben.

Végül a két szuperhatalom között folyt a befolyási harc az afrikai kontinensen is, ahol a Szovjetunió úgynevezett „*haladó rendszereket*” támogatt, mint amilyen a Kwame Nkrumah⁵³⁸ vezette Ghána, a Ben Bella⁵³⁹, majd a Houari Bumediene⁵⁴⁰ vezette Algéria, és főleg a Nasszer ezredes uralta Egyiptom volt. Az amerikaiak igazából csak kezdtek érdeklődést mutatni a fekete kontinens iránt, úgy, hogy támogatták vagy felváltották a régi gyarmattartó hatalmakat. Mindazonáltal az Amerikai Egyesült Államok Afrika-politikájára némi árnyékot vetett, hogy diszkrétan támogatta a fajüldöző Dél-Afrikai Köztársaságot és az önkényuralmi rendszert fenntartó Salazar-féle Portugáliát, amely igyekezett megtartani korábbi gyarmatait, Angolát és Mozambikot.⁵⁴¹

Azonban az Amerikai Egyesült Államokban Richard Nixon 1969-ben bekövetkezett elnökké választása fontos fordulatot hozott a kelet-nyugati kapcsolatokban. A Szovjetunióban, éppúgy mint az Amerikai Egyesült Államokban hatalmon lévő politikusok a nemzetközi politika területén valójában realisták akartak lenni.

⁵³⁸ Kwame Nkrumah, eredeti nevén Francis Nwia Kofi Ngonloma, ghánai politikus, függetlenségi harcos és diktátor, a pánafricanizmus egyik legjelentősebb és legbefolyásosabb képviselője a gyarmatosítás kora után Afrikában. A függetlenség kikiáltása után Ghána miniszterelnöke és köztársasági elnöke, majd diktátora.

⁵³⁹ Mohamed Ahmed Ben Bella algériai függetlenségi harcos. 1950-ben a francia hatóságok bebörtönözték, 1952-ben megszökött a börtönből. Kairóban megszervezte az algériai Nemzeti Felszabadítási Frontot, majd újabb börtönök után 1962. októberben a független algériai kormány elnöke lett. 1963-tól az algériai Nemzeti Felszabadítási Front főtitkára és köztársasági elnök. 1965 júniusában kormányának honvédelmi minisztere, Houari Bumediene megbuktatta.

⁵⁴⁰ Algériai függetlenségi harcos, Algéria második köztársasági elnöke (1977-1978).

⁵⁴¹ Csizmadia Sándor: i.m. 103.

Brezsnyev és Koszigin például óvatos, körültekintő politikát folytattak, amely egyáltalán nem emlékeztetett a Hruscsov-féle „szálmaláng- és póker” politikára. Céljuk az volt, hogy folytassák a behatolási politikát a dekolonizált országokba, visszaszorítva mindenütt a kínai befolyást és Kínát magát egy szövetségi rendszerrel akarták „harapófogóba” zárni. A Nyugattal fenn akarták tartani és el akarták mélyíteni a *békés egymás mellett élés politikáját*. De ugyanez állt érdekében a washingtoni vezetésnek is, és a realizmus jellemezte az új amerikai republikánus adminisztrációt Henry Kissingerrel az élen. Miközben hevesen antikommunista volt, Nixon elnök és csapata hatalmi viszonyok kialakítására törekedett a Szovjetunióval, elfogadva, hogy minden kérdésről tárgyaljon vele egy széleskörű alkudozás keretében.⁵⁴²

De Nixon hatalomra kerülésével a leszerelési tárgyalások is lendületet kaptak: mindenekelőtt a rakétaelhárító rakétarendszerekre vonatkozó SALT (Strategic Arms Limitation Talks) egyezmények megkötése volt a napirenden. A katonai technikai fejlődés a két szuperhatalmat eljuttatta arra a szintre, hogy egy olyan fegyvertípust állítottak elő, mely képes volt a ballisztikus rakéták megsemmisítésére, mielőtt azok célhoz értek volna. Ezzel az elrettentés koncepciója megváltozott és ezen rendkívül költséges elhárítórakéták nagy számú gyártása problémát okozott a szuperhatalmaknak. A hatvanas évek végétől kezdve az Amerikai Egyesült Államok a konfrontációról át akart térni a tárgyalásokra. A „reálpolitika” keretei között sem Nixonnak, sem Kissingernek nem volt semmiféle illúziója a Szovjetunióval kapcsolatban, de a világpolitika realista megközelítése arra vezette őket, hogy tárgyalásos úton megegyezésre törekedjenek, ami fokozatosan csökkentené a nemzetközi politikában a feszültséget. Ez annál is inkább fontos volt, mert az Amerikai Egyesült Államok nagyon megviselten lépett ki a vietnami háborúból, s szeretett volna gazdaságilag is, katonailag is fellélegezni. 1970-ben az Amerikai Egyesült Államoknak még mindig 26.662 atomfegyvere volt, de 1967 óta el kezdte csökkenteni a nukleáris arzenálját. A Szovjetunió 1978-ban, először a történelemben, 25.393 atomfegyverével az Amerikai Egyesült Államok nukleáris fegyvereit meghaladó arzenálra tett szert, majd a szovjétek

⁵⁴² Csizmadia Sándor: i.m. 103.

új „csúcsot” állítanak be 1986-ban kerekén 45.000 nukleáris töltettel!⁵⁴³ A túlfegyverkezés költsége teljesen fejére állította: az ország gazdaságát. A Szovjetunió is enyhülésre törekedett, hiszen csak az tette számára lehetővé, hogy számára hasznot hajtó gazdasági és pénzügyi kapcsolatokat építsen ki a Nyugattal és valamennyire egyenesbe állítsa a gazdasági helyzetét. Mindezt elvezetett a SALT egyezmények aláírásához.

A SALT egyezményeket végül is Nixon moszkvai látogatása idején írták alá 1972. május 26-án Richard Nixon és Leonid Brezsnyev. A SALT I megállapodás címen közismertté vált szerződés valójában két, egymástól teljesen elkülönülő szerződésből áll: az első a stratégiai támadófegyverek korlátozására vonatkozó Ideiglenes Egyezmény (Interim Agreement)⁵⁴⁴, a második pedig a rakétaelhárító védelmi rendszereket korlátozó ABM-szerződés (Anti-Ballistic Missile Treaty).⁵⁴⁵ Az *Ideiglenes Egyezmény* legfőbb rendelkezése, hogy az 1972. július 1-jén meglévő mennyiségre „befagyasztotta” a hadászati nukleáris fegyverek két legveszélyesebb változatának, a szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakétáknak (ICBM) és a tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakétáknak (SLBM) hordozó tengeralattjáróknak és a rajtuk lévő rakétaindító szerkezeteknek a mennyiségét.⁵⁴⁶ A szerződő felek kölcsönösen vállalták, hogy nem építenek új rakétakilövő silókat, és nem növelik a ballisztikus rakéták hordozására, illetve indítására alkalmas tengeralattjáróik számát.⁵⁴⁷ A SALT I megállapodás másik

⁵⁴³ Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/isis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

⁵⁴⁴ Interim Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Republics on Certain Measures With Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms), <http://cns.mii.edu/inventory/pdfs/aptsaltI.pdf> (2014.03.01.)

⁵⁴⁵ Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, Halmosy Dénes: i.m. 492–501.

⁵⁴⁶ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 130.

⁵⁴⁷ Az Ideiglenes Egyezményhez csatolt jegyzőkönyv szerint az Amerikai Egyesült Államoknak maximum 44, a Szovjetunióknak maximum 62 ballisztikus rakétával felszerelt korszerű tengeralattjárója lehetett. Ez az egyezmény tehát a ballisztikus rakéták vonatkozásában nem tartalmazott mennyiségi csökkentésre

egyezménye a rakétaelhárító védelmi rendszereket korlátozó ABM-szerződés volt. A szerződés célkitűzése a hadászati ballisztikus rakétákat és elemeiket a röppályán megsemmisítő rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozása volt. A szerződés szerint az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió két-két rögzített szárazföldi bázisú hadászati ellenrakéta-rendszert építhet ki, illetve működtethet.⁵⁴⁸

A SALT egyezmények mellett kereskedelmi egyezményeket is kötöttek Moszkvában, melyek alapján a Szovjetunió az amerikai piacon vásárolhatott gabonaféléket és csúcstechnológiát képviselő meghatározott termékeket. 1972-ben Brezsnyev elvileg elfogadta, hogy az Amerikai Egyesült Államokban tegyen hivatalos látogatást, melyre végül is 1973. júniusban került sor, amikor is a nemzetközi megfigyelők benyomása szerint az enyhülés a csúcspontjára látszott jutni. A tárgyalások a két elnök között rendkívül szívélyes légkörben zajlottak, de az eredmények meglehetősen szerények voltak. Egyébként nehézségek is kezdtek megjelenni a két ország kapcsolatában: az amerikai Kongresszus megszavazott egy módosító indítványt, amely megtiltotta az adminisztrációnak, hogy a Szovjetunióra alkalmazza a legnagyobb kereskedelmi egyezmény elvét, ha a szovjet zsidók nem vándorolhatnak ki szabadon Izraelbe. Másfelől, nem sokkal ezt követően Szíria és Egyiptom megtámadta Izraelt.⁵⁴⁹ Ez a támadás ismét nagyon feszültté tette az amerikai-szovjet viszonyt, és október 25-én készültségbe helyezték az amerikai nukleáris erőket a Szovjetunió közel-keleti beavatkozásának veszélye nyomán. Az első olajválság ugyanakkor okozott komoly gazdasági válságot Nyugaton és az amerikai elnök éppen ekkor keveredett bele a Watergate-botrányba.⁵⁵⁰

Am az enyhülés Európában is megmutatkozott, ahol a Német Szövetségi Köztársaság új kancellárja, Willy Brandt 1970. augusztus 12-én szerződést kötött a Szovjetunióval, majd december 7-én Lengyelországgal. A Német Szövetségi Köztársaság elismerte az

Odera-Neisse határt, és a két német állam egymás kölcsönös elismerése után 1973. szeptemberben felvételt nyert az ENSZ-be. A Watergate botrány miatt lemondott Nixon elnök helyére Gerald Ford került a Fehér Házba, de ez a változás nem változtatta meg az amerikai politika prioritásait, és folytatódott a SALT II megállapodást előkészítő tárgyalások. A SALT II megállapodást 1979. június 18-án az Amerikai Egyesült Államok részéről Jimmy Carter, a Szovjetunió részéről pedig Leonid Brezsnyev írta alá Bécsben.⁵⁵¹ Az egyezményt azonban az amerikai szenátus nem ratifikálta a Szovjetunió afganisztáni inváziója⁵⁵² miatt. A két blokk közötti elhidegülés és a nemzetközi légkör megromlása miatt azonban a SALT II-t sohasem ratifikálták, ezért nemzetközi jogi értelemben nem lépett hatályba. Washington és Moszkva ugyanakkor hallgatólagosan mindvégig tartotta magát a szerződés rendelkezéseihez. Az egyezmény az összes hadászati hordozóeszköz számát mindkét fél számára 2.400-ban rögzítette azzal, hogy a szerződő felek ezt 1981. december végére 2.250-re csökkentik.⁵⁵³

Ugyanakkor az enyhülés szelleme Európában lehetővé tette 1975. júliusban a helsinki konferencia megtartását, ahol az európai kérdések globális szabályozásáról volt szó és ennek következtében létrejött az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletnek (EBEE)⁵⁵⁴, a későbbi Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ).⁵⁵⁵

Érdekes, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet létrehozásának a gondolatát a Szovjetunió vetette fel először. 1954-ben a Szovjetunió egy olyan 50 évre szóló egyezmény kidolgozását javasolta, amelyet minden európai államnak alá kéne írnia, és amelyet egy állandó jellegű nemzetközi intézménynek kéne támogatnia. A szovjet elképzelés szerint a leendő szervezet magába foglalta volna úgy a Német Szövetségi Köztársaságot, mint a Német Demokratikus Köztársaságot, elismertette volna az utóbbi létezését,

⁵⁵¹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 132.

⁵⁵² 1979. december 25-én szovjet légidesszant alakulatok szállják meg Kabult és megkezdődik az afganisztáni szovjet intervenció.

⁵⁵³ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 133.

⁵⁵⁴ CSCE – Conference on Security and Cooperation in Europe

⁵⁵⁵ OSCE – Organization for Security and Cooperation in Europe

és minőségi korlátozásokra irányuló szabályozásokat, hanem a status quo fenntartását tűzte ki célul. N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 130: Uo.130-131.

⁵⁴⁹ Ez a negyedik arab-izraeli háborúként (vagy Jóm kippuri háborúként) vonult be a történelembe. Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 232-236.

⁵⁵⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 103-104.

jóváhagyta volna Európa és Németország megosztottságát és kizárta volna (a szovjet értelmezés szerint) azt a lehetőséget, hogy a Német Szövetségi Köztársaság a NATO tagja lehessen.⁵⁵⁶ Természetesen, a nyugati nagyhatalmak elfogadhatatlannak tartották a szovjet javaslatot és elutasították ezt.

Az ötlet azonban nem veszett halandóba. Az 1960-as években, a hidegháborús enyhülés légkörében újra napirendre került egy általános európai biztonsági konferencia összehívásának gondolata, mivel egyre szükségesebbé vált egy olyan egyezmény létrehozása, amely meghatározta volna a két tábor közötti gazdasági együttműködés szabályait és ugyanakkor a kontinentális biztonság és stabilitás jegyében leszögezte volna Európa fennálló határainak véglegességét. A NATO meglehetősen óvatossággal fogadta a javaslatot és hosszas tárgyalások után, 1969-ben a nyugat-európai nagyhatalmak kijelentették, hogy hajlandók részt venni egy ilyen konferencián, ha a tanácskozásokba bevonják az Amerikai Egyesült Államokat és Kanadát is. Továbbá leszögezték, hogy a konferencia ne érintse Berlin státusát és programjába bele kell foglalni a hagyományos fegyveres erők európai leszerelésének kérdéskörét, illetve a tárgyalások során ki kell dolgozni az emberi jogok garantálásának és védelmének nemzetközi rendszerét.⁵⁵⁷

Közben 1971-ben Willy Brandt Moszkvába utazott, ahol megegyezés született Berlin kérdésében. 1972. június 4-én életbe lépett a négyhatalmi egyezmény (Amerikai Egyesült Államok, Szovjetunió, Franciaország, Nagy-Britannia) melyben tisztázták Nyugat-Berlin státusát. 1972-ben kimondták, hogy Nyugat-Berlin nem része a Német Szövetségi Köztársaság nak, a Szovjetunió biztosította a város szabad megközelítését, önálló közigazgatást alakíthatott ki, látogatási és utazási kedvezményt kaptak a nyugati – berliniek, mint Német Szövetségi Köztársaság állampolgárai. Ezután következett Brezsnyev és Nixon moszkvai találkozója, ahol megegyeztek abban, hogy egyik fél sem telepít nagyhatású ballisztikus rakétákat és rakétaelhárító rendszereket Európába és aláírták a SALT I, a fegyverkezés korlátozásáról szóló megállapodást. Mindezek után az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió támogatták egy általános európai biztonsági és

együttműködési értekezlet létrejöttét.⁵⁵⁸ Végül, miután 1972. november 22-e és 1973. június 8-a között az előkészítő tárgyalások is lezajlottak a finnországi Dipoliban, 1973. július 3-án Helsinkiben megnyílt a leg-
 átfogóbb hidegháborús konferencia.⁵⁵⁹ A konferencia az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletnek (EBEE) nevet vette fel. Két éven át tartó kemény tárgyalások után, 1975. július 31 – augusztus 1. között került sor a helsinki csúcsertekezletre, amelyen 35 európai és észak-amerikai állam állam- és kormányfője aláírta az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmányát.⁵⁶⁰

A Helsinki Zárónyilatkozatként ismertté vált dokumentum az ajánlások formájában megfogalmazott döntéseket három fő csoportba foglalta, amelyek mint „kosarak” (baskets) kerültek be a köztudatba:

1. Európa biztonságával kapcsolatos problémák
2. Együttműködés gazdasági, tudományos, technikai és környezeti téren
3. Együttműködés humanitárius és más területen⁵⁶¹

Az első kosár tartalmazta a konferencián részt vevő országok egymás közötti kapcsolatainak az alapelveit, azaz a biztonság politikai-katonai aspektusait. Ez a kosár tartalmazza az ún. „helsinki dekalógot”, azaz az együttműködés 10 alapelvét:

1. Szuverén egyenlőség, a szuverenitásból fakadó jogok tiszteletben tartása
2. Tartózkodás az erőszaktól vagy az erőszakkal való fenyegetéstől
3. A határok sérthetetlensége
4. Az államok területi integritása
5. A viták békés rendezése
6. A belügyekbe való be nem avatkozás
7. Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, beleértve a gondolkodás, a lelkiismeret, és a vallás szabadságát
8. A népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga
9. Az államok közötti együttműködés

⁵⁵⁸ Kende Tamás – Szűcs Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*. Budapest, 2003, 102-159.

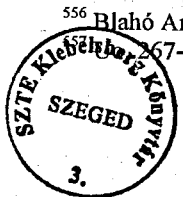
⁵⁵⁹ OSCE: <http://www.osce.org/who/87>

⁵⁶⁰ Blahó András – Prandler Árpád: i.m. 268.

⁵⁶¹ OSCE: <http://www.osce.org/who/43960>

⁵⁵⁶ Blahó András – Prandler Árpád: i.m. 267.

⁵⁵⁷ Blahó András – Prandler Árpád: i.m. 267-268.

10. A nemzetközi jogból adódó kötelezettségek jóhiszemű teljesítése⁵⁶²

A hidegháború végső szakaszában az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet jelentős szerepet játszott az európai biztonság és stabilitás fenntartásában. A Szovjetunió azzal, hogy sikerült elfogadtatnia a második világháborúban kialakult európai határokat, pozícióit és hatalmi övezetét megerősítettnek látta. Valójában azonban, az által, hogy aláírta a harmadik kosárban meghatározott emberi jogokat és vállalta azok tiszteletben tartását, hosszú távon saját politikai rendszerének összeomlását alapozta meg. A Helsinki Záróokmány aláírása után társadalmi mozgalom bontakozott ki a Szovjetunióban, amely a „*helsinki mozgalom*” nevet vette fel. Olyan közéleti személyiségek szólaltak fel az emberi jogok tiszteletben tartásáért, mint Andrej Dmitrijevics Szaharov atomfizikus, aki 1975-ben Béke Nobel-díjat kapott.⁵⁶³ A „*helsinki mozgalom*” legfontosabb szervezete a *Moszkvai Helsinki Csoport* volt. Ez azzal a céllal jött létre, hogy nyomon kövesse, illetve számon kérje a szovjet kormányon a Helsinki Záróokmányba foglalt jogok érvényesítését. A csoport vezető tagjai Jurij Orlov atomfizikus és Ludmilla Alekszejeva történész voltak. Hamarosan „*a rendszer ellenségeinek*” nevezte őket a kommunista pártvezetés és Jurij Orlovot 1977-ben 10 évi börtönbüntetésre ítélték és bezárták. Ludmilla Alekszejeva 1977 elején kénytelen volt disszidálni és az Amerikai Egyesült Államokba telepedett le.⁵⁶⁴ A disszidensek kezdeményezésére, 1978-ban az Amerikai Egyesült Államokban megalakult a Helsinki Watch (Helsinki Jogőr) nevű civil szervezet, amely mind a 35 aláíró részes államban figyelemmel kísérté az emberi jogok tiszteletben tartását. Ebből jön létre a Human Rights Watch (Emberi Jogok Őre) civil szervezet, amelynek jelentős szerepe van az emberi jogok tiszteletben tartásának felügyeletében a világ minden pontján. A Szovjetunióban végül Mihail Gorbacsov lesz a pártfőtökár 1985-ben. Az általa meghirdetett *Glasznosztj* és *Peresztrojka* döntően hozzájárul a kommunizmus bukásához Kelet-Európában. Megállapíthatjuk tehát, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletnek jelentős szerepe volt a hidegháború végkimenetelének az előidézésében.

⁵⁶² Blahó András – Prandler Árpád: i.m. 269.

⁵⁶³ Nobel Prize: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/1975/

⁵⁶⁴ Moscow Helsinki Group: <http://www.mhg.ru/english/18E4796>

A kubai rakétaválság

Az Amerikai Egyesült Államok *dollár-diplomáciájának* az eredményeként pénzügyi befolyása alá vonta a közép-amerikai államokat. Egyik legjellemzőbb példa erre Kuba. Az 1898-as amerikai-spanyol háború után az Amerikai Egyesült Államok felszabadította/megszállta Kubát, a volt spanyol gyarmatot és kényszerítette, hogy írják alá az 1903-as amerikai-kubai szerződést. Ebben Kuba lemond arról a jogáról, hogy olyan nemzetközi szerződéseket kössön, amelyek *károsak lehetnek a függetlensége számára*, kötelezi magát, hogy nem lesznek külföldi adóságai, megengedi az Amerikai Egyesült Államoknak, hogy közbelépjen a sziget biztonságának a védelmében és a rend fenntartása érdekében. Ugyanakkor az amerikai-kubai szerződés évi 2.000 amerikai dollár fejében bérbe adja az Amerikai Egyesült Államoknak a Guantánamo katonai támaszpontot (amelyik ma is az Amerikai Egyesült Államok legfontosabb támaszpontja a térségben). Kuba valójában amerikai típusú pénzügyi protektorátus lett.⁵⁶⁵

A Monor-doktrínát alkalmazó mindenkori észak-amerikai vezetés általában a Karib-tenger térségét rendkívül érzékenyen kísérte figyelemmel, és úgy ítélte meg, hogy egy külső hatalom beavatkozása veszélyt jelent az amerikai nemzetbiztonság számára. Az 1903-as amerikai-kubai szerződést alapján az Amerikai Egyesült Államok folyamatosan beavatkozott a kubai belügyekbe, és politikai hegemoniáját Amerika-barát elnökökkel (Tomás Estrada Palma, Alfredo Zayas stb.), diplomáciai manőverekkel és nyílt katonai intervenciókkal támasztotta alá (1906-09, 1912, 1917-22). Mindamelllett az észak-amerikaiak a karibi szigetországot rentábilis tőkebefektetésnek és olcsó turistaparadicsomnak tekintették. Az amerikai érdekeket hiánytalanul kiszolgáló Gerardo Machado y

⁵⁶⁵ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 25-26.

Morales diktátornak 1933. augusztus 12-én menekülnie kellett de ennek ellenére Kuba, még ha lazábban is, de továbbra is amerikai befolyás alatt maradt és a Guantánamo katonai támaszpontot illető bérlési szerződést is felújították évi 4.085 amerikai dollár fejében.⁵⁶⁶

Később, az 1934. május 29-én kötött amerikai-kubai szerződés átadja az Amerikai Egyesült Államoknak a Guantánamo katonai támaszpontot (amelyik ma is az Amerikai Egyesült Államok legfontosabb támaszpontja a térségben).⁵⁶⁷ Ugyanakkor az amerikai tőke nagy mennyiségben áramlott Kubába és ellenőrzése alá vonta a kubai gazdaságot. 1959-re az amerikai befektetések meghaladták az 1 milliárd dollárt. Az amerikaiak ellenőrizték a cukortermelés 40 %-át. A cukor volt Kuba legfontosabb exportcikke, az állam exportjának 80 %-át tette ki. Ugyanakkor az amerikai befektetők ellenőrizték több mint a felét a kubai vasúthálózatnak, az energiatermelésnek és a telefonhálózatnak.⁵⁶⁸

Eppen ezért nem volt véletlen, hogy a kubaiak nemzeti érzését az erősödő yankee-ellenesség táplálta egy olyan országban, ahol a lakosság életszínvonala különösen alacsony volt. A demokratikus értékekre és hatalmi berendezkedésekre más vonatkozásban kényesen ügyelő amerikai kormányzatok Kubában szemet hunytak a diktatórikus és totálisan korrupt kormányok hatalomgyakorlása fölött. Ez történt Fulgencio Batista diktátor uralma alatt is, aki a második világháború után 1952-58 között lett ismétlenül Kuba kegyetlen, a hatalmat államsínnel megragadó, a legális ellenzéket betiltó, az országot az Amerikai Egyesült Államoknak teljesen kiszolgáltatató diktátora. Az 1933-ban az „ör mesterek puccsát” vezető Fulgencio Batista 1936-40 között a kulisszák mögött már szinte korlátlanul gyakorolta a hatalmat, majd 1940-44 között, egy fél-parlamentáris alkotmány elfogadása után a szigetország legálisan megválasztott elnöke volt. Később, 1944-52 között önkéntes száműzetésben élt Floridában.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 84.

⁵⁶⁷ Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Accent, Cluj-Napoca, 2009, 25-26.

⁵⁶⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 139.

⁵⁶⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 84.

A rendszer ellenzéke 1952-től kezdve Fidel Castro körül kezdett szerveződni, aki akkor az Ortodox Párt parlamenti képviselője volt. Fidel Castro elkezdte szervezni a fegyveres ellenállást, majd 1953. július 26-án hajnalban körülbelül 160 harcosával megrohamozta a Moncada laktanyát. A támadás időpontja jól volt kiválasztva, ugyanis július 25-én a városban nagy ünnepség volt. A felkelők fegyverzete azonban nagyon hiányos volt és a kaszárnya helyőrsége kétszeres túlerőben is volt. A támadás kaotikus volt és hamar véget is ért. Összesen 15 katona és 3 rendőr vesztette életét, 23 katona és 5 rendőr pedig megsebesült. Kilenc támadó vesztette életét és tizenegy sebesült meg, négyen közülük társaik lövésétől. Castro visszaemlékezései szerint öten haltak meg a támadás alatt és 56-ot végeztek ki később a kormányerők. Fidel Castrót elfogták és 15 évre ítélték. Népszerűsége megugrott és nemzeti mozgalom indult a *moncadisták* amnesztiája érdekében. Batista az Amerikai Egyesült Államok nyomására kénytelen volt kegyelmet hirdetni.⁵⁷⁰

1955-ben Castro elhagyta Kubát, Mexikóba emigrált és a pénzügyi-katonai háttér kialakításán fáradozott, hogy előkészítse Fulgencio Batista rendszerének fegyveres úton való megdöntését. Itt ismerkedett meg Ernesto Che Guevarrával, aki csatlakozott a mozgalmához. 1956. december 2-án a Granma hajóval és 81 felkelő társával kikötött Playa de las Coloradánál, Oriente tartomány partjainál, hogy megdöntse Batista diktatúráját.⁵⁷¹ A támadás újra katasztrófával végződött és csak 11 túlélővel a Sierra Maestra hegységbe menekült, ahol tovább folytatta a gerilla-harcot. Batista diktatúrája már kezd kényelmetlen lenni az Amerikai Egyesült Államoknak és ez utóbbi 1958-ban leállítja a fegyverszállításokat Batistának. Az amerikai szakértők azonban egyelőre Kubában maradnak.⁵⁷²

Castro támadásba lendült és az egyre népszerűtlenebb Batista 1959. január 1-jén Santo Domingóba (Dominikai Köztársaság) menekült, és végül Portugáliába emigrált. A forradalom győzelme után Fidel Castro lett a miniszterelnök és Manuel Urrutia a

⁵⁷⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 139.

⁵⁷¹ Csizmadia Sándor: i.m. 85.

⁵⁷² Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 140.

köztársasági elnök.⁵⁷³ Az Amerikai Egyesült Államok rögtön elismeri az új vezetést. 1959 áprilisában Fidel Castro Washingtonba utazik, ahol megígéri, hogy garantálja az amerikai befektetések sérthetetlenségét, de kijelenti, hogy addig nem lesznek választások Kubában, míg meg nem valósul a *forradalmi program*. Ugyanakkor egy kölcsönt próbál felvenni, hogy az ország gazdaságát helyreállítsa (Batista menekülése alkalmából kiürítette az államkasszát, 300-700 millió dollárnyi nemzeti vagyont vitt magával), de csalódva tér haza, mivel a kölcsönt nem kapja meg. De még mindig mérsékelt.⁵⁷⁴

Az Amerikai Egyesült Államokból különös figyelemmel kísérték a kubai eseményeket, hiszen ki akarták zárni a kommunista felforgatás lehetőségét Közép-és Dél-Amerikában. A nemzeti függetlenség és a kubai nép méltóságának hangsúlyos képviselője azonban hamarosan komplikálta a kubai-amerikai viszonyt. Az 1959. május 17-én bevezetett és az amerikai érdekeltségeket sértő agrárreform adta az első alkalmat a konfrontációra. Az agrárreform nagy vesztesei többek között az amerikai befektetők voltak: az United Fruit Company tulajdonából például 136.000 hektár földet államosítottak és osztottak szét a parasztoknak. Az Amerikai Egyesült Államok vezetőinek a nyugtalanságát növelik a Diaz Lanz őrnagytól kapott hírek. Diaz Lanz őrnagy, a kubai légierő főparancsnoka, sikertelen összeesküvést szervezett Castro ellen, majd az Amerikai Egyesült Államokba menekült. Itt azt mondja, hogy Castro kommunista és Kuba a Szovjetunió-szatellitje lesz hamarosan.⁵⁷⁵ Az Amerikai Egyesült Államok kormánya támogatja Diaz Lanzot és megengedi neki, hogy Amerikából felszállva bombázza Havannát⁵⁷⁶ (1959. október 31.). Ugyanakkor Eisenhower, az Amerikai Egyesült Államok elnöke, engedve az amerikai érdekeltségek nyomásának, 1960. januárjától nagy mértékben csökkentette a kubai cukor importját, és ezzel komoly pénzügyi

⁵⁷³ Csizmadia Sándor: i.m. 85.

⁵⁷⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 140.

⁵⁷⁵ Uo. 141.

⁵⁷⁶ A bombázás vitatott. Egyes történészek azt állítják, hogy csak röpcédulákat szórt Kuba fölé és az áldozatokat a kubai légvédelemnek a folder visszahullott lövedékei okozták. Thomas, Hugh: *The Cuban Revolution*, Weidenfeld and Nicolson. London, 1971.

nehézséget okozott a kubai kormánynak. Az amerikai politika mindezekkel a lépésekkel arra ösztönözte Fidel Castrót, hogy a Szovjetuniónál keressen támaszt és támogatást.⁵⁷⁷

1960. februárban a szovjet kormány képviselője, Anasztáz Mikoján hivatalos látogatásra Havannába utazott, és az amerikai kereskedelmi korlátozások hatásának ellensúlyozására egy kereskedelmi egyezményt írt alá Castróval. Az 1960. február 13-án aláírt szovjet-kubai kereskedelmi egyezmény alapján a Szovjetunió felvállalta, hogy 5 év alatt 5 millió tonna cukrot vesz Kubától, ugyanakkor folyósított egy 100 millió dolláros kölcsönt Kubának.⁵⁷⁸ Washington szemében ez az egyezmény Fidel Castro és a kommunizmus szövetségére lépésével volt egyenértékű. Eisenhower, amerikai elnök annál is inkább megkeményítette az álláspontját, mert az Amerikai Egyesült Államokban közeledett az elnökválasztás, melynek végső szakaszában John F. Kennedy és Richard Nixon küzdött az elnöki székért. Március 17-én engedélyezte kubai emigránsok katonai kiképzését és megkísérelte kőolajblokád alá vonni a szigetországot.⁵⁷⁹ Amint látjuk, az Amerikai Egyesült Államok teljes gazdasági bojkottal próbálta térdre kényszeríteni Kubát.

Fidel Castro válasza az amerikai lépésekre kettős volt: egyfelől technikai segélynyújtási szerződést kötött a Szovjetunióval (és 1960. május 8-án hivatalosan is felvették egymással a diplomáciai kapcsolatokat), mindenekelőtt a kőolaj szállítás biztosítására, és másfelől elhatározta a Kubában működő nagy amerikai vállalatok államosítását. Az amerikai kormány számára ez a lépés a két ország közötti kapcsolatok megszakítását jelentette, és a Kongresszus júliusban törvényt hozott a kubai cukorimport teljes tilalmáról, és egyúttal érvénybe léptette Kuba ellen a totális amerikai kereskedelmi embargót. Sőt az amerikai vezetés félve attól, hogy a *castroizmus* ragálya áterjed a latin-amerikai világra, kizárta Kubát a Latin-Amerikai Államok Szervezetéből. Az elszigetelt és fenyegetett szigetország vezetése még inkább közeledett a Szovjetunióhoz. Ernesto Che Guevarra, a kubai forradalom egyik

⁵⁷⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 85.

⁵⁷⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 141.

⁵⁷⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 85.

kiemelkedő alakja, egy hivatalos moszkvai utazása során (1960. július 3.) bejelentette, hogy ettől kezdve Kuba „a szocialista láger tagja”, a szovjet vezetés viszont arról tájékoztatta a világot, hogy amerikai agresszió esetén készen áll Kuba megvédésére.⁵⁸⁰

Mindenekelőtt azt kell látni, hogy a kubai válság a hideg-háborús szellem ismételt megerősödésének szakaszába illeszkedett, azaz a Kelet-Nyugat kapcsolatokat újra a konfrontációs logika vezérelte. A Szovjetunió megkeményítette Berlinnel kapcsolatos álláspontját, és 1961. augusztusában a kelet-német hatóságok felhúzták a „berlini falat”. A Kubának nyújtott szovjet támogatás alapján az el nem kötelezett országok a Szovjetuniót baráti hatalomnak tekintették, olyannak, amely gondot fordít arra, hogy megvédje a fiatal nemzeteket az imperialista erők hatalmi étvágyával szemben. Másfelől az el nem kötelezett országok azt látták, hogy a Szovjetunió az egész világra kiterjedő globális stratégiát folytat, melyben összekapcsolódik Törökország (ahol az amerikaiak katonai bázisokat és rakétákat telepítettek), Berlin és Kuba problémája, megmutatva, hogy a szocializmus erői képesek az amerikai hatalom kihívására még az amerikaiak hagyományos befolyási övezeteiben is.⁵⁸¹

Fidel Castro felszólította az Amerikai Egyesült Államokat, hogy csökkentse a havannai amerikai nagykövetség több mint 300 fős személyzetét, sokukat kémkedéssel gyanúsítva, erre az amerikaiak 1961. január 2-án megszakították a diplomáciai kapcsolataikat Kubával.⁵⁸² 1961. január 21-én John F. Kennedy lett az Amerikai Egyesült Államok új elnöke és egy különösen feszült viszonyt örökölt Kubával és a Szovjetunióval. Ugyanakkor nagyon valószínű, hogy a szovjetek ki akarták használni a fiatal elnök tapasztalatlanságát. De a Fehér Házba érkező Kennedyt a CIA igazgatója által kidolgozott terv fogadta, mely szerint a hónapok óta az Amerikai Egyesült Államokban kiképzett Castro-ellenes erők inváziót indítanak a karibi sziget-ország ellen. Kennedy hosszan hezitált, majd beleegyezését adta a terv végrehajtásához.⁵⁸³ Elrendelte, hogy a CIA mellett a Pentagon is támogassa a kubai

partraszállási akciót, eltávolította a kubai partraszálló alakulatokból Batista embereit (nem akart kompromittálódni velük) és a Kubai Forradalmi Bizottság élére José Miro Cardonát nevezte ki.⁵⁸⁴

Kubában az amerikai embargó és az országnak a latin-amerikai országoktól való elszigetelődése következtében súlyos gazdasági-társadalmi válság uralkodott, melyhez a forradalom vezetőinek tapasztalatlansága és dogmatizmusa társult, hiszen a szocialista országok modelljét követték, és elsőbbséget adtak a sziget komoly forrásait jelentő mezőgazdasággal szemben az iparosításnak. A cukortermelés összeomlott, miközben a lakosság súlyos ellátási nehézségekkel nézett szembe. A hatalom keményen lépett fel, és az egész országban rendőrségi fellépés folyt az ellenzékiekkel szemben. Az amerikai kormány, amely alábecsülte a castroizmus népszerűségét a kubai nép szegény tömegeiben, elérkezettnek látta az időt, hogy a népszerűtlenné tartott rezsim ellen erővel lépjen fel.⁵⁸⁵ A támadás 1961. április 15-én következett be. A Castro-ellenes emigránsok által vezetett 8 darab Douglas B-26-os repülőgép bombatámadást hajtott végre a 3 legfontosabb kubai repülőtér ellen, azzal a szándékkal, hogy a partraszállás előtt elpusztítsa vagy harcképtelenné tegye a Kubai Forradalmi Légierőt. A gépek álcázás céljából a Kubai Forradalmi Légierő színeire voltak festve (a Kubai Forradalmi Légierő is rendelkezett ilyen gépekkel), és kubai emigráns pilóták által vezetve a nicaraguai Puerto Cabezasból szálltak fel.⁵⁸⁶ A kubai tiltakozásokra az amerikaiak azt válaszolták, hogy semmi közük az egészhez és hogy a bombázásokat a Kubáról aznap megszökött Castro-ellenes pilóták végezték. A kubai bombázásokat végrehajtó pilóták, sikereiket eltulozva, azt állították, hogy teljesen megsemmisítették a Kubai Forradalmi Légierőt. Emiatt nem indítottak újabb támadásokat a következő napon. De a Kubai Forradalmi Légierő nem szűnt meg és harckészültségi állapotba helyezett 8 vadászgépet és 6 B-26-os bombázót. Ezeknek döntő szerepük lesz a következő napokban. A bombázást április 17-én egy partraszállási manőver követte az ország dél-nyugati részén található „Disznó-öbölben”. A néhány ezer Castro-ellenes kubai emigráns azt

⁵⁸⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 141.

⁵⁸¹ Csizmadia Sándor: i.m. 86.

⁵⁸² Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 458.

⁵⁸³ Csizmadia Sándor: i.m. 86.

⁵⁸⁴ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 142.

⁵⁸⁵ Csizmadia Sándor: i.m. 86.

⁵⁸⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 142.

remélte, hogy az egész nép fellázad a rezsim ellen. Egyáltalán nem ez történt, sőt a nép a rezsim védelmében fogott fegyvert és 72 óras tűzharc után visszaverte a támadókat. A kudarcba fulladt hadművelet az amerikai hadigépezet és a CIA bukása volt, politikailag pedig a felfegyverzett nép a rendszer népi meggyökerezettségének erejét mutatta. Kennedynek kínos körülmények között kellett beismernie a kudarcát és felelősségét.⁵⁸⁷

Fidel Castro megértette az amerikai fenyegetés valóságát és két szinten reagált. Belpolitikai síkon a rendszer elnyomó jellegét állította előtérbe, és egy összeesküvés kísérlet leleplezése után 1961 szeptemberében kivégzések sora zajlott le. Külpolitikai téren viszont egyre inkább igazodott a szocialista tömbhöz: december 2-án például bejelentette, hogy „marxista-leninista” lett.⁵⁸⁸ Kuba az Amerikai Egyesült Államokkal szemben nyíltan a szovjet tömbre támaszkodott, s ennél fogva széleskörű katonai támogatást kért a Szovjetuniótól. A „Disznó-öböl” ügyében a szovjet vezetők magatartása azonban kétértelmű volt: miközben a nemzetközi közvélemény előtt keményen bírálta az amerikai imperializmust, Kubának csak szerény katonai segélynyújtást ígértek, és szó sem volt rakétákról és az atomfegyver lehetséges alkalmazásáról. Egy Kennedynek küldött üzenetében Hruscsov kijelentette: „A Szovjetunióknak nincs katonai bázisa Kubában, s nincs is szándékában létrehozni”.⁵⁸⁹ Mivel magyarázható tehát a szovjet álláspont jelentős megváltozása?

Fidel Castro félt egy újabb inváziótól, amelyet most nem csak kubai menekültek, hanem amerikai erők hajtának végre. Az „U-2”-es⁵⁹⁰ amerikai kémrepülőgépek állandóan Kuba fölött repdesnek és a légvédelem semmit sem kezdhet velük. Továbbá az Amerikai Egyesült Államokban behívtak 150.000 tartalékost! Ugyanakkor az amerikai sajtó rettenetesen ellenséges Castro rendszerével és állandóan a megbuktatására buzdít. Mindezek hatására 1962. nyarán Raul Castro (Fidel Castro testvére) és Ernesto Che Guevarra Moszkvába látogat és védelmet kér a Szovjetuniótól.⁵⁹¹ A szovjet vezetés eldöntötte, hogy

⁵⁸⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 86.

⁵⁸⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 143.

⁵⁸⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 86.

⁵⁹⁰ Lockheed U-2 "Dragon Lady" amerikai felderítő repülőgép.

⁵⁹¹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 144.

hagyományos fegyvereket szállít Kubának, hogy képes legyen ellenállni egy újabb agressziónak. 1962. június 2-án a Moszkvában tanuló kubai diákok előtt elmondott beszédében Hruscsov először utalt katonai felszerelések szállítására Kubának, és a két állam kapcsolatai igen intenzívvé váltak. Számos szovjet tanácsadó jelent meg Kubában, miközben augusztus elejétől kezdve a CIA jelentések nagy mennyiségű hadifelszerelés érkezéséről számoltak be. De Washington nem akarta dramatizálni a helyzetet, és Kennedy egy augusztus 22-én tartott sajtókonferencián kijelentette, hogy az amerikai kormánynak nincs tudomása szovjet csapatok kubai jelenlétéről. A sajtó által informált közvélemény azonban mind nyugtalanabbá vált, miközben az újságok mind több információt közöltek a témával kapcsolatban. Kennedy elnök szeptember 13-án egy Hruscsov-nak küldött üzenetében figyelmeztette a szovjet vezetőt, aki válaszában azt hangsúlyozta, hogy a szállított hadfelszerelés kizárólag védelmi jellegű. De a feszültség ettől kezdve egyre nőtt.⁵⁹²

Szeptember 20-án az amerikai szenátus elfogadott egy Kubával kapcsolatos határozatot a Monroe-doktrínára hivatkozva és kérte a kormányt, hogy „minden erővel, beleértve a fegyveres erőt, akadályozza meg, hogy Kuba marxista-leninista rendszere erőszakkal terjedjen vagy azt a veszélyt, amit felforgató tevékenységével idéz elő az amerikai kontinens valamelyik részén”. Ekkor az amerikai kémrepülőgépek föld-levegő, tehát valóban védelmi rakéták jelenlétét regisztrálták, de egy szeptember 21-i felderítés során a többiekénél sokkal nagyobb rakéta fényképfelvételét is elkészítették. Ennek következtében a légi felderítések száma megsokasodott, oly annyira, hogy a kubaiak október 15-én légterük 181. alkalommal történő megsértését jelentették be! Október 15-én az amerikai légi felvételek minden kétséget kizáróan mutatták támadó rakéták kilövő állásait.⁵⁹³ Ugyanakkor az amerikaiak tudomást szereztek szovjet gyártmányú IL-28-as sugárhajtású bombázók Kubába szállításáról. A további amerikai felderítő-repülések feltárták, hogy a szovjetek 42 darab közepes

⁵⁹² Csizmadia Sándor: i.m. 87.

⁵⁹³ R-12 Dvina és R-14 Csuszovaja típusú szovjet közepes hatótávolságú ballisztikus rakéták.

hatótávolságú⁵⁹⁴ és 12 darab közép-hatótávolságú⁵⁹⁵ ballisztikus rakétaállást, 42 IL-28-as sugárhajtású bombázót, 144 (egyenként 4 rakétás) légvédelmi állást, 42 Míg-21-es vadászrepülő és más hadieszközöket telepítettek a szigetre. Ezt a hatalmas arzenált 100 szovjet hajó vitte a szigetre és a kirakódások éjszaka folytak, hogy az amerikai hírszerzés figyelmét elkerüljék. A Kubába telepített rakéták hatótávolsága meghaladta az 1.000 mérföldet (1.600 km), míg az Amerikai Egyesült Államok határa csak 160 mérföldre volt a szigettől. Az amerikai főváros sem lehetett biztonságban, mivel 1.100 mérföldnyire volt csak Kubától. Az sem elhanyagolandó, hogy a Szovjetunió közép-hatótávolságú rakétáinak 50 %-a Kubában volt! A Kubába telepített közepes hatótávolságú és közép-hatótávolságú rakéták pusztítóereje óriási volt, potenciálisan 80 millió ember halálát lettek volna képesek okozni az Amerikai Egyesült Államokban.⁵⁹⁶

A stratégiai feltételek tehát teljes mértékben átalakultak, mivel amerikai területek ellen bevethető támadó fegyverek jelentek meg a szigetországban. Az nyilvánvaló volt, hogy a szovjetek kész tény elé akarták állítani az Amerikai Egyesült Államokat. Az amerikaiak bizonyítékaik alapján a válaszlépésre készültek, de úgy döntöttek, hogy információikat egy ideig titokban tartják, oly annyira, hogy amikor október 18-án az amerikai elnök fogadta Gromikót, a szovjet külügyminisztert, egy szót sem szólt az amerikai titkosszolgálatok által összegyűjtött adatokról.⁵⁹⁷

Az Amerikai Egyesült Államoknak három lehetséges ellenlépése kínálkozott:

1. Partraszállás Kubában – de ez kiválthatta volna a Szovjetunió beavatkozását is. Emlékezzünk, hogy a szovjet vezetés már 1960-ban arról tájékoztatta a világot, hogy amerikai agresszió esetén készen áll Kuba megvédésére.

⁵⁹⁴ A közepes hatótávolságú ballisztikus rakéták (Medium Range Ballistic Missile – MRBM) hatótávolsága 2.400 km és 800 km között van. N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 59.

⁵⁹⁵ A közép-hatótávolságú ballisztikus rakéták (Intermediate Range Ballistic Missile – IRBM) hatótávolsága 5.500 km és 2.400 km között van. Uo. 59.

⁵⁹⁶ Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 459.

⁵⁹⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 87.

2. A rakétaállások bombázása – viszont a korabeli technológiának köszönhetően ez nem kecsegtetett 100 %-os sikerrel és ugyancsak kiválthatta volna a Szovjetunió beavatkozását.
3. A blokád és egy ultimátum a Szovjetuniónak, hogy vigye haza a rakétáit – ez mutatkozott a legbiztonságosabb megoldásnak a veszély elhárítására és egy nukleáris háború kirobantásának az elkerülésére.⁵⁹⁸

A Nemzetbiztonsági Tanács Végrehajtó Bizottsága⁵⁹⁹ számos megbeszélés után elvetette a rakétakilövő bombázásának, éppúgy, mint a partraszállásnak a gondolatát, és végül a legmérsékeltőbb megoldás mellett döntött, tudniillik, hogy az Amerikai Egyesült Államok blokád alá veszi Kubát. Mindazonáltal a szovjetekkel való közvetlen konfrontáció veszélye meglehetősen nagy volt, mivel az amerikai haditengerészet a Kuba felé tartó szovjet hajók átvizsgálására készült.⁶⁰⁰ Közben október 18-án az amerikai elnök fogadta Gromikót, a szovjet külügyminisztert, és egy szót sem szólt az amerikai titkosszolgálatok által összegyűjtött adatokról. Gromiko az amerikaiak kérdésére azt állította, hogy a Szovjetunió csak mezőgazdasági segítséget nyújt Kubának, támadófegyvereket sohasem vinne oda.⁶⁰¹ Ugyanakkor az amerikai kormány a Latin-Amerikai Államok Szervezetének keretében is előkészített ellenlépéseket, hiszen a Kubában telepített rakétáknak elvileg azok is célpontjai voltak. A blokád megszervezéséhez valójában jogi alapokra volt szükség: október 19-én a szakértők úgy ítélték meg, hogy a Latin-Amerikai Államok Szervezete által hozott határozat elegendő jogi alapot nyújt a Kuba ellen tervezett fellépéshez. Az amerikai kormány a végső döntést október 21-én hozta meg, és másnap Kennedy elnök televíziós beszédet intézett az amerikai néphez, melyben teljes mélységben tárta fel a kubai ügyet, leleplezte a szovjet hazugságokat és az amerikai válaszcsepást illetően hét intézkedésről beszélt:

1. Embargó minden Kubába irányuló fegyverszállításra;

⁵⁹⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 145.

⁵⁹⁹ EXCOM-Executive Committee of National Security Council.

⁶⁰⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 88.

⁶⁰¹ Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 460.

2. Az amerikai fegyveres erőknek készen kell állniuk arra, hogy hiúsítsanak meg minden ilyen kísérletet;
3. Meg kell erősíteni a Kuba területén található guantánamói amerikai katonai bázis védelmét;
4. A Kuba területéről kilőtt rakétákra válaszlépésként az Amerikai Egyesült Államok totális csapást mérne szovjet területekre;
5. Az Amerikai Egyesült Államok kormánya kéri a Latin-Amerikai Államok Szervezetének összehívását;
6. Kéri továbbá az ENSZ Biztonsági Tanácsának az összehívását;
7. Végül az amerikai elnök figyelmeztette Hruscsovot, hogy vessen véget az erődemónstrációnak, és vonja vissza támadó fegyvereit Kubából.⁶⁰²

A fiatal amerikai elnök tudatában volt annak, hogy ezekkel a bejelentésekkel a Szovjetunióval való közvetlen konfrontáció veszélye soha nem volt még ilyen nagy, mint abban a pillanatban. A harmadik (egyben *utolsó*) világháború kitörésének a lehetősége hosszú idő után először tűnt valószínűnek a nukleáris fegyverek bevetésének következményeivel együtt. Kennedy elnöknek biztonságot adott az a tény, hogy egyrészt a honfitársai csaknem egyöntetűen támogatták, másrészt pedig szövetségesei egyhangúlag kiálltak mellette, és mindenekelőtt Franciaország, mert Charles de Gaulle elnök helyeselte az amerikai elszántságot. Ezzel szemben a TASSZ szovjet hírügynökség október 23-án közölte a szovjet kormány közleményét, melyben az kifogásolta az *amerikai jogsértéseket*, és elítélte az amerikai haditengerészet *kalóznak minősített akcióit*. A szovjet kormány katonai intézkedéseket hozott, miközben készséggel helyezte a Varsói Szerződés fegyveres erőit is. Az el nem kötelezett országok mozgalma, Tito marsallal az élen, nyomást gyakorolt az ENSZ főtítkárára, U Thant-ra, hogy lépjen fel annak érdekében, hogy a válság az ENSZ keretében oldódjon meg.⁶⁰³

Október 24-én érvénybe lépett az amerikaiak által meghirdetett tengeri blokádnak. Ugyanakkor október 25-én az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé került a probléma, ahol Adlai Stevenson

⁶⁰² Csizmadia Sándor: i.m. 88; Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 460.

⁶⁰³ Csizmadia Sándor: i.m. 88.

amerikai nagykövet nyilvánosan *leégette* Valerian Zorin szovjet nagykövetet és a Szovjetuniót. Miután a szovjetek folyamatosan tagadták a rakéták Kubába telepítését, az amerikaiak megmutatták az ENSZ Biztonsági Tanácsa és az egész nemzetközi közvélemény előtt a rakétákról készült légi felvételeket! A Kuba felé tartó 24 szovjet hajónak a fele hirtelen megváltoztatta az útirányt. Dean Rusk amerikai külügyminiszter ekkor kijelentette: „*Az oroszok és mi, e pillanatban jeges tekintettel figyeljük egymást, de az a benyomásom, hogy az oroszok pislogtak egyet*”. Ám Kubában a rakétasilók építése felgyorsulni látszott, miközben az amerikaiak csapataikat Floridába és Texasba vonták össze. A világ lángba borulásának veszélyei tehát még fennálltak.⁶⁰⁴

Szovjet oldalon bizonyos zavar volt megfigyelhető, ami azt mutatta, hogy a szovjet vezetés nem volt egységes a problémát illetően. Tudni lehet, hogy Hruscsov kereste a megoldást, amit Kennedynak eljuttatott titkos üzenete is mutat. Hruscsov garanciákat kér, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem támadja meg Kubát és ha ez megtörténik, akkor a szovjet katonai tanácsadók kubai jelenléte fölösleges. Az amerikai elnök nem válaszol az ajánlatra, erre 27-én jön egy következő ajánlat Hruscsovtól: a Szovjetunió csak akkor szereli le a rakétákat, ha ugyanezt teszik az amerikaiak is Törökországban, továbbá a Szovjetunió garantálja, hogy nem támadja meg Törökországot, ha az Amerikai Egyesült Államok ugyanezt garantálja Kubával kapcsolatosan. A feszültséget növeli, hogy ugyanezen a napon egy amerikai „U-2”-es felderítő repülőgépet a Kubában levő szovjet légvédelmi rakéták lelőttek és a pilóta, Rudolf Anderson őrnagy meghalt. Ez majdnem kiváltotta az amerikai katonai támadást. Közben Kennedy válaszol Hruscsov első levelére, garanciákat adva, hogy nem támadja meg Kubát, de csak ha a szovjetek leszerelik a rakétákat.⁶⁰⁵

Október 28-án Hruscsov bejelentette, hogy mivel az Amerikai Egyesült Államok vállalta, hogy nem szállja meg Kubát, a Szovjetunió segítsége már nem szükséges. Erre Fidel Castro felpattant, mert úgy érezte, hogy a szovjetek magára hagyták. Őt feltételt szabott a probléma megoldása végett:

⁶⁰⁴ Uo.

⁶⁰⁵ Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 461

1. Az Amerikai Egyesült Államok szüntesse meg a Kuba elleni gazdasági blokádot
2. Az Amerikai Egyesült Államok szüntesse meg a Kuba-ellenes akcióit (kémkedés, partraszállás, stb.)
3. Az Amerikai Egyesült Államok szüntesse meg az amerikai területről történő Kuba elleni bombázásokat
4. Az Amerikai Egyesült Államok tartsa tiszteletben a kubai légtér sérthetlenségét.
5. Az Amerikai Egyesült Államok ürítse ki Guantánamót.⁶⁰⁶

Fidel Castro minden realitástól elrugaskodott követelése miatt is 11 napi stagnálás következett be, de végül leszerelték a rakéta-állványokat, elvitték az IL-28-as sugárhajtású bombázókat, de Fidel Castro nem akarta beengedni az ENSZ-felügyelőket.

A további szovjet követelések, mint például az amerikai rakéták törökországi leszerelése nem lett része a kubai válság megoldásának, de később az amerikaiak leszerelték rakétaikat az ázsiai országban, melyeknek már egyébként sem volt stratégiai jelentősége a fegyverrendszerek változása miatt. Fidel Castro sértődötten került ki a válságból, mert Moszkva nem tájékoztatta Havannát a szovjet-amerikai tárgyalások lefolyásáról.⁶⁰⁷

John F. Kennedy elnök az első és leglátványosabb sikerért érte el a kubai válság megoldásával, ami mind belföldön, mind külföldön megerősítette a pozícióját. Hruscsov viszont meggyengülve került ki a válságból. Alábecsülte fiatal ellenfelét és: a pókerjátszma, amibe belekezdett, végül is ellene fordult, hiszen neki kellett meghátrálnia. A szovjetek, éppúgy mint az amerikaiak tudatosították magukban, hogy egy pusztító nukleáris háború során nem lehet senki nyertes. Éppen ezért a kubai válság megoldása után azonnal a két fél együtt kereste egy újabb konfrontáció kizárásának a lehetőségét. *Forró drótot* hoztak létre a Kreml és a Fehér Ház között és ezzel megteremtették egy „balesetszerűen” kirobbanó nukleáris háború elkerülésének a lehetőségét és az enyhülés kereteit.

Ugyanakkor egy új korszak nyílik az atomfegyverek proliferációja és stratégiai alkalmazása terén: mind a Szovjetunió, mind az Amerikai Egyesült Államok óriási nukleáris készleteket halmozott fel. A minél több nukleáris fegyverre alapozott bizton-

ságfelfogásnak megfelelően az Amerikai Egyesült Államok és a NATO 1957-es stratégiai koncepciója a *tömeges megtorlás* doktrínáját tette hivatalos nukleáris politikává (Ez valójában John Foster Dulles külügyminiszter nevéhez fűződik, aki 1954. január 12-én bejelentette a doktrína lényegét). A doktrína lényege az volt, hogy bármely NATO tagállam elleni agresszió esetén az ellenfélnek számolnia kell a nukleáris válaszcsepás lehetőségével. A NATO tehát elsősorban azáltal kívánta garantálni saját biztonságát, hogy aránytalanul nagy megtorló erőt helyezett kilátásba, ezzel elrettentve a Szovjetuniót mindenfajta támadástól.⁶⁰⁸

1966-ban az Amerikai Egyesült Államok elérte nukleáris arzenálja maximumát 32.040 töltettel, míg a Szovjetunió ugyanebben az évben „csak” 7.089 töltettel „büszkélkedhetett”, de a szovjet arzenál rohamosan növekedett.⁶⁰⁹ A kubai válságnak köszönhetően azonban felülvizsgálatra szorult az 1950-es évek jellemző *elrettentően alapuló védekezés*. A hordozóeszközök fejlődésének köszönhetően ugyanis kialakult a *kölcsönösen biztosított megsemmisítés*⁶¹⁰ képessége, vagy „aki elsőnek használja, másodikként hal meg” patthelyzet. A felek már olyan stratégiai nukleáris arzenállal rendelkeztek, melynek pusztító ereje egymás többszörös megsemmisítéséhez is elegendő lett volna.

Ennek köszönhetően a MAD-doktrína olyan paradox helyzetet eredményezett, melyben a második csapásmérés⁶¹¹ képességének megszületésével irracionálissá vált egy nukleáris

⁶⁰⁸ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 68-69.

⁶⁰⁹ Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/CSIS/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

⁶¹⁰ Mutual(ly) Assured Destruction (MAD) = a *kölcsönösen biztosított megsemmisítés elve*

⁶¹¹ Az *első csapásmérés* képessége azt jelenti, hogy az államok megelőző támadás során képesek kiiktatni az ellenfél összes stratégiai nukleáris képességét, ezzel megelőzve egy nukleáris válaszcsepást. Ezzel szemben a *második csapásmérés* képessége azt jelenti, hogy bármilyen mértékű megelőző csapás esetén marad annyi nukleáris képessége az ellenfélnek, hogy elviselhetetlenül nagy károkat okozzon a támadó félnek. A hidegháborúban a második csapásmérés képességének kialakulását általában a nukleáris fegyvereket hordozó atom-tengeralattjárók megjelenéséhez kötik, amelyeknek teljes kiiktatása ugyanis szinte lehetetlen. Az Amerikai Egyesült Államok 1962-ben, a Szovjetunió 1967-ben állította hadrendbe első ilyen atom-tengeralattjáróit.

⁶⁰⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 147.

⁶⁰⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 88.

támadás megindítása. Mindez két fontos következménye lett: egyrészt olyan új stratégiai koncepcióra volt szükség, mely csökkenti a nukleáris eskaláció veszélyét; másrészt pedig a két fél elkezdett tárgyalni a nukleáris fegyverzetkorlátozás lehetőségeiről.⁶¹² A stratégiai felülvizsgálat eredményeképpen előbb az Amerikai Egyesült Államokban Robert McNamara védelmi miniszter, majd a NATO tagállamok 1967-ben meghirdették a „rugalmas reagálás” (*flexible response*)⁶¹³ doktrínáját, mely szakítva a merev nukleáris szembenállás politikájával (*tömeges megtorlás* doktrínája) rugalmas opciókat kínált a szövetségnek. A stratégia lényege a lépcsőzetesség volt, azaz hogy a NATO szövetség minden agresszióra a támadás mértékének megfelelő erővel fog válaszolni. Az első szakaszban közvetlen védekezéssel igyekszik elhárítani a veszélyeket. Ha azonban ez nem működik, akkor életbe lép a második lépcsőfok, a tervszerű eskaláció. Még ezen a lépcsőfokon is számos alternatíva kínálkozik a hagyományos és kisebb hatóerejű (taktikai vagy kisebb erejű stratégiai) nukleáris csapások megfelelő arányának alkalmazására. Ha ugyanakkor még ez a lépés sem oldja meg a konfliktust, akkor veszi kezdetét a harmadik fázis, azaz az elsőprő nukleáris csapásmérés.⁶¹⁴ Technikai szempontból ennek a stratégiának fontos követelménye volt, hogy a felek minél összetettebb arzenállal rendelkezzenek és minél több válaszadási opció álljon rendelkezésükre. A stratégiai előny ugyanis annál az államnál volt, amelyik eskalációs dominanciával bírt a másik felett. A korszak második nagy újítása tehát a rendkívül kis hatóerejű harcéri nukleáris fegyverrendszerek kifejlesztése volt.⁶¹⁵

A szovjetek és az amerikaiak tudatosították magukban, hogy egy pusztító nukleáris háború során nem lehet senki nyertes; ezért a *forró drót* a Kreml és a Fehér Ház között, a *rugalmas reagálás* doktrínája és a Részleges Atomcsend Szerződés megkötése megteremtették egy „balesetszerűen” kirobbanó nukleáris háború elkerülésének a lehetőségét.

⁶¹² N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 69.

⁶¹³ *Fokozatos elhárítás* doktrínaként is ismeretes.

⁶¹⁴ Samuel Joseph Kessler: *From „Massive Retaliation” to „Flexible Response”: Robert McNamara at the Pentagon*, http://www.nyu.edu/clubs/jpia.club/PDF/S10_Kessler.pdf (2014.03.01.)

⁶¹⁵ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 69.

A „prágai tavasz”

Az 1968-as csehszlovákiai politikai folyamatok döntően az „emberarcú szocializmus” megteremtésére tett kísérletnek tekinthetők. De a Varsói Szerződés csapatainak brutális beavatkozása az ország belügyeibe nem teszi lehetővé annak megválaszolását, hogy valójában utópia volt vagy realitás lehetett volna az „emberarcú szocializmus”, azt azonban joggal mondhatjuk, hogy a „prágai tavasz” szellemisége is alaposan hozzájárult a szovjet tömb fokozatos széteséséhez. Mindenesetre a csehszlovákiai események jelentős fordulatot idéztek elő a nemzetközi kapcsolatokban. A nyugati hatalmak be nem avatkozási politikája biztonságot adott a Kreml vezetőinek, és ez azt jelentette számukra, hogy szabad kezük van a befolyási övezetükben. És ez fordítva is működött: a szovjet vezetés sem nagyon zavarta az amerikaiakat Vietnamban. Mindkét fél tiszteletben tartotta a másik befolyási övezeteit. A nyugati demokráciák közvéleményében viszont a Varsói Szerződés katonai intervenciója igazi sokkhatással járt, annál is inkább, mivel egyértelmű volt, hogy ez a nemzetközi jog legelemibb szabályainak a mellőzésével történt. Ennél fogva a szovjet vezetés nagy mértékben elveszítette a hitelét, még a nemzetközi kommunista mozgalomban is, de elszigetelődtek az intervencióban részt vevő más szocialista országok is.⁶¹⁶

Mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy Csehszlovákia volt az egyetlen szocialista ország, melyben a II. világháború előtt egy erős polgárság és egy fejlett nagyipar létezett, és egy nyugati értelemben vett parlamentáris demokrácia működött. Ugyanakkor egy igen erős kommunista párt is működött az országban, amelyik az 1946. májusban tartott demokratikus választásokon az ország első számú politikai ereje lett 38%-os eredménnyel.⁶¹⁷ Mint ahogy arról már korábban is írtam, a cseh és szlovák népnek komoly fenntartásai

⁶¹⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 90.

⁶¹⁷ Németh István (szerk.): i.m. 231.

voltak az 1948-as prágai puccsal szemben, melyet Klement Gottwald és elvtársai azért robbantottak ki, mert tartottak a számukra kedvezőtlen választási eredményektől. Az egyre elszigeteltebb Benes elnök június 7-én lemondott és nem sokkal később el is hunyt. Az elnöki poszton Klement Gottwald követte és ezzel a kommunisták néhány hét alatt megszerezték minden hatalmi pozíciót.⁶¹⁸ Csehszlovákia tehát a puccsnak köszönhetően került a szocialista táborba. A Szovjetunió számára Csehszlovákia a kommunista szövetségi rendszer záróköve volt; a cseh fennsík által nyújtott stratégiai helyzete miatt, ami természetes erődként uralta Közép-Európa medencéit és egy Nyugat felé irányuló offenzíva kiindulópontját jelenthette. A szovjetek ennek megfelelően ügyeltek arra, hogy Csehszlovákiában egy különösen hűséges rezsim jöjjön létre, és az 1952-53-ban lefolytatott koncepciók pereit lehetővé tették, hogy a Szovjetunió akaratát teljes mértékben kiszolgáló kommunista vezetők csoportja kerüljön hatalomra.⁶¹⁹

1953-tól kezdve a rendszer erős embere a sztálinista Antonin Novotny volt. Novotny ugyanakkor meglehetősen opportunistának volt, hogy alkalmazkodni tudjon a szocialista táborban 1956 után bekövetkezett változásokhoz. Csehszlovákiában 1960-ig kellett várni, hogy közkegyelmet hirdessenek, és 1963-ig, hogy egy bizottság komolyabban foglalkozzon az 1953-ban lefolytatott botrányos politikai perekkel. 1967-től kezdve a csehszlovák írók és művészek köreiben a szabadság szele kezdett fújdogni, amikor a társadalomban mély átalakulás jelei mutatkoztak: a Nyugattal való érintkezések eredményeképpen megváltozott az erkölcsi felfogás, a fiatalok nyugati zenét hallgattak és a nyugati divatot követték. Az írók 1967. júniusában tartott kongresszusán, számos felszólaló nyíltan bírálta a kormány politikáját. A párt vezetőit egyre nagyobb szakadék választotta el a közvéleménytől. Novemberben a lázongás szelleme megjelent az egyetemisták köreiben is, de megmozdulásukat a rendőrség brutálisan elfojtotta. A rendőri erőszak komoly érzelmeket váltott ki az egész országban és a tiltakozás kezdett teret nyerni a párt vezető káderei köreiben, sőt a szovjet vezetés bizonyos köreiben is, akik ugyancsak elítélték Novotny súlyos politikai hibáit.

⁶¹⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 30.

⁶¹⁹ Uo. 90.

Ebből a szempontból Leonid Brezsnyev 1967. december 8-i prágai látogatása világosan megmutatta, hogy Moszkva nem támogatja tovább a csehszlovák kommunisták régi vezető garnitúráját. Az is valószínű, hogy Brezsnyev nem bocsátotta meg Novotnynek Hruscsovval fenntartott kiváló kapcsolatait, és főleg azt, hogy a csehszlovák kommunisták nyíltan helytelenítették Hruscsov hatalomból való eltávolítását.⁶²⁰

Csehszlovákia Kommunista Pártjának a Központi Bizottsága 1968. január 8-án tartott ülésén Antonin Novotnyt el is távolították a párt éléről, és helyére Alexander Dubček került.⁶²¹ Alexander Dubček 1963 óta a Szlovák Kommunista Párt vezetője volt, akit feddhetetlenségéről, a szocializmus iránti őszinte elkötelezettségéről ismertek, de az is köztudott volt, hogy keményen bírálta a diákok elleni rendkívül erőszakos fellépést. Kezdetben a változások alig voltak tapasztalhatók, de azt mégis érzékelt, hogy mérséklődött a cenzúra, aminek következtében a csehszlovák újságírók a többi szocialista országban ismeretlen szellemben dolgozhattak. A szabadságnak ezzel a fokával szemben a többi szocialista ország vezetésében megjelent a bizalmatlanság és az attól való félelem, hogy mindez áterjed saját országaikra is, annál is inkább, mert Csehszlovákiában a változások élén maga a kommunista párt állt.⁶²² Antonin Novotny közben elvesztette államelnöki hivatalát is: 1968. március 22-én helyébe egy idős tábornok, Ludvik Svoboda került, aki egykor Benes elnök egyik munkatársa, másfelől az 1948-as puccs egyik áldozata volt.⁶²³

Dubček a közvélemény nyomására felgyorsította a változásokat, és áprilisban az egész párt és állami vezetésből kiszorították a régi sztálinista kommunistákat. Az ekkor elfogadott pártprogram a „szocializmushoz vezető csehszlovák út” meghatározására törekedett, amit az „emberarcú szocializmus” jelszava szimbolizált. Ez a jelszó óriási kihívást jelentett valamennyi szocialista ország számára, melyek a jelszó szerint eddig embertelen szocializmust építettek. Meg kell jegyezni, hogy Csehszlovákia Kommunista Pártjának a

⁶²⁰ Uo. 91.

⁶²¹ Németh István (szerk.): i.m. 420.

⁶²² Csizmadia Sándor: i.m. 91.

⁶²³ Németh István (szerk.): i.m. 420.

népszerűsége jelentős mértékben megnőtt, amit az is mutatott, hogy a május 1-i felvonulás vidám és felszabadult hangulatban zajlott le. Mindenki úgy látta, hogy az országban egy döntő fordulat következett be.⁶²⁴

Dubček igyekezett óvatosnak mutatkozni a többi szocialista országgal, de mindenekelőtt a Szovjetunióval szemben. Mindazonáltal azt tapasztalta, hogy amikor 1968. március 23-án először találkozott a „testvér országok” vezetőivel, reformpolitikája széleskörű elutasításra talált: főként a lengyel vezető, Władysław Gomułka és Walter Ulbricht a Német Szocialista Egységpárt főtitkára bírálta igen hevesen azt a politikát, mely teret enged az „ellenforradalomnak”. Brezsnyev óvatosabbnak mutatkozott, ám egyúttal figyelmeztetett is Dubčeket a veszélyekre. Úgy tűnik azonban, hogy Dubčeket magával ragadta az általa kezdeményezett folyamatok lendülete és kissé megmámorosodott saját népszerűségétől, és meg volt győződve arról, hogy az enyhülés korszakában a Magyarországon 1956-ban bekövetkezett szovjet katonai beavatkozáshoz hasonló beavatkozásra Csehszlovákiában már nem kerülhet sor. 1968. május 3-án azért Moszkvába utazott a szovjet vezetés megnyugtatóra, és nyilvánosan megerősítette országának a Varsói Szerződéshez tartozását. Hűségének kifejezésül elfogadta azt is, hogy a Varsói Szerződés csapatai június közepétől hadgyakorlatot tartsanak Csehszlovákia területén.⁶²⁵

A Varsói Szerződés csapatainak hadgyakorlata 1968. június 18-án kezdődött, miközben a csehszlovák politikai reformok mind kritikusabb fordulatot vettek a szocialista országokban fennálló gyakorlathoz képest. Június 27-én Prágában nyilvánosságra hozták a „2000 szavas manifestumot”⁶²⁶, melyben neves művészek, írók, sportolók bírálták a demokratizációs folyamat lassúságát. A szovjet vezetés úgy vélte, hogy a csehszlovák vezetők nem urai már a helyzetnek. Számukra a szocialista építésnek ez a gyakorlata igen veszélyesnek, és egyúttal ragályosnak tűnt: Varsóban például ellenzékiek léptek akcióba, és Gomułka a rend helyreállítása érdekében, parancsot adott erőszak alkalmazására. Az a tény, hogy a

⁶²⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 91.

⁶²⁵ Uo. 91-92.

⁶²⁶ Ludvík Vaculík újságíró volt az értelmi szerzője.

szovjet vezetés Hruscsov óta elfogadta a szocializmus építésének különféle gyakorlatait, maga után vonta bizonyos szabályok tiszteletben tartását, tudniillik, hogy a szocialista államokban a szocializmust visszafordíthatatlan folyamatnak tekintették és a kommunista párt vezető szerepét a politikában nem kérdőjelezhették meg. Másfelől Brezsnyev a Szovjetunió Kommunista Pártja kemény vonalainak, és mindenekelőtt a keményvonalas katonai vezetők nyomása alatt állt, akik úgy ítélték meg, hogy a csehszlovákiai események súlyosan veszélyeztethetik a Szovjetunió érdekeit.⁶²⁷

Mindez magyarázat arra, hogy a Kreml vezetői 1968. júliustól kezdve egyre keményebb hangot ütöttek meg Csehszlovákiával kapcsolatban. Július 14-én a Varsói Szerződés országainak vezetői Varsóban tanácskoztak a csehszlovák vezetés nélkül, amely elhárította a meghívást. A kommunista vezetők nyilvánosságra hoztak egy levelet, melyet elküldtek Dubčeknek, melyben kijelentették, hogy a csehszlovák politikai folyamatok elfogadhatatlanok a szocialista országok számára. A figyelmeztetés egyértelmű volt, ám Csehszlovákia Kommunista Pártjának a vezetői felsorakoztak Dubček mögé, és amikor Brezsnyev találkozót kért tőle, Csehszlovákia Kommunista Pártjának a főtitkára a találkozó feltételeként azt szabta meg, hogy vonuljanak ki az országból a Varsói Szerződésnek a hadgyakorlatot már befejező csapatai, továbbá, hogy a találkozó csehszlovák területen legyen. Brezsnyev elfogadta a feltételeket: július 22-én elméletileg kivonták az egyesített erőket Csehszlovákiából, és a két vezetés közötti találkozóra a szlovák-ukrán határ mellett került sor Tiszacsernyőn.⁶²⁸

A szovjet vezetés kemény hangú szemrehányásokkal illette a csehszlovák vezetőket, ám pártja és a közvélemény támogatását maga mögött tudó Dubček nem hátrált meg. Hamarosan egy második találkozóra is sor került Pozsonyban, ahol egy közös közleményt hoztak nyilvánosságra (Pozsonyi Nyilatkozat, 1968. augusztus 3.), melyben egyebek között ez állt: „a szocializmus vívmányainak védelme... valamennyi szocialista ország közös nemzetközi kötelezettsége”. Mindez nyílt utalás volt a katonai beavatkozásra, ám a csehszlovák vezetők még mindig nem hittek benne és szeptember

⁶²⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 92.

⁶²⁸ Čierna nad Tisou

6-ra összehívták a párt rendkívüli kongresszusát, hogy megváltoztassák működési szabályzatát.⁶²⁹

A Varsói Szerződés csapatait már a nyár eleje óta Csehszlovákia határainál vonták (hadgyakorlat). Augusztus 21-én szovjet, lengyel, bulgár és magyar egységek szállták meg Csehszlovákia egész területét és véget vetettek a „prágai kísérletnek”.⁶³⁰ A meglepett csehszlovák vezetők arra kérték a csehszlovák hadsereget, hogy ne szálljon szembe az invázióval, miközben kiadtak egy közleményt, melyben keményen elítélték egy független állam szuverenitásának és a szocializmus elveinek durva megsértését.⁶³¹ Kívülről a csehszlovák vezetők semmilyen segítségre nem számíthattak a világ közvéleményének tiltakozásán kívül. A Vietnamban harcoló Amerikai Egyesült Államoknak egyébként sem állt szándékában beleszólni a szovjetek befolyási övezetén belül zajló ügyekbe. Az enyhülés túlságosan is fontos volt ahhoz, hogy lemondjanak róla.

A Varsói Szerződés csapatai mindazonáltal a csehszlovák nép ellenállásába ütköztek, miközben Csehszlovákia Kommunista Pártja elutasította, hogy meghátráljon. A csehszlovák rádió és a televízió vezetői ugyancsak visszautasították, hogy a megszálló erők szolgálatába álljanak, de még a rendőrség és a hadsereg is deklarálta kormánya iránti hűségét. Ugyanakkor Dubčeket és a legfőbb vezetőket letartóztatták, de a szovjetek nem találtak olyan csehszlovák szövetségest, aki támogatta volna beavatkozásukat és nevét adta volna ahhoz, hogy a beavatkozás a Csehszlovákia Kommunista Pártjának a kérésére történt. Ekkor Svoboda elnökre kíséreltek meg nyomást gyakorolni, aki nagy bátorságról tett tanúbizonyságot, amikor bejelentette, hogy nem hajlandó egy új kormányt kinevezni, és csak akkor kész tárgyalni, ha szabadon engedik a letartóztatott vezetőket. A megszállás katonailag sikerült, ám politikai értelemben zsákcúba került, annál is inkább, mert kiváltotta a testvérpártok ellenérzését is, amelyek a keleti tömb pártjai kivételével, egyhangúlag elítélték azt. A szovjet vezetők tehát

⁶²⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 92-93.

⁶³⁰ Németh István (szerk.): i.m. 420.

⁶³¹ Csizmadia Sándor: i.m. 93.

kénytelenek voltak szabadon engedni a letartóztatott csehszlovák vezetőket, hogy megkezdődhessenek a tárgyalások.⁶³²

A tárgyalásokra augusztus 23-án Moszkvában került sor, a csehszlovák delegációt Ludvík Svoboda és Alexander Dubček vezette. A megrendült Dubčeknek a szovjet vezetés durva támadásait kellett elviselnie, akik szemére vetették Csehszlovákia teljes elszigetelődését is. A csehszlovák vezetők végül is kénytelenek elfogadni a kompromisszumot, még annak ellenére is, hogy a nép és a párt mögöttük áll (Csehszlovákia Kommunista Pártja titkos ülésre jött össze és megerősítette, hogy továbbra is bizalommal viseltetik irántuk). A moszkvai egyezmények szerint a csehszlovák vezetők helyükön maradhattak, de bizonyos engedményeket kellett tenniük, így például a „prágai tavasz” eredményeinek többségét vissza kellett vonniuk: visszaállították a cenzúrát és ellenőrzésük alá vonták a tájékoztatási eszközöket, és hozzájárultak a varsói szerződés csapatainak ideiglenes állomásoztatásához az országban. A második világháborús német megszállás óta először külföldi haderő állomásozott az állam területén 5 szovjet hadosztály keretében.⁶³³ A nép számára mindez teljes kapitulációnak tűnt és elkezdődött a passzív ellenállás szervezése az egész országban. A rend helyreállítása érdekében a szovjet kormány nyomása egyre erősödött a csehszlovák kormányra, melynek már nem voltak eszközei a nyomással szembeni ellenállásra. A szovjetek a Csehszlovákia Kommunista Pártjában is eredményeket értek el, és megkezdődtek a pártból való kizárások. Végül Csehszlovákia Kommunista Pártjának Központi Bizottsága 1969. március 18-án úgy döntött, hogy a párt élére Dubček helyett Gustav Husákot teszi, aki a „normalizálás” embere lett.⁶³⁴

A „normalizálás” során a „prágai tavasz” legfőbb vezetőit letartóztatták, mások elmenekültek az országból. A katonai intervenció mélyreható fordulatot jelentett a nemzetközi kommunista mozgalomban, hiszen először fordult elő, hogy a Szovjetuniót komolyan elítélték olyan pártok, melyek korábban hűségesen viszonyultak a világszocializmus vezető országához. Másfelől a

⁶³² Uo. 93.

⁶³³ Németh István (szerk.): i.m. 420.

⁶³⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 93-94.

katonai beavatkozás kapcsán született meg az úgynevezett Brezsnyev-doktrína, mely szerint a szocialista országok szuverenitása korlátozott és a szocializmus visszafordíthatatlan folyamat. Mindez nem akadályozta meg két évtizeddel később a szocialista tábor összeomlását.

Afganisztán és következményei

Afganisztán lakossága kb. 15,5 millió főnyi lehetett 1979-ben, a városokban mindössze 1,7 millió fő élt. Az állam etnikai összetétele mozaikszerű képet mutatott. Az afgánok 41 %-a pastu, 22 %-a tádzsik, 6 %-a üzbég, 5,6 %-a hazara nemzetiségű volt. A fennmaradó 25,4 % különböző etnikai csoportokhoz tartozott, mint például türkmén, balúcsi, nuristani, mundzsi.⁶³⁵ Más források szerint 17 millió lakossága volt, amiből kiemelkedett 6 millió pastu (törzs, amelynek tagjai közül rengetegen élnek a szomszédos Pakisztán területén is), 4 millió tádzsik (perzsa nyelvet beszélő szunniták) és 1,5 millió hazara (perzsa nyelvet beszélő síiták).⁶³⁶ A társadalom soknemzetiségű összetétele és törzsi felosztása miatt Afganisztán államfője rendkívül kevés befolyással rendelkezett.

Afganisztán történelmét kezdetektől a nagyhatalmi vetélkedés határozta meg. A XIX. század folyamán a Brit és az Orosz Birodalom harcolt az ország megszerzéséért. A viszály 1947-ben zárult le, amikor a britek kivonultak az indiai szubkontinensről. Ekkor Pakisztán független állam lett. Ez az esemény hozzájárult egy határvita kirobbanásához, hiszen az etnikailag rokonságban álló pastukat a Durand-vonal elszakította egymástól. A pastu nacionalisták ezt követően Pastunisztán kikiáltásáért harcoltak. Geraint Hughes szerint az afgán irredentizmus és Pakisztánnak az Amerikai Egyesült Államokkal kötött megállapodása vezetett elsősorban ahhoz, hogy Afganisztán Moszkvához fordult. Természetesen a harmadik világ államaival szemben tanúsított enyhülő szovjet politika is hozzájárult a közeledéshez. A kapcsolat javítása érdekében a Szovjetunió 1955 és 1979 között az afgánokat mintegy 1,25 milliárd dollár értékű katonai és 1,265 milliárd dollárnyi gazdasági támogatással látta el. Aztán szovjet technikai

⁶³⁵ Geraint Hughes: *The Soviet-Afghan War, 1978–1989: An Overview*, Defence Studies, Vol. 8. No. 3. (September 2008), 326.

⁶³⁶ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 269.

tanácsadókat küldtek Afganisztánba, valamint az afgán tisztek kiképzése is szovjet katonai akadémiákon történt. Az afgán király, Zahir sah rendkívül barátságos kapcsolatot élvezett Moszkvával.⁶³⁷

Zahir sah felhatalmazta Mohamed Daoud miniszterelnököt (első unokatestvérét), hogy teljesen a Szovjetunióra bízsa az afgán hadsereg felszerelését és kiképzését, de 1963-ban Daoud kegyvesztett lett és eltávolították a hatalmi körökből. Daoud ezután az 1965-ben megalapított kommunista pártra (Afganisztán Népi Demokratikus Pártja) támaszkodott.⁶³⁸

1973 júliusában, miközben Zahir sah Olaszországban volt gyógykezelésen, hatalmát megdöntötte unokatestvére, Mohamed Daoud. Daoud eltörölte a monarchiát, önmagát elnökké kiáltotta ki és szovjetbarát diktatúrát vezetett be. 1978. április 27-én a szovjetek által képzett tisztek megdöntötték a hatalmát és Daoudot egy véres puccsban megölték. Így Afganisztán Népi Demokratikus Pártja került uralomra és kikiáltották az Afgán Demokratikus Köztársaságot. A párt rendkívül szoros kapcsolatokat épített ki Moszkvával. Afganisztán Népi Demokratikus Pártja teljes egészében a szovjet tanácsadók segítségével kormányozott. Az afgán fegyveres és biztonsági erők kiképzését is ők irányították.⁶³⁹

Afganisztán Népi Demokratikus Pártja, amelynek 1979-ben kb. 5.000 tagja volt (egy 17 milliós országban), hamarosan két frakcióra szakadt. A Parcham (Zászló) csoport ideológiailag közelebb állt a szovjetekhez, illetve nagy hangsúlyt fektetett Afganisztán iszlám kulturális tradíciójára. A Parcham (Zászló) csoport legkiemelkedőbb egyénisége kabuli arisztokrata családból származó Babrak Karmal volt, aki egyébként megalapította a Parcham (Zászló) nevű újságot is. A Karmal egyébként a beceneve volt, ami „a munkások barátját” jelentette. A párt másik nagy frakciója a Khalq (Nép) volt Nur Muhammad Taraki vezetése alatt. Taraki meggazdagodott paraszt gyermeke volt, aki hivatalnoki pályára tért. A párt harmadik nagy egyénisége Hafizullah Amin volt, ő is állami hivatalnok és a Khalq frakcióhoz tartozott.⁶⁴⁰

⁶³⁷ Geraint Hughes: i.m. 326-328.

⁶³⁸ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 269.

⁶³⁹ Geraint Hughes: i.m. 327-328.

⁶⁴⁰ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 269.

Miután Babrak Karmal egyik barátját a kormány emberei meggyilkolták, az 1978. április 19-én rendezett temetésén hatalmas tüntetés alakult ki. Daoud letartóztatta Babrak Karmalt és Tarakit, de Amin nem. Amin április 27-én egy sikeres államcsínyt hajtott végre; Daoudot meggyilkolták és a börtönből kiszabadított Taraki lett az új elnök, Babrak Karmal pedig az alelnök.⁶⁴¹ Ettől kezdve az afgán rendszer teljes egészében a Szovjetuniót szolgálta. Az új afgán kormányt már a győzelem első órájában elismerte a Szovjetunió. Az új vezetésnek sikerült a legrövidebb idő alatt népköztársasaggá átalakítani az Afganisztáni Köztársaságot.⁶⁴²

Közben az Afganisztán Népi Demokratikus Pártján belül is folyt a hatalmi harc a két frakció között. Végül a Khalq (Nép) nevű csoport került ki győztesen a párton belüli hatalmi harcból. A Parcham frakció aktivistái között széleskörű tisztogatást végeztek a titkosrendőrség segítségével. Babrak Karmalt eltávolították a hatalmi körökből és elküldték Csehszlovákiába nagykövetnek.⁶⁴³

A Khalq-vezetőség megkísérelt egy reformprogramot elfogadtatni az afgán társadalommal, ez a próbálkozás azonban sikertelennek bizonyult, hiszen a politikusok nemcsak a helyi tényezőket hagyták figyelmen kívül, hanem tisztogató tevékenységük következményeiről is elfelejtkeztek. Tulajdonképpen elmondható, hogy Afganisztán Népi Demokratikus Pártja saját balkezűsége és kegyetlensége provokálta az 1979-ben országszerte kirobbant lázadásokat.⁶⁴⁴

A beavatkozás szempontjából rendkívül fontos esemény a március 15-én kitört herati felkelés. Ennek során egy ott állomásozó afgán alakulat (dzsahallabadi helyőrség) fellázadt a kormány ellen, meggyilkolták a szovjet tanácsadókat és családjaikat, elűzték a szovjetbarát előljárókat. A zavargásokat kihasználva a szovjetek harci helikoptereket küldtek Kabulba és az afgán kormány rendelkezésére bocsátották őket.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 269.

⁶⁴² Gosztonyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993, 305.

⁶⁴³ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 269.

⁶⁴⁴ Geraint Hughes: i.m. 327-330.

⁶⁴⁵ Gosztonyi Péter: i.m. 305.

Ugyanakkor Taraki is a tisztogatások áldozata lett. Amikor visszajött az *el nem kötelezettek* egy havannai találkozásáról, elutazott Moszkvába, hogy szovjet segítséget kérjen a lázadók ellen. A Politikai Bizottság megtagadta az afgán elnök kérését azzal az indokkal, hogy a csapatok esetleges bevetése nem javítana a helyzeten, hanem rontana. Azonban a fegyverek és katonai tanácsadók Afganisztánba áramlása folyamatosan emelkedett 1979 márciusától. Az elmúlt évek során megnövekedett szovjet segítség ellenére az Afgán Demokratikus Köztársaság fegyveres erői elvesztették a vidék feletti ellenőrzést. További lázadások tették nyilvánvalóvá azt a tényt, hogy a kormány erői kimerültek. Moszkvából visszajöve, Tarakit Amin a forradalmi tanács ülése alatt meggyilkoltatta.⁶⁴⁶

Ezzel egyidejűleg rendkívül fontos változások történtek a Szovjetunióban is. Brezsnyev egészségi állapota romlott, így a Politbüro növekvő befolyást szerzett a döntésekben. A bizottság tagja volt Gromiko, Jurij Andropov, Dmitrij Ustinov és Borisz Ponomarev. Közülük Andropov rendelkezett a legnagyobb hatalommal és ő volt egyben az intervenció legelszántabb támogatója is. Valójában a döntéshozatal ebben a kis csoportban koncentráldott a Politikai Bizottságon belül.⁶⁴⁷

Az intervenció támogatói számára az Afganisztán Népi Demokratikus Pártjának közlgő összeomlása és a nemzetközi helyzet változásai tették indokolttá a katonai választ. Az enyhülés a nyugati és keleti blokk államai között bizonytalanná vált, hiszen a NATO közepes hatósugarú nukleáris rakéták telepítését tervezte Európában, és az Amerikai Egyesült Államok szenátusa is vonakodott elfogadni a SALT II egyezményt. Az 1968-as prágai tavasz leverését követően pedig életbe lépett a Brezsnyev-doktrína. Ez szolgált utólag igazolásul a prágai tavasz leveréséhez, illetve az afganisztáni intervencióhoz is. A Szovjetunió harmadik világbeli intervenciók politikája is hozzájárult Moszkva korábbi álláspontjának megváltozásához. Az eseményeket tovább bonyolította, hogy Taraki és Amin korábban több alkalommal is kérte a szovjet erők bevetését.⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ Geraint Hughes: i.m. 330-332.

⁶⁴⁷ Uo. 332.

⁶⁴⁸ Uo. 333-335.

A kormányellenes felkelés egyre riasztóbb méreteket öltött. A felkelők elleni harcban az afgán hadsereg teljesen hasznavehetetlennek bizonyult: katonák ezrei szöktek meg és álltak át fegyveresen a felkelő *mudzsaheddinek*, a „szent harcosok” oldalára. Mindez egyre jobba nyugtalanította Moszkvát. Pavlovskij szovjet vezéreztudós katonai szakértőkkel tíz napos tájékoztató látogatást tett Afganisztánba. Ott világossá vált előtte, hogy a Szovjetunió Aminnal kockára tette afganisztáni pozícióit. Moszkvában eldöntötték Amin leváltását. Hafizullah Amint Moszkvába hívták, de visszautasította a meghívást.⁶⁴⁹ Valószínűleg sejtette, hogy meg akarják buktatni.

A katonai beavatkozásról végleg a Politikai Bizottság néhány tagja döntött 1979. december 12-én. December 25-én egy 75.000 fős haderő bevetéséről egyeztettek. Ugyanakkor a szovjetek megpróbálták elérni azt, hogy *az intervenció hadsereget az afgán kormány hívja meg*. Ennek érdekében küldték Kabulba Paputyin tábornokot, akit azonban december 27-én a Darulaman-palotában Amin egyik testőre a tárgyalások közepette lelőtte. Erre válaszként ugyanazon a napon a 105. gárda-deszanthadosztály elfoglalta a Kabultól 50 kilométerre levő bagrami repülőteret, majd megrohamozták az elnöki palotát és kegyetlen közelharc során megölték Amint.⁶⁵⁰

A szovjetek már az intervenció megtervezésének a pillanatában eldöntötték, hogy ki legyen az új bizalmi emberük: a Csehszlovákiából hazaszállított Babrak Karmal lett az új elnök. Azonban az afganisztáni szovjet intervenció nagy nemzetközi felháborodást okozott. 1945 óta az *első alkalom volt, amikor a Szovjetunió fegyveres erőhöz folyamodott, hogy egy idegen területet meghódítson*. 1980. január 14-én az ENSZ Közgyűlése 104 szavazattal 18 ellen elítélte a szovjet agressziót.⁶⁵¹

Zbigniew Brzezinski, Carter elnök nemzetvédelmi tanácsadója a Kreml lépéseit agresszívnek nyilvánította, melynek célja a regionális hegemonia megszerzése. Ronald Reagan beiktatását követően a szovjet célok interpretációja kissé megváltozott. Afganisztán elfoglalását az expanziós politika első

⁶⁴⁹ Gosztönyi Péter: i.m. 306.

⁶⁵⁰ Uo. 310.

⁶⁵¹ Duroselle, Jean-Baptiste: i.m. 269-270.

lépéseként értelmezte az amerikai kormányzat. E felfogás szerint a szovjet agresszió következő áldozatai Irán és más olajtermelő országok lennének. Az Amerikai Egyesült Államok bojkottálta az 1980. évi Moszkvai Olimpiát és korlátozta a Moszkva felé irányuló gabonakereskedelmet, miközben a nyugat-európai államok nem akarták feláldozni a kontinentális *detente*-ot, valamint a szovjet és kelet-európai kereskedelmi kapcsolataikat.⁶⁵²

A szovjet–afgán konfliktus nagy hatással volt a térség államainak a politikájára. Pakisztán pozíciója volt a legjelentősebb, mivel nagyszámú afgán menekült ebben az országban keresett rejtekhelyet. Azonban az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Egyiptom, Szaúd-Arábia, Pakisztán és Kína is részt vett az afgán ellenállási mozgalomnak nyújtott titkos segélyprogramban.⁶⁵³

A Szovjetunió stratégiai céljai elég „érdekesekek” voltak: a Vörös Hadsereg vezetői úgy képzelték, hogy a szovjet erők majd a fontos stratégiai pozíciókat ellenőrizik és modern fegyvereik által (harci helikopterek, repülőek) megfélemlítik az ellenállókat. Az afgán hadsereget átalakítva pedig képessé teszik, hogy vegyék fel a harcot az ellenállókkal a nehéz hegyi terepen. Azonban sem a lakosság megfélemlítése, sem az afgán hadsereg átszervezése és ütőképessé tétele sem sikerült, tehát a szovjeteknek fel kellett vállalniuk a *mudzsaheddinek* „kifüstölését” a nehéz hegyi terepen.⁶⁵⁴

Kezdetben a szovjet megszálló erő 75.000 főből állt. 1984-re a 40. Szovjet hadsereg, vagy ahogyan ismertté vált „a szovjet haderő korlátozott kontingense Afganisztánban” 110–120.000 főt számlált. A Szovjetunió a beavatkozást gyors és rövid távú intézkedésnek tervezte, azonban amint már bemutattam, az évek során kiderült, hogy az afgán erők alkalmatlanok az ellenállási mozgalom visszaszorítására. Nemcsak az afgán hadsereg bizonyult alkalmatlannak a lázadók leverésére, de a szovjet katonai erők sem tudtak a *mudzsaheddin* taktikával megküzdeni. Az ellenálló könnyű gerilla harcmodorával nem tudta a nehézfegyverzetű szovjet és afgán haderő felvenni a harcot.⁶⁵⁵

⁶⁵² Geraint Hughes: i.m. 335-338.

⁶⁵³ Uo. 338-340.

⁶⁵⁴ Gosztanyi Péter: i.m. 311.

⁶⁵⁵ Geraint Hughes: i.m. 340-343.

A szovjet hadseregen belül jelentkező egyéb problémák is hozzájárultak a sikertelenséghez. Egyrészt a tiszti kar rugalmatlansága rányomta a bélyegét a küzdelemre, másrészt az újoncok képzetlensége is komoly gondot okozott. Gondot okoztak továbbá a szovjet hadseregen belül jelentkező szociális problémák: rossz orvosi ellátás, betegségek, alkoholizmus, drogfogyasztás, terror, feszültség a szláv és muszlim katonák között. A hadsereg tiszti szintjén jelentkező korrupció is komoly problémát okozott. A szovjet és az afgán kormányzat kapcsolatát jellemző kölcsönös bizalmatlanság és megvetés ugyancsak hozzájárult az intervenció sikertelenségéhez. Az Afgán Demokratikus Köztársaság katonai erejét a szárazföldi hadsereg, a légiere és egy 20.000 fős csendőrség alkotta. A rendszer természetesen titkos rendőrséggel (KHAD) is rendelkezett, amely hatékony, de nagyon brutális kormányzati szervnek bizonyult. A reguláris fegyveres erők hivatalosan 90.000 katonát számláltak, de valójában 1980 elejére legfeljebb 20.000-en lehettek a hadseregben a sorozatos dezertálások miatt.⁶⁵⁶

A szovjetek számára az ellenállási mozgalom és annak stratégiája jelentette a legnagyobb nehézséget. A *mudzsaheddin* haderőre vonatkozó becslések 90.000 és 500.000 közé tehetőek. A gerillák szabotázs támadásokat vezettek a légi támaszpontok, erőművek és kormányzati épületek ellen, támadták az utánpótlást biztosító útvonalakat és meggyilkolták az Afganisztán Népi Demokratikus Párt embereit. A *mudzsaheddinek* egyes alakulatai még a közép-ázsiai szovjet köztársaságokba is betörték, hogy a Szovjetuniót még nagyobb pusztítást érje.⁶⁵⁷

Kezdetben saját fegyverekkel harcoltak, amelyeket a törzsi társadalom felnőtt férfi tagjai birtokoltak. Majd Kalasnyikov-gépkarabélyokra, aknavetőkre és más nehézfegyverekre tettek szert. A későbbiek során pedig a nyugati, amerikai, szaúdi, pakisztáni titkos akciók biztosítottak katonai eszközöket számukra. Ezek közül talán a legnagyobb szerepet a *FIM-92A Stinger*⁶⁵⁸ vállról indítható légvédelmi rakéta jelentette, amelyből a CIA 500 (más források

⁶⁵⁶ Uo. 343-345.

⁶⁵⁷ Uo. 346.

⁶⁵⁸ Hatótávolsága 4,8 km, tehát bőven elegendő az alacsonytámadást végrehajtó repülőek és helikopterek ellen.

szerint 1.500-2.000) darabot juttatott a *mudzsaheddinek*nek. Ezzel már képesek voltak leszedni az égről a félelmetes Mi-24-es harci helikoptereket (a szovjetek nem kevesebb, mint 74 ilyen típusú gépet vesztek Afganisztánban) és megfordítani a háború menetét. Most már nem a szovjet légierő tartotta rettegésben az afgán falvakat, hanem a *mudzsaheddinek* a szovjet légierőt. Az afganisztáni háború alatt a szovjetek ellenséges tűz és balesetek következtében összesen 333 harci helikoptert és 118 sugárhajtású repülőgépet vesztek. ⁶⁵⁹

A katonai segítségen kívül az ellenállási mozgalom hatalmas népi támogatást élvezett mind Afganisztánban, mind a pakisztáni menekült táborokban. Ennek ellenére a mozgalom súlyos problémákkal küzdött. Elsősorban az egységes politikai program hiánya és a frakciók közötti viták bizonyultak a mozgalom leggyengébb pontjainak. Az ellenségeskedés aláásta az összefogást és hozzájárult a *mudzsaheddin* győzelmet követő véres polgárháborúhoz 1992-ben. ⁶⁶⁰

A szovjet kivonulásról Gorbacsov kinevezésével indultak meg a tárgyalások. Gorbacsov döntését két igen nagy jelentőségű tényező határozta meg. Egyrészt a rendkívül magas katonai kiadások kényszerítették a Szovjetuniót erre az elhatározásra. A háború és az afgánoknak nyújtott pénzügyi segítség összességében 60 milliárd rubelbe került. Másrészt Gorbacsov felismerte, hogy a *peresztrojka* sikeréhez hozzájárulna a Szovjetunió javuló kapcsolata Kínával és a nyugati hatalmakkal. ⁶⁶¹

A végleges döntés meghozatala előtt Babrak Karmalt kiűzték Afganisztánból és helyére a KHAD (titkos rendőrség) vezetőjét, Mohammed Nadzsibulláhot ültették 1986. május 5-én, ⁶⁶² ami nem volt egy okos döntés. A szovjet nyomásra meghirdetett „nemzeti

⁶⁵⁹ Egy FIM-92A Stinger ára 38.000 dollár, míg egy szovjet helikopter vagy repülő ára több millió dollár volt. A Mil Mi-24 (NATO kódnevén Hind) szovjet harci helikopter ára például 2,5-5 millió dollár között mozgott, a harci repülőgépek ára pedig ennek a többszöröse volt. A rakéták találati pontossága 95 % körül mozgott, tehát 38.000 dollár költséggel több millió dollár kárt lehetett okozni az ellenségnek. Erre a CIA hamarosan ráébredt és egyre nagyobb támogatásokban részesítette a *mudzsaheddin*eket.

⁶⁶⁰ Geraint Hughes: i.m. 347.

⁶⁶¹ Uo. 347.

⁶⁶² Gósztonyi Péter: i.m. 314.

kibékülés” politikája nem hozott sikereket a *mudzsaheddinek*kel kapcsolatban. Nadzsibulláh viselkedése és múltja egyáltalán nem lendítette előbbre a megbékélést Afganisztánban. A szovjet kivonuláshoz vezető megállapodás az ENSZ védnöksége alatt 1984 óta Genovában tartott értekezleteken született meg. A genovai megállapodásokat végül 1988. április 14-én írta alá az Amerikai Egyesült Államok, a Szovjetunió, Afganisztán és Pakisztán. A „korlátozott kontingens” kivonulása 1988. május 15-én kezdődött és 1989. február 15-én fejeződött be. Azonban a genovai egyezménynek több, a jövőre nézve súlyos hiányossága van. A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a *mudzsaheddinek* nem vettek részt a tárgyalásokban, éppen ezért nem tartották magukat semmilyen békével kapcsolatos megegyezéshez. Továbbá a megállapodás nem rendelkezett az Afganisztán ügyeibe történő külső beavatkozásról sem. ⁶⁶³

Hivatalos adatok szerint az afgán hadműveletek során a Szovjetunió 13.933 főt veszített el, 469.685 katona sebesült meg. ⁶⁶⁴ Más források szerint a szovjet veszteségek 20-25.000 halottat is veszíthettek. ⁶⁶⁵ A szovjet veszteségek így is elmaradtak az amerikaiak kb. 58.000 halottat jelentő vietnami veszteségei mögött, de mindkét szuperhatalom számára valójában ugyanazt jelentették: vereség! Az eseményeknek azonban Afganisztánra nézve voltak a legsúlyosabb következményei. Kb. 1 millió afgánt megöltek, és az Egészségügyi Világszervezet szerint további 1,5 millió ember lett rokkant. További 5-6 millió afgán pakisztáni és iráni menekülttáborokba volt kénytelen menedéket találni. ⁶⁶⁶

A szovjetek kivonulása után a *mudzsaheddinek* és Kabul között folytatódott a harc, melyhez Moszkva, az Amerikai Egyesült Államok és Pakisztán továbbra is biztosított fegyvereket. A Szovjetunió 1991. évi összeomlásával a Nadzsibulláh-rendszer elvesztette a fő támogatóját. Fegyverkészletek és elegendő anyagi segítség hiányában a kormányzati erők felbomlottak, a rendszerbarát milíciák áttértek a másik oldalra, és a *mudzsaheddinek* 1992. április 16-án elfoglalták Kabult. A folyamatos ellenségeskedés hozzájárult

⁶⁶³ Geraint Hughes: i.m. 348-349.

⁶⁶⁴ Uo. 349.

⁶⁶⁵ Gósztonyi Péter: i.m. 315.

⁶⁶⁶ Geraint Hughes: i.m. 349.

az iszlám milíciák felemelkedéséhez, amelyek 1994 tavaszán összefoglalóan *tálibok* néven váltak ismertté. A *tálibok* majdnem egész Afganisztánt elfoglalták a Pakisztánból érkező pénzügyi segítségnek köszönhetően. 1996. szeptember 27-én *tálib* milicisták megkínózták és meglincselték Nadzsibulláhot. Ezzel egy új szakasz kezdődött az ország történelmében.⁶⁶⁷

A Szovjetunió stratégiái nagyjából helyesen becsülte fel 1979-ben az Amerikai Egyesült Államok pozícióját az afganisztáni intervencióval szemben: „*az üzlet az üzlet*” és „*Afganisztán nem volt a Nyugat része, így a szovjet megszállás önmagában véve nem borította fel a világ stratégiai egyensúlyát.*”⁶⁶⁸ A szovjet stratégiák azonban nem ismerték fel az afgán *mudzsaheddinek* és a nép ellenállásának az erejét. A szovjet sajtó a valóságtól teljesen elrugaszkodva ábrázolta a szovjetek afganisztáni intervencióját. A csúcsot az „*Izvesztyija*” állította fel: a hivatalos szovjet kormánylap tudósítója szerint „*amikor az afgán paraszt meglátta a szovjet katonát, ráborult a tankra, és megcsókolta a poros páncélt.*”⁶⁶⁹ És amint láttuk, a valóságban az afgán paraszt páncéltörő rakétákkal „csókolta meg” a szovjet tankokat. A szovjet–afgán háború nemcsak katalizátorként funkcionált a Szovjetunió összeomlásában és a hidegháború befejeződésében, hanem hozzájárult az Al-Káida létrejöttéhez és egy sor XX-XXI. századi probléma kialakulásához.

⁶⁶⁷ Uo. 350.

⁶⁶⁸ Mihail Heller – Alexandr Nyekrics: i.m. 532.

⁶⁶⁹ Uo.

Manipulációs technikák, propaganda, Szabad Európa Rádió

A második világháború utáni tíz év a hidegháború klasszikus korszaka, még ha kezdetének és végének időpontját olykor eltérően is jelöli az irodalom. Tartalmát az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió fokozódó szembenállása nyomán létrejött világméretű polarizálódás jelentette. Az elhúzódó konfliktusért mindkét fél a másikat vádolta, és ugyanolyan nagy erővel készültek a harmadik világháborúra, mint amennyire igyekeztek, hogy elkerüljék azt. Mivel a „*meleg háború*” technikáinak kivételével minden egyéb eszköz a szembenálló felek rendelkezésére állt, így érthető, hogy egyes szerzők a hidegháború egészét elsősorban a demokrácia és a kommunizmus *ideológiai* konfrontációjának tekintették, amelynek célja végül is a közvélemény megnyerése volt. A tömeg-kommunikációs rendszerek felgyorsult technikai fejlődése egybeesett az ideológiák és doktrínák háborújának megnövekedett új igényeivel. A sajtó mindkét oldalon közvetlen politikai elvárások szolgálatába állt (vagy oda kényszerült állni). A médiumok sorában mindenekelőtt a rádió szerepe értékelődött fel, hiszen elvileg korlátlan számú hallgatóságot tudott kockázatmentesen és gyorsan elérni a *célországban*, és nem utolsósorban pedig hatékonyságához képest viszonylag olcsón.⁶⁷⁰ Ennek a sajátos médiafunkciónak az előzményei már a második világháború alatt is megmutatkoztak. A propagandaelmélet egy korai magyar kutatója a *szellemi harc módszereit és fegyvereit* vizsgálva már 1942-ben arra hívta fel a figyelmet, hogy „*az új világ leghatalmasabb és legeredményesebb propaganda eszköze a rádió. Zavartalanul végezheti bomlasztó munkáját, mert abban földi ember megakadályozni nem tudja.*”

⁶⁷⁰ Révész Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában (Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950-1956).* 1996, 2. <http://mek.oszk.hu/01900/01988/01988.htm> (2014.03.10)

*Hatótávolsága megmérhetetlen. Népszerűsége pedig olyan nagy, hogy egy rádión leadott hír az ország vagy a világ legrejtettebb zugába is eljuthat. S ma már minden faluban és tanyán megtalálható.*⁶⁷¹

Az ötvenes évek a rádiózás fénykorát jelentették, mivel a TV még nem terjedt el annyira, hogy konkurrálhassa. A határokon túlra sugárzott adások száma is megsokszorozódott. Minden ország egyszerre volt más államok rádióállomásainak célpontja, ugyanakkor ő maga is saját műsorszórással volt állandó szereplője ennek a sajátos eszközökkel folytatott harcnak. Magyarország is aktív szereplője volt a *médiaháborúnak*. Nem csak közvetlen környezetében, de a Távols-Kelettől Dél-Amerikáig a hivatalos politika magyarul és idegen nyelveken egyaránt igyekezett megismertetni feltételezett hallgatóságával a népi demokráciáknak, a *béketabornak* újabb és újabb győzelmi eredményeit. Ugyanakkor a magyar nyelvű külföldi adók is magas órászámban sugározták az ország felé a *szabad világ* híreit. A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága számára készült feljegyzés 1954 végén így összegezte a kialakult helyzetet:

*„Hazánk felé jelenleg Szabad Európa, Amerika Hangja, London, Páris, Vatikán, Róma, Ankara, Madrid és Tel-Aviv sugároz propagandaadást. Az ellenség naponta 110-120 különböző frekvencián, összesítve 210-220 órán át dolgozik ellenünk. A legtöbbet Szabad Európa dolgozik, naponta 20-25 frekvencián 150-160 órán keresztül sugároz felénk propagandaadást.*⁶⁷²

A Szabad Európa Rádió története 1949 nyarán kezdődött, a Szabad Európa Bizottság megalakulásával. A Szabad Európa Rádiót, a Committee for a Free Europe-ot május 17-én jegyezték be New Yorkban. A közvélemény számára hivatalosan ez a szervezet hozta létre a Szabad Európa Rádiót.⁶⁷³ A Szabad Európa Rádió szinte a semmiből, hirtelen alakult, és nem rendelkezett intézményesített háttérrel. A szervezet megalakítása George F. Kennan és Joseph C.

⁶⁷¹ Csikós Jenő: *A másik front. A szellemi harc módszerei és fegyverei*. Singer és Wolfner, Budapest, 1942, 46.

⁶⁷² Révész Béla: i.m. 5.

⁶⁷³ Simándi Irén: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951-1956*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2005, 17.

Grew külügyi tisztviselők nevéhez fűződik.⁶⁷⁴ Felkéréseket küldtek az amerikai társadalmi élet különböző rétegeihez, tudósokhoz, bankárokhöz, kormánytisztviselőkhöz, a szakszervezetek vezetőihez, az üzleti életben politikai, gazdasági hatalommal rendelkező emberekhez. Az ő közreműködésük eredményeképpen jött létre a Szabad Európa Rádió.⁶⁷⁵

A Szabad Európa Rádió programjában, amelyet 1949. július 25-én adtak ki, két fontos feladat szerepelt:

1. Azoknak az embereknek a segítése, akik az amerikai külügyminisztériumban jelentkeztek menekültként, a hatóságok támogatását kérve. Ezt a feladatot az úgynevezett Szellemi Együttműködési Bizottság végezte. Programjukban célul tűzték ki, hogy megfelelő munkát adjanak a Kelet-Európából jött „demokratikus száműzötteknek”.
2. A kivándoroltak hangját és gondolatait az éteren át közvetítve visszajuttassák honfitársaikhoz Európába, a saját nyelvükön. A feladatok szervezésére Rádió- és Sajtóbizottságot hoztak létre. Ennek az elnöke Frank Altschul (New York-i bankár), a vezérigazgatója Robert E. Lang volt.

A Szabad Európa Rádiót részvénytársaságként jegyezték be New Yorkban 1949. decemberében Radio Free Europe néven. Az anyagi támogatást a Truman-kormányzat a CIA titkos ellátmányából folyósította. Az összeg nagyságát a Kongresszusi Bizottság tudtával és jóváhagyásával határozták meg.⁶⁷⁶

A Szabad Európa Rádió Magyar Osztályát 1950 elején szervezték meg New Yorkban. A magyar adások 1950. augusztus 4-én indultak. A magyar adások készítői a Szabad Európa Bizottság bérelt irodahelyiségeiben, az Empire State Buildingben dolgoztak. Az itt készült műsorok hangszalagjait repülőgépen Athénba szállították, majd egy hajón lévő rádióállomás közvetítésével sugározták Magyarországra. A New York-i Magyar Osztály vezetője Vajda Pál újságíró volt.⁶⁷⁷

⁶⁷⁴ Figyelmüket a második világháborút követő – Európából az Amerikai Egyesült Államokba történő – menekülthullám keltette fel.

⁶⁷⁵ Simándi Irén: i.m. 17.

⁶⁷⁶ Uo. 18.

⁶⁷⁷ Uo. 19.

A rádió európai működése 1950 júniusában, a Frankfurt am Main közelében létesített 7,5 kilowattos rövidhullámú adóberendezés üzembe állításával kezdődött. Az év végére naponta másfél órás műsort közvetített a célszörzrök (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária) felé.⁶⁷⁸

1951. május 15-én a München közelében lévő Holzkirchenben épült egy 25 kilowattos rövidhullámú rádióberendezés, amelynek az adását nagyon jól foghatták Magyarországon. A sugárzás lehetőségét bővítette a Biblisben (Rajna melletti kistelepülés) működő 50, valamint egy másik 10 kilowattos rövidhullámú adót létesítettek. Továbbá, az amerikai és a portugál kormány tárgyalásainak eredményeképpen a Szabad Európa Rádió megkapta a jogot, hogy Portugáliában, a Lisszabon melletti Glóriában, a tengerparton adótorony épüljön. Az adások Münchenből URH-láncon mentek a vevőállomásra, amely Machuqueiróban volt (Glória mellett), és ez továbbította az URH-tételeket az adótoronyokhoz. Ezek maximális teljesítménye 500 kilowatt volt. A magyar adások nagy részét azonban 1951 és 1962 között Holzkirchenből sugározták. Volt olyan szórakoztató vagy zenés műsor 1958–59-ben, amelyeket előre elkészítettek a müncheni stúdióban, és a szalagokat repülőposta vitte Lisszabonba, és onnan Glóriába, az adótoronyokhoz szállították. 1962-ben azonban URH FM-mikrolánc létesült Portugáliáig, és ettől kezdve direkt adások mentek a müncheni stúdiókból. A Szabad Európa Rádió tevékenységének színhelye München lett. A terület az amerikai katonai igazgatási övezetbe tartozott, a „vállalkozást” Konrad Adenauer szövetségi kancellár is támogatta.⁶⁷⁹

Az 1951 óta Münchenben működő Szabad Európa Rádió azonban nem csupán a szinte egésznapos adásidő és a fogható frekvenciák magas száma miatt okozott gondot a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségének és a kormánynak, hanem főként azért, mert a

⁶⁷⁸ Jugoszlávia ekkor már nem tartozott a szovjet hatalmi zónába, ezért marad ki a célszörzrök közül, Albániába pedig a megfelelő mennyiségű rádió hiánya miatt nem sugároztak műsort, mert csak a politikai vezetés tudta fogni az adásokat. Ennek ellenére 1951-től 1953-ig mégis működött a Szabad Európa Rádió albán nyelvű műsora is.

⁶⁷⁹ Simándi Irén: i.m. 20.

többi adóhoz képest ez a rádió volt képes a valódi történeéseket bemutatva informatív nyelven megszólalni. A mesterségesen visszafogott hírközlés korában és az leszűkített nyilvánosság keretei között minden alternatív információforrás a totális hatalom feltétlen elismertségét kérdőjelezte meg. És még nagyobb a veszély akkor, ha ezeknek az alternatív híreknek a hitelességét a hallgatók mindennapi valóságának közvetlen tapasztalatai is visszaigazolják.⁶⁸⁰

A Szabad Európa Rádió magyar osztálya fennállásának negyven éve alatt mindvégig kiérdemelte a magyarországi politikai vezetés különleges érdeklődését. A politikai vezetésnek az ellenséges rádióadásokkal szembeni stratégiája az elmúlt négy évtizedben két, teljesen eltérő ellenkonceptióra vezethető vissza. Az első évtizedet az adások vételének lehetőleg teljes körű műszaki-technikai jellegű elhárítására („zavarására”) való törekvésük jellemezte, míg a hatvanas évek közepétől kezdődött az a széleskörű ideológiai offenzíva, amely az agitáció és a propaganda eszközeivel kívánta felvenni a harcot az ellenséges eszmékkel.⁶⁸¹

Ugyanakkor különösen érdekelte a Szabad Európa Rádió igazgatóságát, de a kelet-európai kommunista országok politikai vezetését is, hogy valójában mekkora is lehet általában a Szabad Európa Rádió, ezen belül pedig az egyes különböző típusú műsorok hallgatottsága és milyen ezeknek a fogadtatása illetve megítélése.

Politikatörténeti és történeti-szociológiai kutatások szükségese ahhoz, hogy olyan elfelejtett tények, adatok kerüljenek a felszínre, amelyek legalább hozzávetőlegesen alkalmasak a Szabad Európa Rádióra, annak műsoraira vonatkozóan a releváns hallgatói véleményeket visszaadni. Ehhez kisebb részben adalékul szolgálhatnak azok a belügyminisztériumi jelentések, beszámolók, esetenként vizsgálati jegyzőkönyvek, amelyek során az ÁVH látókörébe került, és az ellenséges propagandaadások hallgatásával, ezek híreszteléseinek terjesztésével gyanúsított emberek mondják el véleményeiket. Nem sokkal hitelesebbek, de sajátosságaikkal együtt igen fontosak a különböző szintű pártszervezetek által rendszeresen összeállított jelentések is. Többnyire szakmailag is megalapozottaknak bizonyultak viszont azok a felmérések, amelyeket maguk a

⁶⁸⁰ Révész Béla: i.m. 5.

⁶⁸¹ Uo. 5.

Szabad Európa Rádió munkatársai készítette a menekültekkel, ritkábban a kiutazókkal.⁶⁸²

Meglepő, de a Magyarországról külföldre irányuló műsor-szórás időben és kapacitás tekintetében is kezdetben lépéselőnyben volt az ideirányuló nyugati magyar nyelvű rádióadásokkal szemben. Még javában tartottak a Szabad Európa Rádió megindulásával kapcsolatos tervezgetések, és az 1942 óta működő Amerika Hangja rövidre szabott adásidejével aligha konkurálhatott a magyar rádióval, mégis a Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának 1949. július 6-i ülésén az Agitációs és Propaganda Kollégium már így jellemezte a kialakult helyzetet:

„A Magyar Rádió Külföldi különszolgálatát hat nyelven és nyolc adásban sugároz hírszolgálatot. Az idegennyelvű hírszolgálat lebonyolítása a legerősebb magyar adón, a Kossuth adón, a középhullámon történik. 1950 júniusában üzemképes lesz a két kW-os rövidhullámú szórótorony, és ezzel Magyarország a legerősebb adólehetőséggel fog rendelkezni egész Dél-Kelet-Európában. Ezeknek az adóknak üzembe helyezésével adásaink nemcsak Észak-Amerikában, hanem Kanada magyarlakta vidékein és Dél-Amerikában is nagy részben hallhatók lesznek.”⁶⁸³

Kevésbé ismert az a tény, hogy a Szabad Európa Rádió az 1951. október 6-i indulása előtt is jelen volt már az éterben, kisebb teljesítménnyel és alacsonyabb műsoridővel, úgymond kísérleti jelleggel.⁶⁸⁴ A fennmaradt olvasói levelek tanúsága szerint viszont már is ekkor is akadtak „törzshallgatói”. Egy 1951 szeptemberében, feleségével és két gyermekével együtt Nyugatra szökött volt vezérkari tiszt például határozottan állította, hogy szerencsés átjutásukat a „vasfüggönyön” kizárólag azoknak a „szaktanácsoknak” köszönhetik, melyeket - ha szórványosan is - a Szabad Európa Rádió adásaiban kaptak.⁶⁸⁵

Ami a Szabad Európa Rádió műsorát illeti, 1951-ben a napi 19 és fél órás adásidőnek még mintegy 3/4-e ismétlés. A műsor összetételét illetően: hírek 30 %, kommentár 10 %, zene 20 %,

⁶⁸² Uo. 6.

⁶⁸³ Uo. 7.

⁶⁸⁴ A magyar adások 1950. augusztus 4-én indultak. Simándi Irén: i.m. 19.

⁶⁸⁵ Révész Béla: i.m. 7-8.

prózai műsor 40 % (ennek 1/3-a politikai, a többi ismeretterjesztő, irodalmi műsor). Nemzetközi vonatkozásban is újdonságnak számított, hogy minden órában 10 perc friss hírszolgálat szerepel a műsorban. A Szabad Európa Rádió fontosabb állandó politikai műsorszámait ekkor: *Nyugati kisgazdaság*, *Képek a nyugati munkás életéből*, *Tudomány és találmányok*, *Nemzetközi (illetve magyar) híres és helyzetmagyarázat*, *Európa-mozgalom* (európai egyesülési törekvések), *Népek a szovjet igában*, *Reflektor* (ez utóbbi a rádió egyik leghíresebb-hírhedtebb műsora, a fennmaradt dokumentumok szerint ez irritálta leginkább a mindenkori magyar vezetőket 1951 és 1976 között, amíg csak élt a műsor). A *Fekete hang* című műsor stílusában, hangvételében az egyik legjellegzetesebb terméke a hidegháborús propagandának. Kis- és középszintű politikai, tanácsai, munkahelyi vezetők konkrét ügyeit tárgyalta, fenyegető hangvétellel kommentálva ezeket, miközben gyakran kiderült, hogy a mikro-horror történeteknek gyakran nincs is valóságalapjuk. Rövid ideig tartó pályafutása után a kevésbé agresszív hangot megütő, bár hasonló profilú *A vádlottak padján* című műsor követte.⁶⁸⁶

A kelet-európai országok vezetői különböző módszerekkel próbálták akadályozni vagy korlátozni a Szabad Európa Rádió által okozott gondokat. Ezek közül az egyik legzseniálisabb a vezetékes rádió bevezetésének az ötlete volt. Magyarországon az ötvenes évek közepére már mintegy félmillió háztartásban olyan vezetékes rádió működött, amely csak a, többnyire a pártbizottságon vagy a tanácsházán (a *gócközpontban*) elhelyezett, központi rádiókészülék által fogott egyetlen műsor hallgatását tette lehetővé. A vezetékes rádió általánossá tétele azonban nem csupán arra szolgált volna, hogy elejét lehessen venni az *ellenséges propagandaadások* vételének, hanem azt is, hogy arról informálják a lakosságot, amiről a párt éppen szeretné.⁶⁸⁷ Valójában egy *kábeles indoktrináció* lehetőségét fedezték fel.

A nemzetközi tapasztalatok azonban arra is figyelmeztették a magyar vezetést, hogy nem lesz zökkenőmentes ez a nagyszabású átalakítás. Rádiós és pártvezetők prágai útjukról hazatérve

⁶⁸⁶ Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben. A Szabad Európa Rádió története*. Európa, Budapest, 1996, 576-578.

⁶⁸⁷ Révész Béla: i.m. 11.

beszámoltak azon tapasztalataikról, miszerint a csehszlovák elvtársak zavarással, erőteljes propagandával továbbá a vezetékes rádió terjesztésével harcolnak az ellenséges adások ellen. Majd ezzel kapcsolatban hozzátették:

„Mint hogy 2.700.000 rádió van ma Csehszlovákiában - jelentős százalékban világvevő -, a vezetékes rádió népszerűsítésének legfőbb eszközei: a tökéletes hang, vonzó műsor és anyagi kedvezmények. Egyes vidékeken biztató eredményt értek el: nagyon sok dolgozó lemondta normális rádió előfizetését és vezetékes koncessziót kért. Igaz viszont, hogy ezek nem a rémhírterjesztők, hanem a rendes dolgozók sorából valók, akik amúgy is csak véletlenül hallgatták az ellenséges adást.(!)”⁶⁸⁸

A vezetékes rádió nem lett népszerű. Minden erőfeszítés ellenére a mintegy másfél millió rádiókészüléknek még mindig közel egyharmada volt műszaki paraméterei folytán alkalmas arra, hogy a nyugati rádióadók műsorait venni tudja. Ennek megakadályozására jött létre a népi demokratikus államok újabb internacionalista együttműködése eredményeként egy nagyteljesítményű kelet-európai zavaróadó-hálózat. Erről az egyik legjobb jelentés az, amit a 118-as számú speciális postahivatal vezetője készített a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága számára:

„Az ellenséges adásokat hullámhosszanként részletezve - a külföldi segítséggel együtt - a következő eredménnyel zavarjuk:

Hosszúhullámon naponta két frekvencián-hét alkalommal dolgozik az ellenség, amit 30-50 %-ban zavarunk jó eredménnyel. Segítés nélkül ilyen eredményt csak hazánk területének 1/3-án tudnánk elérni, mivel a hullámhossz zavarására csak egy darab 15 KW-os adó áll szabadidejében rendelkezésünkre.

Középhullámon az ellenség 10 frekvencián 15 alkalommal dolgozik, amit hazánk területének 3/4 részén 75-80 %-ban zavarunk jó eredménnyel. Külföldi segítés nélkül ilyen eredményt csak hazánk területének 1/4-én tudnánk elérni, mivel kevés adóberendezéssel rendelkezünk. E hullámsáv zavarására két darab 15 KW-os, egy darab 8 KW-os és két darab 400 W-os adó áll rendelkezésünkre minden időben. A műsorszóró adókat csak szabadidejükben használhatjuk.

Rövidhullámon 100-110 frekvencián 186 alkalommal dolgozik az ellenség és van olyan időszak, amikor egyidőben, egyszerre 30-35 frekvencián. Zavarásra rendelkezésünkre áll 10 drb 15 KW-os és 7 drb kisteljesítményű adó. A 15 KW-os berendezéseket a hullámsávterjedés sajátossága miatt csak részben - főképpen a 6-7 Mc/s-os sávban - használhatjuk hazai zavarásra, ezért a zavarásban elért eredmény döntően a külföldi segítségből adódik. A rövidhullámot összesítve: 40-45 %-ban zavarjuk jó eredménnyel. Budapesten az eredmény jobb, mivel a zavarás tökéletesítésére a fent említett 7 drb kisteljesítményű adó a fővárosba lett telepítve.

Az összes ellenséges propagandaadások zavarásában átlagosan 45-50 %-os eredményt értünk el, ami nem elegendő, mivel főleg rövidhullámon van bőven mód az ellenség hangjának meghallgatására. Véleményünk szerint fejlesztés nélkül nem célszerű - a jelenlegi eredmények és körülmények mellett - a zavarás folytatása.

A zavarásban együttműködést folytatunk a Szovjetunióval, Lengyelországgal és Csehszlovákiával, melynek jelentős szerepe van a zavarás terén elért eredményeinkben. Az együttműködésnek azonban van egy néhány hiányossága, ami gátolja a jobb eredmény elérését.”⁶⁸⁹

A fentiekből mindenekelőtt kiderül, hogy a szocialista országok csak korlátozottan képesek a rádiózavarás szempontjából önellátók lenni. A közhiedelemtől eltérően tévedés tehát azt hinni, hogy az adott állam felelős az ország területén az ottani műsorszórás rossz minőségéért. Más forrásokból ismeretes, hogy a Kárpát-medencei zavarások forrásai főként Ukrajna déli részén keresendők, illetve a magyarországi állomások főként a csehszlovákiai és a lengyel vételi lehetőséget kívánták megakadályozni.

Mivel a zavarások nem voltak valami eredményesek, a hatóságok más módszereket is alkalmaztak. Egy rajkai menekült, aki 1951 decemberében szökött át a határon, szinte népmesébe illően számolt be a Szabad Európa Rádió hallgatásának otthoni körülményeiről. A korabeli jegyzőkönyv így örököltette meg a beszámolóját:

„A rajkai ÁVH épületében létesített zavaróállomás nem bizonyult elég hatásosnak a Szabad Európa Rádió adásaival szemben... Ez arra készítette a rendszer rajkai vezetőit, hogy újabb

radikális intézkedéssel tegyék lehetetlenné a müncheni adások hallgatását. Az ÁVH rajkai parancsnokától származott a megoldás ötlete. Az ő rendelkezésére egy áramkikapcsolókészüléket helyeztek el az ÁVH helyiségében, amelynek segítségével az áramszolgáltatást Rajka egész területén szüneteltetni tudják. A müncheni adásokat figyelő ÁVH-s minden olyan esetben, amikor a Szabad Európa Rádió fontosabb híreket ad, az egész falut kikapcsolja az áramkörből, annak ellenére, hogy a zavaró állomást is működtetik.⁶⁹⁰

1954 őszén új propagandaeszköz jelent meg Kelet-Európa egén: léggömbök érkeztek Nyugat-Európából olyan röplapokkal, sőt kisméretű folyóiratokkal, amelyek anyaga többnyire a Szabad Európa Rádió műsorain is hallható volt. Erdemes megjegyezni azt is, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusán elmondott titkos Hruscsov-beszéd is ilyen sajátos médium útján vált ismertté a politizáló kelet-európai közvélemény előtt.

A rádió hallgatóságával kapcsolatban az első nagyobb felmérést 1952-ben végezte el a Szabad Európa Rádió. A tanulmány kihangsúlyozza a rádió azon sajátosságát, hogy nincs közvetlen és állandó összeköttetése a hallgatósággal, és így a *kommunista elnyomás alatt élő nép* napi problémáiról és *élményeiről* csak szórványosan értesülnek. Ritkán jut el hozzájuk a hallgatói kritika is, ezért a rendelkezésükre álló kisszámú adatból és értesülésből kell arra következtetniük, hogy mit várnak a hallgatók a Szabad Európa Rádiótól, milyen igényeket támasztanak vele szemben.

A tanulmány emlékeztet arra, hogy a rádió megalakulásakor hármas feladatot tűzött ki maga elé:

1. *tervszerű és megalkuvás nélküli harcot* folytatni a kommunista rendszer ellen;
2. a nyugati szabad társadalmak vezető eszméinek, a szabadság és emberiség gondolatának terjesztése;
3. a magyar nép előkészítése a *felszabadulás utáni* időkre.

A következő területeken pedig különösen fontosnak tartja a kommunizmus elleni harc *tervszerű* folytatását: a *hírszolgáltatásban* és *helyzetmagyarázatban*, a *leleplezésekben* és a *magyar nemzeti szellemet fenntartó kulturális programban*.

⁶⁹⁰ Uo. 16-17.

Módszertani szempontból fontos az a néhány megállapítás, amely a *propaganda* helyes arányaira kívánja felhívni a figyelmet. A *fasiszta és kommunista propagandával szemben* nem az ismétlésekre helyezi a hangsúlyt, hanem az egyes kérdések *sokoldalú* megvilágítására; hiszen az állandó ismétlés idővel közömbössé teheti a hallgatóságot. Sűrűbben akarnak élni az *indirekt propaganda*, a szatíra és a gúny eszközeivel is, mivel ezekkel gyakran *többet lehet elérni, mint a részletekbe menő okfejtéssel*. A *kommunista politika* hangsúlyozza a tanulmány - *gyakran ad célpontot, amelyet az ironia gyilkos fegyverével támadhatunk*. Magának a felmérésnek az adatait 346 kérdőív válaszaiból gyűjtötték össze. A kérdezettek 69 %-a volt a Szabad Európa Rádió rendszeres hallgatója, 22 % csak ritkán hallgatta és 9 % nem ismerte a rádiót. Arra a kérdésre, hogy *elsősorban honnan értesülnek a világ eseményeiről* 48 % válaszolta, hogy a Szabad Európa Rádióból, a budapesti rádióból 19 %, a magyarországi sajtóból 12 %, barátoktól, ismerősöktől 6 %. 9 % azt válaszolta, hogy nem érdeklik a politikai események, míg 6 % esetében nem volt (értékelhető) válasz. A tanulmány ehhez a *hízelgő* 48 %-os adathoz mindenesetre hozzáteszi, hogy ez valószínűleg inkább a nyugati magyar nyelvű rádiók *egészére* értendő - a hallgatók gyakran nem tesznek különbséget a Szabad Európa Rádió és esetleg az Amerika Hangja között. A hallgatók egyébként 40 %-ban hallgatják a rádiót legalább félórát, egy órát 22 %, 1-2 órát 18 %, ennél is többet 8 %, míg 12 % csupán a hírekre kíváncsi. A műsorok kedveltségi rangsorában (több műsort is lehetett választani) a hírek kerültek az élre 71 %-kal, ezt követték a szórakoztató műsorok (40 %), a *parasztprogram* (38 %), a kommentárok (35 %), a *munkásprogram* (32 %), a vallásos előadások (22 %) és 22 %-kal a kulturális, irodalmi műsorok. A politikai jellegű műsorokat preferálók között ötször több volt a férfi, mint a női hallgató, a mezőgazdasági foglalkozásúak körében pedig ez alig érte el az 5 %-ot. A felmérésből az is kiderült, hogy a hallgatói igényekhez képest a Szabad Európa Rádió alábecsülte a szórakoztató műsorok iránti igényeket, mint mentségükre felhozták: abból a feltevésből indultak ki, hogy a *magyarországi állapotok szinte tragikus voltához nem illik a szórakozás*. Mindenesetre a felmérés végkövetkeztetése az, hogy

programjaikat Magyarországon hallgatják és a rádió népszerűsége növekvőben van.⁶⁹¹

A Szabad Európa Rádió szerepéről a kelet-európai kommunizmus megbuktatását illetően sokat lehet vitatkozni, az azonban kétségtelen tény, hogy nagy szerepe volt a Vasfüggöny mögötti népek reményének a megőrzésében, abban a reményben, hogy van egy szabadabb, jobb világ is, mint amiben élnek és érdemes ebben reménykedni, ezért harcolni. Ugyanakkor óriási szerepe volt abban, hogy a Vasfüggöny mögötti népeket nem sikerült teljesen beindoktrínálni a kommunista propagandával, kaptak egy alternatív (és általában hitelesebb) hírforrást is. De nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a Szabad Európa Rádió időnként erkölcsstelenül, mondom én, lázította a hallgatóságát: 1956-ban például a kommunizmus megbuktatására (az Amerikai Egyesült Államok katonai segítségét is ígérve), amikor nyilvánvaló volt, hogy ez nem fog bekövetkezni, míg a szovjet katonai intervenció már folyamatban volt!

⁶⁹¹ Révész Béla: i.m. 39-40.

Karikatúrák és sajtópropaganda a hidegháború alatt: a koreai háború megjelenítése a korabeli romániai magyar nyelvű kommunista sajtóban

A koreai háború a hidegháború egyik legjelentősebb konfliktusa volt. Ez a háború alkalmat nyújtott az Amerikai Egyesült Államoknak és a Szovjetunióknak, hogy egymás erejét és elszántságát felmérjék, de alkalmat nyújtott egy erőteljes sajtópropaganda folytatására is. E propaganda által mindkét fél igyekezett rontani ellenségének a tekintélyét és meggyőzni az állampolgárait arról, hogy az ellenség gonosz, álnok és vérszomjas. A koreai háború történetéről rengeteg tanulmány és könyv jelent meg,⁶⁹² azonban a háború alatt folytatott propagandával kevésbé foglalkoztak a szakirodalomban.⁶⁹³ Pedig a propaganda elemzése legalább annyira felfedi a két szemben álló fél közötti feszültségeket, mint a háborús események elemzése. Miért annyira fontos a propaganda elemzése? Mert, Paul Ricoeur megállapítása szerint a nyelv és az erőszak szorosan összetartoznak.⁶⁹⁴ Továbbá, mert nagyon fontos az ellenségkép elemzése, mert az ellenség relációs kategória, nincs abszolút vagy örök ellenség, mindig csak valakinek az ellenségéről lehet beszélni. Az ellenségnek a képe és neve nem arra jellemző,

⁶⁹² Érdemes kiemelni a Woodrow Wilson International Center for Scholars kiadásában kiadott Cold War International History Project Bulletin, amely publikálja a hidegháború vége után feltárt orosz levéltári forrásokat és ezek által megfajított vagy átértelmezett momentumait a hidegháborúnak (http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?fuseaction=topics.publications&group_id=11900&topic_id=1409)

⁶⁹³ Az egyik ilyen mű: Toth Szilárd: *Karikatúrák és sajtópropaganda a hidegháború alatt. A koreai háború megjelenítése a korabeli romániai magyar nyelvű kommunista sajtóban*, In: *Ablakok a múltba*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2012, 306-326.

⁶⁹⁴ Paul Ricoeur, *Erőszak és nyelv*. In: Szabó Márton: *Az ellenség neve*, József Műhely Kiadó, Budapest, 1998, 124-136.

akiről beszélnek, hanem arra, aki beszél.⁶⁹⁵ Éppen ezért a propaganda elemzése rengeteg jellemvonását árulja el annak, aki ezt a propagandát folytatja. A koreai háború egy korlátozott fegyveres konfliktusa volt a hidegháborúnak, amely a propaganda által felszínre hozta a Moszkvából irányított kommunista rendszerek korlátlan gyűlöletét az Amerikai Egyesült Államokkal és szövetségeseivel szemben. E gyűlöletben az ideológiai konfliktusok mellett észlelhető egy bizonyos szintű frusztráció is egy olyan ellenséggel szemben, akit nem sikerül térdre kényszeríteni fegyveres úton és éppen ezért egyre ádázabban igyekeznek ezt megalázni verbális úton. Elvégre bizonyítani kellett az olvasónak a szocialista országok elsőbbségét a kapitalistákkal szemben. Ez a fő jellemvonása a romániai kommunista sajtónak az 50-es években.⁶⁹⁶

E cél elérése érdekében kommunista propaganda módszerei és eszközei nagyon változatosak voltak. A módszereket két fő kategóriába sorolhatjuk: a szövetséges dicsőítése és az ellenség tekintélyének rombolása. A dicsőítés eszközei nagyon változatosak: a koreai néphadsereg győzelmeinek a dicsőítése, hazafias felhívások, biztatások, a világ közvéleménye szimpátiájának az eltulajdonítása (ha az elnyerése nem lehetséges), *biztató levelek* a világ minden részéről, közgyűlések, tüntetések bemutatása, stb.

Az ellenség tekintélyének a rombolására még több eszközt lehet felhasználni: karikatúrák, „leleplező bizonyítékok”, az amerikai életforma kritizálása, a „közvélemény” megszólaltatása, gazdasági adatok felmutatása (a háborúból *hasznot húzó kapitalisták* leleplezése), az amerikai katonák *barbárságai, megtorlásai, gyilkosságai*, stb.

Először lássuk a dicsőítés eszközeit. A koreai néphadsereg dicsőséges előretörése a háború első heteiben nagyon kézenfekvő propagandaanyagot kínált fel. Naponta híresztelte a sajtó a legkisebb falu elfoglalását is, amelynek a jelentőségét úgy eltúlozta, hogy szinte egyenértékűnek tűntek a sztálingrádi győzelemmel. Ezek szemléltetésére térképeket használtak. Amikor azonban véget értek a katonai sikerek és vereséget vereség követett, ki kellett találni valami

⁶⁹⁵ Uo. 10.

⁶⁹⁶ Györffy Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában*, Komp-Press, Kolozsvár, 2009.

újat. Most a személyes hőstettek és kisebb csapatok sikeres akciói kerültek a koreai néphadseregnek szánt oldalakra. Például „Szöul hős védőie, akik utolsó csepp véréig harcolnak”:

„*Nem a páncélosok, lövések tartják vissza az amerikaiakat, hanem a Munkáspárt által nevelt emberek, akik a tűznél, a vasnál és a kőnél szilárdabbnak bizonyultak.*”⁶⁹⁷

Vagy, ha a földön nem születtek sikerek, akkor a propaganda a levégőbe emelkedett a „hős koreai repülők közé”.⁶⁹⁸

Ezután következtek Kim Ir Szen körlevelei, amelyek által kitartásra és önfeláldozásra biztatja Korea hős lakóit.⁶⁹⁹ Ezekkel párhuzamban megjelennek a Kim Ir Szen életképek, amelyek bemutatják a koreai vezér hőstetteit a japán uralom idején.⁷⁰⁰ A személyi kultusz egy tipikus példája előtt állunk. A romániai kommunista sajtó lapjain Sztálin elvtárs után a legdicsőítettebb személy Kim Ir Szen lett e periódusban.

A kommunista propaganda egyik fő célkitűzése elhitetni azt, hogy igazságos háborút folytatnak és hogy a világ közvéleménye is meg van győződve erről. Ezért a sajtó lapjain nagyon gyakran tüntetnek, sztrájkolnak, tiltakoznak az emberek az Amerikai Egyesült Államok intervenciója ellen Rio de Janeirótól Tokióig, Londontól Buenos Airesig, Oklahomától Varsóig, Moszkvától Párizsig.⁷⁰¹ A munkások megtagadják berakni az amerikai árút a hajókba, levelekkel ostromolják Washington és követelik az amerikai csapatok kivonulását, angol munkások követelik az angol csapatok kivonulását. Mindenki felismerte a *koreai nép igaz ügyét*, csak egy pár *reakciós kormány*, alattvalóik akaratának ellenére nem hajlandó kivonulni Koreából. Csak egy néhány *őrült amerikai és angol politikus és katonatiszt* akarja mindenáron lemeszárolni a békés

⁶⁹⁷ Igazság. 1950. október 1. 3.

⁶⁹⁸ Újabb légi győzelmeket arattak a koreai pilóták. Igazság. 1951. június 24. 4.

⁶⁹⁹ Kim Ir Szen elvtárs kitartásra biztatja Korea hős lakóit. Igazság. 1950. október 8. 1.

⁷⁰⁰ Kim Ir Szen elvtárs hősiessége a japán imperialisták ellen példajellegű Korea népe számára. Világosság. 1950. október 20. 1.

⁷⁰¹ Toth Szilárd: *Karikatúrák és sajtópropaganda a hidegháború alatt. A koreai háború megjelenítése a korabeli romániai magyar nyelvű kommunista sajtóban*, In: *Ablakok a múltba*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2012, 307.

koreai népet. Az amerikai közkatonák jó emberek, ők is belátják a koreai nép igaz ügyét, csak az amerikai kormány csapta be őket és azt mondta nekik, hogy a koreai népet kell megvédeni az ellenségtől, majd kényszerítette őket a békés koreai nép ellen harcolni. Viszont rájöttek, hogy nagyon sok dél-koreai egyesülni akar az északiakkal, nem kell tehát megakadályozni őket törekvésükben. Állítólag így nyilatkozott egy amerikai hadifogolycsoport.⁷⁰² Ugyanez a csoport kijelentette, hogy a hadifoglyok a lehető legemberségesebb bánásmódban részesültek.⁷⁰³ Ezt túllicitálja egy másik hadifogolycsoport, amely határozottan kijelenti, hogy

„A kínaiak a legjobb emberek, akikkel valaha is találkoztak.”⁷⁰⁴

Levelek is érkeznek Koreába, amelyek kitartásra biztatják a *hős koreai népet.* Az egeresi villamosművek dolgozói felszólítják *Korea hős népét*, hogy törje szét a bilincseit.⁷⁰⁵ Bogártelke is üzen *Korea népének* „Üzenet Korea hős népének szabad hazánkból, Kolozs megyéből” cím alatt.⁷⁰⁶ Ugyanabban a cikkben a vistai dolgozók is arra biztatják a koreaiakat, hogy verjék ki hazájukból a *hódító amerikai imperialistákat.*⁷⁰⁷ És ha még egy csíkszentimrei hét éves gyermek is arra biztatja a koreaiakat,⁷⁰⁸ ez azt jelenti, hogy a világ egyik legkisebb helységében is együtt éreznek igaz ügyükkel. Ha ennyien kitartanak mellettük, ők nem veszíthetnek, legalábbis azt hangoztatja a kommunista propaganda.

Igen ám, de ha nincs lehetőség győzelemre, még mindig lehet rombolni az ellenség tekintélyét. A kommunista propaganda szerint az ellenség, *az imperialista, a barbár-amerikai*, mivel nem képes nyílt ütközetben legyőzni a *koreai néphadsereg rettenthetetlen*

harcosait, a civil lakosságon éli ki a *szadista indulatait.* Öregek megkínzásáról, nők meggyalázásáról, gyermekek meggyilkolásáról, terhes anyák megkorbácsolásáról és hasba szúrásáról szól több tucat cikk. Naponta jelennek meg új és új cikkek, amelyek barbárabbnál barbárabb jeleneteket tárnak elénk. Adatokat kapunk arról, hogy melyik tartományban, melyik városban, melyik faluban hány *békés civilt* gyilkoltak le a *gonosz amerikaiak.* De nem lenne ajánlatos a számokat összeadni, mert akkor arra a következtetésre juthatnánk, hogy már 1951 végén az egész koreai nemzet kipusztult.⁷⁰⁹ Ez nem azt jelenti, hogy az amerikaiak nem végeztek ki koreaiakat, hanem csak azt, hogy jó lesz óvatosan kezelni a propaganda által felkínált adatokat. Az ártatlan áldozatok száma mai napig vitatott, az Amerikai Egyesült Államok kb. 900-1000 főt ismer el, Észak-Korea 1.200.000 főről beszél, az összes áldozatot Dél-Korea és az Amerikai Egyesült Államok számára téve, míg Dél-Korea kb. 100.000-200.000 főre becsüli az áldozatok számát (minden háborúzó fél által elkövetett atrocitást beleértve).⁷¹⁰ Kétségtelen tény, hogy mindhárom háborúzó fél elkövetett mészárlásokat, tömeges kivégzéseket, de az elkövetők főleg Észak-Korea és Dél-Korea voltak. A háborús sikerek váltakozása miatt tömeges megtorlásokhoz folyamodtak, megpróbáltván megfélemlíteni és a saját pártjukra állítani a lakosságot, majd tudomást szerezve egymás vérengzéseiről, egyre inkább próbálták egymást „túllicitálni”. A Dél-Koreában 2005-ben létrehozott „Igazság és Kibékülés Bizottság” („Truth and Reconciliation Commission”) adatai állnak a legközelebb a valósághoz. A bizottság feltárta sok tömegmészárlás esetét a barikád mindkét oldaláról, de végleges számról nem tud nyilatkozni. A bizottság 100.000-200.000, vagy talán még több áldozatról beszél, a vizsgálatait megnehezítve, hogy kevés adattal rendelkeznek az Észak-Korea területén elkövetett atrocitásokról, mivel a két állam közt még mindig hadiállapot van.

⁷⁰² Amerikai hadifoglyok bevallották, hogy együttéreznek a békés koreai néppel. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. augusztus 6. 4.

⁷⁰³ Amerikai hadifoglyok bevallották, hogy együttéreznek a békés koreai néppel. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. augusztus 6. 4.

⁷⁰⁴ Amerikai hadifoglyok vallomásai. Igazság. 1951. április 7. 3.

⁷⁰⁵ Üzenet Korea hős népének szabad hazánkból, Kolozs megyéből. Igazság. 1950. augusztus 28. 3.

⁷⁰⁶ Igazság. 1950. augusztus 28. 3.

⁷⁰⁷ Uo.

⁷⁰⁸ Egy csíkszentimrei gyermek levele a hős koreai népnek. Vörös Zászló. 1951. január 28. 4.

⁷⁰⁹ „Az amerikaiak kegyetlenségei túlszárnyalják a hitleristákat. A valóságnak alatta maradandó becslések szerint július 25 óta 200.000 politikai foglyot gyilkoltak le Dél-Koreában.” Az amerikaiak kegyetlenségei túlszárnyalják a hitleristákat! Igazság. 1950. szeptember 20. 1.

⁷¹⁰ Toth Szilárd: *Karikatúrák és sajtópropaganda a hidegháború alatt. A koreai háború megjelenítése a korabeli romániai magyar nyelvű kommunista sajtóban*, In: Ablakok a múltba, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2012, 309.

Annyi biztos, hogy nem 1.200.000 áldozatról van szó, mint ahogy ezt Észak-Korea hangoztatja és az is valószínű, hogy a kommunisták legalább annyi embert végeztek ki, mind a déliek.⁷¹¹

De nem elég, hogy az amerikaiak civileket tartóztatnak le és végeznek ki, hanem *barbár módon bombázzák* a front háta mögött levő *békés koreai településeket*. Vosanon még az üdülőt és a kórházakat is elpusztították. Nagyon sok beteg lelte halálát a bombázások során.⁷¹² Másfelől, a propaganda szerint, csak Walker tábornok több mint 3000 békés polgárt végeztetett ki és 379000-t küldött gyűjtőtáborba.⁷¹³ Walton Harris Walker tábornokról, a Nyolcadik Amerikai Hadsereg parancsnokáról, annyit tudunk, hogy MacArthur egyik legjobb tábornoka volt. Koreában halt meg egy autóbalesetben 1950. december 23-án és az „Igazság és Kibékülés Bizottság” nem talált egyelőre semmit, amit felróhasson a számlájára. Egyébként is Dong-Choon Kim professzor, az „Igazság és Kibékülés Bizottság” tagja, az amerikaiak által elkövetett gyilkosságokat a hadműveletek során véletlenül bekövetkezett gyilkosságok kategóriájába sorolja (a bombázások a napjaikban alkalmazott lézeres irányítás mellett sem valami pontos, az 50-es években pedig még gyakrabban estek a civilek a bombázások áldozataivá) és elkülöníti a két Korea hadserege, katonai rendőrsége és politikai rendőrsége által elkövetett szándékos tömegmészárlásoktól.⁷¹⁴

De a propaganda szerint nem az a legszörnyűbb, hogy több száz ezret kivégeznek, hanem, hogy milyen módszerekkel. Elevenen égetik el, tankkal tapostatják, tifuszbajrányt terjesztenek a foglyok között. Élő célpontként használják őket a géppuskások kiképzésére és új lángszórók kipróbálására.⁷¹⁵ Az „Igazság és Kibékülés

⁷¹¹ Truth and Reconciliation Commission, Republic of Korea (<http://jinsil.go.kr/English/Information/notice/index.asp>)

⁷¹² Az amerikaiak barbár vérengzései. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. augusztus 6. 2.

⁷¹³ Az amerikaiak barbár vérengzései. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. augusztus 6. 2.

⁷¹⁴ Dong-Choon Kim: *The War against the "Enemy Within": Hidden Massacres in the Early Stages of the Korean War* (http://jinsil.go.kr/English/Information/notice/read.asp?num=146&pageno=1&stype=content&sval=walker&data_years=2010&data_month=)

⁷¹⁵ Az amerikaiak barbár módon végezik ki a koreai hadifoglyokat. Igazság. 1951. május 7. 3.

Bizottság” semmi ilyen adatot nem tudott felmutatni, csak egyes, a harc hievétől és a sok véráldozattól a józan gondolkodását elvesztett amerikai katonák által elkövetett szörványos kivégzéseket.⁷¹⁶

Sőt, az amerikaiak oda fajultak, hogy a saját szövetségeseiket is bombázták több alkalommal⁷¹⁷ (a bombázás pontosságáról már írtam, katonai tévedések napjainkban is előfordulnak). Máskor részeg amerikai tisztek vertek meg egy török tisztet.⁷¹⁸

Cikksorozat indult „Az amerikai életforma” cím alatt, amelyben élénk tárják, hogy milyen gaztetteket követ el az amerikai társadalom. Az Amerikai Egyesült Államok a világ bűnözőinek a paradicsoma. Négerék meglinceselésétől kábítószer-kereskedelemig, gyilkosságtól gyermekrablástól minden megtalálható az „Amerikai életformában”.⁷¹⁹

Gazdasági adatokkal is találkozunk, amelyekből megtudjuk, hogy mennyit nyertek az amerikai trösztök a háború nyomán.⁷²⁰ A háború kitörésének az okai a kommunista propaganda szerint, a Wall Street-en vannak elásva.

Másfelől a *leleplező bizonyítékok* áradata özönlötte el az újságok lapjait. Ezek élénk tárják, hogy hogyan készülődtek a dél-koreaiak Észak-Korea lerohanására és miként biztatták őket az amerikaiak.⁷²¹ *Leleplező bizonyíték* van az amerikaiak által elkövetett kivégzésekről is. Az „Igazság” bemutat egy fényképet, amelyiken három amerikai tengerész kivégez két koreai munkást.⁷²² Ennek a fényképnak az eredetiségét meg merném kérdőjelezni. Először is az amerikai tengerészek díszgyenruhában vannak. Minek kell díszgyenruha a kivégzéshez? Hogy bemocskolják? Igen, be fogják

⁷¹⁶ Dong-Choon Kim: i.m.

⁷¹⁷ „Nem elég, hogy az amerikai parancsnokság az angolokra rótt a visszavonulásuknak a fedezését, de meg is bombázta őket, 150 angol katonának oltva ki az életét.” Halálos tévedés. Igazság. 1950. szeptember 29. 1.

⁷¹⁸ Az amerikaiak még szövetségeseiket sem kímélik. Világosság. 1950. október 13. 3.

⁷¹⁹ Az amerikai életforma. Igazság. 1951. július 2. 4.

⁷²⁰ Az amerikai trösztök nyereségei a koreai háború nyomán. Világosság. 1950. december 2. 3.

⁷²¹ Újabb leleplező bizonyítékok a dél-koreai agresszió tervezéséről. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. július 2. 2. 1950. július 19. 2.

⁷²² Amerikai katonák kivégeztek két koreai munkást. Igazság. 1951. július 7. 2.

vérezni a szép fehér egyenruhájukat, mert túl közel, kb. 2-3 méterre állnak az áldozataiktól. Miért végez ki *három* tengerész *két* koreait? Ez nem megfelelő létszámú kivégzőosztag (a kivégzőosztagokban 3-6 lövész jut egy áldozatra). Miért áll a kivégzőosztag lépcsős alakzatban? Miért nem állnak párhuzamosan az áldozatokkal? Mert a tengerészek egy dízsorützet adnak le (valószínűleg egy temetésen) és őket csak bevágták a képbe. Így már megmagyarázható az is, hogy miért nem tartják pontosan a célpontra a fegyvert és a beállásuk is egy kicsit idéltlen az adott helyzetben. Miért kellett felmásztatni a kivégzendő személyeket a híd párkányára? Hogy a vízbe essen a hullájuk és megtalálja a Vöröskereszt vagy az úságírók... Miért készült fénykép a kivégzésről és hogyan került ez a kommunista propaganda kezébe? Érdekes módon a koreaiak árnyéka egy irányba esik, míg a kivégző osztagé más irányba.

Az ellenség tekintélyét a legcsípősebben a karikatúrák által támadják. Minden újság tartalmaz karikatúrákat. A legtöbbet a "Tartós békéért, népi demokráciáért!" (a Kominform hivatalos lapja) közli. A karikatúrákba az amerikaiak a lehető legmegalázóbb (patkány, keselyű), és a leggonoszabb (véres kezű tömeggyilkosok) jelmezben jelennek meg. A karikatúrák *méltóan megemlékeznek* a legtöbb személyiségről.

A propaganda *hősei*, ezen logika alapján, a *békés koreai nép*, a *hős koreai néphadsereg* és a *bátor kínai önkéntesek*. Ezekhez még hozzájárul a *dicsőséges Szovjet Hadsereg*, amely *szétzúzta a japán imperialisták* csapatait Mandzsúriában és felszabadította Koreát a fél évszázados japán uralom alól. A 38°-tól délre utólag az amerikaiak bejöttek és a japán gyarmati elnyomást az *amerikai monopol-kapitalisták elnyomása* váltotta fel. Ezalatt Észak-Koreában, *hála a hős Szovjet Hadseregnek*, a nép újjáteremtette hazáját, földet kapott, ipari és kulturális fejlődésben volt része. Felszámolták a munkanélküliséget és boldogan éltek volna, míg meg nem hálnak, ha a gyilkos *liszinmanista hóhérok* (Li Szin Man, más néven Syngman Rhee a Koreai Köztársaság első elnöke) meg nem támadják őket.⁷²³ Amint látható, a propaganda egy nagyon jól körülhatárolt fehér-

⁷²³ A gyilkos liszinmanista hóhérok agressziója a békés koreai nép ellen. Igazság. 1950. június 30. 1-2.

fekete világot mutat be az olvasónak, jól elkülönítve a pozitív szereplőket a negatívoktól.

A propaganda főhőse a győztesen előretörő, majd a vereségek idején is hősiiesen harcoló *koreai néphadsereg*. Sok cikk dicsőíti e hadsereg hősiességét. Például:

*„Szöul védői utolsó csepp véréig harcolnak. Nem páncélosok, löállítások tartják vissza az amerikaiakat, hanem a Munkáspárt által nevelt emberek, akik a tűznél, a vásznál és a kőnél szilárdabbnak bizonyulnak”*⁷²⁴

Más cikkek a koreai pilóták (egy szó sincs az orosz vagy kínai pilótákról, akik titokban harcoltak a koreaiak oldalán) hősiességét mutatják be vagy egy-egy koreai munkás halált megvető kijelentéseit tartalmazzák. Itt van például Li Dar Hen esztergályos fenyegetése:

*„Ha az ENSZ nem veszi figyelembe a Béke Világtanácsának felhívását,..., akkor a béke ellenségévé válik. Ha az ENSZ nem oldja meg békés úton a koreai kérdést, akkor Korea népe harcolni fog a végső győzelemig.”*⁷²⁵

Nem meglepő ezek után, hogy egy évnyi háborúskodás után 112.757 harcos kapott kiüntetést és ezek közül 201-en megkapták a „Köztársaság Hőse” legmagasabb kiüntetést.⁷²⁶

A koreai háború témája kulcsfontosságú a kommunista propaganda számára, mert ezáltal bemutatják az ellenség gonoszságát szembeállítva a saját táborukban levők jóságával és igaz ügyével. Éppen ezért a legtöbb e háborúról szóló cikk az újságok címlapjain helyezkedik el, ritkábban szorul a második vagy harmadik oldalra, de semmiképp sem a negyedik oldalnál hátrább. A sajtó tele van Kim Ir Szen elvtárs felhívásaival, buzdításaival, fenyegetéseivel és a japán elnyomás alatti hősteteivel, aki példát mutat önfeláldozó népének:

*„A győzelembe vetett hittel bátran előre!”*⁷²⁷

⁷²⁴ Szöul védői utolsó csepp véréig harcolnak. Igazság. 1951. október 1. 2.

⁷²⁵ Li Dar Hen esztergályos levele az ENSZ-hez. Igazság. 1951. március 11. 3.

⁷²⁶ Kim Ir Szen elvtárs üzenete a hősiiesen harcoló koreai néphez. Igazság. 1951. június 30. 2.

⁷²⁷ Kim Ir Szen elvtárs üzenete a hősiiesen harcoló koreai néphez. Igazság. 1951. június 30. 2.

De a koreai néphadsereg és vezérei nemcsak hősiességről és önfeláldozásról tettek bizonyosságot, hanem emberségről is példát mutattak. A fogságba esett amerikai hadifoglyok nyilatkozatai mindig kihangsúlyozzák a koreai katonák és kínai önkéntesek magatartását. Az amerikai foglyok szerint ezek békeszerető emberek és a lehető legemberségesebben bántak velük (ellentétben azzal a gyalázatos bánásmóddal, mint amelyben az amerikaiak részesítik a kínai és koreai foglyokat).⁷²⁸ Egy amerikai katona kijelenti, hogy:

*„A kínaiak a legjobb emberek, akikkel valaha is találkozott. Sok fehérneműt, ruhát és jó ellátást biztosítottak számukra.”*⁷²⁹

Nem csoda tehát, hogy „lelkesen fogadta Dél-Korea népe a felszabadító néphadsereget”.⁷³⁰

Ennyi hősiesség láttán kérdezhetné a korszak olvasója csak az érthetetlen, hogy miért nem nyerték meg a háborút és miért szorultak a „kínai önkéntesek” segítségére. Az is furcsa, hogy ha olyan lelkesen fogadta Dél-Korea népe a felszabadító néphadsereget, akkor miért harcolt 1951 végén az amerikaiak oldalán több koreai, mint ahányan voltak a néphadseregben.⁷³¹

A sajtópropagandának, a *hősök* mellett, mindig megvannak a kedvenc *áldozatai* is. Ezek az idő folyamán eltűnnek és újra megjelennek a nemzetközi helyzet alakulása és a párt utasításainak függvényében.

A koreai háború kezdetén a kommunista sajtó kedvenc célpontja Douglas MacArthur tábornok, a második világháborús amerikai hős, az amerikai és az ENSZ csapatok főparancsnoka volt. Kiváló hadvezéri tehetséggel, de annál kevesebb diplomáciai érzékkel felszerelt emberként nem volt nehéz számára, hogy hamarosan a kommunista sajtó kereszttüzébe kerüljön. Egyre utáltabb személyiség szerepét kezdi felvenni, mivel nem szalaszt el egy alkalmat sem, hogy nyilvánosságra hozza véleményét a konfliktussal kapcsolatban. MacArthur ki akarta terjeszteni a

konfliktust a Kínai Népköztársaság területére is, azt tekintvén a fő ellenségnek (nem alaptalanul) és a végső győzelem elérésének az érdekében az atombomba bevetését követelte. Nem nagy csoda tehát, hogy az összes kommunista sajtótermék hóhérnak, és nem is akármilyen hóhérnak, hanem *a békés koreai nép főhóhéranak, a világ egyik legnagyobb hóhéranak* titulálja. Egy másik elterjedt jellemzése a *véreskező tábornok*.

A karikatúrák zömében véres a keze, vagy vértől csöpögő tört tart a kezében. Ez a *névjegykártyája*. Az „Igazság”-ban megjelenik az egyik legnépszerűbb rovatban, a *Gonosztevők nyilvántartásában*, mint egy *bérgyilkos*, akinek a csúfneve *a keselyű* és *külső ismertetőjelei* azonosak a *hitleri megsemmisítő táborok tömeggyilkosaiéval*, az *újlenyomata pedig csöpög a vértől*. A „Tartós békéért, népi demokráciáért!” *patkányként* mutatja be, amint éppen a kínai önkéntesek és a koreai néphadsereg erős markaiban vergődik, kiejtve kezéből a véres tört, amellyel a békés koreai civileket gyilkolta (lásd a karikatúrákat a mellékletekben).

Az „Igazság” egy másik cikkében a *nácikat is megszegényítő kannibálnak, vérengzős kannibálnak, a történelem egyik legvérengzősebb tömeggyilkosának és elsőszámú háborús bűnösének* nevezi, aki négy áldozatának a holtteste mellett azt mondta: „Üdítő látvány ez öreg szemeimnek”.⁷³² A „Tartós békéért, népi demokráciáért!” idézi egy tüntetés leverése utáni kijelentését:

„A tömeg ellen sohasem szabad vaktöltényt használni, mint ahogyan a levegőbe sem szabad lőni. Az ilyen cselekedetet a gyöngeség jelének fogják tekinteni...”⁷³³

Truman elnök az egyedüli komoly *vetélytársa* MacArthurnak. A „Világosság” *háborús provokátorként, háborús hisztériahullám elindítójaként* mutatja be, akinek az *agresszív politikája ellenére csődbejutottak az atomzsarolási kísérletei*.⁷³⁴ Az „Igazság” a *washingtoni bölömbika* titulussal látja el.⁷³⁵ Több újságban megjelenik a Georges Paulo által rajzolt karikatúra,

⁷²⁸ Amerikai hadifoglyok bevallották, hogy együttéreznek a békés koreai néppel. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. augusztus 6. 4.

⁷²⁹ Egy amerikai katona a kínai önkéntesekről. Igazság. 1951. április 7. 3.

⁷³⁰ Kim Ir Szen elvtárs üzenete a hőiesen harcoló koreai néphez. Igazság. 1951. június 30. 2.

⁷³¹ Cold War International History Project Bulletin. Issue 2. 1991. 22.

⁷³² MacArthur, a vérengzéseiről hírhedt tábornok. Igazság. 1950. augusztus 30. 2.

⁷³³ MacArthur véresen megtorolt egy békés koreai tüntetést. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. szeptember 3. 3.

⁷³⁴ Truman elnök, a háborús provokátor. Világosság. 1950. december 12. 3.

⁷³⁵ A washingtoni bölömbika. Igazság. 1950. szeptember 20. 2.

amelyben a *méregkeverő* felirat fölött vegyi fegyvereket dob a békés koreai falvakra. A másik kezében az atombomba rejtőzködik, bevetésre készen. Egy másik képen éppen maga Hitler üdvözlí az amerikai villámháború egy éves évfordulója alkalmából – utalás a háború sikertelenségére és egyúttal asszociáció Hitlerrel. Más alkalommal (a *kivételes állapot* bevezetése alkalmából) horogkeresztes zászlóval és atombombával felszerelt, *örjögő elmebetegként* jelenik meg (lásd a karikatúrákat a mellékletekben).

Truman közelében majdnem mindig ott tartózkodik Dean Acheson államtitkár. Bemutatja például az elnöknek az *amerikai katona prototípusát*, egy *patkányt*, amely pestist terjeszt az ellenség körében. Ezen felül az új amerikai katona olcsó és *nincsenek politikai nézetei*. Megjelenik a kocsdói fogolytábor szögesdrótja előtt, amint a legyilkolt foglyokra mutató a következőket mondja: „Mi hazaküldenénk őket, de mit csináljunk, ha ők nem akarják!”

Dean Achesonnak komoly konkurense akadt John Foster Dullesban. Ő egy *hírhedt háborús gyújtogatóként és uszítóként* jelenik meg, akinek a *kedvenc foglalkozása konfliktusok kirobbantása*. Ő is megjelenik a *Gonosztevők nyilvántartásában*. Csúfneve *Káin*, *ujjlenyomatán két horogkereszt díszleg és előszeretettel hord barna inget* – célzás a fasiszta egyenruhára.⁷³⁶

MacArthurnak az ENSZ csapatok éléről való eltávolítása után a kommunista sajtó ujjong és ünnepel. Az egyik legutáltabb ellenség, a *főhőhér* kegyvesztett lett. A helyét elfoglaló Ridgway tábornokot egy darabig figyelmen kívül hagyják, de 1952-ben elérkezik az ő ideje is. Vegyi és bakteriológiai fegyverek alkalmazásával, hadifoglyok megkínzásával és kivégzésével vádolják. A genfi egyezmény és a nemzetközi jog durva felrúgását vágják a fejéhez. J. Novak, a *KOMINFORM hivatalos karikaturistája*, Ridgwayt a *pestises rovarok tábornoka* megszólítással illeti.⁷³⁷ MacArthur örökségként ott pihen a *kezében a véres tör, egy vértől csöpögő koreai gyermek feje* mellett, előtte pedig menetel különös hadserege (lásd a karikatúrát a mellékletben).

⁷³⁶ Gonosztevők nyilvántartása. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1950. augusztus 13. 2.

⁷³⁷ Ridgway, a pestises rovarok tábornoka. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1952. május 16. 3.

Még Trygve Lie, az ENSZ főtitkára sem kerülheti el a nagyon tehetséges és szemfüles J. Novak figyelmét. Ő javasolta, hogy a járványok által sújtott Koreába a Vörös kereszt segítségével küldjenek egy nemzetközi egészségügyi szervezetet. A kommunista sajtó szerint a szervezet fő célja a baktériumfegyverek hatékonyságának a felmérése lett volna. Ezért e tisztas úriembert Novak *Amerika lakájának* nevezi és *csótányháton lovagolva* mutatja be az olvasóknak.⁷³⁸

A propaganda nyelvezetének az elemzése rendkívül érdekes. A nyelvezet durva, agresszív. A különböző sajtótermékeknek a nyelvezete eltér egymástól. Egyesek, mint a „Tartós békéért, népi demokráciáért!”, „Igazság”, „Világosság” nagyon részletesen, hosszan és változatosan szidják a *fasiszta imperialistákat*. Más újságok, mint például az „Előre”, a sztálinvárosi és csikszeredai „Vörös Zászló” már nem annyira színes nyelvezetűek és sokkal kevesebb helyet biztosítanak a probléma számára.

Ez utóbbiak eléggé szegényesen jellemzik az amerikaiakat. Csak *rablóhódítónak*, *banditának*, *elvetemült gyújtogatónak*, *légibanditának*, *légikalóznak* nevezik őket, *gensztereknek*, akik *vadállati rémtetteket* követnek el, *vandal pusztító dühvel* teszik a földet egyenlővé a békés koreai falvakat és városokat. Az Amerikai Egyesült Államok *mohó*, *gátlástalan*, *kíméletlen ragadozó*, módszereinek vadságában felülmúlja a német és a japán fasisztákat. Az Amerikai Egyesült Államok egy *hódításra éhes*, *példátlannul brutális és kegyetlen imperializmus*. És 1952 februárjától az amerikaiak már *baktériumgenszterek*.

Azonban a kolozsvári „Igazság” sokkal radikálisabb. Kb. ötször több helyet biztosít a koreai háborúnak és nyelvezete sokkal agresszívebb. Az amerikai *monopolcapitalisták súlyos igájáról* beszél, a *fasiszta banda élesedő provokációira* és a *fasiszta terrorrendőrség véres üldözésére* hívja fel az olvasó figyelmét, amely *nemzetellenes irtóhadjáratot* kezdett a békés koreai nép ellen. Az amerikaiak *eszüket vesztett kalandorok*, *nekivadult atomgenszterek*, *vérszomjas imperialisták*, *dollárbanditák*, *vérszomjas kannibálok*, *vesztett fenevadak és baktériumbarbárok*.

⁷³⁸ Trygve Lie, Amerika lakája. Tartós békéért, népi demokráciáért! 1952. szeptember 1. 2.

Ezeknél sokkal radikálisabb a „Világosság”, a Romániai Magyar Népi Szövetség lapja. A fentebb említett jelzőkön kívül az amerikaiak *haramiák, hóhérok, légikalózok, hitlerista emberevők, martalócok, légigengszterek, visszataszító arcú imperialisták*, akik koreai gyermekeket rabolnak hitlerista elődeikhez hasonlóan és akik előre megszervezték a békés polgárok tömeges megsemmisítését.

Az összes eddig felsorolt jelző megtalálható a „Tartós békéért, népi demokráciáért!” című hetilapban. Ez annak köszönhető, hogy ez utóbbi a Kominform lapja és ez adja a követendő irányvonalat. Nagyon sok cikkét átveszik a többi újságok. Itt az amerikaiak, mint *ragadozó ábrázatú imperialisták*, barbár módon lövik, bombázzák és perzselik a helységeket. Az amerikai tábornokok egymást akarják túllicitálni *vádállati kegyetlenségükkel*. Ők a *szabadság fojtogatói, modern emberevők, bomlottagyú fasiszta gyilkosok, szadisták, gyilkosok, a rombolás vágyától megittasult légibanditák, „civilizált” barbárok, a baktériumháború apostolai, az emberiség leggaládabb ellenségei*.

Amint látni lehet, a kommunista sajtó nyelvezete olyan mint egy „*bomlottagyú veszett fenevad üvöltése*”, ha a saját maga által használt jelzőkkel szeretnének jellemezni.⁷³⁹ Nehezen lehetne találni ennél durvább jelzőket, mint amelyekkel az amerikaiakat illették. Ha nem találtak, akkor *gyártottak* megfelelő szavakat, mint például: *baktériumgengszterek, baktériumbanditák, légigengszterek, légibanditák, légikalózok* (akkor civileket bombázó pilótákat értettek alatta), *dollárbanditák, hitlerista emberevők, atomgengszterek, baktérium-barbárok*, stb.

A sajtópropaganda szimboliztikája is nagyon lényegretörő. A karikatúrákon a leggyakrabban megjelenő szimbólumok a dollár szimbóluma a horogkereszttel társítva, ami utal a kapitalizmus és a nemzetiszocializmus közti egyenlőségre. Megtalálhatjuk továbbá az SS jelvényeit, skalpokat, véres ujjlenyomatokat, véres töröket, atombombát és vegyi fegyvereket, hogy a kevésbé művelt, gyengébb szókinccsel rendelkező, vagy figyelmetlenebb olvasó is azonnal megérthesse, hogy milyen gonosz ellensége van a kommunizmusnak. A kommunista propaganda elemzése rengeteg jellemvonását árulja el azoknak, akik ezt a propagandát irányítják. E személyek

megpróbálják fekete-fehérre festeni a sokszínű világot, pozitív és negatív szereplőkre osztani a világ több milliárd emberét és megpróbálják meggyőzni a szocialista országokban élőket, hogy ők és csakis ők a pozitív szereplők, míg a „kapitalisták” kizárólag negatív szereplők és a fasisztáknál is rosszabbak. A romániai kommunista sajtó fő hivatása bizonyítani az olvasónak a szocialista országok elsőbbségét a kapitalistákkal szemben. Hogy ez mennyire sikerült, azt nehéz felmérni. Annak ellenére, hogy a sajtó tele van együttérző cikkekkkel, továbbá a romániai gyárakban és kollektív gazdaságokban rendszeresen tartottak gyűléseket és tüntetéseket, amelyeken kifejezték együttérzésüket a „hősiesen harcoló koreai néppel” (ezen megnevezés alatt a kommunista északiakat értették), eléggé megkérdőjelezhető, hogy a romániai magyarság mennyire érezte ezt szívügyének. Hogy a magyar nyelvű sajtópropaganda üzenete mennyire jutott el a célcsoportjához, romániai magyarokhoz, azt érdemes kiszűrni Vasile Vese egyetemi professzor nyilatkozatából, aki fiatal diákként átélte e korszakot:

„A kolozsvári magyar piaci árusok, cselédek, munkásasszonyok nem szívesen vásárolták a magyar nyelvű újságokat (Igazság, Világosság), mert azok kisebb méretűek voltak a román nyelvű újságokhoz képest. Inkább román nyelvű újságokat vettek, pedig nem, vagy alig tudtak románul olvasni, de a háztartásban több hasznát vették a nagyobb méretű román nyelvű újságoknak.”⁷⁴⁰

Milyen következtetést vonhatunk le e nyilatkozatból? Hogy a romániai magyar háziasszonyokat legalábbis, ha nem is a teljes romániai magyarságot, kevésbé érdekelte az újság tartalma, mint inkább az újság mérete a benne rejlő papírmennyiség, amit sikeresen használhatott csomagolópapírnak, ablakpucolás céljára, WC-papírként vagy tűzgyújtóként. A sajtópropagandának nem valószínű, hogy sikerült az 50-es években lángra lobbantani a lelkekben a „kapitalisták” iránti gyűlöletet, sokkal valószínűbb, hogy csak a kályhák mélyén lobbantak lángok.

⁷³⁹ Truman elnök, a háborús provokátor. Világosság. 1950. december 12. 3.

⁷⁴⁰ Intejú Vasile Vese egyetemi professzorral 2010. január 11-én, készítette Toth Szilárd (A szerző tulajdonában)

A nukleáris fegyverek és a hidegháború: meghatározás, proliferáció, non-proliferáció, leszerelés és a hidegháború vége

A nukleáris fegyverek első széles körben elfogadott definícióját az ENSZ adta 1948-ban: nukleáris fegyvernek minősülnek azok a fegyverek, melyek energiája atommagok hasításából, azaz maghasadásból vagy atommagok egyesítéséből, azaz magfúzióból származik. Ezen folyamatok során hatalmas energia szabadul fel, melynek pusztító ereje nagymértékben meghaladja a hagyományos fegyverek és fegyverrendszerek pusztító erejét. A nukleáris fegyverek pusztító erejének három sajátossága van: a hatalmas robbanás és lökéshullám, a rendkívül nagy hő- és fényhatás, illetve a radioaktív sugárzás.⁷⁴¹

A nukleáris kutatások hatalmas eredményeket könyveltek el az 1930-as években és számos országban komoly programok indultak az új felfedezések polgári és katonai alkalmazhatóságának kiaknázására. Európán belül ezen a téren a németek jártak élen, Werner Heisenberg atomtudós munkásságának köszönhetően. A második világháború kirobbanásával a német hadvezetést is foglalkoztatta a nukleáris technológia katonai felhasználása. Heisenberg és társai azonban azt állították, hogy a nukleáris fegyver megépítése túl sok időt és energiát emésztene fel, ezért nem éri meg.⁷⁴² És igaza volt. Németországnak valóban nem voltak „nélkülözhető” forrásai, amelyeket egy esteleges „csodafegyver” kifejlesztésére költhessenek. Az amerikai atombomba-projekt (Manhattan-terv) 2 milliárd dollárba került és ezt a „luxust” egyetlen háborúzó fél sem engedhette meg magának rajtuk kívül. Még ha a szellemi kapacitás meg is volt Németországban, a Szovjetunióban és akár Japánban e kutatások végrehajtásához, a tőke hiányzott.

⁷⁴¹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 57.

⁷⁴² Uo. 67.

Németországban tehát a második világháború évei alatt leállították a katonai programot. Mindezek ellenére a német kutatások aggodalommal töltötték el a korszak atomtudósait (akiknek a nagy része az Európában zajló zsidóüldözés elől az Amerikai Egyesült Államokba menekült) és több alkalommal jelezték az Amerikai Egyesült Államok vezetése felé, hogy meg kell előzni a németeket a katonai célú nukleáris kutatásokban. 1939. augusztus 2-án Szilárd Leó és Albert Einstein közös levélben fordult Franklin D. Roosevelt elnökhöz, hangot adva félelmeknek a német kutatásokat illetően. Franklin D. Roosevelt elnök első az első pillanatban nem nagyon fogta fel, hogy milyen horderejű fegyverről van szó, majd miután erre rájött, nem tehetett semmit, mivel az Amerikai Egyesült Államok semleges ország volt, nem indokolhatta meg egy új fegyver fejlesztését a honfitársai előtt. De segítettek neki a japánok, akik Pearl Harbor megtámadásával belerángatták az Amerikai Egyesült Államokat a második világháborúba és így az elnök és a Kongresszus is a katonai célú nukleáris program mellé állt. Hatalmas pénzeket hagytak jóvá a nukleáris fejlesztések katonai alkalmazásának kutatására. A fegyverprogram alapjait amerikai, kanadai és brit tudósok fektették le a Manhattan-terv keretében 1942-1946 között Robert Oppenheimer vezetése alatt. A program elsődleges célja az volt, hogy olyan fegyvert fejlesszenek ki, mely térdre kényszeríti a náci Németországot és véget vet a második világháborúnak. A projektben számos magyar/zsidó származású atomtudós is részt vett: Teller Ede, Szilárd Leó, Wigner Jenő. Erőfeszítéseik eredményeképpen 1945-re sikerült annyi plutóniumot előállítani, ami elegendő volt az első atombomba megépítéséhez. Az első sikeres kísérleti robbantásra 1945. július 16-án került sor, amikor a „Trinity” névre keresztelt plutónium alapú 20 kilotonnás⁷⁴³ bombát felrobbantották a Nevadai-sivatagban.⁷⁴⁴ Megkezdődött az atomkorszak.

⁷⁴³ 1 kilotonna = 1.000 tonna, 20 kilotonna erejű bomba = 20.000 tonna TNT robbanóerejének a megfelelője. A TNT (Trinitrotoluol) mindkét világháborúban legáltalánosabban használt robbanóanyag, a robbanóanyagok erejének az etalonja.

⁷⁴⁴ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 67.

Eközben javában zajlott a potsdami konferencia. Amikor megtudta a „nagy-hírt”, Harry S. Truman amerikai államelnök félrevonta Sztálint és elmondta neki. Sztálin tudott már az amerikai nukleáris programról és közben zajlott már a szovjet nukleáris program is Igor Kurcsatov vezetésével, tehát Sztálin nem lepődött meg a hír hallatán. „A szovjet miniszterelnök – írta Truman memoárjaiban – nem mutatott különös érdeklődést. Mindössze annyit mondott, hogy örül, s reméli, jól tudjuk majd használni a japánok ellen.”⁷⁴⁵ És a szovjetek felgyorsították a kutatásaikat, hogy behozzák a lemaradást. És ezzel megkezdődött a nukleáris versenyfutás a két szuperhatalom között. Mindezt a fegyver „gyakorlati alkalmazása” is elősegítette, bebizonyítva, hogy minden eddigi fegyver pusztítóerejét sokszorosán felülmúlja. A sikeres kísérleti robbantást követően ugyanis két hónapon belül bevetették a „Little Boy” nevű urán alapú bombát és a „Fat Man” névre keresztelt plutónium alapú bombát. A 15 kilotonnás „Little Boy”-t 1945. augusztus 6-án Hirosimára dobták le, aminek következtében több mint 140.000 ember vesztette életét.⁷⁴⁶ A 15.000 tonna TNT töltetű bomba Hirosimára elleni légi úton való bevetéséhez kb. 3.000 B-29-es nehézbombázóra lett volna szükség, de mindezt már egy darab B-29-es is elvegezhette.⁷⁴⁷ A 20 kilotonnás „Fat Man”, melyet augusztus 9-én Nagaszakira dobtak le, a Nevadai-sivatagban tesztelt bombával megegyező típus volt. Ez a bomba közvetlenül több mint 40.000 ember halálát okozta.⁷⁴⁸

A világháborút követően az Amerikai Egyesült Államok legfőbb célja a katonai nukleáris technológia monopóliumának megőrzése volt. Törvénybe foglalták, hogy a technológia átadása

⁷⁴⁵ Truman, Harry S.: *Years of decision. Emlékiratok*. I. köt., New York, Doubleday, 1955, 416, apud Kissinger, Henry: i.m. 420.

⁷⁴⁶ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 67-68.

⁷⁴⁷ Egy B-29-es *Supererőd* maximális bombaterhelése 9 tonna volt, de ez jelentősen csökkent a távolság növekedésével. A becslést a bevetési távolságból, illetve a két bevetett atombomba súlyából következtettem le hozzávetőlegesen. A távolság Tinian és Hirosima között továbbá 2.500 km, tehát a bombázó maximális hatósugarát súrolta. A „Little Boy” 4,7 tonnát nyomott, a „Fat Man” 4,4 tonnát, tehát a bombázók átlagos hasznos terhelése majdnem 5 tonna lehetett egy ilyen bevetés alatt.

⁷⁴⁸ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 68.

tilos, és még a legközelebbi szövetséges Nagy-Britannia elől is elzárták a titkot (közben a brit tudósokat kizárták az atomkutatói programból). Ennek köszönhetően mind a briteknek, mind a franciáknak saját erőforrásaikból kellett kifejleszteniük első atombombáikat. Mint már korábban is említettem, a szovjetek is felismerték a nukleáris technológiában rejlő stratégiai előnyöket és 1945 után minden szükséges támogatást megadtak az Igor Kurcsatov irányítása alatt futó atomprogramnak. Következésképpen a Szovjetunió 1949-ben, az Nagy-Britannia 1952-ben, Franciaország pedig 1960-ban tesztelte sikeresen első atomfegyverét. Az elismert atomhatalmakhoz a hidegháborúban utolsóként 1964-ben Kína csatlakozott. Továbbá Izrael a mai napig nem deklarálta hivatalosan nukleáris fegyver-képességeit, de a téma szakértői szerint Izrael szintén a hidegháború idején fejlesztette ki első atomfegyvereit. A szakirodalom ennek leghamarabbi dátumát az 1967-es arab-izraeli háború idejére teszi.⁷⁴⁹ És íme, a világ tele lett nukleáris fegyverekkel...

A nukleáris fegyverek elterjedésének alapvetően hat szakaszát állapíthatjuk meg:

1. Az *első korszak* 1945–1949-ig tartott, amikor is az Amerikai Egyesült Államoknak monopolhelyezete volt. A szovjet atombomba robbantásának a pillanatáig az Amerikai Egyesült Államok már több mint 200 nukleáris fegyvert gyártott, azonban az amerikai vezérkar úgy ítélte meg, hogy ez elégtelen a Szovjetunió hatalmas szárazföldi hadseregének a legyőzéséhez.⁷⁵⁰

2. A *második korszak* 1949-től a hatvanas évek elejéig tartott, és elsősorban az amerikai-szovjet fegyverkezési verseny határozta meg. A fegyverek számának gyors növekedése jellemezte, mivel a korszak stratégiai gondolkodását az az alapfeltevés motiválta, hogy minél több atomfegyvere van az adott félnek, annál nagyobb biztonságban van. Az Amerikai Egyesült Államok 1950-ig 369 atomtöltetet gyártott, de ez a szám 1960-ra 20.000 fölé ugrott. Hasonló gyors növekedési tendenciát mutatott a Szovjetunió is, mely 1949 és 1960 között 1-ről 1605-re növelte atomfegyvereinek

⁷⁴⁹ Uo. 68; Avner Cohen: *Israel and the bomb*. Columbia University Press, New York, 1998.

⁷⁵⁰ Gaddis, John Lewis: i.m. 52.

számát.⁷⁵¹ A minél több nukleáris fegyverre alapozott biztonságfelfogásnak megfelelően az Amerikai Egyesült Államok és a NATO 1957-es stratégiai koncepciója a *tömeges megtorlás* doktrínáját tette hivatalos nukleáris politikává (Ez valójában John Foster Dulles külügyminiszter nevéhez fűződik, aki 1954. január 12-én bejelentette a doktrína lényegét). A doktrína lényege az volt, hogy bármely NATO tagállam elleni agresszió esetén az ellenfélnek számolnia kell a nukleáris válaszcsepítés lehetőségével. A NATO tehát elsősorban azáltal kívánta garantálni saját biztonságát, hogy aránytalanul nagy megtorló erőt helyezett kilátásba, ezzel elrettentve a Szovjetuniót mindenfajta támadástól.⁷⁵²

3. A *harmadik korszak* tulajdonképpen az 1960-as éveket foglalja magában, amikor mind a Szovjetunió, mind az Amerikai Egyesült Államok óriási nukleáris készleteket halmozott fel. 1966-ban az Amerikai Egyesült Államok elérte nukleáris arzenálja maximumát 32.040 töltettel, míg a Szovjetunió ugyanebben az évben „csak” 7.089 töltettel „büszkélkedhetett”, de a szovjet arzenál rohamosan növekedett.⁷⁵³ Továbbá felülvizsgálatra szorult az 1950-es évekre jellemző elrettentésen alapuló védekezés. A hordozóeszközök fejlődésének köszönhetően ugyanis kialakult a *kölcsönösen biztosított megsemmisítés*⁷⁵⁴ képessége, vagy „aki elsőnek használja, másodikként hal meg” patthelyzet. A felek már olyan stratégiai nukleáris arzenállal rendelkeztek, melynek pusztító ereje egymás többszörös megsemmisítéséhez is elegendő lett volna. Ennek köszönhetően a MAD-doktrína olyan paradox helyzetet eredményezett, melyben a második csapásmérés⁷⁵⁵ képességének

megszületésével irracionálissá vált egy nukleáris támadás megindítása. Mindez két fontos következménye lett: egyrészt olyan új stratégiai koncepcióra volt szükség, mely csökkenti a nukleáris eszkaláció veszélyét; másrészt pedig a két fél elkezdett tárgyalni a nukleáris fegyverzetkorlátozás lehetőségeiről.⁷⁵⁶ A stratégiai felülvizsgálat eredményeképpen előbb az Amerikai Egyesült Államokban Robert McNamara védelmi miniszter, majd a NATO tagállamok 1967-ben meghírdették a „rugalmas reagálás” (*flexible response*) doktrínáját, mely szakítva a merev nukleáris szembenállás politikájával (*tömeges megtorlás* doktrínája) rugalmas opciókat kínált a szövetségnek. A stratégia lényege a lépcsőzetesség volt, azaz hogy a NATO szövetség minden agresszióra a támadás mértékének megfelelő erővel fog válaszolni. Az első szakaszban közvetlen védekezéssel igyekszik elhárítani a veszélyeket. Ha azonban ez nem működik, akkor életbe lép a második lépcsőfok, a tervszerű eszkaláció. Még ezen a lépcsőfokon is számos alternatíva kínálkozik a hagyományos és kisebb hatóerejű (taktikai vagy kisebb erejű stratégiai) nukleáris csapások megfelelő arányának alkalmazására. Ha ugyanakkor még ez a lépés sem oldja meg a konfliktust, akkor veszi kezdetét a harmadik fázis, azaz az elsőprő nukleáris csapásmérés.⁷⁵⁷ Technikai szempontból ennek a stratégiának fontos követelménye volt, hogy a felek minél összetettebb arzenállal rendelkezzenek és minél több válaszadási opció álljon rendelkezésükre. A stratégiai előny ugyanis annál az államnál volt, amelyik eszkalációs dominanciával bírt a másik felett. A korszak második nagy újítása tehát a rendkívül kis hatóerejű harcéri nukleáris fegyverrendszerek kifejlesztése volt.⁷⁵⁸

⁷⁵¹ Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/isis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

⁷⁵² N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 68-69.

⁷⁵³ Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/isis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

⁷⁵⁴ Mutual Assured Destruction – MAD

⁷⁵⁵ Az *első csapásmérés* képessége azt jelenti, hogy az államok megelőző támadás során képesek kiiktatni az ellenfél összes stratégiai nukleáris képességét, ezzel megelőzve egy nukleáris válaszcsepítést. Ezzel szemben a *második csapásmérés* képessége azt jelenti, hogy bármilyen mértékű

megelőző csapás esetén marad annyi nukleáris képessége az ellenfélnek, hogy elviselhetetlenül nagy károkat okozzon a támadó félnek. A hidegháborúban a második csapásmérés képességének kialakulását általában a nukleáris fegyvereket hordozó atom-tengeralattjárók megjelenéséhez kötik, amelyeknek teljes kiiktatása ugyanis szinte lehetetlen. Az Amerikai Egyesült Államok 1962-ben, a Szovjetunió 1967-ben állította hadrendbe első ilyen atom-tengeralattjáróit.

⁷⁵⁶ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 69.

⁷⁵⁷ Samuel Joseph Kessler: *From „Massive Retaliation” to „Flexible Response”: Robert McNamara at the Pentagon*, http://www.nyu.edu/clubs/jpia.club/PDF/S10_Kessler.pdf (2014.03.01.)

⁷⁵⁸ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 69.

4. A *negyedik korszak* az 1970-es éveket öleli fel. 1970-ben az Amerikai Egyesült Államoknak 26.662 atomfegyvere volt, míg a Szovjetuniónak 11.643.⁷⁵⁹ Eddigre mindkét állam felismerte, hogy a „több atomfegyver nagyobb biztonságot jelent” elmélet nagyon is téves. Az Amerikai Egyesült Államok egyébként 1967 óta el kezdte csökkenteni a nukleáris arzenálját. A Szovjetunió is tisztában volt „több atomfegyver nagyobb biztonságot jelent” elmélet téves jellegével, de mivel egyelőre a nukleáris arzenálja még a felét sem közelítette meg az amerikainak, nem engedhette meg magának a nukleáris fegyverkezés korlátozását, egyszerűen presztízből. És a Szovjetunió 1978-ban, először a történelemben, 25.393 atomfegyverével az Amerikai Egyesült Államok nukleáris fegyvereit meghaladó arzenálra tett szert, majd a szovjetek új „csúcsot” állítanak be 1986-ban kereken 45.000 nukleáris töltettel.⁷⁶⁰ De azért a felek a kockázati tényezők csökkentése és a nagyobb átláthatóság érdekében fegyverzetkorlátozási tárgyalásokba kezdtek és felső határt szabtak a stratégiai nukleáris arzenál további fejlesztésének. Ez egy nagyon fontos első lépés volt a nukleáris non-proliferáció irányába, de nem zárta ki a minőségi fejlesztéseket és a stratégiai nukleáris szint alatti fegyverrendszerek további növekedését. Az utóbbi lehetőséggel azonban csak Moszkva élt.⁷⁶¹

5. Az *ötödik korszakot* jelentő 1980-as évek további növekedést hoztak a szovjet nukleáris arzenálban. 1986-ban a szovjetek új „csúcsot” állítanak be 1986-ban kereken 45.000 nukleáris töltettel.⁷⁶² Csak ez után tapasztalható a fokozatos csökkenés tendenciája. De ehhez egy sor új tényezőre volt szükség: a Szovjetunió már nem bírta a fegyverkezési hajszát és a gazdasági csőd szélén állt, továbbá az élére egy Mihail Gorbacsov nevezetű egyén került, aki számára fontosabb volt a lakosság életszínvonalának a javítása, mint a hatalmas nukleáris arzenál. A korszak

⁷⁵⁹ Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/isis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

⁷⁶⁰ Uo.

⁷⁶¹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 70.

⁷⁶² Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/isis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

legjelentősebb eredménye az első igazi fegyverzetcsökkentési egyezmények megszületése volt. Ebből a szempontból kiemelkedik az 1986-os reykvíki csúcstalálkozó, melynek hivatalos célja egy teljes nukleáris leszerelési megállapodás aláírása volt. Ronald Reagan elnök „Csillagháborús” rakétavédelmi tervei⁷⁶³ ugyanakkor aláásták a konferencia sikerét és a globális nulla megállapodás helyett két különálló leszerelési egyezmény született (INF⁷⁶⁴ – 1987 és START⁷⁶⁵ – 1991).⁷⁶⁶

6. A nukleáris proliferáció *hatodik korszakát* 1992-től számítjuk és ez a Szovjetunió felbomlásával van szorosan összefüggésben, amikor is új korszak kezdődött a nukleáris proliferáció területén. Tovább bővült az atomfegyverekkel rendelkező államok száma: India, Pakisztán, Észak-Korea. De ez már nem a hidegháború korszaka, ezért nem bonyolodunk a részletekbe.⁷⁶⁷

A nukleáris fegyverek proliferációja előteremtette a non-proliferáció és a leszerelés igényét. Azonban a fegyverzetkorlátozás szükségességének felismerése és a modern háborúk kegyetlenségének tapasztalata már a XX. század előtt egy sor kollektív erőfeszítés megtételéhez vezetett. Az indiai Manu törvénykönyveiben már tiltják egyes fegyverek használatát (nem szabad mérgezett fegyvereket használni) és leszögezi, hogy a hadifoglyok emberséges bánásmódban kell részesülniük.⁷⁶⁸ A nagyon véres solferinói csata (1859) borzalmi hatására Henri Dunant (1828-1910) 1863-ban megalapítja az egyik legelső és legismertebb nem kormányzati szervezetet, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságát.⁷⁶⁹ A nemzetközi konfliktusok kezelése és a béke fenntartása érdekében 1899-ben és 1907-ben megtartották az első és a második hágai konferenciát. A konferenciák fő célja, a béke megőrzése, nem valósult

⁷⁶³ Strategic Defense Initiative – SDI – 1983

⁷⁶⁴ Intermediate-Range and Shorter-Range Nuclear Forces - a közepes és rövidebb hatótávolságú nukleáris fegyverek korlátozásáról szól.

⁷⁶⁵ Strategic Arms Reduction Treaty - a stratégiai nukleáris fegyverek korlátozásáról szól.

⁷⁶⁶ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 70.

⁷⁶⁷ Uo. 72.

⁷⁶⁸ Bochor Mihály (szerk.): *Manu törvényei*. Budapest, 1915.

⁷⁶⁹ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 141.

meg, de úgy is korszakalkotó előrelépések történtek a nemzetközi együttműködés terén: döntöttek például a légi bombázások, a mérgező gázok és a „dum-dum” golyók tilalmáról⁷⁷⁰, leszögezték a háború lebonyolításának a szabályait és nem utolsósorban, megalakították a Nemzetközi Állandó Döntőbírárságot (1899).⁷⁷¹ Ez utóbbi létrehozásával megkísérelték a döntőbíráskodás intézményét a nemzetek közötti kapcsolatok alapszabályává emelni.

Az első világháború alatt azonban nagy mennyiségű harci gázt vetettek be és ez rávilágított a konferenciák korlátozott sikerére. Az első világháború után rögtön született egy fegyverzetkorlátozási próbálkozás a haditengerészeti eszközök terén: a washingtoni flottakonferencia korlátozni próbálta a haditengerészeti fegyverkezési hajszát.⁷⁷² Ezt sikerül is egy másfél évtizedig megvalósítani, azonban a második világháború előtt Japán egyoldalúan felmondja a szerződést, majd a többi nagyhatalom sem tartja többet be a korlátozásokat.

Ugyanakkor a Népszövetség is próbálta szabályozni a háború gyakorlati kérdéseit. 1925-ben egy diplomáciai jegyzőkönyvben megtiltották a vegyi-és biológiai fegyverek használatát, majd a háború elvetése, mint konfliktus-megoldási módszer, az 1928-as Briand-Kellog paktumban valósul meg, de ennek is csak erkölcsi értéke volt.⁷⁷³ 1932-ben hatvanegy nemzet képviselői tartottak leszerelési konferenciát Genfben. A kudarc teljes volt és hamarosan megkezdődött a második világháborúhoz vezető fegyverkezési verseny.⁷⁷⁴ A két világháború szörnyű szenvedései és az új rettenetes fegyver, az atombomba bevetése nyomán még inkább napirendre került a fegyverkezés szabályozásának szükségessége, ezáltal az új nemzetközi szervezet, az ENSZ keretei között.

⁷⁷⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 105.

⁷⁷¹ Permanent Court of Arbitration: http://www.pca-cpa.org/showpage.asp?pag_id=1044 (2014.02.25.)

⁷⁷² Conference on the Limitation of Armament, Washington, November 12 1921 – February 6, 1922: http://www.ibiblio.org/pha/pre-war/1922/nav_lim.html (2014.02.26.)

⁷⁷³ Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012, 31.

⁷⁷⁴ Csizmadia Sándor: i.m. 105.

1949-től új korszak kezdődik a hidegháború történetében: a militarizálódás korszaka. A korszak „leghidegebb” időszaka 1949-1953 közé tehető, majd Sztálin halála (1953. március 5.) után egy „olvadási” periódust különböztetünk meg. A Szovjetunió külpolitikáját nagymértékben meghatározza a belpolitika, a belpolitikában pedig nem történt enyhülés, a sztálinizmus és módszerei megmaradtak a háború után is (erőszak, terror). Sztálin tisztában volt azzal, hogy a Szovjetunió hátrányát minél gyorsabban ki kell küszöbölni. Ennek érdekében rendkívül erőteljes gazdasági fejlesztés irányoztak elő, azonban ezt csak az ország saját erőforrásaiból lehetett biztosítani, illetve a Németországból beszedett jóvátételekből és a kelet-európai „baráti országok” részleges kifosztásából. Elsősorban a nehézipart és a hadiipart fejlesztik (a hidegháború miatt) és ezen a téren komoly eredményeket értek el.⁷⁷⁵ E korszak a Szovjetunió történelmében az egyik leggyorsabb növekedési szakasz.⁷⁷⁶ Jellemző továbbá a korszakra az extenzív gazdasági növekedés: mindent a termelésre fordítanak, más kiadásokra szinte semmit. Mindehhez hozzájárult, hogy a Szovjetunióban nyersanyagbőség van és mindezeknek köszönhetően ez hatalmas ipari és katonai hatalommá válik. 1945. július 16-án robbanják az amerikaiak az első kísérleti atombombát Alamogordóban. A szovjetek erre válaszként 1949. augusztus 29-én robbantják a sajátjukat Kazahsztánban. A Szovjetunió csekély három év alatt behozta a lemaradását az atomfegyverek terén. Mindez nagyon alapos szervezőkészségre és hatalmas erőfeszítésekre utal egy háború által szinte elpusztított állam részéről. Nem is beszélve az anyagi áldozatokat, mivel az amerikai atombomba-projekt (Manhattan-terv) 2 milliárd dollárba került és a szovjeteké sem lehetett sokkal „olcsóbb”. Mindez sok mindenről árulkodik egy, a második világháború által végigpusztított nagyhatalom politikai stratégiáiról. Még látványosabb a szovjet hidrogénbomba-program: a szovjetek

⁷⁷⁵ Ebben részben segített a diktatúra is – rettegés a szabotázs vádjá miatt, sztahanovista mozgalom, terror, tervgazdálkodás – mindennek látványos mobilizáló ereje volt.

⁷⁷⁶ Azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a háborús pusztítások után nem volt nehéz magas növekedési arányokat felmutatni, mert nagyon alacsony volt a viszonyítási alap.

kevesebb, mint egy évvel az amerikai hidrogénbomba kísérleti robbantása után már kipróbálták a sajátjukat. Ettől kezdve egy hatalmas fegyverkezési hajszára kezdődött a két szuperhatalom között, amelyben főleg az atomfegyverek fejlesztésére, gyártására és minél nagyobb mennyiségben való tárolására fektették a hangsúlyt, oda jutva, hogy a hatvanas évek vége fele annyi nukleáris fegyverrel rendelkeztek, hogy többszörösen elpusztíthatók volna a Földet. A nukleáris fegyverkezési programba igyekeztek bekapcsolódni, még ha komoly lemaradással is, a „középhatalmak”: Nagy-Britannia, Franciaország, Kína. Ugyanakkor a hagyományos fegyverek fejlesztésére is komoly hangsúlyt fektettek, tisztában lévén azzal, hogy az atomfegyvereknek köszönhető kölcsönös elrettentés miatt a hagyományos fegyverek alkalmazására sokkal nagyobb esély van.

Az ENSZ Alapokmányának 26. cikke tárgyalja a fegyverkezés korlátozásának és ellenőrzésének kérdését. A Biztonsági Tanács hamarosan a problémákkal való foglalkozást két szaktanácsra bízta: 1946-ban hozták létre az atomenergia, 1947-ben pedig a hagyományos fegyverek kérdéseivel foglalkozó bizottságot. Ez a két bizottság 1952-ben az ENSZ leszerelési bizottságává alakult a Biztonsági Tanács tizenegy tagja részvételével. Ám a nagyhatalmak maguk vették kézbe a dossziét, és 1954-ben létrehoztak egy leszerelési albizottságot, melynek csak a nagyhatalmak képviselői voltak a tagjai.⁷⁷⁷ Valójában a hidegháború logikája működött és mindkét tábor igen bizalmatlanul fogadta a másik tábor leszerelési javaslatait. A fegyverzetellenőrzésre vonatkozó minden javaslat eleve kudarcra volt ítélve. Az elbukott javaslatok között megemlíthetjük az Amerikai Egyesült Államok által 1953-ban javasolt atomenergia ügynökséget, amely csak részben a bécsi „Nemzetközi Atomenergia Ügynökség” 1957-ben bekövetkezett létrehozásával valósulhatott meg. De említhetjük a lengyel külügyminiszter, Adam Rapacki tervének⁷⁷⁸ kudarcát is,

⁷⁷⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 105.

⁷⁷⁸ Az ENSZ Közgyűlésének 12. ülészakán, 1957. október 2-án Adam Rapacki lengyel külügyminiszter javaslatot terjesztett elő, melynek értelmében a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság hajlandó területükön megtiltani a nukleáris fegyverek gyártását és tárolását, és Lengyelország csatlakozott a javaslatához. Másnap Csehszlovákia is

amely Közép-Európa atomfegyvermentes övezetté tételét célozta meg, ám a nyugati hatalmak teljes mértékben elvetették azt. Henry Kissinger szerint George F. Kennan tartozott azon kevesek közé, akik nem tartották helyesnek a nukleáris stratégiára való túlzott támaszkodást és ezért támogatta Adam Rapacki tervét, de nem sikerült táborát döntően megnövelni.⁷⁷⁹ Végül az 1954-56 között tartott különféle leszerelési és fegyverzetellenőrzési konferenciákat egyszerre jellemezte a nagy elvekben való egyetértés, valamint az egyetértés tökéletes hiánya a gyakorlati kérdések tekintetében. Mindezzel párhuzamosan a szuperhatalmak növelték nukleáris és hagyományos fegyverármájukat, miközben az amerikaiak a „tömeges megtorlás” elméletével a nukleáris fegyver bevetésével kapcsolatos eltökéltségüket mutatták a Szovjetunióknak, ha súlyos fenyegetés érne valamelyik szövetségüket. De a leszerelésről mégis csak folyó tárgyalások is megfeneklettek, amikor további hatalmak (Franciaország és Kína) az atomfegyver birtokába jutottak.

A veszélyek tudatosítása mind a közvélemény, mind az államok szintjén végbement. Ami a közvéleményt illeti, Hiroshima és Nagaszaki tragédiája világosan megmutatta, hogy atomháború esetén a polgári lakosság körében tömeges pusztulás következne be és a radioaktív sugárzás igen hosszú ideig hatna károsan. Ennek következtében szinte minden országban létrejöttek mozgalmak,

csatlakozott a javaslatához. További egyeztetéseket követően a Szovjetunió memorandumot juttatott el Párizsba, Bonnba, Londonba és Washingtonba, melyben a szovjet miniszterelnök, Nyikolaj Bulganyin támogatta a javaslatot és kérte a nyugati hatalmakat, hogy járuljanak hozzá a közép-európai atomfegyvermentes övezet létrehozásához. 1958–1964 között a nemzetközi egyeztetések során több szövegtervezet is született. Végül azonban a két katonai tömb közötti viszony alakulása, illetve a Varsói Szerződésen belüli fejlemények miatt a lengyel javaslat előbb elszigetelődött, majd a hatvanas évek második felében teljesen lekerült a napirendről. A Rapacki-terv alapján a két katonai szövetség – az NSZK, illetve az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia bevonásával – nagyjából azonos nagyságú területtel járult volna hozzá az atomfegyvermentes övezethez. A javaslat nem érintette a német kérdést, és nem foglalkozott Berlin státuszával sem, mégis csökkenthette volna a feszültséget a két német állam körül azáltal, hogy nukleáris fegyverek garantáltan nem lehettek volna egyik állam területén sem. N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 160–161.

⁷⁷⁹ Kissinger, Henry: i.m. 499–500.

amelyek a nukleáris fegyverek alkalmazásának kizárása ellen léptek fel. Tény azonban, hogy a békemozgalmak nagyon gyorsan a kommunista pártok ellenőrzése alá kerültek, s ezáltal úgy tűnt, hogy „morálisan lefegyverzik” a nyugati országokat.⁷⁸⁰ De a közvéleményben és politikai szinten is elterjedt lassanként az a felismerés, hogy a nukleáris fegyverek birtoklása csak az ellenfél elrettentésére szolgálhat. „Aki elsőnek használja, másodikként hal meg” (egymás kölcsönös elpusztítása egy nukleáris háború esetén) arra a következtetésre juttatta a szuperhatalmak politikai és katonai elitjét, hogy a nukleáris fegyverek nem mentesíthetnek a hagyományos fegyverek fejlesztése alól.⁷⁸¹ A fegyverkezési verseny így tehát minden szinten folyt és a katonai kiadások súlyosan terhelték a legfőbb hatalmak költségvetését. A súlyos katonai költségek és a „harmadik világ” által kifejtett morális nyomás⁷⁸² sem riasztotta el a nagyhatalmakat a nukleáris verseny folytatásától.

Ám az 1962. októberben kirobbant kubai rakétaválság rávilágított az e területen fennálló rendszer törékenységre, mivel a világ néhány napon át az újabb (és, a nukleáris fegyvereknek köszönhetően, potenciálisan az utolsó) világháború szélén állt. Ettől kezdve a szovjetek éppúgy, mint az amerikaiak megkísérelték egy ilyen katasztrófa elkerülésének intézményes módozatait kialakítani. Ám a nukleáris fegyverek szovjet-amerikai együttes ellenőrzéséből az következett, hogy ezek a fegyverek nem terjedhetnek el, azaz a nukleáris fegyverek monopóliuma úgy tűnt fel, mint az elrettentés egyensúlya fenntartásának egyik feltétele. A középhatalmak szemében mindez azt jelentette, hogy el kellene ismerniük a két szuperhatalom hegemoniáját saját tömbjükben vagy befolyási

⁷⁸⁰ Csizmadia Sándor: i.m. 106.

⁷⁸¹ A hidegháború alatt egy sor olyan konfliktus zajlott, amely alaposan igénybe vette a nagyhatalmak hagyományos arzenálját: koreai háború, szuezi válság, indokínai és vietnámi háborúk, az afganisztáni szovjet intervenció, stb.

⁷⁸² A „harmadik világ” országai már a bandungi konferencián (1955 április 18–24) kifejezték ellenérzésüket az atomkísérletek folytatásával kapcsolatban és követelték a világ atomfegyvermentessé tételét. Ezekkel az országokkal szemben, melyek fontos diplomáciai szerepet töltöttek be, a nagyhatalmaknak komoly fejtörést okozott, hogy békés természetű országoknak mutassák magukat és hogyan tudják a másik félre hárítani a fegyverkezési verseny miatti felelősséget.

övezetükben: Franciaország és Kína ezt nem fogadták el, s nukleáris fegyverekkel szerelkeztek fel, amit jóval később India is megtett.⁷⁸³

Az első fontos lépés a Részleges Atomcsend Szerződést (Partial Test Ban Treaty - PTBT) volt, melyet 1963. augusztus 5-én írt alá a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia képviselője. A megállapodás szövege szerint a Részleges Atomcsend Szerződés akkor lép hatályba, ha mind a három állam aláírta és ratifikálta az egyezményt. A felek közötti enyhülés szükségességét mutatja, hogy az egyezmény még ugyanebben az évben, 1963. október 10-én hatályba is lépett.⁷⁸⁴ Ezt követően rendkívül gyors ütemben nőtt a Részleges Atomcsend Szerződéshez csatlakozó államok száma. 1965 végére már közel száz állam ratifikálta az egyezményt, 2014 márciusában pedig 126 részes állama volt.⁷⁸⁵

A szerződés legfőbb célkitűzése a nukleáris kísérleti robbantások korlátozása. Az első nukleáris kísérleti robbantás óta (1945. július 16. a „Trinity” névre keresztelt első amerikai atombomba felrobbantása) 2014-ig a nukleáris fegyverekkel rendelkező államok összesen 2.055 kísérleti robbantást hajtottak végre.⁷⁸⁶ Mindezek a robbantások óriási mennyiségű radioaktív port jutattak a légkörbe. A nukleáris kísérleti robbantások történetéről egy japán művész, Isao Hashimoto 2003-ban egy nagyon látványos rövidfilmet készített.⁷⁸⁷

A Részleges Atomcsend Szerződés részes államai kötelezettséget vállaltak arra nézve, hogy nem végeznek nukleáris kísérleti robbantásokat a légkörben, a világűrben és a víz alatt (valójában semmilyen olyan környezetben, ahol a robbantás során keletkező radioaktív hulladék az állam területén kívülre kerülne). Ennek megfelelően egyedüli opcióként a föld alatti robbantások

⁷⁸³ Csizmadia Sándor: i.m. 106.

⁷⁸⁴ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 104–105.

⁷⁸⁵ United Nations Office for Disarmament Affairs: Treaty Banning Nuclear Weapon Tests in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water, http://disarmament.un.org/treaties/t/test_ban (2014. 03.01.)

⁷⁸⁶ Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization – Preparatory Commission: Estimated number of nuclear explosions, 1945–2006, http://www.ctbto.org/fileadmin/user_upload/pdf/Sipri_table12b.pdf (2014.03.01.)

⁷⁸⁷ Hashimoto, Isao: CTBTO Media Source: 1945–1998. [http://www.ctbto.org/specials/1945-1998-by-isao-hashimoto/\(2014.03.01.\)](http://www.ctbto.org/specials/1945-1998-by-isao-hashimoto/(2014.03.01.))

lehetősége maradt. A részes államok továbbá vállalták, hogy más államokkal sem működnek együtt olyan nukleáris kísérleti robbantások véghez vitelében, mely a szerződés rendelkezéseivel ellentétes lenne.⁷⁸⁸

Annak ellenére, hogy ezt a szerződést Kína és Franciaország nem írta alá, mégis egy fontos lépés volt az atomfegyverek tárgyalásos úton való kezelése irányában. Ez a két állam viszont ígéretet rá, hogy tartani fogja magát a megállapodásban foglaltakhoz, amint eléri a műszaki képességnek azt a fokát, hogy a kísérleti robbantásokat a föld alá vigyék. A jelenleg nukleáris fegyverekkel rendelkező államok közül India 1963 októberében, Izrael 1964 januárjában, Pakisztán pedig 1988 márciusában ratifikálta a Részleges Atomcsend Szerződést, Észak-Korea viszont nem írta alá a megállapodást.⁷⁸⁹ Mindezek ellenére az aláíró országok megőrizték fegyverkészleteiket, sőt növelhették és növelték is azokat.

1967-ben megtörtént a második fontos lépés is: az amerikaiak és a szovjetek arra vállaltak kölcsönösen kötelezettséget, hogy nem küldenek atomhulladékot a világűrbe: ez az úgynevezett Világűrszerződés (Outer Space Treaty).⁷⁹⁰ Miután az ENSZ Közgyűlése elfogadta a szerződés szövegét, a Világűrszerződést 1967. január 27-én nyitották meg aláírásra és 1967. október 10-én lépett hatályba.⁷⁹¹ A szerződésnek pillanatnyilag 102 részes állama van és további 26 állam aláírta, de még nem ratifikálta azt.⁷⁹² A részes államok megállapodtak abban, hogy a világűrben folytatott minden tevékenységükről értesítik az ENSZ főtitkárát, a nyilvánosságot és a nemzetközi szakértői közösséget. Biztosítják továbbá a lehetőséget, hogy a világűrben, a Holdon és a többi

⁷⁸⁸ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 106.

⁷⁸⁹ Uo. 106.

⁷⁹⁰ Világűrszerződés (Outer Space Treaty): a „részes államok kötelezik magukat, hogy nukleáris fegyvereket vagy bármely másfajta tömegpusztító fegyvert hordozó semmilyen objektumot nem juttatnak föld körüli pályára, ilyen fegyvereket az égitesteken nem helyeznek el, illetve a világűrben semmilyen más módon sem tartanak.” Halmosy Dénes: i.m. 408–413.

⁷⁹¹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 149.

⁷⁹² United Nations Office for Outer Space Affairs: Status of International Agreements relating to Activities in Outer Space, <http://www.unoosa.org/oosa/en/SpaceLaw/treatystatus/index.html> (2014. 03.01.).

égitesten létrehozott bármely állomásra és létesítménybe a részes államok képviselői előzetes értesítést követően látogatást tehessenek.⁷⁹³ Hát e szerződés verifikációs része eléggé elméleti jellegű, tekintettel arra, hogy például a Holdra mindössze hat alkalommal „látogatott” ember és az utolsó ilyen „látogatás” 1972-ben volt. És mind amerikaiak voltak.

Egy teljesen más generációs fegyverkorlátozási szerződés íródott alá 1968. július 1-jén Washingtonban: ez a nukleáris fegyverek elterjedését volt hivatva megakadályozni. Míg a Részleges Atomcsend Szerződés csak a nukleáris robbantásokat volt hivatva korlátozni, addig az Atomsorompó-szerződés „az atomfegyverek elterjedését megakadályozni hivatott non-proliferációs rendszer alapköve és középpontja”.⁷⁹⁴ A szerződés azt követően lépett hatályba, hogy a három letéteményeshez (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Szovjetunió) legalább 40 állam eljuttatta a ratifikációs okiratát. Ennek értelmében az Atomsorompó-szerződés 1970. március 5-től hatályos. Az Atomsorompó-szerződés tehát 1970-ben 40+3 állammal lépett hatályba. A részes államok tekintetében nagy hiányosság volt, hogy két elismert atomhatalom, Franciaország és Kína csak jóval később, 1992-ben csatlakozott.⁷⁹⁵ A létrejötté pillanatában Kínával és Franciaországgal együtt 27 ország nem írta alá a nagy jelentőségű washingtoni szerződést.⁷⁹⁶ Ennek ellenére a részes államok száma viszonylag gyorsan átlépte a 100-at és az 1995-ös felülvizsgálati konferencia végére elérte a 178-at. Jelenleg a szerződésnek 190 részes állama van, ezzel a fegyverzetkorlátozási megállapodások között az Atomsorompó-szerződés közelíti meg leginkább az univerzalitást. Mindössze négy állam nem tagja a rendszernek: Észak-Korea (mely részese volt, de a szerződés történetében egyedüli államként 2003-ban kilépett az Atomsorompóból), India, Izrael és Pakisztán.⁷⁹⁷

Az Atomsorompó-szerződés legfőbb célkitűzése az **atomfegyverek elterjedésének megakadályozása**. A szerződés

⁷⁹³ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 149.

⁷⁹⁴ Uo. 117.

⁷⁹⁵ Uo. 119.

⁷⁹⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 107.

⁷⁹⁷ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 119.

rendelkezései elsősorban az új atomhatalmak megjelenését, azaz a horizontális proliferációt gátolják, hosszú távú célkitűzésként azonban szerepel a már meglévő nukleáris arzenálok leszerelésének igénye is (vertikális non-prolifерáció). A szerződés két külön csoportra osztja a nemzetközi közösséget: *de jure atomhatalmak*,⁷⁹⁸ illetve *atomfegyverrel nem rendelkező államok*⁷⁹⁹ és megszabja az államok legfontosabb kötelezettségeit. Az atomhatalmak (a szerződés értelmében azok az államok, amelyek 1967. január 1. előtt „atomfegyvert vagy más nukleáris robbanószerkezetet” robbantottak fel) vállalják, hogy nem adnak át atom-fegyverrel nem rendelkező államoknak ilyen szerkezetet, illetve semmilyen módon nem támogatják azt ilyen fegyverek megszerzésében. Az atomfegyverrel nem rendelkező államok ezzel szemben azt vállalják, hogy semmiféle módon nem törekszenek ilyen fegyverek megszerzésére, nem keresnek és nem fogadnak el semmiféle segítséget ilyen fegyverek gyártásában. A szerződés kimondja továbbá a részes államok „elidegeníthetetlen jogát” a békés célú nukleáris energia kutatására, előállítására és felhasználására, továbbá a nukleáris anyagokhoz, berendezésekhez és technológiákhoz való hozzájutásra.⁸⁰⁰ Ez volt a „csalétek” az atomfegyverrel nem rendelkező államok számára, hogy csatlakozzanak a szerződéshez és lemondjanak az önálló nukleáris programjaikról vagy hasonló terveikről. Ezzel valójában az atomhatalmak igyekeztek bezárni a nukleáris fegyverrel rendelkező államok körét, hogy megőrizhessék monopóliumukat. Ez csak részben sikerült, mivel Észak-Korea (mely részese volt, de a szerződés történetében egyedüli államként 2003-ban kilépett az Atomsorompóból), India, Pakisztán közben „de facto atomhatalmak” lettek, míg Izraelről is ugyanezt feltételezhetjük (de konkrét bizonyítékok hiányában). Ennek ellenére a szerződés döntő módon járult hozzá az erőviszonyok konzerválásához, s különösen szilárd alapokra helyezte a két szuperhatalom szupremáciáját.

⁷⁹⁸ Nuclear Weapon States – NWS: azok az államok, amelyek 1967. január 1. előtt „atomfegyvert vagy más nukleáris robbanószerkezetet” robbantottak.

⁷⁹⁹ Non-Nuclear Weapon States – NNWS: azok az államok, amelyek 1967. január 1. előtt „atomfegyvert vagy más nukleáris robbanószerkezetet” nem robbantottak.

⁸⁰⁰ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 119-120.

Mindezek következtében a fegyverkezési verseny áttevődött a nukleáris fegyver szállítására képes rakétákra. 1969-ig az amerikaiak tényleges fölényben voltak az interkontinentális ballisztikus rakétáiknak (ICBM)⁸⁰¹ és a tengeralattjárókról indítható „Polaris” rakétáiknak köszönhetően. 1969-től kezdve a szovjetek is jelentős aktivitást fejtettek ki ezen a területen, s lassanként ledolgozták a hátrányukat. Ekkor a két szuperhatalom közötti technikai verseny a rakétaelhárító rakéták, vagy az antiballisztikus rakéták (ABM)⁸⁰² kifejlesztésére irányult, ami igen költséges csúcstechnológiákat igénylő programok beindításával járt együtt. Ez a féktelen verseny a két szuperhatalom között egy válságokkal és recessziókkal sújtott világban folyt, ami hamarosan őket is az ilyen típusú rakéták korlátozására ösztönözte.⁸⁰³

A hatvanas évek végétől kezdve az Amerikai Egyesült Államok a konfrontációról át akart térni a tárgyalásokra. A „reálpolitika” keretei között sem Nixonnak, sem Kissingernek nem volt semmiféle illúziója a Szovjetunióval kapcsolatban, de a világpolitika realista megközelítése arra vezette őket, hogy tárgyalásos úton megegyezésre törekedjenek, ami fokozatosan csökkentené a nemzetközi politikában a feszültséget. Ez annál is inkább fontos volt, mert az Amerikai Egyesült Államok nagyon megviselten lépett ki a vietnami háborúból, s szeretett volna gazdaságilag is, katonailag is fellélegezni. 1970-ben az Amerikai Egyesült Államoknak még mindig 26.662 atomfegyvere volt, de 1967 óta el kezdte csökkenteni a nukleáris arzenálját. A Szovjetunió 1978-ban, először a történelemben, 25.393 atomfegyverével az Amerikai Egyesült Államok nukleáris fegyvereit meghaladó arzenálra tett szert, majd a szovjetek új „csúcsot” állítanak be 1986-ban kerekén 45.000 nukleáris töltettel.⁸⁰⁴ A túlfegyverkezés költsége teljesen fejére állította az ország gazdaságát. A Szovjetunió is enyhülésre törekedett, hiszen csak az tette számára lehetővé, hogy számára hasznos hajtó gazdasági és pénzügyi kapcsolatokat építsen

⁸⁰¹ Intercontinental Ballistic Missile

⁸⁰² Anti-ballistic Missile

⁸⁰³ Csizmadia Sándor: i.m. 107.

⁸⁰⁴ Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/isis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

ki a Nyugattal és valamennyire egyenesbe állítsa a gazdasági helyzetét. Mindez elvezetett a SALT egyezmények aláírásához.

Az első Brezsnyev és Nixon 1972. május 26-án Moszkvában írta alá. Ez volt egyébként az első megállapodás a hadászati fegyverek korlátozásáról. A tárgyalások 1969 novemberében kezdődtek és hároméves tárgyalássorozat eredményeként az Amerikai Egyesült Államok részéről Richard Nixon, a Szovjetunió részéről pedig Leonid Brezsnyev 1972. május 26-án, Moszkvában aláírta a SALT I néven ismertté vált amerikai-szovjet kétoldali megállapodást, amely valójában két, egymástól teljesen elkülönülő szerződésből áll: az első a stratégiai támadófegyverek korlátozására vonatkozó Ideiglenes Egyezmény (Interim Agreement)⁸⁰⁵, a második pedig a rakétaelhárító védelmi rendszereket korlátozó ABM-szerződés (Anti-Ballistic Missile Treaty).⁸⁰⁶

Az *Ideiglenes Egyezmény* legfőbb rendelkezése, hogy az 1972. július 1-jén meglévő mennyiségre „befagyasztotta” a hadászati nukleáris fegyverek két legveszélyesebb változatának, a szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakétáknak (ICBM) és a tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakétáknak (SLBM) hordozó tengeralattjáróknak és a rajtuk lévő rakétaindító szerkezeteknek a mennyiségét.⁸⁰⁷ A szerződő felek kölcsönösen vállalták, hogy nem építenek új rakétakilövő silókat, és nem növelik a ballisztikus rakéták hordozására, illetve indítására alkalmas tengeralattjárók számát.⁸⁰⁸ Valójában arról volt szó, hogy ha nem tudják ellenőrizni

⁸⁰⁵ Interim Agreement Between the United States of America and the Union of Soviet Republics on Certain Measures With Respect to the Limitation of Strategic Offensive Arms) <http://cns.miis.edu/inventory/pdfs/aptsaltl.pdf> (2014.03.01.)

⁸⁰⁶ Treaty Between the United States of America and the Union of Soviet Republics on the Limitation of Anti-Ballistic Missile Systems, Halmosy Dénes: i.m. 492–501.

⁸⁰⁷ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 130.

⁸⁰⁸ Az Ideiglenes Egyezményhez csatolt jegyzőkönyv szerint az Amerikai Egyesült Államoknak maximum 44, a Szovjetunióknak maximum 62 ballisztikus rakétával felszerelt korszerű tengeralattjárója lehetett. Ez az egyezmény tehát a ballisztikus rakéták vonatkozásában nem tartalmazott mennyiségi csökkentésre és minőségi korlátozásokra irányuló szabályozásokat, hanem a status quo fenntartását tűzte ki célul. N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 130.

az ellenfél birtokában lévő atomfegyverek tényleges számát, akkor – a kémműholdaknak köszönhetően – kölcsönösen informálódhatnak a kilövőállomások számáról. Ez az egyezmény, melyet a nemzetközi sajtó nagy lelkesedéssel üdvözölt, valójában igen hézagos volt, mivel csak a már létező fegyverekre vonatkozott és nem tiltotta meg új típusú fegyverek előállítását. Éppen ezért egyik oka volt a fegyverkezési verseny újbóli fellendülésének.⁸⁰⁹

A SALT I megállapodás másik egyezménye a rakétaelhárító védelmi rendszereket korlátozó ABM-szerződés volt. A szerződés célkitűzése a hadászati ballisztikus rakétákat és elemeiket a röppályán megsemmisítő rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozása volt. A szerződés szerint az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió két-két rögzített szárazföldi bázisú hadászati ellenrakéta-rendszert építhet ki, illetve működtethet. Ezek közül az egyiket a főváros köré, a másikat pedig az interkontinentális ballisztikus rakéták indítósilóinak térségébe telepíthetik. Mindegyik rendszer 150 km sugarú körben helyezhető el, legfeljebb száz indítóállással és ezekben legfeljebb száz ellenrakétával. A szerződés megtiltotta olyan rakétavédelmi rendszerek – vagy azok összetevőinek – létrehozását, kipróbálását és hadrendbe állítását, amelyek a tengerről, a levegőből vagy a kozmikus térségből működnek, illetve amelyek mozgatható indítóállással rendelkeznek. Nem lehetséges továbbá a nem ellenrakétaként szolgáló rakéták és a nem ellenrakéták indítására szolgáló rakétaindító berendezések átalakítása rakétaelhárítási célokra. Az ABM-szerződés továbbá teljes egészében tiltja a két ország területének egészét oltalmazó, úgynevezett átfogó rakétaelhárító védelmi rendszer kialakítását. Az 1974. évi Kiegészítő Jegyzőkönyv (hatályba lépett 1976-ban) pedig tovább korlátozta a két-két ellenrakéta-rendszert és mindkét félnek mindössze egy-egy szárazföldi bázisú – korlátozott körzetet védő – rakétaelhárító védelmi rendszer kiépítését engedélyezte. Ennek értelmében az Amerikai Egyesült Államok az interkontinentális ballisztikus rakéták indítósilóinak térségébe telepített rendszert hagyta meg, a Szovjetunió pedig a Moszkva körüli rendszert. Az Amerikai Egyesült Államok viszont idővel, gazdasági okok miatt, már ezt az

⁸⁰⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 107.

egy rendszert sem tartotta karban, hanem hagyta elavulni, a Szovjetunió azonban a Moszkva környéket folyamatosan korszerűsítette.⁸¹⁰

A SALT I megállapodás keretében a védelmi rendszerek korlátozásának prioritása miatt az Ideiglenes Egyezmény számos technikai elemet figyelmen kívül hagyott, ennek köszönhetően pedig több kiskapu is nyitva maradt a hadászati támadófegyverek további fejlesztésére.⁸¹¹ Az egyik legfontosabb technikai hiányosság az volt, hogy figyelmen kívül hagyták, hogy egyes ballisztikus rakétakon ekkoriban már többlettöltetű fejrészeket⁸¹² állítottak hadrendbe a felek.

A SALT II megállapodás egyik legnagyobb feladata tehát az volt, hogy az ehhez hasonló technikai kérdéseket rendezze, és hogy rögzítsék a két szuperhatalom nukleáris fegyverkészletének a felső határát, mind a robbanófejek, mind a szállító rakéták számát illetően. A SALT II tárgyalások már 1972 novemberében megindultak és 1979-ben értek véget. A SALT II megállapodást 1979. június 18-án az Amerikai Egyesült Államok részéről Jimmy Carter, a Szovjetunió részéről pedig Leonid Brezsnyev írta alá Bécsben.⁸¹³ Az egyezményt azonban az amerikai szenátus nem ratifikálta a Szovjetunió afganisztáni inváziója⁸¹⁴ miatt. A két blokk közötti elhidegülés és a nemzetközi légkör megromlása miatt azonban a SALT II-t sohasem ratifikálták, ezért nemzetközi jogi értelemben nem lépett hatályba. Washington és Moszkva ugyanakkor hallgatólagosan mindvégig tartotta magát a szerződés rendelkezéseihez. Az egyezmény az összes hadászati hordozóeszköz számát mindkét fél számára 2.400-ban rögzítette, azzal, hogy a szerződő felek ezt 1981. december végére 2.250-re csökkentik. A szerződés legfontosabb minőségi korlátozása, hogy a hadászati hordozóeszközök összmennyiségén belül 1.320 darabban állapította meg a többlettöltetű fejrészes ballisztikus rakéták⁸¹⁵, valamint a robotrepülőgépeket szállító hadászati bombázógépek együttes

⁸¹⁰ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 130-131.

⁸¹¹ Uo. 132.

⁸¹² Multiple Independently Targetable Re-Entry Vehicle – MIRV

⁸¹³ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 132.

⁸¹⁴ 1979. december 25-én szovjet légidesszant alakulatok szállják meg Kabult és megkezdődik az afganisztáni szovjet intervenció.

⁸¹⁵ Multiple Independently Targetable Re-Entry Vehicle – MIRV

mennyiségét. További minőségi korlátozást jelentett, hogy az 1.320-ból legfeljebb 1.200 lehetett a többlettöltetű fejrészes ballisztikus rakéta, s ezek közül legfeljebb 820 a szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakéta. Korlátozták továbbá a többlettöltetű fejrészekben elhelyezhető töltetek számát is: így a szárazföldi telepítésű interkontinentális ballisztikus rakéták fejrészeiben legfeljebb 10, a tengeralattjáró-fedélzeti rakétákon legfeljebb 14 töltet elhelyezését engedélyezték.⁸¹⁶

A két blokk közötti elhidegülés és a nemzetközi légkör megromlása nyugtalanította az Amerikai Egyesült Államok európai szövetségeseit, mivel Nyugat-Európa területét érthette volna szovjet támadás a Szovjetunió birtokában lévő fegyverekkel. Éppen ezért a nyugat-európai országok számára az amerikai erők további európai jelenléte kulcskérdéssé vált Kelet-Európával kapcsolatos magatartásuk szempontjából.⁸¹⁷

A Szovjetunió 1977-től kezdve Kelet-Európában szinte sebezhetetlen SS-20-as⁸¹⁸ rakétákat telepített, melyek egyszerre több atomtöltet legalább 4.000 km-es távolságra voltak képesek eljuttatni.⁸¹⁹ Moszkva ezt egyszerűen korszerűsítésnek, az SS-4-es és SS-5-ös rakéták egyszerű felváltásának tekintett. Erre válaszul 1979-ben a NATO kimondta, hogy a két katonai tömb vagy tárgyalásos úton rendezi a kérdést és korlátozza az Európába telepített közepes és rövidebb hatótávolságú rakéták proliferációját, vagy pedig a NATO is telepíteni fog 108 egytöltetű Pershing II-es⁸²⁰ ballisztikus rakétát Nyugat-Európába.⁸²¹ A közepes és rövidebb hatótávolságú nukleáris erők megszüntetéséről⁸²² szóló tárgyalások 1981 októberében indultak meg.

⁸¹⁶ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 133.

⁸¹⁷ Csizmadia Sándor: i.m. 108.

⁸¹⁸ RSD-10 Pioneer, NATO kódnevén SS-20 rakéta hatótávolsága 4.300-5.500 km volt és két nukleáris töltetet szállítottak célba 150-450 méteres találati pontossággal. Ez a találati pontosság egy nukleáris fegyvernél 100 %-os pusztítást okoz.

⁸¹⁹ Csizmadia Sándor: i.m. 108.

⁸²⁰ A Pershing II rakéta hatótávolsága 1.770 km volt, tehát Nyugat-Európából elérhette Ukrajnát, Fehéroroszországot és Litvániát.

⁸²¹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 135.

⁸²² Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty – INF

Ronald Reagan, az Amerikai Egyesült Államok elnöke 1981. decemberben a „zéró megoldást” javasolta a Szovjetuniónak, azaz az amerikaiak készek Európából kivonni a Pershing II és a cirkáló rakétákat, ha a szovjetek visszavonják SS-20-as, SS-4-es és SS-5-ös rakétaikat. A „közép-hatótávolságú nukleáris fegyverekkel” kapcsolatos tárgyalások hamarosan megkezdődtek, s 1982. márciusban Brezsnyev, a Szovjetunió „jóakarata jeleként” bejelentette az SS-20-as rakéták telepítésének egyoldalú befagyasztását. Utódja, Andropov decemberben azt jelentette be, hogy a Szovjetunió hajlandó arra, hogy csak annyi rakétát hagyjon meg Kelet-Európában, amennyivel Franciaország és Anglia együttesen rendelkezik, de ennek előzetes feltételül az amerikai rakéták kivonását szabta meg. A nyugat-európai országok bírálták Andropov tervét, mert Nyugat-Európa lefegyverzésének szándékát vélték felfedezni benne, s elutasították azt is, hogy a francia és angol rakéták bármilyen közös szerződésbe bekerüljenek.⁸²³

A tárgyalások 1983 novemberéig gyakorlatilag eredmény nélkül zajlottak, amikor is a megbeszélések sikertelensége miatt az Amerikai Egyesült Államok megkezdte rakétainak európai telepítését.⁸²⁴ Az amerikaiak a Pershing II-es közepes hatótávolságú rakéták telepítését megtromfolták egy sor cirkáló rakétával is.⁸²⁵ Ezek olyan alacsonyan repültek, hogy az ellenfél radarjai szinte képtelenek voltak őket észlelni. Az amerikai telepítések és az „előretolt ütközet” néven ismert új amerikai stratégia Európát, s különösen Közép-Európát újból a lehetséges összetűzések színterévé alakították. Ez ad magyarázatot a pacifista mozgalmaknak, főként az NSZK-ban mutatkozó felerősödésére, ahol több százezer fiatal tüntetett azzal a jelszóval, hogy „*inkább vörös, mint a halál*”. Az amerikai rakéták visszavonását azonban az amerikai kormányzat az SS-20-as rakéták leszerelésével kapcsolta össze.⁸²⁶ A Szovjetunió válaszul 1985-ig teljesen felfüggesztette az INF-tárgyalásokat.

⁸²³ Csizmadia Sándor: i.m. 108.

⁸²⁴ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 135.

⁸²⁵ Ground Launched Cruise Missile - GLCM

⁸²⁶ Csizmadia Sándor: i.m. 108.

Az amerikaiak viszont úgy döntöttek, hogy elindítják az úgynevezett „Csillagháborús programot”,⁸²⁷ miként azt Ronald Reagan elnök 1983. márciusban bejelentette. A szovjeteket nyugtalanította a fegyverkezési versenynek ez az új szakasza, mert az egyre inkább deficités gazdaságuk az összeomlás felé haladt. Mindezt megtetőzték a szovjet állam vezetésében bekövetkező gyors változásokat Andropov és Csernyenko halála miatt. Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése 1985-ben új lökést adott a tárgyalásoknak. Gorbacsovnak a Szovjetunió Kommunista Pártja élére történt megválasztása után Moszkva moratóriumot jelentett be az SS-20-as rakéták telepítésére. A tárgyalások felgyorsítására vonatkozó szovjet szándék világosan megmutatkozott 1986-ban Gorbacsov párizsi látogatásakor, amikor bejelentette, hogy elfogadja azt, hogy a francia és a brit rakétákat ne vegye figyelembe az „eurorakétákra” vonatkozó megegyezés során, azzal a feltétellel, hogy azok számát ne növeljék. 1986-ban az amerikai elnökkel történt reyjkavíki tárgyalása során az amerikaiak meglepetésére Gorbacsov állt elő Reagan korábban javasolt „zéró megoldásával”, azzal a feltétellel, ha az Amerikai Egyesült Államok felhagy a „Csillagháborús tervével”. Az amerikai elnök ezt a javaslatot elutasította, s a tárgyalások ismét zsákutcába kerültek 1987 elejéig, amikor is Gorbacsov elfogadta, hogy az „eurorakéták” kérdését minden egyéb leszerelési dossziétól függetlenül kezeljék. Gorbacsov javaslata érdeklődést keltett az amerikai kormányzatban, mert lehetővé, hogy csökkenjenek a Nyugat-Európa védelmére fordított kiadások, a javaslat viszont az Amerikai Egyesült Államok nyugat-európai szövetségeseit nyugtalanította. Gorbacsov, hogy megnyugtassa őket, a „globális zéró megoldást” javasolta, és Genfben szovjet és amerikai szakértők hozzá is láttak egy olyan szöveg kidolgozásához, amely először a történelemben egy sor fegyverfajta teljes megsemmisítését tűzte ki célul, s lehetővé tette fegyverzetellenőrzési szakértők kölcsönös fogadását.⁸²⁸

1987-ben a Washingtonban lezajlott Reagan-Gorbacsov találkozó egy megállapodáshoz vezetett, s az INF-szerződést az 1987. december 8-ai washingtoni csúcstalálkozón az Amerikai

⁸²⁷ Strategic Defense Initiative – SDI

⁸²⁸ Csizmadia Sándor: i.m. 109.

Egyesült Államok részéről Ronald Reagan, a Szovjetunió részéről Mihail Gorbacsov írta alá. A szerződés 1988. június 1-jén lépett hatályba, miután a felek kicserélték a ratifikációs okiratokat. Az INF-szerződés időbeli hatálya határozatlan, a feleknek azonban jogában áll felmondani a megállapodást, amennyiben annak betartása alapvető nemzeti érdekeiket sértené.⁸²⁹

Az aláíró felek kötelezettséget vállaltak arra, hogy három éven belül megsemmisítik közép-hatótávolságú rakétaikat, sőt 18 hónapon belül rövid-hatótávolságú rakétaikat is.⁸³⁰ A Szovjetunióknak ezzel kétszer annyi rakétát kellett megsemmisítenie, mint az Amerikai Egyesült Államoknak, megmutatva, hogy komoly áldozatokra is kész egy megállapodás elérése érdekében.⁸³¹ Mindez elképzelhetetlen lett volna, ha nem Mihail Gorbacsov, hanem valamelyik elődje áll a Szovjetunió élén.

1988. március 3-án a NATO 16 állam-és kormányfője Brüsszelben tanácskozott, hogy közös álláspontot alakítson ki. Franciaország és Nagy-Britannia attól tartottak, hogy bekövetkezik Nyugat-Európa veszélyes atomfegyvermentessé tétele, miközben a Szovjetunió óriási fölényben van a hagyományos fegyverek terén. Ennek a bizalmatlanságnak a „leszerelésére” Mihail Gorbacsovnak e területen is kezdeményeznie kellett. A két tömb között egyébként már 1973 óta folytak idevonatkozó tárgyalások, de ezek zsákutcába jutottak. 1982-83-ban a tárgyalásokat újra kezdték, de a kölcsönös bizalmatlanság légkörében. E téren Gorbacsov látványos kezdeményezést tett, amikor az ENSZ Közgyűlésén 1988. december 7-én bejelentette a szovjet hagyományos haderők egyoldalú csökkentését, ami lényegében csak a szovjet fölényt csökkentette, anélkül, hogy felszámolta volna azt.⁸³² Egyébként a Szovjetunió

⁸²⁹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 135.

⁸³⁰ A szerződés hatálya a következő szárazföldi telepítésű fegyverrendszerekre terjedt ki: 1000–5500 km-es (közép-, illetve közepes) hatótávolságú ballisztikus rakéták és robotrepülőgépek; 500–1000 km-es (rövidebb) hatótávolságú ballisztikus rakéták – ebben a tekintetben a tilalom alá eső rakétákat és robotrepülőgépeket robbanófejtől függetlenül megsemmisítették (voltak köztük tehát hagyományos és nukleáris robbanófejjel ellátott hordozók is). N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 135–136.

⁸³¹ Csizmadia Sándor: i.m. 109.

⁸³² Uo.

súlyos gazdasági helyzete megkövetelte a kiadások csökkentését, de mindez semmit sem von le Gorbacsov „nagyvonalúságából”, „udvariassági gesztusából”.

A szovjet tömb szétesése teljesen új helyzetet teremtett, annál is inkább, mivel több kelet-európai ország követelte a területén állomásozó idegen csapatok távozását. 1990-ben a szovjet tömb meggyengülése megteremtette a leszerelés terén a valódi előrelépés feltételeit. Február 13-án a NATO és a Varsói Szerződés külügyminiszterei Ottawában 195.000 főben rögzítették az Európa „középső zónájában” állomásozó amerikai és szovjet csapatok létszámát, amihez még 30.000 amerikai katona járult Európa egyéb részein.⁸³³

A hidegháborús leszerelések zároakkordjaként beszélünk kell a START I-es⁸³⁴ szerződésről, amely kísértetiesen egybeesett a Szovjetunió felbomlásával. A START I aláírásához vezető tárgyalások 1982 májusában kezdődtek, ám ezek is félbeszakadtak, amikor az Amerikai Egyesült Államok 1983-ban megkezdte Pershing II-es rakétáinak nyugat-európai telepítését. Az 1985-ben újrainduló nukleáris fegyverekre vonatkozó tárgyalások napirendjén már három témakör szerepelt: 1. a hadászati nukleáris fegyverek korlátozása; 2. a közepes és rövidebb hatótávolságú fegyverrendszerek korlátozása; és végül 3. a világűr militarizálása, illetve a rakétaelhárító védelmi rendszerek kérdése. Ezek a tárgyalások az 1986-os reykvíki csúcstalálkozón kerültek a figyelem középpontjába, a rakétaelhárító védelmi rendszerek körüli ellentétek miatt azonban ekkor nem sikerült átfogó leszerelési megállapodást tető alá hozni. Ennek köszönhetően a három területet egymástól függetlenül tárgyalták tovább a felek. Erőfeszítéseik első eredményeképpen 1987-ben megszületett a közepes és rövidebb hatótávolságú fegyverrendszereket leszerelő INF-szerződés. Ezt követően minden figyelem a hadászati támadófegyverek felé fordult és 1991-re elkészült az első START-szerződés.⁸³⁵

⁸³³ Uo.

⁸³⁴ Strategic Arms Reduction Treaty - Hadászati Támadófegyverek Csökkentéséről és Korlátozásáról Szóló Első Szerződés

⁸³⁵ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 137–138.

A START I megállapodást 1991. július 31-én írta alá az Amerikai Egyesült Államok részéről George W. H. Bush és a Szovjetunió részéről Mihail Gorbacsov. A Szovjetunió azonban öt hónappal ezt követően felbomlott,⁸³⁶ és összesen 12 utódállama lett. A nukleáris örökséget hivatalosan Oroszországra hagyták, erről viszont csak 1992. május 15-én Taskentben sikerült megállapodni.⁸³⁷ Addig is Ukrajna, Kazahsztán és Fehéroroszország területén is voltak nukleáris töltetek.

A START I megállapodás megszabja a hadászati hordozóeszközök rendszerben tartható legnagyobb mennyiségét, de a megállapodás legnagyobb eredménye mégis az, hogy a hadászati atomtöltetek számát az eredeti mennyiség 60%-a alá csökkentette. 1991-ben az Amerikai Egyesült Államok 17.287, a Szovjetunió 35.000 nukleáris töltettel rendelkezett.⁸³⁸ Más források szerint „csak” 10.370, illetve 10.271 nukleáris töltettel,⁸³⁹ de ez is bőven elegendő többszörösen elpusztítani a Földet.

A START I az első az atomfegyverek korlátozásával, illetve csökkentésével foglalkozó egyezmények sorában, mely elsődlegesnek tekinti az adott fegyverrendszer-kategória atomtölteteinek mennyiségét, s csak másodlagosnak tartja a valóságban is kevésbé lényeges hordozó-célba juttató eszközökkel összefüggő kérdéseket. A megállapodás szerint a szerződő felek által rendszerben tartható hadászati atomtöltetek mennyisége a szerződés hatálybalépésétől számított hét év elteltével (2001. december 5-ig) 6000 darabra csökken.⁸⁴⁰ A szerződés nem részletezte az 1.600-ban maximált hordozóeszközök összetételét, kategóriánkénti megosztását, de kötelezte a Szovjetuniót arra, hogy interkontinentális ballisztikus nehézzrakétáinak (Heavy ICBM) mennyiségét a felére (154-re) csökkentse; és ezeken is maximum 1.540 atomtöltet tartson hadrendben. Mindkét fél számára megszabta továbbá, hogy

interkontinentális ballisztikus rakétákon maximum 4.900 atomtöltetet tarthatnak hadrendben. Ezzel egyidejűleg korlátozásokat vezetett be a vízfelszíni hajók rakétaindításra való felhasználását illetően is.⁸⁴¹

A Varsói Szerződés összeomlása, a szocialista tömb szétesése és a Szovjetunió megszűnése feleslegessé tette a kelet-nyugati erőviszonyokra vonatkozó régi diszkussziót. Viszont egy addig ismeretlen probléma adódott: az egykori Szovjetunió atomfegyvereinek az elosztása. Oroszország elnöke, Borisz Jelcin által keményen vezetett tárgyalások korlátozták a proliferáció veszélyét, mert továbbra is fennmaradt e veszélyes fegyverek egyesített ellenőrzése. Mégis e fegyverek felosztása több volt szovjet tagköztársaság között veszélyeket rejtett magában. 1991-től kezdve az amerikai adminisztráció számára óriási probléma volt annak tisztázása, hogy a volt Szovjetunió által aláírt leszerelési szerződéseket vajon kötelezőnek tekintik-e maguk számára a már a FÁK-at⁸⁴² alkotó független köztársaságok?⁸⁴³

Az egykori Szovjetunió atomfegyver-arszenáljának és atomhatalmi státuszának ugyanis Oroszország lett a legitim, nemzetközileg elismert örököse. Az világos volt, hogy az utódállamok képtelenek lettek volna ezeket a fegyvereket használni, minthogy semmilyen technika, technológia és kezelőállomány nem állt rendelkezésükre a hadihasználhatóság fenntartásához. A megoldást végül az jelentette, hogy az 1992. május 23-án aláírt úgynevezett Lisszaboni Jegyzőkönyv szerint mind az öt állam (az Amerikai Egyesült Államok, Oroszország, Ukrajna, Kazahsztán és Fehéroroszország) részese lett a START I szerződésnek. Ez az öt állam 1994. december 5-én, Budapesten kicserélte a ratifikációról szóló dokumentumokat és ezzel a START I hatályba lépett. Ukrajna, Kazahsztán és Fehéroroszország 1995–1996-ra maradéktalanul visszaszolgáltatták a fegyvereket Oroszországnak, és atomfegyverrel nem rendelkező államként csatlakoztak az Atomsorompó-szerződéshez.⁸⁴⁴ Továbbá a START I szerződésben meghatározott

⁸³⁶ Mihail Gorbacsov 1991. december 25-én lemondott és bejelentette a Szovjetunió megszűnését.

⁸³⁷ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 138.

⁸³⁸ Center for Strategic and International Studies: Global nuclear stockpiles, 1945-2006 http://csis.org/files/media/isis/pubs/poni/global_nuclear_stock_piles.pdf (2014.03.01.)

⁸³⁹ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 138.

⁸⁴⁰ Uo. 139.

⁸⁴¹ Uo. 140.

⁸⁴² Független Államok Közössége

⁸⁴³ Csizmadia Sándor: i.m. 110.

⁸⁴⁴ N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): i.m. 139.

határidőre (2001. december 5.) minden részes fél teljesítette a szerződésben vállaltakat.⁸⁴⁵

A hidegháború legveszélyesebb és egyben a legveszélytelenebb fegyverei voltak a nukleáris fegyverek. Nagy részben ezeknek köszönheti a két szuperhatalom a szuperhatalmi státusát, de olyan fegyverek voltak ezek, amelyeket, leszámítva a Hirosimára és Nagaszakira bevetett két atombombát, nem használtak katonai bevetésen. A nukleáris fegyverek tartották fenn a „patthelyzetet” a hidegháború alatt, ezek tartották vissza a két szuperhatalmat, hogy egymással háborúzzanak (habár a kubai rakétaválság alatt ez majdnem összejött), de a fokozatos leszerelések által a világ talán mégis biztonságosabb lett.

⁸⁴⁵ Uo. 140-141.

Következtetések

A hidegháború, függetlenül attól, hogy a tradicionalista, a revizionista, vagy a poszt-revizionista elméletek alapján határozzuk meg a kirobbantóját, egy olyan korszakot jelentett, amikor két szuperhatalom pattanásig feszült viszonya rengeteg „meleg háborút” és konfliktust, válságot okozott a világ minden részén. Egyik szuperhatalom sem volt hajlandó meghátrálni a másik előtt, sőt minden erejével a másik meghátráltatását próbálta elérni. A másik fél legyőzését leginkább a nukleáris fegyverektől várták és ennek érdekében hatalmas nukleáris arsenálokat halmoztak fel egészen addig, amíg rájöttek, hogy ezzel csak kölcsönösen elpusztíthatják egymást. Ekkor a hangsúly a túlélésre kezdett áttevődni és egyre nagyobb hangsúlyt fektettek a nukleáris csapások elhárítására. Mindez óriási költségekkel járt és ha mindezekhez hozzáadjuk az űrverseny és a tradicionális fegyvernemek során elköltött milliárdokat, elég egyértelművé válik az, hogy ez a verseny előbb-utóbb valamelyik fél pénzügyi csődjével érhet csak véget. És ez természetesen a Szovjetunió volt, mivel az Amerikai Egyesült Államok nagyobb gazdasági potenciállal rendelkezett. A Szovjetunió egy darabig bírta a versenyt, azonban ez egyre inkább egy kiegyensúlyozatlan, egészségtelen gazdasági fejlődés árán történt: teljes erővé fejlesztették a nehézipart és a hadiipart, míg a könnyűipar és a szolgáltatási szektor háttérbe szorult. Ugyanakkor a Szovjetunió, főleg Hruscsov korában, azon törekvésében, hogy mennyiségileg túlszárnyalja az Amerikai Egyesült Államok termelési szintjét, egyre inkább elhanyagolta a minőséget. Továbbá a Szovjetunióban elgondolt és megvalósított tervgazdálkodás nem követte a piaci igényeket és ennek egyre károsabb hatásai lettek. A hidegháború ideje alatt a kommunista országokban könnyebben lehetett volna venni egy kotrógépet vagy egy tankot, mint egy vasalót vagy egy hűtőszekrényt. Az Amerikai Egyesült Államokban

viszont a lakosság nem sínylette meg ezt a versengést. Sőt, ahogy már korábban említettem, magának Hruscsovnak is be kellett látnia, hogy: „Eljöttem megnézni, hogy miként élnek a kapitalizmus rabszolgái. Hát, el kell ismernem, hogy egyáltalán nem élnek rosszul.” A nyolcvanas évek derekára a Szovjetunió kezdett kifulladásra, mint bizonyos lokális vagy regionális háborúkba való kiadásoktól, mint bizonyos alkalommal szponzorálta fegyverrel az Amerikai Egyesült Államok ellenfeleit), amit az Amerikai Egyesült Államoknak nem jött össze (Korea, Vietnam), de pont most, amikor fogytán voltak az erőforrásai, a Szovjetunió belekeveredett az afganisztáni háborúba. Mindezt megtetőzte Ronald Reagan „Csillagháborús programja” (Strategic Defense Initiative), amelynek a gyakorlati megvalósíthatóságában a szovjetek is eléggé kételkedtek, de nem tehették meg azt, hogy ne vegyék fel a kesztyűt. A szovjeteket egyre jobban nyugtalanította a fegyverkezési versenynek ez az új szakasza, mert az egyre inkább deficitese gazdaságuk az összeomlás felé haladt. De nem tehették meg, hogy meghátrálnak. Mindezt megtetőzték a szovjet állam vezetésében bekövetkező gyors változásokat Andropov és Csernyenko halála miatt. Mihail Gorbacsov hatalomra kerülése 1985-ben egy új korszakot hozott magával. Gorbacsov, azon kísérletében, hogy megmentse a Szovjetuniót, valójában az általa meghirdetett Glasznoszty és Peresztrojka által aláírta a halálos ítéletét. A Szovjetuniót már nem lehetett reformokkal megmenteni, csak egy sztálini erős kéz és egy Berija által irányított terror lett volna képes ezt összetartani. A Gorbacsov által meghirdetett Glasznoszty és Peresztrojka döntően hozzájárul a kommunizmus bukásához egész Kelet-Európában. A hidegháborúnak sok jellemzője van: fegyverkezési verseny, propaganda, ideológiai és kulturális ellentétek, stb., de talán a legnagyobb szerepet mégis a nukleáris fegyverek játszották az összes közül. Valószínűleg a nukleáris fegyvereknek köszönhetjük, hogy a hidegháború nem alakult át „meleg háborúvá”, ugyanakkor a nukleáris fegyverkezés során lezajlott versengés nagyon nagy szerepet játszott abban, hogy a Szovjetunió „csődbe jutott”.

Könyvészet

- Archer, Clive: *International Organizations*, Routledge, London, 2001.
- Bencédi József: *Sajtónyelv*, Sajtóház Kiadó, Budapest, 1995.
- Besteliu, Miga Raluca: *Organizații internaționale interguvernamentale*, Editura AllBeck, București, 2000.
- Bíró Gáspár: *Bevezetés a nemzetközi viszonyok tanulmányozásába*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998.
- Blahó András – Prandler Árpád: *Nemzetközi szervezetek és intézmények*, AULA Kiadó, Budapest, 2005.
- Bogdan, Adrian: *Relații și organizații internaționale*, Editura Universitaria, Craiova, 2010.
- Büky Barna: *Visszapillantás a hidegháborúra*, Balassi Kiadó, Budapest, 2001.
- Buzan, Barry: *Regions and powers*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.
- Carpinschi, Anton – Mărgărit, Diana: *Organizații internaționale*, Polirom, Iași, 2011.
- Chebeleu, Traian: *Organizații internaționale*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 1999.
- Chivu, Gabriela: *Organizații interstatale contemporane*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2002.
- Chomsky, Noam: *Hegemonie sau supraviețuire: America în căutarea dominației globale*, Editura Antet, București, 2003.
- Churchill, Winston Leonard Spencer: *A második világháború*, I-II kötet, Európa, Budapest, 1989.
- Cold War International History Project Bulletin*, Issues 2-7, 1991-1996, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C.
- Colliard, Claude-Albert: *Institutions des relations internationales*, Précis Dalloz, Tours, 1974.
- Croitor, Mihai: *România și conflictul sovieto-chinez (1956-1971)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009.
- Croitor, Mihai – Borșa, Sándor: *Triunghiul suspiciunii: Gherorghiu-Dej, Hrușciov și Tito (1954-1964)*, vol. I-II, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2014.

- Croitor, Mihai – Borşa, Sanda: *Viena: 1961. Din culisele unui summit uitat*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013.
- Csicsmann László: *A hidegháború politikaelméleti és histográfiai (újra)értékelése*. In: Tudományos közlemények, 2001. 4. sz. 79-93.
- Dumitrescu, Livia: *Relații și organizații internaționale*, Editura Aius, Craiova, 2009.
- Dunay Pál – Gazdag Ferenc: *Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete. Tanulmányok és dokumentumok*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1997.
- Duroselle, Jean-Baptiste: *Istoria relațiilor internaționale*, vol. I-II, Editura Științelor Sociale și Politice, București, 2006.
- Duverger, Maurice: *The Study Of Politics*, Crowell, New York, 1972.
- Ek, Carl: *NATO Common Funds Burdensharing: Background and Current Issues*, Congressional Research Service, Washington, 2011.
- Fariello, Griffin: *Red Scare: Memories of the American Inquisition, An Oral History*. Avon, New York, 1995.
- Fischer Ferenc: *A kétpólusú világ. 1945-1989*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005.
- Fischer Ferenc: *A megosztott világ: A Kelet-Nyugat, Észak-Dél nemzetközi kapcsolatok fő vonásai, 1941-1991*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.
- Fontaine, André: *Istoria războiului rece. De la Revoluția din Octombrie la războiul din Coreea: 1917-1950. De la războiul din Coreea la criza alianțelor: 1950-1967.*, vol. I-IV, Editura Militară, București, 1994.
- Gaddis, John Lewis: *Most már tudjuk : A hidegháború történetének újraértékelése*, Európa, Budapest, 2001.
- Gaddis, John Lewis: *Războiul Rece*, RAO International Publishing Company, București, 2006.
- Gaddis, John Lewis: *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Gaddis, John Lewis: *The Cold War: a New History*, The Penguin Press, New York, 2005.
- Gaddis, John Lewis: *The long peace : inquiries into the history of the Cold War*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1989.
- Gazdag Ferenc – Kovács Péter: *Az Európa Tanács 1949-1999, tanulmányok, dokumentumok*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1999.

- Gosztonyi Péter: *A Vörös Hadsereg. A szovjet fegyveres erők története 1917-1989*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993.
- Gray, Collin S.: *Războiul, pacea și relațiile internaționale. O introducere în istoria strategică*, Polirom, Iași, 2010.
- Griffith, Robert: *The Politics of Fear: Joseph R. McCarthy and the Senate*, University Press of Kentucky, Lexington, 1971.
- Guttmann Allen: *Korea and the theory of limited war*, D.C. Health and Company, Lexington, 1967.
- Györffy Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában*, Komp-Press, Kolozsvár, 2009.
- Hajma Lajos: *A világ fegyveres erői*, Egyetemi Kiadó, Budapest, 2004.
- Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1945-1982*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Hárs Ernő: *A nemzetközi szervezetek világa*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1982.
- Heller, Mihail – Nyekrics, Alexandr: *Orosz történelem, II, A Szovjetunió története*, Osiris, Budapest, 2003.
- Herencsár Lajos – Schottner Krisztina – Vasali Zoltán: *Bevezetés a nemzetközi intézmények és szervezetek világába*, L'Harmattan, Budapest, 2006.
- Herman, Arthur: *Joseph McCarthy: Reexamining the Life and Legacy of America's Most Hated Senator*, Free Press, New York, 2000.
- Hogan, Michael J.: *The End of the Cold War. Its Meanings and Implications*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Horváth Zoltán – Tar Gábor: *Nemzetközi szervezetek kislexikona*, HVG-ORAC, Budapest, 2006.
- Ionescu, Nicolae: *Organizații și instituții internaționale*, Editura Sylvi, București, 2000.
- Kende István: *Forró béke - hidegháború: A diplomáciai kapcsolatok története 1945-1956*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- Kende Tamás – Szűcs Tamás (szerk.): *Európai közjog és politika*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- Kennan, George F.: *American Diplomacy (bővített kiadás)*, The University of Chicago Press, Chicago, London, 1984.
- Kennan, George F.: *Long Telegram*. In: Merrill, Dennis és Thomas G. Paterson: *Major Problems in American Foreign Relations. Volume II: Since 1914*. (5. kiadás.) Houghton Mifflin Company, Boston, 2000.

- Keohane, Robert O.: *International institutions and state power: essays in international relations theory*, Westview Press, San Francisco, 1989.
- Kiss J. László: *Adalékok a hidegháború értelmezéséhez*, in *Külpolitika* 1986/5, 125-152.
- Kiss J. László: *A hidegháború vége és a nemzetközi kapcsolatok elmélete*, in *BIGIS Nemzetközi Tanulmányok – BIGIS International Studies* „Hidegháború és hidegbéke” 1995/1, 75-97.
- Kissinger, Henry: *Diplomácia*, Panem-Grafo, Budapest, 1998.
- Kissinger, Henry: *White House Years*, Little, Brown, Boston, 1979.
- Koselleck, Reinhart: *Ellenségfogalmak*. In: Szabó Márton 1998: *Az ellenség neve*, József Műhely Kiadó, Budapest, 12-23.
- LaFeber, Walter: *America, Russia and the Cold War, 1945-1992*, McGraw-Hill, New York, 1993.
- Láng Imre: *Nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek kialakulása és tevékenysége a II. világháborút követő években*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Lénárt Levente: *A „Vasfüggöny beszéd”: Churchill, az európai integráció katalizátora*, in *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*, Miskolc, III. évfolyam, 1. szám, 2008, 147-156.
- Little, Richard – Buzan, Barry: *Sistemele internaționale în istoria lumii*, Polirom, Iași, 2009.
- Loth, Wilfried: *Împărțirea lumii: istoria războiului rece: 1941-1955*, Editura Saeculum, București, 1997.
- Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- Mansurov, Alexandre Y.: *Stalin, Mao, Kim and China's Decision to Enter the Korean War*. In: *Cold War International History Project Bulletin*. Issues 6-7. 1995-1996, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C., 94-119.
- McCauley, Martin: *Origins of the Cold War, 1941-1949*, Revised third edition, Pearson Education, London, 2008.
- McCauley, Martin: *Rusia, America și războiul rece, 1949-1991*, Polirom, Iași, 1999.
- Miglietta, John P.: *American Alliance Policy In The Middle East, 1945-1992-Iran, Israel, and Saudi Arabia*, Lexington Books, Lanham, 2002.
- Miroiu, Andrei – Ungureanu, Radu-Sebastian (szerk.): *Manual de relații internaționale*, Polirom, Iași, 2006.

- Miscamble, Wilson, D.: *George F. Kennan and the Making of American Foreign Policy, 1947-1950*, Princeton University Press, Princeton, 1992.
- Morgan, Ted: *Reds: McCarthyism in Twentieth-Century America*, Random House, New York, 2003.
- Nagy Boldizsár: *Nemzetközi jogi szerződések és dokumentumok*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet*. I-II kötet, Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Neményi Márta: *A fegyverkezési verseny és a nukleáris háború*, KFKI, Budapest, 1985.
- Parish, Thomas: *Enciclopedia războiului rece*, Univers Enciclopedic, București, 2002.
- Pietsch Lajos: *Magyarország és a NATO. Esszé, dokumentumok, kronológia*, MAT, Budapest, 1998.
- Pîrvulescu, Cristian: *Politici și instituții politice*, Editura Trei, București, 2002.
- Popescu, Andrei – Diaconu, Ion: *Organizații europene și euroatlantice*, Universul Juridic, București, 2009.
- Puşcaş, Vasile: *Relații internaționale/transnaționale*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2007.
- Ricoeur, Paul: *Erőszak és nyelv*. In: Szabó Márton: *Az ellenség neve*, József Műhely Kiadó, Budapest, 1998, 124-136.
- Roberts, Adam – Kingsbury, Benedict: *United Nations, Divided World: The UN's Roles in International Relations*, Oxford University Press, Oxford, 1994.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
- N. Rózsa Erzsébet: *A nukleáris fegyverek elterjedése: tanulságok és kilátások* [The Proliferation of Nuclear Weapons: Lessons and Outlooks]. Budapest: SVKI, 1997. (SVKI Defence Studies, No. 17).
- N. Rózsa Erzsébet – Péczeli Anna (szerk.): *Egy békésebb világ eszközei. Fegyverellenőrzés, leszerelés és non-prolifерáció*, Osiris Kiadó, Budapest, 2013.
- Rusu, Ion: *Organizații și relații internaționale*, Editura Lumina Lex, București, 2002.
- Schmitt, Carl: *A háború és az ellenség fogalmak elemzése*. In: Szabó Márton 1998: *Az ellenség neve*, József Műhely Kiadó, Budapest, 24-38.

Sheehan, Neil – Smith, Hedrick – Kenworthy, E.W. – Butterfield, Fox: *The Pentagon Papers as Published by the New York Times*, Quadrangle Books, New York, 1971.

Simándi Irén: *Magyarország a Szabad Európa Rádió hullámhosszán 1951-1956*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.

Smith, Joseph: *The Origins of NATO*, University of Exeter Press, Exeter, 1990.

Sulyok Gábor: *Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Biztonsági Tanácsa – összetétel, szavazás, reform*, CompLex Wolters Kluwer, Budapest, 2009.

Szabó Márton: *Az ellenség neve*. In: Szabó Márton 1998: *Az ellenség neve*, Jószyveg Műhely Kiadó, Budapest, 7-11.

Tărău, Livi: *Între Washington și Moscova: politicile de securitate națională ale SUA și URSS și impactul lor asupra României: 1945-1965*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2005.

Timofte, Claudia Simona: *Organizații internaționale*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2010.

Tisovszky János: *Az ENSZ és a békefenntartás*, Magyar ENSZ Társaság, Budapest, 1997.

Toth Szilárd: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében*, Accent, Cluj-Napoca, 2005.

Toth Szilárd: *Karikatúrák és sajtópropaganda a hidegháború alatt. A koreai háború megjelenítése a korabeli romániai magyar nyelvű kommunista sajtóban*, In: *Ablakok a múltba*, Egyetemi Műhely Kiadó, Kolozsvár, 2012, p. 306-326.

Toth Szilárd: *Nemzetközi intézmények és szervezetek*, Argonaut, Cluj-Napoca, 2012.

Toth Szilárd: *Politikai intézmények és nemzetközi kapcsolatok*, Argonat, Cluj-Napoca, 2009.

Ungureanu, Radu-Sebastian: *Securitate, suveranitate și instituții internaționale*, Polirom, Iași, 2010.

Vaïsse, Maurice (szerk.): *Dicționar de relații internaționale: secolul XX*, Polirom, Iași, 2008.

Weathersby, Kathryn: *Korea 1949-50. To Attack, or Not to Attack? Stalin, Kim Il Sung, and the Prelude to War*. In: *Cold War International History Project Bulletin*. Issues 6-7. 1995-1996, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C., 1-8.

Yergin, Daniel: *The Prize-the quest for oil, money and power*, Simon & Schuster, New York, 2009.

Sajtó

Előre – A Román Munkáspárt Marostartományi vezetőségének lapja. 1951-1953.

Igazság – A Román Munkáspárt Kolozsvár-tartományi Vezetősége, a Tartományi és Városi Néptanács lapja. 1950-1952.

Tartós Békéért, Népi Demokráciáért! – A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának lapja. 1950-1953.

Világosság – A Romániai Magyar Népi Szövetség lapja. 1950-0952.

Vörös Lobogó – A Román Munkáspárt Adartartományi Bizottsága és a Tartományi Néptanács lapja. 1950-1953.

Vörös Zászló – A Román Munkáspárt Csikmegyei Vezetősége és a Megyei Ideiglenes Bizottság Hetilapja, 1950-1951.

Vörös Zászló – A Román Munkáspárt Sztálin-tartományi Bizottsága és a Tartományi Néptanács napilapja, 1951-1952.

Internetes források

Berend T. Iván: *Terelőúton - A hidegháború kibontakozása és a "fordulat éve."* In: *Mozgó világ*, 1999. (25. évf.) 5. sz. 93-102. old. www.mozgovilag.hu (2014.04.15.)

Cold War International History Project Bulletin (http://www.wilsoncenter.org/index.cfm?fuseaction=topics.publications&group_id=11900&topic_id=1409) (2014.04.15.)

Csicsman László: *Az első indokínai háború (1946-1954)*, in: GROTIUS, A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata: http://www.grotius.hu/doc/pub/RFXKVT/2010_75_csicsmann_laszlo_elso_indokinai_haboru.pdf (2014.04.15.)

Csizmadia Sándor: *A nemzetközi kapcsolatok története(1945-1991)*, Budapest, 2004. <http://doksi.hu/get.php?lid=16981> (2014.04.15.)

Dong-Choon Kim: *The War against the "Enemy Within": Hidden Massacres in the Early Stages of the Korean War* (http://jinsil.go.kr/English/Information/notice/read.asp?num=146&pageno=1&stype=content&sval=walker&data_years=2010&data_month=1) (2014.04.15.)

Dong-Choon Kim: *The Other War: Korean War Massacres* (http://jinsil.go.kr/English/Information/notice/read.asp?num=500&pageno=1&stype=title&sval=korea&data_years=2010&data_month=1) (2014.04.15.)

Erdős Attila: *Egy háború tanulsága. Robert S. McNamara szerepe a vietnami háborúban*, in: GROTIUS, A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata: http://www.grotius.hu/doc/pub/AJUNWB/erdos_attila_mcnamara.pdf (2014.04.15.)

Fehér Zoltán: *Nekrológ: George F. Kennan. Egy realista diplomata az amerikai külpolitika alakításában*, Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata, II. évfolyam 2005/2-3 szám, 83-92; <http://www.kulvilag.hu/2005/0203/pr-kennan.pdf> (2014.04.15.)

Genfi egyezmények az indokínai háború befejezéséről 1954.07.21., in GROTIUS, A Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézetének tudományos folyóirata: <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=IGXVRK> (2014.04.15.)

Landgren, Johan: *When oil disruptions lead to crises – United States foreign oil dependence and energy vulnerability learning from the Arab Oil Embargos 1967 and 1973/74*. Uppsala, 2011. <https://docs.google.com/file/d/0B8Xz4h8rCq56OElwQkwxNmJUY0MlcnVGvNU1eENpZw/edit?pli=1> (2014.04.15.)

Révész Béla: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában (Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950-1956)*. 1996 <http://mek.oszk.hu/01900/01988/01988.htm> (2014.04.15.)

Révész Béla: *Hírszerzés, propaganda és ellenzék Magyarországon. Állambiztonsági jelentés 1976-ból a külső ellenség és a belső ellenség viszonyáról*. <http://www.polhist.hu/regi/multunk/letoltes/reveszb.pdf> (2014.04.15.)

Magyarics Tamás: *Az amerikai külpolitikai önkép és a hidegháború logikája*. <http://www.hiia.hu/doc/files/Projektek/OTKA/OTKAMT.pdf> (2014.04.15.)

Maruzsa Zoltán: *Denuclearization in Central Europe? The Rapacki Plan during the Cold War*. Öt Kontinens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2008, 225–264. <http://www.coldwar.hu/html/en/publications/Online%20PublicationMar.pdf> (2014.04.15.)

Michael Breen: *Killing Your Own: Massacres during the Korean War* (http://jinsil.go.kr/English/Information/notice/read.asp?num=494&pageno=1&stype=title&sval=korea&data_years=2010&data_month=) (2014.04.15.)

Tarrósy István: *Az el nem kötelezettek mozgalma 1955-2005. A „harmadik út” a világpolitika rendszerében*, http://www.tarrosy.hu/dokumentumtar/NAM_III_tanszeki_kotet.pdf (2014.04.15.)

Truth and Reconciliation Commission, Republic of Korea (<http://jinsil.go.kr/English/Information/notice/index.asp>) (2014.04.15.)

Vizi Sándor: *A szuperhatalmak hidegháborús stratégiája, kilátások a kétpólusú világrend felbomlása után*. http://mhht.eu/hadtudomany/2013_e_Vizi_Sandor.pdf (2014.04.15.)

FOGALOMTÁR

agresszió (aggression): egy vagy több állam által más állam vagy államok ellen végrehajtott fegyveres támadás, amelynek általában területfoglaló célja van. Az általa kiváltott folyamatot háborúnak nevezzük. Napjainkban az erőszak tilalma alapvető fontosságú, de régebb nem volt az: létezett az ún. „jus ad bellum”, a háborúhoz való jog. Az erőszak tiltása ellenére igencsak jellemzi a nemzetközi politikát az agresszió alkalmazása. A nemzetközi jog alapelvei között van az államok területi épsége és politikai függetlensége, az államok belügyeibe való beavatkozás tilalma, a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének tilalma, az erőszakkal való fenyegetés és az erőszak alkalmazásának tilalma, de mindez nem akadályozhatja meg az agressziók bekövetkezését.

alapító tag (founder member): a nemzetközi kapcsolatokban a nemzetközi intézmények és szervezetek létrehozásában szerepet játszó tagállam, amely általában azonos (de bizonyos esetekben több) joggal bír mint a később csatlakozó államok. E státus teljes jogú tagsággal jár, ami az illető államnak beleszólást biztosít a nemzetközi szervezet alapszabályának kidolgozásába és a szervezet későbbi tevékenységébe. Előfordul azonban, hogy az alapító tagok jogai között is különbség áll fenn, mint például az öt nagyhatalom és a többi 46 alapító állam közötti különbség az ENSZ létrehozása alkalmából. Az öt nagyhatalom állandó tagja az ENSZ Biztonsági Tanácsának és vétőjoggal bír ezen belül.

Antarktisz-szerződés (Antarctic Treaty): a szerződést 1959. december 1-jén nyitották meg aláírásra és 1961. június 23-án lépett hatályba. A szerződést 1959-ben 12 állam írta alá, melyek mindegyikének komoly érdekeltsége volt a területen. A 12 államból 7-nek területi igénye is volt az Antarktiszon, ennek alapja vagy földrajzi közelség, vagy a felfedezés joga volt. A részes államok köre ezt követően kibővült és napjainkra 48-

ra nőtt. A 48 államból 28 úgynevezett konzultatív részes állam, melyek szavazati joggal bírnak az Antarktisz-rezsim döntéshozatali mechanizmusában. A fennmaradó 20 később csatlakozó állam csak megfigyelői státusszal rendelkezik. A szerződés letéteményese az Amerikai Egyesült Államok. Az 1959-ben aláírásra megnyitott Antarktisz-szerződés az első többoldalú nemzetközi szerződés, amely az atomenergia romboló hatásának kiktüszbölését is célul tűzte ki. A szerződés értelmében az „Antarktist csak békés célokra fogják használni”, tilosak a hadgyakorlatok, tilos katonai támaszpontok létesítése és a bármilyen fegyverrel végrehajtott kísérletek. „Tilos bármilyen atomrobbantás és radioaktív anyagok szállítása”, illetve radioaktív anyagok elhelyezése. A szerződés verifikációjára a 28 konzultatív részes állam ellenőrköt nevez ki, akik bármikor helyszíni ellenőrzéseket végezhetnek az Antarktison létrehozott állomásokon és létesítményekben, illetve átvizsgálhatják a szerződés területi hatályán belül a kirakodott és a berakodásra váró szállítmányokat. A vitás kérdéseket és a szerződésszegést a részes államok saját hatáskörben, tárgyalásos úton próbálják meg rendezni. Ha azonban ez nem vezet eredményre, akkor a kérdést a hágai Nemzetközi Bíróság elé utalhatják.

ANZUS (ANZUS-paktum – Australia, New Zealand, United States Security Treaty): egy védelmi célú háromoldalú nemzetközi egyezmény neve, mely a Csendes-óceán térségében a kölcsönös biztonságot célozza a fegyveres támadások megelőzésére. Az egyezményt a három állam (Ausztrália, Új-Zéland és Amerikai Egyesült Államok) 1951. szeptember 1-jén írta alá San Franciscóban és 1952. április 29-én lépett hatályba. Meghatározatlan ideig kötötték. A három állam fennhatósága alatt álló szigetekre is vonatkozik, és a fegyveres erők, a légierő és a hadiflották tevékenységének összehangolására is kiterjed. 1985-ben az egyezmény válságba került, miután Új-Zéland megtagadta, hogy a kikötőit nukleáris fegyverek tárolására használják fel. Erre válaszul 1986-ban az Amerikai Egyesült Államok felfüggesztette kötelezettségvállalását Új-Zéland irányában. Ezután kétoldalú ausztrál-amerikai külügyminiszeri tárgyalások következtek (AUSMIN), az ANZUS éves közgyűlése helyett. Bár az egyezmény formálisan hatályban van, még belpolitikai bonyodalmakra is vezetett Ausztráliában a 2003-ban kezdődött iraki háborúban való ausztrál részvétel miatt.

Atomfegyvermentes övezetek (Nuclear Weapons Free Zones): Atomfegyvermentes övezetet bármilyen kis számú ország, de akár egy egész kontinens vagy régió államai is létrehozhatnak nemzetközi szerződésben határozatlan időre. Ezeknek a megállapodásoknak az a célja, hogy az övezet területén ne legyenek nukleáris fegyverek, ugyanakkor a részes államok szabadon hozzáférhessenek a nukleáris energia békés felhasználásával kapcsolatos anyagokhoz, berendezésekhez és technológiákhoz (hacsak maga a szerződés kifejezetten nem tiltja azt). A vállalt kötelezettségek betartását regionális vagy más nemzetközi szervezet ellenőrzi. A szerződéshez csatolt jegyzőkönyv(ek) rögzíti(k) a térségen kívüli, de a térségben szuverenitásuk alá tartozó területtel rendelkező államok és az atomhatalmak kötelezettségeit, jogait és felelősségét. A jegyzőkönyv(ek) a szerződés szerves részét képezi(k). Az atomfegyvermentes övezetek előzményeinek tekinthetők azok a szerződések, melyek egyetlen állam szuverenitása alá sem tartozó terület vagy „közeg” atomfegyverektől való mentességét biztosítják. Ezek köré tartozik az Antarktisz-szerződés, a Világűrszerződés és a Tengerfenék atommentesítéséről szóló szerződés. A Föld állami szuverenitás alá eső területein ma öt „működő” atomfegyvermentes övezetet tartunk számon, melyek által a világ országainak nagyobb része, összesen mintegy 116 állam, atomfegyvermentes övezetben található. Atomfegyvermentes övezetek *Latin-Amerika* (Tlatelolco, 1967), a *déli Csendes-óceán* (Rarotonga, 1986), *Dél-Kelet-Ázsia* (Bangkok, 1995), *Afrika* (Pelindaba, 1996) és *Közép-Ázsia* (Szemipalatyinszk, 2009), de egyoldalúan atomfegyvermentes övezetnek nyilvánította magát Mongólia és Új-Zéland is. Az atomfegyvermentes övezetek létrehozásában igen nagy szerepe volt egyrészt az adott térség biztonságpolitikai környezetének (például egy vagy több atomhatalom szomszédsága), illetve az ebből adódó biztonsági kockázatoknak; másrészt pedig a nukleáris kísérleti robbantásoknak, illetve az ezek megakadályozására irányuló törekvéseknek.

Atomsorompó-szerződés: 1968. július 1-jén íródott alá Washingtonban. A nukleáris fegyverek elterjedését volt hivatva megakadályozni. Míg a Részleges Atomcsend Szerződés csak a nukleáris robbantásokat volt hivatva korlátozni, addig az Atomsorompó-szerződés „az atomfegyverek elterjedését megakadályozni hivatott non-

prolifrációs rendszer alapköve és középpontja". Az Atomszorompó-szerződés 1970. március 5-től hatályos (43 állammal lépett hatályba). A részes államok tekintetében nagy hiányosság volt, hogy két elismert atomhatalom, Franciaország és Kína csak jóval később, 1992-ben csatlakozott. A létrejött pillanatában Kínával és Franciaországgal együtt 27 ország nem írta alá a nagy jelentőségű washingtoni szerződést. Ennek ellenére a részes államok száma viszonylag gyorsan átlépte a 100-at és az 1995-ös felülvizsgálati konferencia végére elérte a 178-at. Jelenleg a szerződésnek 190 részes állama van. Mindössze négy állam nem tagja a rendszernek: Észak-Korea (mely részese volt, de a szerződés történetében egyedüli államként 2003-ban kilépett az Atomszorompóból), India, Izrael és Pakisztán. Az Atomszorompó-szerződés legfőbb célkitűzése az *atomfegyverek elterjedésének megakadályozása*. A szerződés két külön csoportra osztja a nemzetközi közösséget: *de jure atomhatalmak*, illetve *atomfegyverrel nem rendelkező államok* és megszabja az államok legfontosabb kötelezettségeit. Az atomhatalmak (a szerződés értelmében azok az államok, amelyek 1967. január 1. előtt „atomfegyvert vagy más nukleáris robbanószerkezetet” robbantottak fel) vállalják, hogy nem adnak át atom-fegyverrel nem rendelkező államoknak ilyen szerkezetet, illetve semmilyen módon nem támogatják azt ilyen fegyverek megszerzésében. Az atomfegyverrel nem rendelkező államok ezzel szemben azt vállalják, hogy semmiféle módon nem törekszenek ilyen fegyverek megszerzésére, nem keresnek és nem fogadnak el semmiféle segítséget ilyen fegyverek gyártásában.

béke (peace): a háború ellentéte. A békeszerződés megkötésétől az új háború kitöréséig tart. A diplomácia tevékenységének a fő időintervalluma. Míg a háború az erő uralmát jelenti, a béke jog érvényesülését és a konfliktusok erőszakmentes megoldását (pacifista mozgalmak). Létezik azonban erőegyensúlyra (Westfáliai Béke, Bécsi Kongresszus) vagy kölcsönös elrettentésre (hidegháború) alapuló béke. Az egész világon megvalósuló béke állapota, a világbéke, egyelőre utópia.

békefenntartás (peacekeeping): nemzetközi szervezetek által, a béke fenntartása érdekében létrehozott határozatok és cselekedetek sorozata. Az ENSZ-nek a békefenntartó missziói a legismertebbek, de más

szervezetek (Afrikai Unió, NATO stb.) is végeznek hasonló feladatokat. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmányában a fegyveres erők alkalmazásának lehetősége és módszerei nem voltak világosan megfogalmazva. A hidegháború évtizedeiben azonban fokozatosan kialakult a békefenntartó tevékenység (peacekeeping operations) megvalósításának a gyakorlata. Az első fegyveres békefenntartó misszió az 1956-os szuezi válság idején valósult meg, amikor az Egyesült Nemzetek Szervezetének békefenntartó csapatai szétválasztották a brit-francia-izraeli egységeket az egyiptomi hadseregtől. Az ilyen feladatok természetesen sok pénzbe kerültek és komoly pénzügyi gondot is okoztak az ENSZ-nek. Miután több állam nem volt hajlandó hozzájárulni az 1956-ban létrehozott egyiptomi és az 1960-tól működő kongói békefenntartó erők költségeinek fedezetéhez, az ENSZ működése akadozott. A kérdést végül úgy oldották meg, hogy 1965-ben létrehozta egy rendkívüli kiadásokra szánt alapot. Szabályozni kellett továbbá a békefenntartás nemzetközi jogi hátterét is. A békefenntartás a kezdetekkor alapvetően nehézkes volt. Csak akkor lehetett ENSZ-békefenntartó erőket küldeni egy országba, ha a fogadó állam beleegyezett ebbe, és ehhez meg kellett állapodni abban is, hogy honnan jönnek csapatok és ki látja el őket. Végül úgy határoztak, hogy az ENSZ-alakulatok költségeit minden esetben a küldő államok állják. Itt azonban felmerült az a probléma, hogy igény volt a békefenntartásra, de kellett találni „bőkezű” államokat, akik ezt el is végzik saját költségükön. A békefenntartó csapatok továbbá mindig egy nagyon hálátlan helyzetben voltak: fegyvert csak önvédelem céljából használhatnak. Ez alól azonban már korábban is voltak kivételek, mint például a kongói békefenntartó akció (1960-1964), amikor is az önvédelem jogát széleskörűen alkalmazták és a békefenntartók részt vettek a felkelők elleni harcokban. A XX. század ismétlődő fegyvereinek és precíziós tüzérségi fegyvereinek a korszakában megvárni, amíg megtámadnak, egy nagyon is életveszélyes vállalkozás volt. Többek között ilyen probléma adódott az 1994-es ruandai genocidum keltő közepében, amikor az ENSZ békefenntartói, megfelelő felhatalmazás hiányában, szinte tétlenül nézték több mint fel millió civil lemészárlását. Sőt, 10 belga békefenntartó nem használta a fegyvereit (fegyverhasználati engedélyre várva) annak ellenére, hogy két órán keresztül tűz alatt voltak és miután letették a fegyvert, kivégezték őket. Éppen emiatt az 1990-es évektől bevezették „béketeremtés” (peacemaking operations)

fogalmat, amely szerint Egyesült Nemzetek Szervezetének fegyveres alakulatai már szabadon, kezdeményező módon is használhatják fegyvereiket. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének békefenntartó erői 2011. november 30-án 119.038 főt tettek ki. Ebből 98.322 „egyenruhás” (82.047 békefenntartó katona, 14.304 rendőr, 1.971 katonai megfigyelő) és 18.379 civil. Ezekhez társul még 2.337 önkéntes. E majdnem 120.000 fő 115 állam közreműködésével jött össze és 15 békefenntartó küldetésben tevékenykedik. E békefenntartó feladatok egy évi költségei 7 milliárd \$ fölé ugranak. 1948 és 2011 között 66 békefenntartó missziót hozott létre és működtetett az ENSZ és ezek működtetése több mint 69 milliárd \$-ba kerültek. 2011. december 9-ig az Egyesült Nemzetek Szervezetének békefenntartó erői 2.960 főt vesztek el a 66 békefenntartó misszió keretén belül. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének békefenntartó erői kitartó és önfeláldozó tevékenységük elismeréseként 1988-ban Béke Nobel-díjban részesültek.

békeszerződés (Peace Treaty): két vagy több állam (vagy katonai szövetség) között, zajló fegyveres konfliktust véglegesen lezáró nemzetközi szerződés. Általában a háborúskodás előbb mindig egy fegyverszünettel szakad meg, de ez még nem jelenti a béke állapotának a beálltát. Ezt követik az ún. békeelőzmények (preliminárék), melyek a békekötés lényeges pontjait meghatározzák, s azért szükségesek, mert a végleges béke megkötése gyakran hosszas tárgyalásokat s előmunkálatokat igényel. Részleteinek kidolgozása valamint aláírása bilaterális tárgyalásokon (ha csak két félről van szó) vagy nemzetközi békekonferenciák keretében történik. Életbe lépése viszont az aláíró államok, néha elhúzódozó, ratifikációjától függ. A birtokállapotra vonatkozólag, amennyiben a béke eltérő intézkedéseket nem tartalmaz, a béke időpontjában fennálló állapot az irányadó. Ez az ún. status quo (Status quo bellum res reliquit). Amennyiben a béke a háború előtti jogállapotot állítja helyre, status quo ante-ról (Status quo ante res fuerunt) beszélünk. A békeszerződés csak a ratifikációval válik hatályossá, mert jelentőségénél fogva azon nemzetközi szerződések közé tartozik, amelyeknél a gyakorlat a ratifikáció fenntartását külön kikötés nélkül is megköveteli. A békeszerződés végrehajtása ezért csak a ratifikáció után követelhető, azonban az ellenségeskedések rendszerint már előbb, a tárgyalások céljából s tartamára kötött fegyverszünet folytán megszűnnek. Előfordul, hogy a fegyverszünetet nem követi

békekötés. Ilyenkor folytatódik a háború, vagy fennáll továbbra is a fegyverszünet állapota. A történelem eddigi leghosszabb ideig fennálló fegyverszünete a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (Észak-Korea) és a Koreai Köztársaság (Dél-Korea) között fennálló panmindzsongi fegyverszünet (1953. július 27-től napjainkig tart).

biztonság (security): a veszélyeztetettség hiánya. A politológiában és a nemzetközi kapcsolatokban beszélhetünk egy állam biztonságáról vagy nemzetközi biztonságról (international security), kollektív biztonságról (collective security). Az állam biztonságának a megteremtése tudatos, előrelátó politikát igényel, azaz egy olyan stratégiát, amely megfelelő eszközöket rendel a célhoz (erős gazdaság, erős hadsereg, szövetségi rendszer kiépítése, semlegesség kinyilatkozása, jó szomszédi viszony ápolása stb.). A kollektív biztonság az államok együttműködése kölcsönös biztonságuk érdekében. A kollektív biztonság kérdése felmerült Richelieu, Kant és más államférfiak és értelmiségiek műveiben, de először az első világháború után létrehozott Népszövetségben intézményesült. Az, hogy a Népszövetség nem volt képes eleget tenni hivatásának, az már más probléma. Utódja, az ENSZ, napjaink nemzetközi biztonságának az egyik legfontosabb pillére.

blokád (blockade): egy állam elszigetelése és térdre kényszerítési kísérlete kereskedelmi útvonalainak a lezárása által. A blokád az embargó továbbfejlesztett változata, de ezzel ellentétben háborús cselekedetnek számít. Az embargó által az embergót bevezető államok nem kereskednek egy másik állammal, de egy blokád esetén meggátolják, hogy bármilyen más állam kereskedjen a szóban forgó állammal és a blokádot áttörni próbáló hajókat (vagy más járműveket) lefoglalják. A napóleoni háborúk alkalmával az angol hadiflotta blokád alatt tartotta a francia kikötőket. Erre Napóleon 1806-ban kontinentális zárlatot vezetett be Anglia ellen, azaz eltiltotta az angol hajóknak vagy a brit kikötőkből jövő semleges hajóknak a kikötését Franciaország és a szövetséges államok (Hollandia, Spanyolország, Nápoly, Etruria) kikötőiben, továbbá szabad zsákmánnyá nyilvánított minden, a kontinensre érkező megtalált, lefoglalt brit eredetű árut. Hasonló, de eredményesebb blokádot vezetett be az Unió (északi államok) az Amerikai Államok Konföderációja (déli szécesszionisták) ellen az amerikai polgárháború alatt (1861-1865). Az első és a második

világháború alatt az angol hadiflotta szintén blokád alatt tartotta a Németország és szövetségesei által ellenőrzött tengerpartot. A kubai rakétaválság idején (1962) az Amerikai Egyesült Államok haditengerészete és légierije blokád alá vonta Kubát, meggátolva, hogy a Szovjetunió újabb katonai szállítmányokat tegyen partra a szigeten. A blokád, ha eredményesen alkalmazták, tekinthető a háború humánusabb formájának is (gazdasági úton térdre kényszeríteni az ellenséget jóval kevesebb áldozat árán, mint egy klasszikus háború által).

Bretton Woods-i rendszer: az első olyan valutarendszer volt, amely a nemzeti hitelpénzek nemzetközi felhasználásán alapult. A második világháború éveiben kialakult általános aranyhiányból kiindulva, ez az új nemzetközi pénzügyi rendszer legfontosabb megvalósítása az aranyalapról a dolláralapra való áttérés volt. A Bretton Woods-i rendszer fő célja a protekcionizmus felszámolása, a kereskedelmi gátak lebontása és a nemzeti piacok megnyitása volt. A második világháború alatt felmerült a világkereskedelem és a nemzetközi fizetési rendszer általános újjászervezésének kérdése és 1941-ben megkezdődött egy új, globális pénzügyi rendszer kidolgozása. Az Egyesült Nemzetek Monetáris és Finanszírozási Konferenciája végül 1944. július 1-jén kezdődött Bretton Woodsban. A Bretton Woods-i rendszer fő célja a második világháború utáni nemzetközi pénzügyi élet újjáépítése és hosszú távú működésének garantálása volt. Ezért az új rendszer nagy hangsúlyt fektetett a valutaárfolyamok stabilitásának biztosítására. Ennek elérésére, az addig általános viszonyítási alapnak tekintett arany helyett az amerikai dollárt tette meg a nemzetközi kölcsönök, tranzakciók és a tartalékképzés pénznemévé. Ez a döntés annak is köszönhető, hogy az Amerikai Egyesült Államok rendelkezett a világ aranytartalékainak kb. 60 %-ával. Így a dollár aranyhoz viszonyított árfolyamát úgy rögzítette, hogy 1 uncia (31,1 g) arany 35 dollárnak felelt meg. A nemzeti valuták árfolyamát pedig ezután már az aranyhoz kapcsolódó, világpénz szerepét betöltő dollárhoz viszonyítva állapították meg. Azonban a hosszú távra tervezett Bretton Woods-i monetáris rendszer alig három évtizedes működés után a hetvenes évek elején összeomlott. A nemzetközi pénzügyi rendszer fenntartása így, szinte két évtizeden át, egyedül az Amerikai Egyesült Államokra hárult, ami súlyos aránytalanságokhoz vezetett. Nyugat-Európa újra meginduló gazdasági

fejlődése véget vetett az Amerikai Egyesült Államok fölényének. Az Európai Közösségek tagállamai és Japán gyors ütemű gazdasági növekedése a hatvanas évek végére megingatta az amerikai dollár addig oly stabilnak tűnő pozícióit. Mindezt megtetőzte az Amerikai Egyesült Államok világméretű katonai, politikai és gazdasági kötelezettségvállalásának, ami az Amerikai Egyesült Államok fizetési mérlegében jelentkező passzívumot egyenesen krónikussá tette. Ez azután dollárfelesleghez és az aranyhoz az Amerikai Egyesült Államokból való egyre nagyobb ütemű kiáramlásához vezetett. Végül 1967-től sorozatos válságok törtek ki, a legjelentősebb nemzeti valuták pedig egymás után devalválódtak. Az amerikai dollár nem bírta a rá nehezedő nyomást és ez 1971 augusztusától az aranyra való közvetlen átváltásának megszüntetéséhez vezetett. A kegyelemdőfűst azonban az 1973-as nagy olajválság adta meg. A nyersolaj árának drasztikus megemelése és a többek között ebből is fakadó és egyre gyakoribb dollár elleni spekulációk kikezdtek az amerikai dollár stabilitását és az egész monetáris rendszert szétrombolták.

demilitarizált övezet (demilitarized zone): olyan pontosan meghatározott terület, amelyről meghatározott (vagy korlátlan) időre ki kell vonni az ott állomásozó hadsereget és az ott levő katonai létesítményeket fel kell számolni. A semlegesítés és lefegyverzés a nemzetközi biztonságpolitika egyik fontos alkotóeleme és egy bizonyos állam biztonságát vagy egyenesen a világbéke fenntartását is szolgálhatja. Az első alkalom, amikor a semlegesítés és lefegyverzés problémája egy nemzetközi konferencián feltűnt az a Bécsi Kongresszus volt: ekkor semlegesítették és demilitarizálták Felső-Szavoja, Chablais és Faucigny tartományokat. Ezt Svájc örökös semlegességének kiegészítéseként és garanciájaként kezelték, majd a versailles-i békeszerződésben eltörölték, mivel az érintett két állam (Svájc és Franciaország) nem találta már aktuálisnak. Egy másik példa az Åland-szigetek semlegesítése, amelyre a krími háború (1853-1856) után került sor. A Svédország és Finnország közötti további feszültségek miatt, a Népszövetség 1921-ben úgy döntött, hogy a szigetek fölötti szuverenitás Finnországhoz, de teljes semlegesítés és demilitarizálás feltétele mellett, hogy ne jelenthessen veszélyt Svédország számára. A rajnai övezet semlegesítése és demilitarizálása talán a legismertebb. Az első világháború után jött létre a versailles-i szerződés 42-es és 44-es

pontjainak köszönhetően Franciaország védelme céljából. Ennek értelmében Németország területén a Rajna mentén levő 50 kilométeres sávot semlegesítik és teljesen demilitarizálják. Nem volt képes hivatását teljesíteni, mert Németország 1936. március 7-én egyoldalúan felmondta a demilitarizálást és megszállta a rajnai övezetet. Napjainkban azonban sokkal aktuálisabb a nukleáris demilitarizálás.

El Nem Kötelezettek Mozgalma (Non-Aligned Movement): a mozgalmat a második világháború utáni dekolonizációs folyamat és a hidegháború hívták életre, azáltal, hogy a két szuperhatalom ideológiai szembenállása, majd a kettejük közötti stratégiai verseny és fegyverkezési hajszája közepette az Amerikai Egyesült Államok vezette Nyugat és a Szovjetunió által dominált Kelet között vákuum keletkezett. A „harmadik világ” követve a kínai Csou En-laj és az indiai Nehru miniszterelnökök által 1954 júniusában elfogadott közös nyilatkozatot, az „Öt Elvet” (Pancsa Sila), egyfajta „harmadik utas politizálást” fogalmaztak meg. Az öt vezérével szerint India és Kína számára egymás területi integritásának és szuverenitásának kölcsönös tiszteletben tartása, egymás kölcsönös meg nem támadása, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, az egyenlőség és a kölcsönös előnyök szem előtt tartása, valamint a békés együttélés olyan keretet jelöltek ki, amely a későbbiek során a nemzetközi közösségre is komoly hatással volt. Érdekeik hathatósabb képviselése érdekében a függetlenné vált volt gyarmati országok közül 29 afrikai és ázsiai nemzet 1955. április 18. és 24. között az indonéziai Bandungban konferenciára gyűlt össze, hogy megalkossa a békés egymás mellett élés tíz alapelvét (Dasza Sila Bandung). A mozgalom elindulásának többek között a dekolonizációs folyamat felgyorsításában is fontos szerepe volt (1960 őszen például 15 függetlenségét kivívott afrikai országot vettek fel az Egyesült Nemzetek Szervezetébe – „Afrika Éve”). Bandung szellemének kiteljesedése 1961-ben következhetett be, amikor is Kairóban (1961. június 5-12.) és Belgrádban (1961. szeptember 1-6.) külügyminiszeri szintű, valamint állam- és kormányfői csúcserkeztetést tartottak 24 állam részvételével. A belgrádi csúcserkezteten Dzsavaharlal Nehru (India miniszterelnöke), Kwame Nkrumah (Ghána miniszterelnöke), Gamal Abdel Nasszer (Egyiptom elnöke), Ahmed Szukarno (Indonézia elnöke) és Joszิป Broz Tito (Jugoszlávia elnöke) együttes javaslatára elfogadták a szervezet

hivatalos kereteit és létrehozták az El Nem Kötelezettek Mozgalmát. A későbbiekben a csúcserkeztetek váltak a mozgalom legfelső fórumává. A mozgalom rohamosan növekedett. A második konferenciát Kairóban tartották 1964. október 5-10. között és már 46 ország alkotta az el nem kötelezettek csoportját. A harmadik konferenciát Luszakában tartották 1970-ben és már 56 tagot számláltak. A negyedik konferencián Algírban már 75 állam vett részt. Az el nem kötelezettek mozgalma nem jelentette csak a semlegességet, hanem megpróbált nyomást gyakorolni a szembenálló felekre a lefegyverzést illetően és a harmadik világ államainak a gazdasági kizsákmányolása ellen. Még ha gazdaságilag, politikailag és katonailag nem is rendelkeztek akkora potenciállal, mint a két szemben álló fél, az el nem kötelezettek mozgalmát alkotó államok nagy száma és ennek folyamatos növekedése elég komoly nyomást tudott gyakorolni a nemzetközi szinten. Az El Nem Kötelezettek Mozgalmának létrejöttét a hidegháború váltotta ki, ezért annak befejezése után a mozgalom erőlködött újradefiniálni magát. Thabo Mbeki dél-afrikai elnök 2003-ban arra figyelmeztetett, hogy a mozgalom jövője azon múlik, milyen válaszokat képes adni a globális kihívásokra. Ahhoz, hogy a „harmadik út” alternatíva maradjon, mindenképpen következetes reformokra van szükség az érintett országokban. A Koordinációs Irodája New Yorkban van. 2009-ben 118 tagállama volt. Weboldala: <http://csstc.org/>

embargó (embargo): a behajózás, elindulás tilalmát jelenti, átvitt értelemben valamilyen tervezett cselekedet (egy hír közlése, áruk, jellemző módon fegyverek és stratégiai cikkek szállítása, főleg nem baráti országba vagy rendeltetési helyre) megkezdésének a tiltását. A spanyol embargar (megakadályozni, megállítani, feltartóztatni) szóból származik. A teljes gazdasági embargó alatt álló országok önállóságra kényszerülhetnek. Huzamosabb időn át való fenntartása az azzal sújtott államban nagymértékű gazdasági visszaesést vagy a katonai potenciál jelentős csökkenését eredményezheti. Az embargó egy nagyon nyomatók és hatásos diplomáciai eszköz. Nem szabad összetéveszteni a blokáddal, amelyik háborús cselekedetnek számít. Az embargó által az embergót bevezető államok nem kereskednek egy másik állammal, de egy blokádnál esetén meggátolják, hogy bármilyen más állam kereskedjen a szóban forgó állammal és a blokádot áttörni próbáló hajókat (vagy más járműveket) lefoglalják. Az embargó tárgyai lehetnek bizonyos

stratégiai fontossággal bíró árucikkek, nyersanyagok, vagy fegyverek. A napóleoni háborúk alkalmával az angol hadiflotta blokád alatt tartotta a francia kikötőket. Erre Napóleon 1806-ban kontinentális zárlatot vezetett be Anglia ellen, azaz eltiltotta az angol hajóknak vagy a brit kikötőkből jövő semleges hajóknak a kikötését Franciaország és a szövetséges államok (Hollandia, Spanyolország, Nápoly, Etruria) kikötőiben, továbbá szabad zsákmánnyá nyilvánított minden, a kontinensre érkező megtalált, lefoglalt brit eredetű árut. Hasonló, de eredményesebb blokád vezetett be az Unió (északi államok) az Amerikai Államok Konföderációja (déli szecesszionisták) ellen az amerikai polgárháború alatt (1861-1865). Az első és a második világháború alatt az angol hadiflotta szintén blokád alatt tartotta a Németország és szövetségesei által ellenőrzött tengerpartot. Napjainkban az embargó lehet egy nemzetközi szervezet (Népszövetség, ENSZ) által életbe léptetett, meghatározott időtartamon át alkalmazott büntető eljárás is. Az embargót sikeresen alkalmazták többek között a kilencvenes években Szerbia ellen a délszláv háborúban, Irak ellen az öbölháború után, vagy Moammer Kadhafi rendszere ellen a líbiai polgárháború alatt (2011).

erőegyensúly (balance of power): olyan államok közötti katonai erőre alapozott kapcsolatrendszer, amelynek végső célja a felek közötti hatalmi paritás elérése. Működésének alapelve, hogy lehetetlenné tegye bármely állam hegemon szerephez való jutását. Ez úgy valósítható meg, hogy szövetség jön létre ellene. Ha a szövetség jóval erősebb mint az ellenfele és fennáll a veszélye annak, hogy ez a szövetség juthat hegemon helyzetbe, akkor más állam (államok) csatlakoznak a gyengébbik félhez az erőegyensúly visszaállítás céljából. Az erőegyensúly elvét először Francesco Sforza (1401-1466), milánói herceg, a Sforza dinasztia megalapítója, fogalmazta meg és fektette gyakorlatba az egymás ellen harcoló itáliai városállamok között. Később a harmincéves háború alkalmával Franciaország, félve a Habsburgok megerősödésétől, katolikus állam léte, belép a protestánsok szövetségébe, hogy ezt meggátolhassa. A harmincéves háborút lezáró Westfáliai Béke (1648) után az európai politika alapelve lesz a hatalmi egyensúly fenntartása. Ennek a fő öre Anglia volt, aki vigyázott arra, hogy se Franciaország, de Ausztria ne jusson hegemon helyzetbe.

fegyverszünet, tűzszünet, fegyvernagyugvás (armistice, ceasefire, truce): a harci cselekmények ideiglenes, helyi érvényű (ceasefire), vagy hosszabb ideig tartó, általános (armistice) beszüntetése. Az általános fegyverszünet megszünteti a háború tényleges állapotát, de a jogi állapotát csak a békeszerződés szüntetheti meg. A fegyverszünetnek több változatát ismerjük: ideiglenes fegyverszünet, általános fegyverszünet, egyoldalú fegyverszünet. Az ideiglenes fegyverszünet kihirdetése általában a hadviselő felek szemben álló parancsnokainak hatáskörébe tartozik. Célja lehet az elesett katonák eltemetése, a sebesült katonák és a civil lakosság kimenekítése, vagy béketárgyalások kezdeményezése vagy folytatása. Az általános fegyverszünet általában a politikai vezetés hatáskörébe tartozik. Megkötése diplomáciai képviselő (vagy a legfelsőbb hadvezetés) feladata és minden érintett hadviselő félre vonatkozik. Az általános fegyverszünetet általában a végleges békeszerződés megkötése előtt hirdetik ki. Ezt követik az ún. békeelőzmények (preliminárék), melyek a békekötés lényeges pontjait meghatározzák, s azért szükségesek, mert a végleges béke megkötése gyakran hosszas tárgyalásokat s előmunkálatokat igényel. Az egyoldalú fegyverszünet esetében a tűzszünetet az egyik harcoló (a jobb stratégiai helyzetben lévő) fél egyoldalúan hirdetik ki. Ez egy egyoldalú fegyverszünet általában nem szokott tartós fegyvernagyugváshoz vezetni. Ilyen egyoldalú fegyverszünetről beszélhetünk, amikor a 2008–2009-es Izrael–Hamász konfliktus alkalmával Izrael bejelentette, hogy minden nap három órára felfüggeszti a harcokat. Később a Hamász is csatlakozott a fegyverszünethez. Előfordul azonban, hogy a fegyverszünetet nem követi békekötés. Ilyenkor folytatódik a háború, vagy fennáll továbbra is a fegyverszünet állapota. A történelem eddigi leghosszabb ideig fennálló fegyverszünete a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (Észak-Korea) és a Koreai Köztársaság (Dél-Korea) között fennálló panmindszoni fegyverszünet (1953. július 27-től napjainkig tart).

háború (war): fegyveres erőszak szervezett és tömeges alkalmazása abból a célból, hogy egy hatalmi szervezet, rendszerint valamely állam, másokra kényszerítse az akarátát. A szembenálló felek háborúval történő érdekérvényesítése a történelem során végigvonul a törzsi háborúktól, a városállamok, nemzetek és birodalmak közötti

konfliktusokig. Azonban nem minden fegyveres összetűzés háború. Különbséget kell tennünk egy állami területén kibontakozott forradalom vagy felkelés között, amelyet az illető állam kormányának nem sikerül levernie rögtön és ez stabilizálódik az állam egy bizonyos területén, és a nemzetközi kapcsolatok értelmében tárgyalta háború között. Ezt a helyzetet csak az érintett állam ismerheti el („felkelés elismerése”) és ez esetben, ha ez megtörtént, akkor a felkelők és a kormány csapatai között a fegyveres konfliktus kevésbé brutálisan fog zajlani és a felkelők a háború jogait élvezik (hadifoglyokként kezelendők, ha fogságba kerülnek) és a kormány nem vonható felelősségre nemzetközi téren a felkelők által okozott károkért (az idegenek által elszenvedett anyagi, fizikai és pszichikai károkért). Továbbá „háborús helyzet kialakulásának” nevezzük, ha a felkelés és a kormánnyal való fegyveres konfliktus elhúzódik és egy bizonyos területen jól lokalizált. Ennek az elismerése más (külföldi) kormányoktól is származhat, nem csak attól a kormánnytól, amelyik ellen harcolnak a felkelők. Ez egyébként nem állami jellegű elismerés, csak arra korlátozódik, hogy egy de facto hatalmat elismerjen egy bizonyos területen egy bizonyos időszakban.

Legismertebb példák, amikor Anglia és az Amerikai Egyesült Államok elismerték 1817-1819 között az amerikai spanyol gyarmatokat háborús félnek a Spanyolország ellen folytatott felszabadító mozgalomban, Görögország elismerése háborús félként 1822-1829 között az Oszmán Birodalom elleni felszabadító mozgalomban és az Amerikai Államok Konföderációjának az elismerése Nagy-Britannia, Franciaország és más európai államok által az amerikai polgárháború idején (1861-1865). Ezek egyébként a polgárháború, vagy belháború kategóriába illenek és más államoknak nem szabad beavatkozniuk a konfliktusba a nemzetközi jog értelmében (ez belügy). Napjainkban az erőszak tilalma alapvető fontosságú, de régebb nem volt az: létezett az ún. „jus ad bellum”, a háborúhoz való jog. Az erőszak tiltása ellenére igencsak jellemzi a nemzetközi politikát az agresszió alkalmazása. Eppen ezért a nemzetközi konfliktusok kezelése és a béke fenntartása érdekében 1899-ben és 1907-ben megtartották az első és a második hágai konferenciát. A konferenciák fő célja, a béke megőrzése, nem valósult meg, de úgy is korszakalkotó előrelépések történtek a nemzetközi együttműködés terén (megalakították a Nemzetközi Állandó Döntőbírárságot – 1899). Ugyanakkor az 1864-es és 1949-es Genfi Egyezmények lefektették a hadviselés szabályait, hogy a

háborúk kevésbé brutálisak legyenek és, amennyiben lehet, óvják a civil lakosságot a háború borzalmaitól. Jogi értelemben a háború hadüzenettel kezdődik és a fegyverszüneti szerződést követő békeszerződéssel ér véget. Azonban egyre divatosabbá vált a hadüzenet nélküli vagy hadüzenet előtti támadás (Port Arthur, 1904. február 8., Pearl Harbor, 1941. december 7. stb.). Előfordul az is, hogy a háborút nem követi békekötés (csak fegyverszünetet kötnek, vagy még az sem). A történelem eddigi leghosszabb ideig fennálló fegyverszünete a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság (Észak-Korea) és a Koreai Köztársaság (Dél-Korea) között fennálló panmindszoni fegyverszünet (1953. július 27-től napjainkig tart). Továbbá az 1927-1950 között zajló kínai polgárháborút még fegyverszünet sem zárta le. A Kínai Köztársaság kiszorult a kontinensről és Tajvan szigetére vonult vissza, de a háborús állapot a nemzetközi jog értelmében még érvényben van.

IAEA (International Atomic Energy Agency – Nemzetközi Atomenergia Ügynökség): az Egyesült Nemzetek Szervezetének szakosított intézménye. Dwight D. Eisenhower amerikai elnök ötlete volt egy olyan nemzetközi szervezet létrehozása, amely felügyeli és fejleszti az atomenergia felhasználását. 1957. július 29-én jött létre. Egyenesen az ENSZ Közgyűlésének van alárendelve. Feladata a nukleáris energia katonai felhasználásának meggátolása, az atomfegyverek elterjedésének megakadályozása, és az atomenergia békés célú felhasználásának ellenőrzése és fejlesztése. Az szervezet és igazgatója Mohamed el-Baradei, együttesen kapott Béke Nobel-díjat 2005. október 7-én. Székhelye: Bécs, Ausztria. 2011-ben 152 tagállama volt. Weboldala: <http://www.iaea.org/>

IMF (International Monetary Fund – Nemzetközi Valutaalap): az Egyesült Nemzetek Szervezetének szakosított intézménye. 1945-ben hozták létre, működését 1947-ben kezdte meg és ekkor lett az ENSZ szakosított intézménye is. Elsődleges feladata az, hogy a világgazdaság és a nemzetközi kereskedelem fejlődésének elősegítése érdekében biztosítsa a valutaárfolyamok stabilitását és a valuták átválthatóságát. További feladata a nemzetközi pénzügyi együttműködés előmozdítása. Segíti a multilaterális fizetési rendszer létrehozását és a devizakorlátozások megszüntetését. Átmenetileg pénzügyi támogatást

nyújt a tagállamoknak fizetési mérlegük egyensúlyának fenntartásához. Székhelye: Washington D. C., Amerikai Egyesült Államok. 2011-ben 187 tagállama van. A Nemzetközi Valutaalap alaptőkéje tagállamainak hozzájárulásából épül fel, amit azok, gazdasági súlyuk alapján meghatározott kvóta szerint fizetnek be és ennek fejében az intézménytől kölcsönöket vehetnek fel adósságaik törlesztéséhez. Míg 1946-ban az alaptőkéje 7,6 milliárd dollár volt, 1998-ban már 193 milliárd dollár, 2009-re már 325 milliárd dollár. Jelenleg a Nemzetközi Valutaalap fő feladatai közé a nemzeti árfolyam-politikák felügyelete mellett hozzátartozik a tagállamok gazdaságpolitikai felügyelete is, illetve az ebből eredő pénzügyi hitelezés és a szakértői tanácsadás. 2011 végén az IMF legnagyobb kölcsönzői Görögország, Románia, Ukrajna és Magyarország voltak. A hitelnyújtásban részesített tagállamok kénytelenek elfogadni a Nemzetközi Valutaalap feltételeit. A hatáskörök elkülönítése érdekében a Nemzetközi Valutaalap elsősorban a makrogazdasági politikával foglalkozik, míg a Világbank a gazdaságszerkezeti és szektorális politika terén fejt ki tevékenységét. A Nemzetközi Valutaalap létrejötté fontos mérföldkő volt a globális pénzügyi együttműködés történetében, mivel elmélyítette a világ államai közötti gazdasági, kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatokat és nagymértékben hozzájárult a kis országok nemzeti valutáinak stabilizálásához. A nemzetközi pénzügyekre való nagy befolyása azonban egyre több civil szervezet ellenérzését és kritikáját váltja ki, mivel jelentősen elősegíti a globalizáció folyamatát. Weboldala: <http://www.imf.org/external/index.htm>

IRBD (Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank – International Bank for Reconstruction and Development): az ENSZ szakosított intézménye, a Világbank Csoport része. Alapvető célja az európai gazdaságok újjáépítése volt a második világháború rombolásai után. Emellett a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank további céljai az országok hadigazdaságról békebeli gazdaságra való átállásának segítése, a nemzetközi befektetések ösztönzése, az újjáépítési beruházások támogatása és a külföldi magántőke bevonások elősegítése voltak. Továbbá a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank a fejlődő országok gazdaságának megerősítését igyekszik felgyorsítani kamatmentes hitelek által. A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank fő tevékenysége a tagállamok kormányainak vagy kormánygaranciával

rendelkező vállalatoknak nyújtott hitelezés (szigorú feltételek mellett, de alacsony kamattal). A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank általában a teljes beruházási költségeknek maximum 40%-át finanszírozza, viszont kölcsöneinek futamideje elég hosszú, akár 15–20 év. Az intézmény igyekszik olyan infrastrukturális beruházásokat (közlekedés, energia, távközlés) ösztönözni, amelyek gazdaságélénkítő hatásúak nemzeti és regionális szinten. Továbbá az utóbbi években a prioritása a mezőgazdaság, a kisvállalkozások, a városrendezés, a szociális ellátórendszerek és a környezetvédelem terén történő beruházások finanszírozása is, továbbá a harmadik világ szegény vagy fejlődő államainak a megsegítése. 2011-ben 187 tagállama volt. Weboldala: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABO/UTUS/EXTIBRD/0,,menuPK:3046081~pagePK:64168427~piPK:64168435~theSitePK:3046012,00.html>

KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, angolul Comecon – Council for Mutual Economic Assistance, oroszul Совет Экономическоy Всaymopomoshchi – SEV, románul Consiliul de Ajutor Economic Reciproc – CAER): 1949. január 25-én jött létre válaszként az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete (Organisation of European Economic Cooperation – OEEC) létrehozására. Magába foglalta Bulgáriát, Csehszlovákiát, Magyarországot, Lengyelországot, Romániát és természetesen a Szovjetuniót. 1949 végén csatlakozott Albánia is, de 1961-től nem vett részt a tevékenységében (bár hivatalosan nem lépett ki). 1950-től tagja a Német Demokratikus Köztársaság, 1962-től Mongólia, 1972-től Kuba, 1978-tól Vietnam. Megfigyelői státusban 1956–1991 között az alábbi országok vettek részt: Angola, Etiópia, Laosz, Jemeni NDK, Kína, Koreai NDK, Mozambik, Afganisztán. Székhelye Moszkva. Döntéshozó szerve a Tanács, amely évi üléseit felváltva tartotta a tagállamok fővárosaiban. A delegációkat rendszerint a kormányfők, illetve a pártfőtitkárok vezették. Megvitatták a Végrehajtó Bizottság jelentését a napirenden levő gazdasági és tudományos problémákkal kapcsolatosan és eldöntötték a következő év fejlesztési irányelveit. A Végrehajtó Bizottság 1962-től lett a KGST fő végrehajtó hatalmi szerve. Miniszterelnök-helyettesi szinten negyedévenként tartotta üléseit, irányította a Titkár és az állandó bizottságok munkáját. Hivatalos nyelv nem létezett, minden tagállam a saját nyelvén szólalhatott meg, de

munkanyelvként az orosz használták. A KGST válaszként jött létre az Európai Gazdasági Együttműködés Szervezete (Organisation of European Economic Cooperation – OEEC) létrehozására, hogy bizonysítsa a szocialista országok együttműködésén alapuló, a kapitalizmustól gyökeresen eltérő, „szocialista út” eredményességét. A szervezet létrehozásának politikai indítékait az is bizonyítja, hogy a működésének az első 5-6 évében lényegében szinte semmit sem tett, csak papíron létezett. Csak 1956-tól kezdték meg az ágazati bizottságok felállítását és csak 1958-tól kezdték meg az ötéves terveknek az előzetes tervelgondolások alapján történő egyeztetését. 1958-ban fogadták el a bukaresti ülésen a „bukaresti árelvként” ismert határozatot, hogy a tagállamok közötti forgalomban a termékek árait a világpiaci, de a „monopolista és spekulációs vonásoktól” megtisztított árak alapján képezik. Az 1958-as prágai ülésen fogadták el a szovjet kőolajat szállító „Barátság” vezeték megépítését (1962-ben került üzembe). A 70-es évek végére a tagállamok egymás közötti forgalma több mint hússzorosa volt az 1950. évinek. Ennek ellenére nem vehette fel a versenyt az Európai Közösséggel. A KGST utolsó ülését 1991. június 28-án tartották Budapesten.

kollektív biztonság (collective security): nemzetközi politikai együttműködés, amely több állam, egy egész kontinens, vagy akár a teljes világ abszolút és hosszantartó biztonságát hivatott garantálni. Alapelve a háború elítélése és a konfliktusok békés úton való rendezése. A kollektív biztonság megvalósítása a nemzetközi kapcsolatok teoretikusai közül a két világháború közötti klasszikus idealizmus képviselőinek a legfontosabb célkitűzése volt. A kollektív biztonság legfőbb garanciáját a Népszövetségben látták. E kísérlet azonban, a második világháború kitörésének köszönhetően, csúfos kudarcot vallott. Az ENSZ, napjaink nemzetközi biztonságának az egyik legfontosabb pillére.

leszerelés (disarmament): két vagy több állam közötti egyezmény a fegyveres erők csökkentéséről, vagy bizonyos terület semlegesítése és lefegyverzéséről. Célja a bizalom erősítése és ezáltal a közös és a nemzetközi biztonság növelése, de egyben a katonai költségvetések csökkentése és a megspórolt pénz más célú felhasználása is. Az első alkalom, amikor a semlegesítés és lefegyverzés problémája egy

nemzetközi konferencián feltűnt az a Bécsi Kongresszus volt: ekkor semlegesítették és demilitarizálták Felső-Szavoja, Chablais és Faucigny tartományokat. Ezt Svájc örökös semlegességének kiegészítéseként és garanciájaként kezelték. Egy másik példa az Åland-szigetek semlegesítése, amelyre a krími háború (1853-1856) után került sor. A Svédország és Finnország közötti további feszültségek miatt, a Népszövetség 1921-ben úgy döntött, hogy a szigetek fölötti szuverenitás Finnorszáé, de teljes semlegesítés és demilitarizálás feltétele mellett, hogy ne jelenthessen veszélyt Svédország számára. A rajnai övezet semlegesítése és demilitarizálása talán a legismertebb. Az első világháború után jött létre a versailles-i szerződés 42-es és 44-es pontjainak köszönhetően Franciaország védelme céljából. Ennek értelmében Németország területén a Rajna mentén levő 50 kilométeres sávot semlegesítik és teljesen demilitarizálják. Nem volt képes hivatását teljesíteni, mert Németország 1936. március 7-én egyoldalúan felmondta a demilitarizálást és megszállta a rajnai övezetet. Napjainkban azonban sokkal aktuálisabb a nukleáris demilitarizálás. A nukleáris demilitarizálás először 1957-ben az ENSZ által javasolt Rapacki – tervben színtetizálódott, aminek a lényege az lett volna, hogy Európában egy demilitarizált övezetet hozzanak létre Lengyelország, Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság területén. Ezen a területen nem lenne szabad tárolni atomfegyvereket és a szomszédos országok le kellene mondjanak egy esetleges támadásról e terület ellen. A Rapacki – tervet nem fogadták el az érintett felek. Sokkal sikeresebb volt az Amerikai Egyesült Államok, a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti 1963-as moszkvai szerződés, amelyikben az aláíró felek felvállalták, hogy megszüntetik az atomkísérleteket, kísérleti atombomba-robbantásokat az atmoszférában, a víz alatt és az űrben (ún. „részleges atomcsendegyezmény”). A szerződéshez csatlakozott még több mint 100 ország, de Kína és Franciaország nem volt közöttük. Egyébként is a szerződésnek csak erkölcsi értéke volt, mivel nem létezett semmilyen nemzetközi szervezet, amelyik ellenőrizhette volna a betartását. Latin-Amerika denuklearizálása sokkal sikeresebb volt. A szerződést 14 állam írta alá 1967. február 14-én Mexikóvárosban. Ennek már volt egy felügyelő szervezete Mexikóvárosban. Szintén 1967-ben sor került az űr atommentesítésére. Ez alkalommal nemcsak az atomfegyverek űrbe való juttatását és műholdakra vagy bolygókra való szerelését tiltották meg, hanem bármilyen más katonai bázis

létrehozását az űrben. Az atomfegyverek elterjedésének a korlátozásában sokkal könnyebben egyetértettek az atomhatalmak, mivel érdekük volt, hogy ezek minél kevesebb állam birtokában legyenek. 1968-ban 17 állam írta alá az ún. „atomsorompó – szerződést” (Franciaország szintén kivételt képez). 1971-ben a tengerfenék semlegesítésére is sor kerül, amely alkalommal nemcsak az atomfegyverek tengerfenékre való szerelését tiltották meg, hanem a víz alatti atomkísérleteket is. Kína és Franciaország ezt sem írták alá. 1972-ben az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió aláírják a ballisztikusrakéta – elhárító rendszerek betiltásáról valamint a stratégiai fegyverek ötéves korlátozásáról szóló SALT I egyezményt, majd 1979-ben aláírják a hasonló célú SALT II szerződést. Mihail Gorbacsov hatalomra jutásával az atomfegyverek leszerelésére irányuló törekvések fellendülnek és 1991-ben aláírják a START I, majd 1993-ban a START II szerződést, amelyek már jelentősen csökkentették a két fél atomarzenálját.

mccarthyizmus (McCarthyism): Joseph McCarthy szenátor nevéhez fűződik, aki az 1950-es évek elején az Amerikai Egyesült Államokban „boszorkányüldözést” indított a kommunista-gyanús személyek ellen. Joseph McCarthy a politika élvonalában 1950-ben bukkant fel hírhedt szenátusi beszédével, amelyben azt állította, hogy a birtokában van egy lista az amerikai külügyminisztériumban dolgozó kommunista párttagok és kémek nevével. Szenzációs bejelentését soha nem sikerült bizonyítani. Az elkövetkező években, Harry S. Truman, majd Dwight D. Eisenhower elnöksége alatt McCarthy mégis lehetőséget kapott arra, hogy megvádoljon és tárgyalásokat folytasson le egyes, kommunistának feltételezett külügyminisztériumi, fehér házi alkalmazottak, illetve katonatisztek ellen. Emellett az úgynevezett McCarthy-meghallgatásokat, az Amerika-ellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság üléseit gyakran az adminisztráción kívüli, ellenzéki politikusok ellehetetlenítésére is felhasználták. Ha valaki alkotmányos jogaira hivatkozva nem volt hajlandó megjelenni és esküt tenni a bizottság előtt, hogy nem tagja a kommunista pártnak, rendszerint elvesztette állását, és állandó zaklatásnak volt kitéve. Tevékenységét a közvélemény egyre nagyobb része ítélte el, és 1954 második felében a szenátus 67:22 szavazataránnyal megfedtte McCarthyt.

nagyhatalom (Great Power): a többi állam közül katonai, gazdasági, demográfiai potenciáljával kiemelkedő állam, amelynek komoly súlya van a nemzetközi kapcsolatokban és általában a függetlensége vagy az állami léte nincs veszélyeztetve (képes megvédeni önmagát). Ilyen nagyhatalmak voltak az újkor és a jelenkor folyamán: Nagy-Britannia, Franciaország, Oroszország, Németország, Spanyolország. A XX. században egy teljesen új változata is megjelenik, a „szuperhatalom”, amelyik messzemenőleg kiemelkedik a nagyhatalmak sorából is. Két ilyen szuperhatalom létezett: az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió.

nemzetközi egyezmény (international agreement): két vagy több állam (vagy más nemzetközi szereplő) közötti, előzetes tárgyalások során kialakult megállapodás, amelynek betartása az azt aláíró és ratifikáló felek számára kötelező. Lehet politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi vagy bármilyen más témájú. Köthető korlátlan vagy korlátozott időre. Fontosabb nemzetközi egyezmények: Genfi Egyezmények (1864, 1949), Hágai Egyezmények (1899, 1907), Bécsi Egyezmény (1969), Kiotói Egyezmény (1997).

nemzetekfelettség (supranationalism): a nemzetközi intézmények legeredményesebb változata, mivel az illető szervezet az azt alkotó tagállamoktól független, önálló entitással bíró nemzetközi szereplő, amelynek döntéseihez nem feltétlenül szükséges valamennyi tagország hozzájárulása. Döntései általában kötelező jellegűek, míg más, nem nemzetek feletti szervezet esetében a legtöbb esetben a tagállamok döntenek el, hogy ratifikálják-e vagy nem az illető döntést. A legjobb példa az ilyen nemzetekfeletti szervezetre az Európai Unió, de hasonló sajátosságokkal bírnak az Afrikai Unió, a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége, a Dél-amerikai Nemzetek Uniója is.

nemzetközi együttműködés (international cooperation): két vagy több nemzetközi szereplő (állam, kormányközi- vagy civil szervezet stb.) közötti, országhatárokon átnyúló együttműködés. Az együttműködés témája lehet politikai, gazdasági, társadalmi vagy kulturális jellegű.

nemzetközi intézmény (international institution): egy nemzetközi szervezet része, szerve. A nemzetközi intézmények és a nemzetközi

szervezetek közötti különbségek meghatározása foglalkoztatta Clive Archer politológust, főleg mert az 1960-as és 1970-es években megjelent tanulmányokban a szerzők (Maurice Duverger, Philip Selznick, Inis L. Claude) nem tettek különbséget a szervezet és az intézmény között. Clive Archer szerint a szervezet és az intézmény fogalma a nemzetközi kapcsolatok elméletében sokkal korlátozottabb értelmezést kap, mint a szociológiában, az intézmény alárendeltségi viszonyban lévén a szervezettel szemben. Például a Közgyűlés intézménye az Egyesült Nemzetek Szervezete „szervezetnek” a része. Tehát az intézmények a szervezeteknek egy bizonyos, jól körülhatárolt, szakosodott, specifikus feladatokkal felruházott részei. A XX. század folyamán a nemzetközi intézmény és a nemzetközi szervezet fogalmat szinte különbség nélkül ugyanazon fogalom megnevezésére használták, de a századforduló környékén Clive Archer meghatározása honosodott meg (az intézmény alárendeltségi viszonyban van a szervezettel szemben, ennek egy része).

nemzetközi jog (international law): magatartási szabályok összessége, amelyek a nemzetközi jog alanyai (államok, nemzetközi szervezetek stb.) közötti kapcsolatok rendezését szolgálják. A nemzetközi jog más meghatározás szerint olyan törvények összessége, amelyek irányítják az államok és nemzetközi szervezetek közötti együttműködést, vagy kötelező jellegű szabályok, amelyek áthágását a nemzetközi rendszer többi tagja megbünteti. A nemzetközi jog tárgyát alapvetően az államok közötti kapcsolatok képezik. Nem minden államközi kapcsolat tartozik ide, csak azon esetekben, ahol az államok a szuverenitás hordozói. Fő szerepe napjainkban az államok közötti békés és zavartalan kapcsolatok fenntartása. Napjainkban az erőszak tilalma alapvető fontosságú, de régebb nem volt az: létezett az ún. „jus ad bellum”, a háborúhoz való jog. Az erőszak tiltása ellenére igencsak jellemzi a nemzetközi politikát az agresszió alkalmazása. A fegyveres konfliktusok nem küszöbölhetők ki, ezért ezek jogát is szabályozza a nemzetközi jog. A nemzetközi jog forrásai: szokások, nemzetközi szerződések és egyezmények, a jog alapelvei, amelyeket a nemzetek elismernek, nemzeti és nemzetközi törvényszékek jogi jellegű döntései, nemzetközi szervezetek alapokmányai, nemzetközi szervezetek döntései, nemzetközi hírnevű jogászok tanulmányai stb. A nemzetközi jog alapelvei: a népek önrendelkezési joga, az államok szuverén egyenlősége, területi épsége

és politikai függetlensége, az államok belügyeibe való beavatkozás tilalma, a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének tilalma, az erőszakkal való fenyegetés és az erőszak alkalmazásának tilalma és az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása. A nemzetközi jog államok általi betartása több okból következhet be: saját érdekből (a kölcsönösség elérése céljából), bebizonyítani a törvény tiszteletben tartását, nemzetközi hírnévért (jó reputáció), bizonyos szankciók elkerülése végett, a nemzetközi kapcsolatok kiszámíthatósága és stabilitása céljából, bebizonyítani az etikai értékekhez való ragaszkodást stb. A nemzetközi jog be nem tartása szankciókat vonhat maga után (más államok vagy nemzetközi szervezetek részéről). A nemzetközi jog betartását szolgáló intézmények: az ENSZ Nemzetközi Bírósága, az Európa Tanács Emberi Jogi Bírósága, a Nemzetközi Büntetőbíróság stb.

nemzetközi elismerés (international recognition, diplomatic recognition): egy embercsoport jogi személyként (állam) való elismerése a nemzetközi életben. A nemzetközi elismerés klasszikus formája szerint egy állam egyoldalúan kinyilatkozza, hogy egy bizonyos, jól körülhatárolt embercsoportot államként fog tekinteni a nemzetközi jog értelmében (megállapítja egyoldalúan, hogy ez az embercsoport rendelkezik egy állam alapvető szervezeti formáival és intézményeivel). Az állam, amelyik elismeri egy másik embercsoport állami jellegét és jogát a nemzetközi életben, ezt feltételek nélkül teszi, nyilatkozatának nincsenek más következményei, nem nyilatkozik és nem ítélik az új állam létrejöttének körülményei felett, az illető állam politikai rendszerének létrejöttével kapcsolatosan. A nemzetközi elismerésnek több formája van. A „de jure” elismerés alatt egy kormány jogilag érvényes beiktatásakor való elismerését értjük, míg a „de facto” elismerésről akkor beszélhetünk, amikor egy bizonyos kormány rendelkezik az őt illető a hatalommal is. Egy államot el lehet ismerni, akkor, amikor a kormány csak „de jure” rendelkezik a hatalommal és akkor is, amikor még nem valósult meg a törvényes intézményesítése, de „de facto” birtokolja a tényleges hatalmat. A „hallgatólagos elismerés” akkor valósul meg, amikor bizonyos okok miatt két „de facto” létező kormány között a diplomáciai kapcsolatok nem jöhetnek létre. Ennek az oka a nyilvános elismeréssel járó kellemetlen következmények sorozata lehet (diplomáciai kapcsolatok romlása

bizonyos államokkal, amelyek nem néznék jó szemmel egy érdekeiket sértő állam nemzetközi elismerését). Ezért, habár nyilvánosan nem ismerik el a másik államot, egy „hallgatóságos elismerés” keretén belül felveszik egymással a diplomáciai kapcsolatokat. Ez indirekt módon azért, az illető állam elismerését is jelenti. Ilyen „hallgatóságos elismerés” jött létre 1964. január 27-én Franciaország és a Kínai Népköztársaság között. „Előzetes elismerésről” vagy „korai elismerésről” akkor beszélünk, amikor egy állam elismeri egy másik állam létezését akkor, amikor ez még nem is létezik. A két világháború alkalmával beszélhetünk ilyen előzetes elismerésekről, amikor az európai nagyhatalmak, hogy ellenfeleiket gyengítsék, elismerték egyes, ellenfeleik területén élő nemzetek államhoz való jogát és állami jellegét, hogy elősegítsék és gyorsítsák a nemzetek kiszakadási törekvéseit (például a csehek és a lengyelek szecesszionista törekvéseit az első világháború alatt). Minden kormánynak megvan az a joga, hogy elismerjen vagy nem egy újonnan létrejött államot. A nemzetközi elismerés klasszikus formája szerint egy állam egyoldalú előjoga elismerni egy másik embercsoport állami voltát vagy nem, de nincs ⁴ ⁵ ⁶ ⁷ ⁸ ⁹ ¹⁰ ¹¹ ¹² ¹³ ¹⁴ ¹⁵ ¹⁶ ¹⁷ ¹⁸ ¹⁹ ²⁰ ²¹ ²² ²³ ²⁴ ²⁵ ²⁶ ²⁷ ²⁸ ²⁹ ³⁰ ³¹ ³² ³³ ³⁴ ³⁵ ³⁶ ³⁷ ³⁸ ³⁹ ⁴⁰ ⁴¹ ⁴² ⁴³ ⁴⁴ ⁴⁵ ⁴⁶ ⁴⁷ ⁴⁸ ⁴⁹ ⁵⁰ ⁵¹ ⁵² ⁵³ ⁵⁴ ⁵⁵ ⁵⁶ ⁵⁷ ⁵⁸ ⁵⁹ ⁶⁰ ⁶¹ ⁶² ⁶³ ⁶⁴ ⁶⁵ ⁶⁶ ⁶⁷ ⁶⁸ ⁶⁹ ⁷⁰ ⁷¹ ⁷² ⁷³ ⁷⁴ ⁷⁵ ⁷⁶ ⁷⁷ ⁷⁸ ⁷⁹ ⁸⁰ ⁸¹ ⁸² ⁸³ ⁸⁴ ⁸⁵ ⁸⁶ ⁸⁷ ⁸⁸ ⁸⁹ ⁹⁰ ⁹¹ ⁹² ⁹³ ⁹⁴ ⁹⁵ ⁹⁶ ⁹⁷ ⁹⁸ ⁹⁹ ¹⁰⁰ ¹⁰¹ ¹⁰² ¹⁰³ ¹⁰⁴ ¹⁰⁵ ¹⁰⁶ ¹⁰⁷ ¹⁰⁸ ¹⁰⁹ ¹¹⁰ ¹¹¹ ¹¹² ¹¹³ ¹¹⁴ ¹¹⁵ ¹¹⁶ ¹¹⁷ ¹¹⁸ ¹¹⁹ ¹²⁰ ¹²¹ ¹²² ¹²³ ¹²⁴ ¹²⁵ ¹²⁶ ¹²⁷ ¹²⁸ ¹²⁹ ¹³⁰ ¹³¹ ¹³² ¹³³ ¹³⁴ ¹³⁵ ¹³⁶ ¹³⁷ ¹³⁸ ¹³⁹ ¹⁴⁰ ¹⁴¹ ¹⁴² ¹⁴³ ¹⁴⁴ ¹⁴⁵ ¹⁴⁶ ¹⁴⁷ ¹⁴⁸ ¹⁴⁹ ¹⁵⁰ ¹⁵¹ ¹⁵² ¹⁵³ ¹⁵⁴ ¹⁵⁵ ¹⁵⁶ ¹⁵⁷ ¹⁵⁸ ¹⁵⁹ ¹⁶⁰ ¹⁶¹ ¹⁶² ¹⁶³ ¹⁶⁴ ¹⁶⁵ ¹⁶⁶ ¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰ ¹⁷¹ ¹⁷² ¹⁷³ ¹⁷⁴ ¹⁷⁵ ¹⁷⁶ ¹⁷⁷ ¹⁷⁸ ¹⁷⁹ ¹⁸⁰ ¹⁸¹ ¹⁸² ¹⁸³ ¹⁸⁴ ¹⁸⁵ ¹⁸⁶ ¹⁸⁷ ¹⁸⁸ ¹⁸⁹ ¹⁹⁰ ¹⁹¹ ¹⁹² ¹⁹³ ¹⁹⁴ ¹⁹⁵ ¹⁹⁶ ¹⁹⁷ ¹⁹⁸ ¹⁹⁹ ²⁰⁰ ²⁰¹ ²⁰² ²⁰³ ²⁰⁴ ²⁰⁵ ²⁰⁶ ²⁰⁷ ²⁰⁸ ²⁰⁹ ²¹⁰ ²¹¹ ²¹² ²¹³ ²¹⁴ ²¹⁵ ²¹⁶ ²¹⁷ ²¹⁸ ²¹⁹ ²²⁰ ²²¹ ²²² ²²³ ²²⁴ ²²⁵ ²²⁶ ²²⁷ ²²⁸ ²²⁹ ²³⁰ ²³¹ ²³² ²³³ ²³⁴ ²³⁵ ²³⁶ ²³⁷ ²³⁸ ²³⁹ ²⁴⁰ ²⁴¹ ²⁴² ²⁴³ ²⁴⁴ ²⁴⁵ ²⁴⁶ ²⁴⁷ ²⁴⁸ ²⁴⁹ ²⁵⁰ ²⁵¹ ²⁵² ²⁵³ ²⁵⁴ ²⁵⁵ ²⁵⁶ ²⁵⁷ ²⁵⁸ ²⁵⁹ ²⁶⁰ ²⁶¹ ²⁶² ²⁶³ ²⁶⁴ ²⁶⁵ ²⁶⁶ ²⁶⁷ ²⁶⁸ ²⁶⁹ ²⁷⁰ ²⁷¹ ²⁷² ²⁷³ ²⁷⁴ ²⁷⁵ ²⁷⁶ ²⁷⁷ ²⁷⁸ ²⁷⁹ ²⁸⁰ ²⁸¹ ²⁸² ²⁸³ ²⁸⁴ ²⁸⁵ ²⁸⁶ ²⁸⁷ ²⁸⁸ ²⁸⁹ ²⁹⁰ ²⁹¹ ²⁹² ²⁹³ ²⁹⁴ ²⁹⁵ ²⁹⁶ ²⁹⁷ ²⁹⁸ ²⁹⁹ ³⁰⁰ ³⁰¹ ³⁰² ³⁰³ ³⁰⁴ ³⁰⁵ ³⁰⁶ ³⁰⁷ ³⁰⁸ ³⁰⁹ ³¹⁰ ³¹¹ ³¹² ³¹³ ³¹⁴ ³¹⁵ ³¹⁶ ³¹⁷ ³¹⁸ ³¹⁹ ³²⁰ ³²¹ ³²² ³²³ ³²⁴ ³²⁵ ³²⁶ ³²⁷ ³²⁸ ³²⁹ ³³⁰ ³³¹ ³³² ³³³ ³³⁴ ³³⁵ ³³⁶ ³³⁷ ³³⁸ ³³⁹ ³⁴⁰ ³⁴¹ ³⁴² ³⁴³ ³⁴⁴ ³⁴⁵ ³⁴⁶ ³⁴⁷ ³⁴⁸ ³⁴⁹ ³⁵⁰ ³⁵¹ ³⁵² ³⁵³ ³⁵⁴ ³⁵⁵ ³⁵⁶ ³⁵⁷ ³⁵⁸ ³⁵⁹ ³⁶⁰ ³⁶¹ ³⁶² ³⁶³ ³⁶⁴ ³⁶⁵ ³⁶⁶ ³⁶⁷ ³⁶⁸ ³⁶⁹ ³⁷⁰ ³⁷¹ ³⁷² ³⁷³ ³⁷⁴ ³⁷⁵ ³⁷⁶ ³⁷⁷ ³⁷⁸ ³⁷⁹ ³⁸⁰ ³⁸¹ ³⁸² ³⁸³ ³⁸⁴ ³⁸⁵ ³⁸⁶ ³⁸⁷ ³⁸⁸ ³⁸⁹ ³⁹⁰ ³⁹¹ ³⁹² ³⁹³ ³⁹⁴ ³⁹⁵ ³⁹⁶ ³⁹⁷ ³⁹⁸ ³⁹⁹ ⁴⁰⁰ ⁴⁰¹ ⁴⁰² ⁴⁰³ ⁴⁰⁴ ⁴⁰⁵ ⁴⁰⁶ ⁴⁰⁷ ⁴⁰⁸ ⁴⁰⁹ ⁴¹⁰ ⁴¹¹ ⁴¹² ⁴¹³ ⁴¹⁴ ⁴¹⁵ ⁴¹⁶ ⁴¹⁷ ⁴¹⁸ ⁴¹⁹ ⁴²⁰ ⁴²¹ ⁴²² ⁴²³ ⁴²⁴ ⁴²⁵ ⁴²⁶ ⁴²⁷ ⁴²⁸ ⁴²⁹ ⁴³⁰ ⁴³¹ ⁴³² ⁴³³ ⁴³⁴ ⁴³⁵ ⁴³⁶ ⁴³⁷ ⁴³⁸ ⁴³⁹ ⁴⁴⁰ ⁴⁴¹ ⁴⁴² ⁴⁴³ ⁴⁴⁴ ⁴⁴⁵ ⁴⁴⁶ ⁴⁴⁷ ⁴⁴⁸ ⁴⁴⁹ ⁴⁵⁰ ⁴⁵¹ ⁴⁵² ⁴⁵³ ⁴⁵⁴ ⁴⁵⁵ ⁴⁵⁶ ⁴⁵⁷ ⁴⁵⁸ ⁴⁵⁹ ⁴⁶⁰ ⁴⁶¹ ⁴⁶² ⁴⁶³ ⁴⁶⁴ ⁴⁶⁵ ⁴⁶⁶ ⁴⁶⁷ ⁴⁶⁸ ⁴⁶⁹ ⁴⁷⁰ ⁴⁷¹ ⁴⁷² ⁴⁷³ ⁴⁷⁴ ⁴⁷⁵ ⁴⁷⁶ ⁴⁷⁷ ⁴⁷⁸ ⁴⁷⁹ ⁴⁸⁰ ⁴⁸¹ ⁴⁸² ⁴⁸³ ⁴⁸⁴ ⁴⁸⁵ ⁴⁸⁶ ⁴⁸⁷ ⁴⁸⁸ ⁴⁸⁹ ⁴⁹⁰ ⁴⁹¹ ⁴⁹² ⁴⁹³ ⁴⁹⁴ ⁴⁹⁵ ⁴⁹⁶ ⁴⁹⁷ ⁴⁹⁸ ⁴⁹⁹ ⁵⁰⁰ ⁵⁰¹ ⁵⁰² ⁵⁰³ ⁵⁰⁴ ⁵⁰⁵ ⁵⁰⁶ ⁵⁰⁷ ⁵⁰⁸ ⁵⁰⁹ ⁵¹⁰ ⁵¹¹ ⁵¹² ⁵¹³ ⁵¹⁴ ⁵¹⁵ ⁵¹⁶ ⁵¹⁷ ⁵¹⁸ ⁵¹⁹ ⁵²⁰ ⁵²¹ ⁵²² ⁵²³ ⁵²⁴ ⁵²⁵ ⁵²⁶ ⁵²⁷ ⁵²⁸ ⁵²⁹ ⁵³⁰ ⁵³¹ ⁵³² ⁵³³ ⁵³⁴ ⁵³⁵ ⁵³⁶ ⁵³⁷ ⁵³⁸ ⁵³⁹ ⁵⁴⁰ ⁵⁴¹ ⁵⁴² ⁵⁴³ ⁵⁴⁴ ⁵⁴⁵ ⁵⁴⁶ ⁵⁴⁷ ⁵⁴⁸ ⁵⁴⁹ ⁵⁵⁰ ⁵⁵¹ ⁵⁵² ⁵⁵³ ⁵⁵⁴ ⁵⁵⁵ ⁵⁵⁶ ⁵⁵⁷ ⁵⁵⁸ ⁵⁵⁹ ⁵⁶⁰ ⁵⁶¹ ⁵⁶² ⁵⁶³ ⁵⁶⁴ ⁵⁶⁵ ⁵⁶⁶ ⁵⁶⁷ ⁵⁶⁸ ⁵⁶⁹ ⁵⁷⁰ ⁵⁷¹ ⁵⁷² ⁵⁷³ ⁵⁷⁴ ⁵⁷⁵ ⁵⁷⁶ ⁵⁷⁷ ⁵⁷⁸ ⁵⁷⁹ ⁵⁸⁰ ⁵⁸¹ ⁵⁸² ⁵⁸³ ⁵⁸⁴ ⁵⁸⁵ ⁵⁸⁶ ⁵⁸⁷ ⁵⁸⁸ ⁵⁸⁹ ⁵⁹⁰ ⁵⁹¹ ⁵⁹² ⁵⁹³ ⁵⁹⁴ ⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ ⁵⁹⁷ ⁵⁹⁸ ⁵⁹⁹ ⁶⁰⁰ ⁶⁰¹ ⁶⁰² ⁶⁰³ ⁶⁰⁴ ⁶⁰⁵ ⁶⁰⁶ ⁶⁰⁷ ⁶⁰⁸ ⁶⁰⁹ ⁶¹⁰ ⁶¹¹ ⁶¹² ⁶¹³ ⁶¹⁴ ⁶¹⁵ ⁶¹⁶ ⁶¹⁷ ⁶¹⁸ ⁶¹⁹ ⁶²⁰ ⁶²¹ ⁶²² ⁶²³ ⁶²⁴ ⁶²⁵ ⁶²⁶ ⁶²⁷ ⁶²⁸ ⁶²⁹ ⁶³⁰ ⁶³¹ ⁶³² ⁶³³ ⁶³⁴ ⁶³⁵ ⁶³⁶ ⁶³⁷ ⁶³⁸ ⁶³⁹ ⁶⁴⁰ ⁶⁴¹ ⁶⁴² ⁶⁴³ ⁶⁴⁴ ⁶⁴⁵ ⁶⁴⁶ ⁶⁴⁷ ⁶⁴⁸ ⁶⁴⁹ ⁶⁵⁰ ⁶⁵¹ ⁶⁵² ⁶⁵³ ⁶⁵⁴ ⁶⁵⁵ ⁶⁵⁶ ⁶⁵⁷ ⁶⁵⁸ ⁶⁵⁹ ⁶⁶⁰ ⁶⁶¹ ⁶⁶² ⁶⁶³ ⁶⁶⁴ ⁶⁶⁵ ⁶⁶⁶ ⁶⁶⁷ ⁶⁶⁸ ⁶⁶⁹ ⁶⁷⁰ ⁶⁷¹ ⁶⁷² ⁶⁷³ ⁶⁷⁴ ⁶⁷⁵ ⁶⁷⁶ ⁶⁷⁷ ⁶⁷⁸ ⁶⁷⁹ ⁶⁸⁰ ⁶⁸¹ ⁶⁸² ⁶⁸³ ⁶⁸⁴ ⁶⁸⁵ ⁶⁸⁶ ⁶⁸⁷ ⁶⁸⁸ ⁶⁸⁹ ⁶⁹⁰ ⁶⁹¹ ⁶⁹² ⁶⁹³ ⁶⁹⁴ ⁶⁹⁵ ⁶⁹⁶ ⁶⁹⁷ ⁶⁹⁸ ⁶⁹⁹ ⁷⁰⁰ ⁷⁰¹ ⁷⁰² ⁷⁰³ ⁷⁰⁴ ⁷⁰⁵ ⁷⁰⁶ ⁷⁰⁷ ⁷⁰⁸ ⁷⁰⁹ ⁷¹⁰ ⁷¹¹ ⁷¹² ⁷¹³ ⁷¹⁴ ⁷¹⁵ ⁷¹⁶ ⁷¹⁷ ⁷¹⁸ ⁷¹⁹ ⁷²⁰ ⁷²¹ ⁷²² ⁷²³ ⁷²⁴ ⁷²⁵ ⁷²⁶ ⁷²⁷ ⁷²⁸ ⁷²⁹ ⁷³⁰ ⁷³¹ ⁷³² ⁷³³ ⁷³⁴ ⁷³⁵ ⁷³⁶ ⁷³⁷ ⁷³⁸ ⁷³⁹ ⁷⁴⁰ ⁷⁴¹ ⁷⁴² ⁷⁴³ ⁷⁴⁴ ⁷⁴⁵ ⁷⁴⁶ ⁷⁴⁷ ⁷⁴⁸ ⁷⁴⁹ ⁷⁵⁰ ⁷⁵¹ ⁷⁵² ⁷⁵³ ⁷⁵⁴ ⁷⁵⁵ ⁷⁵⁶ ⁷⁵⁷ ⁷⁵⁸ ⁷⁵⁹ ⁷⁶⁰ ⁷⁶¹ ⁷⁶² ⁷⁶³ ⁷⁶⁴ ⁷⁶⁵ ⁷⁶⁶ ⁷⁶⁷ ⁷⁶⁸ ⁷⁶⁹ ⁷⁷⁰ ⁷⁷¹ ⁷⁷² ⁷⁷³ ⁷⁷⁴ ⁷⁷⁵ ⁷⁷⁶ ⁷⁷⁷ ⁷⁷⁸ ⁷⁷⁹ ⁷⁸⁰ ⁷⁸¹ ⁷⁸² ⁷⁸³ ⁷⁸⁴ ⁷⁸⁵ ⁷⁸⁶ ⁷⁸⁷ ⁷⁸⁸ ⁷⁸⁹ ⁷⁹⁰ ⁷⁹¹ ⁷⁹² ⁷⁹³ ⁷⁹⁴ ⁷⁹⁵ ⁷⁹⁶ ⁷⁹⁷ ⁷⁹⁸ ⁷⁹⁹ ⁸⁰⁰ ⁸⁰¹ ⁸⁰² ⁸⁰³ ⁸⁰⁴ ⁸⁰⁵ ⁸⁰⁶ ⁸⁰⁷ ⁸⁰⁸ ⁸⁰⁹ ⁸¹⁰ ⁸¹¹ ⁸¹² ⁸¹³ ⁸¹⁴ ⁸¹⁵ ⁸¹⁶ ⁸¹⁷ ⁸¹⁸ ⁸¹⁹ ⁸²⁰ ⁸²¹ ⁸²² ⁸²³ ⁸²⁴ ⁸²⁵ ⁸²⁶ ⁸²⁷ ⁸²⁸ ⁸²⁹ ⁸³⁰ ⁸³¹ ⁸³² ⁸³³ ⁸³⁴ ⁸³⁵ ⁸³⁶ ⁸³⁷ ⁸³⁸ ⁸³⁹ ⁸⁴⁰ ⁸⁴¹ ⁸⁴² ⁸⁴³ ⁸⁴⁴ ⁸⁴⁵ ⁸⁴⁶ ⁸⁴⁷ ⁸⁴⁸ ⁸⁴⁹ ⁸⁵⁰ ⁸⁵¹ ⁸⁵² ⁸⁵³ ⁸⁵⁴ ⁸⁵⁵ ⁸⁵⁶ ⁸⁵⁷ ⁸⁵⁸ ⁸⁵⁹ ⁸⁶⁰ ⁸⁶¹ ⁸⁶² ⁸⁶³ ⁸⁶⁴ ⁸⁶⁵ ⁸⁶⁶ ⁸⁶⁷ ⁸⁶⁸ ⁸⁶⁹ ⁸⁷⁰ ⁸⁷¹ ⁸⁷² ⁸⁷³ ⁸⁷⁴ ⁸⁷⁵ ⁸⁷⁶ ⁸⁷⁷ ⁸⁷⁸ ⁸⁷⁹ ⁸⁸⁰ ⁸⁸¹ ⁸⁸² ⁸⁸³ ⁸⁸⁴ ⁸⁸⁵ ⁸⁸⁶ ⁸⁸⁷ ⁸⁸⁸ ⁸⁸⁹ ⁸⁹⁰ ⁸⁹¹ ⁸⁹² ⁸⁹³ ⁸⁹⁴ ⁸⁹⁵ ⁸⁹⁶ ⁸⁹⁷ ⁸⁹⁸ ⁸⁹⁹ ⁹⁰⁰ ⁹⁰¹ ⁹⁰² ⁹⁰³ ⁹⁰⁴ ⁹⁰⁵ ⁹⁰⁶ ⁹⁰⁷ ⁹⁰⁸ ⁹⁰⁹ ⁹¹⁰ ⁹¹¹ ⁹¹² ⁹¹³ ⁹¹⁴ ⁹¹⁵ ⁹¹⁶ ⁹¹⁷ ⁹¹⁸ ⁹¹⁹ ⁹²⁰ ⁹²¹ ⁹²² ⁹²³ ⁹²⁴ ⁹²⁵ ⁹²⁶ ⁹²⁷ ⁹²⁸ ⁹²⁹ ⁹³⁰ ⁹³¹ ⁹³² ⁹³³ ⁹³⁴ ⁹³⁵ ⁹³⁶ ⁹³⁷ ⁹³⁸ ⁹³⁹ ⁹⁴⁰ ⁹⁴¹ ⁹⁴² ⁹⁴³ ⁹⁴⁴ ⁹⁴⁵ ⁹⁴⁶ ⁹⁴⁷ ⁹⁴⁸ ⁹⁴⁹ ⁹⁵⁰ ⁹⁵¹ ⁹⁵² ⁹⁵³ ⁹⁵⁴ ⁹⁵⁵ ⁹⁵⁶ ⁹⁵⁷ ⁹⁵⁸ ⁹⁵⁹ ⁹⁶⁰ ⁹⁶¹ ⁹⁶² ⁹⁶³ ⁹⁶⁴ ⁹⁶⁵ ⁹⁶⁶ ⁹⁶⁷ ⁹⁶⁸ ⁹⁶⁹ ⁹⁷⁰ ⁹⁷¹ ⁹⁷² ⁹⁷³ ⁹⁷⁴ ⁹⁷⁵ ⁹⁷⁶ ⁹⁷⁷ ⁹⁷⁸ ⁹⁷⁹ ⁹⁸⁰ ⁹⁸¹ ⁹⁸² ⁹⁸³ ⁹⁸⁴ ⁹⁸⁵ ⁹⁸⁶ ⁹⁸⁷ ⁹⁸⁸ ⁹⁸⁹ ⁹⁹⁰ ⁹⁹¹ ⁹⁹² ⁹⁹³ ⁹⁹⁴ ⁹⁹⁵ ⁹⁹⁶ ⁹⁹⁷ ⁹⁹⁸ ⁹⁹⁹ ¹⁰⁰⁰ ¹⁰⁰¹ ¹⁰⁰² ¹⁰⁰³ ¹⁰⁰⁴ ¹⁰⁰⁵ ¹⁰⁰⁶ ¹⁰⁰⁷ ¹⁰⁰⁸ ¹⁰⁰⁹ ¹⁰¹⁰ ¹⁰¹¹ ¹⁰¹² ¹⁰¹³ ¹⁰¹⁴ ¹⁰¹⁵ ¹⁰¹⁶ ¹⁰¹⁷ ¹⁰¹⁸ ¹⁰¹⁹ ¹⁰²⁰ ¹⁰²¹ ¹⁰²² ¹⁰²³ ¹⁰²⁴ ¹⁰²⁵ ¹⁰²⁶ ¹⁰²⁷ ¹⁰²⁸ ¹⁰²⁹ ¹⁰³⁰ ¹⁰³¹ ¹⁰³² ¹⁰³³ ¹⁰³⁴ ¹⁰³⁵ ¹⁰³⁶ ¹⁰³⁷ ¹⁰³⁸ ¹⁰³⁹ ¹⁰⁴⁰ ¹⁰⁴¹ ¹⁰⁴² ¹⁰⁴³ ¹⁰⁴⁴ ¹⁰⁴⁵ ¹⁰⁴⁶ ¹⁰⁴⁷ ¹⁰⁴⁸ ¹⁰⁴⁹ ¹⁰⁵⁰ ¹⁰⁵¹ ¹⁰⁵² ¹⁰⁵³ ¹⁰⁵⁴ ¹⁰⁵⁵ ¹⁰⁵⁶ ¹⁰⁵⁷ ¹⁰⁵⁸ ¹⁰⁵⁹ ¹⁰⁶⁰ ¹⁰⁶¹ ¹⁰⁶² ¹⁰⁶³ ¹⁰⁶⁴ ¹⁰⁶⁵ ¹⁰⁶⁶ ¹⁰⁶⁷ ¹⁰⁶⁸ ¹⁰⁶⁹ ¹⁰⁷⁰ ¹⁰⁷¹ ¹⁰⁷² ¹⁰⁷³ ¹⁰⁷⁴ ¹⁰⁷⁵ ¹⁰⁷⁶ ¹⁰⁷⁷ ¹⁰⁷⁸ ¹⁰⁷⁹ ¹⁰⁸⁰ ¹⁰⁸¹ ¹⁰⁸² ¹⁰⁸³ ¹⁰⁸⁴ ¹⁰⁸⁵ ¹⁰⁸⁶ ¹⁰⁸⁷ ¹⁰⁸⁸ ¹⁰⁸⁹ ¹⁰⁹⁰ ¹⁰⁹¹ ¹⁰⁹² ¹⁰⁹³ ¹⁰⁹⁴ ¹⁰⁹⁵ ¹⁰⁹⁶ ¹⁰⁹⁷ ¹⁰⁹⁸ ¹⁰⁹⁹ ¹¹⁰⁰ ¹¹⁰¹ ¹¹⁰² ¹¹⁰³ ¹¹⁰⁴ ¹¹⁰⁵ ¹¹⁰⁶ ¹¹⁰⁷ ¹¹⁰⁸ ¹¹⁰⁹ ¹¹¹⁰ ¹¹¹¹ ¹¹¹² ¹¹¹³ ¹¹¹⁴ ¹¹¹⁵ ¹¹¹⁶ ¹¹¹⁷ ¹¹¹⁸ ¹¹¹⁹ ¹¹²⁰ ¹¹²¹ ¹¹²² ¹¹²³ ¹¹²⁴ ¹¹²⁵ ¹¹²⁶ ¹¹²⁷ ¹¹²⁸ ¹¹²⁹ ¹¹³⁰ ¹¹³¹ ¹¹³² ¹¹³³ ¹¹³⁴ ¹¹³⁵ ¹¹³⁶ ¹¹³⁷ ¹¹³⁸ ¹¹³⁹ ¹¹⁴⁰ ¹¹⁴¹ ¹¹⁴² ¹¹⁴³ ¹¹⁴⁴ ¹¹⁴⁵ ¹¹⁴⁶ ¹¹⁴⁷ ¹¹⁴⁸ ¹¹⁴⁹ ¹¹⁵⁰ ¹¹⁵¹ ¹¹⁵² ¹¹⁵³ ¹¹⁵⁴ ¹¹⁵⁵ ¹¹⁵⁶ ¹¹⁵⁷ ¹¹⁵⁸ ¹¹⁵⁹ ¹¹⁶⁰ ¹¹⁶¹ ¹¹⁶² ¹¹⁶³ ¹¹⁶⁴ ¹¹⁶⁵ ¹¹⁶⁶ ¹¹⁶⁷ ¹¹⁶⁸ ¹¹⁶⁹ ¹¹⁷⁰ ¹¹⁷¹ ¹¹⁷² ¹¹⁷³ ¹¹⁷⁴ ¹¹⁷⁵ ¹¹⁷⁶ ¹¹⁷⁷ ¹¹⁷⁸ ¹¹⁷⁹ ¹¹⁸⁰ ¹¹⁸¹ ¹¹⁸² ¹¹⁸³ ¹¹⁸⁴ ¹¹⁸⁵ ¹¹⁸⁶ ¹¹⁸⁷ ¹¹⁸⁸ ¹¹⁸⁹ ¹¹⁹⁰ ¹¹⁹¹ ¹¹⁹² ¹¹⁹³ ¹¹⁹⁴ ¹¹⁹⁵ ¹¹⁹⁶ ¹¹⁹⁷ ¹¹⁹⁸ ¹¹⁹⁹ ¹²⁰⁰ ¹²⁰¹ ¹²⁰² ¹²⁰³ ¹²⁰⁴ ¹²⁰⁵ ¹²⁰⁶ ¹²⁰⁷ ¹²⁰⁸ ¹²⁰⁹ ¹²¹⁰ ¹²¹¹ ¹²¹² ¹²¹³ ¹²¹⁴ ¹²¹⁵ ¹²¹⁶ ¹²¹⁷ ¹²¹⁸ ¹²¹⁹ ¹²²⁰ ¹²²¹ ¹²²² ¹²²³ ¹²²⁴ ¹²²⁵ ¹²²⁶ ¹²²⁷ ¹²²⁸ ¹²²⁹ ¹²³⁰ ¹²³¹ ¹²³² ¹²³³ ¹²³⁴ ¹²³⁵ ¹²³⁶ ¹²³⁷ ¹²³⁸ ¹²³⁹ ¹²⁴⁰ ¹²⁴¹ ¹²⁴² ¹²⁴³ ¹²⁴⁴ ¹²⁴⁵ ¹²⁴⁶ ¹²⁴⁷ ¹²⁴⁸ ¹²⁴⁹ ¹²⁵⁰ ¹²⁵¹ ¹²⁵² ¹²⁵³ ¹²⁵⁴ ¹²⁵⁵ ¹²⁵⁶ ¹²⁵⁷ ¹²⁵⁸ ¹²⁵⁹ ¹²⁶⁰ ¹²⁶¹ ¹²⁶² ¹²⁶³ ¹²⁶⁴ ¹²⁶⁵ ¹²⁶⁶ ¹²⁶⁷ ¹²⁶⁸ ¹²⁶⁹ ¹²⁷⁰ ¹²⁷¹ ¹²⁷² ¹²⁷³ ¹²⁷⁴ ¹²⁷⁵ ¹²⁷⁶ ¹²⁷⁷ ¹²⁷⁸ ¹²⁷⁹ ¹²⁸⁰ ¹²⁸¹ ¹²⁸² ¹²⁸³ ¹²⁸⁴ ¹²⁸⁵ ¹²⁸⁶ ¹²⁸⁷ ¹²⁸⁸ ¹²⁸⁹ ¹²⁹⁰ ¹²⁹¹ ¹²⁹² ¹²⁹³ ¹²⁹⁴ ¹²⁹⁵ ¹²⁹⁶ ¹²⁹⁷ ¹²⁹⁸ ¹²⁹⁹ ¹³⁰⁰ ¹³⁰¹ ¹³⁰² ¹³⁰³ ¹³⁰⁴ ¹³⁰⁵ ¹³⁰⁶ ¹³⁰⁷ ¹³⁰⁸ ¹³⁰⁹ ¹³¹⁰ ¹³¹¹ ¹³

(Maurice Duverger, Philip Selznick, Inis L. Claude) nem tették különbséget a szervezet és az intézmény között. Clive Archer szerint a szervezet és az intézmény fogalma a nemzetközi kapcsolatok elméletében sokkal korlátozottabb értelmezést kap, mint a szociológiában, az intézmény alárendeltségi viszonyban lévén a szervezettel szemben. Például a Közgyűlés intézménye az Egyesült Nemzetek Szervezete „szervezetnek” a része. Tehát az intézmények a szervezeteknek egy bizonyos, jól körülhatárolt, szakosodott, specifikus feladatokkal felruházott részei. A XX. század folyamán a nemzetközi intézmény és a nemzetközi szervezet fogalmat szinte különbség nélkül ugyanazon fogalom megnevezésére használták, de a századforduló környékén Clive Archer meghatározása honosodott meg (az intézmény alárendeltségi viszonyban van a szervezettel szemben, ennek egy része).

nemzetközi szerződés (international treaty): két vagy több állam vagy más nemzetközi szereplő által konkrét problémák vagy kérdéskörök kapcsán, előzetes tárgyalások során kialakított megegyezések hivatalos, írott formája. A nemzetközi kapcsolatok egyik kulcseleme. A nemzetközi jog által az azt aláíró és ratifikáló felek esetében kötelezően betartandó megállapodásnak minősül.

nukleáris demilitarizálás (nuclear disarmament): a semlegesítés és lefegyverzés egyik változata. A semlegesítés és lefegyverzés a nemzetközi biztonságpolitika egyik fontos alkotóeleme és egy bizonyos állam biztonságát vagy egyenesen a világbéke fenntartását is szolgálhatja. A semlegesítést nem alkalmazzák egy egész államra, hanem ennek csak egy bizonyos részére, és míg egy állam örökös semlegessége nem jelenti feltétlenül ennek a lefegyverzését, addig a semlegesített terület teljesen demilitarizálják. A nukleáris demilitarizálás először 1957-ben az ENSZ által javasolt Rapacki – tervben szintetizálódott, aminek a lényege az lett volna, hogy Európában egy demilitarizált övezetet hozzanak létre Lengyelország, Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság területén. Ezen a területen nem lenne szabad tárolni atomfegyvereket és a szomszédos országok le kellene mondjanak egy esetleges támadásról e terület ellen. A Rapacki – tervet nem fogadták el az érintett felek. Sokkal sikeresebb volt az Amerikai Egyesült Államok, a Szovjetunió és Nagy-Britannia közötti 1963-as moszkvai szerződés, amelyikben az aláíró felek

felvállalták, hogy megszüntetik az atomkísérleteket, kísérleti atombomba-robbantásokat az atmoszférában, a víz alatt és az űrben (ún. „részleges atomcsendegyezmény”). A szerződéshez csatlakozott még több mint 100 ország, de Kína és Franciaország nem volt közöttük. Egyébként is a szerződésnek csak erkölcsi értéke volt, mivel nem létezett semmilyen nemzetközi szervezet, amelyik ellenőrizhette volna a betartását. Latin-Amerika denuklearizálása sokkal sikeresebb volt. A szerződést 14 állam írta alá 1967. február 14-én Mexikóvárosban. Ennek már volt egy felügyelő szervezete Mexikóvárosban. Szintén 1967-ben sor került az űr atommentesítésére. Ez alkalommal nemcsak az atomfegyverek űrbe való juttatását és műholdakra vagy bolygókra való szerelését tiltották meg, hanem bármilyen más katonai bázis létrehozását az űrben. Az atomfegyverek elterjedésének a korlátozásában sokkal könnyebben egyetértettek az atomhatalmak, mivel érdekük volt, hogy ezek minél kevesebb állam birtokában legyenek. 1968-ban 17 állam írta alá az ún. „atomsorompó – szerződést” (Franciaország szintén kivételt képez). 1971-ben a tengerfenék semlegesítésére is sor kerül, amely alkalommal nemcsak az atomfegyverek tengerfenékre való szerelését tiltották meg, hanem a víz alatti atomkísérleteket is. Kína és Franciaország ezt sem írták alá. 1972-ben az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió aláírják a ballisztikusrakéta – elhárító rendszerek betiltásáról valamint a stratégiai fegyverek ötéves korlátozásáról szóló SALT I egyezményt, majd 1979-ben aláírják a hasonló célú SALT II szerződést. Mihail Gorbacsov hatalomra jutásával az atomfegyverek leszerelésére irányuló törekvések fellendülnek és 1991-ben aláírják a START I, majd 1993-ban a START II szerződést, amelyek már jelentősen csökkentették a két fél atomarzenálját.

nukleáris fegyverek (nuclear weapons): A nukleáris fegyverek első széles körben elfogadott definícióját az ENSZ adta 1948-ban. Ennek értelmében nukleáris fegyvernek minősülnek azok a fegyverek, melyek energiája atommagok hasításából, azaz maghasadásból vagy atommagok egyesítéséből, azaz magfűziből származik. E folyamatok során hatalmas energia szabadul fel, melynek pusztító ereje nagymértékben meghaladja a hagyományos fegyverek és fegyverrendszerek pusztító erejét. Az atomfegyverek pusztító erejének három sajátossága van: a hatalmas robbanás és lökéshullám,

a rendkívül nagy hő- és fényhatás, illetve a kezdeti és visszamaradó radioaktív sugárzás. Míg a robbanóerő, a lökéshullám, a hő- és fényhatás azonnal érzékelhető, addig a kimondottan nukleáris fegyverekre jellemző radioaktív sugárzás következményei azonnal és hosszabb távon is megfigyelhetők. Kívülről szemlélve továbbá szintén a nukleáris robban(t)ás, illetve az atomfegyverek földfelszínen és/vagy a légkörben végrehajtott alkalmazásának egyik egyedi jellegzetessége az úgynevezett gombafelhő. A nukleáris robban(t)ás esetén fellépő hatások egyik legnagyobb problémája, hogy nem korlátozhatók, így az időjárási körülmények függvényében akár a célterülettől több ezer kilométerre is komoly károkat okozhatnak. A nukleáris fegyverek elterjedése és/vagy korlátozása során leggyakrabban fegyverrendszerekről beszélünk, melyek a nukleáris robbanóeszközök mellett magukba foglalják azok hordozóeszközeit is. A nukleáris hordozóeszközök együttes gyűjtőneve az úgynevezett nukleáris triád, mely a szárazföldi indítású interkontinentális ballisztikus rakétákból (*Intercontinental Ballistic Missile* – ICBM), az atom-tengeralattjárók fedélzetéről indított ballisztikus rakétákból (*Submarine-Launched Ballistic Missile* – SLBM) és a stratégiai bombázókból áll. Ezen kategóriákon belül általában hatótávolság alapján lehet további alkategóriákat megnevezni. A nukleáris fegyverek meghatározása kapcsán fontos továbbá külön kategóriaként kezelni a radiológiai fegyvereket. A radiológiai fegyverek köztes kategóriát jelentenek a nukleáris és vegyifegyverek között. Nem nukleáris fegyverek, mivel energiájuk hagyományos robbanóanyagokból származik; hasonlóság azonban, hogy elsősorban radioaktív sugárzás nyomán okoznak károkat. A radiológiai fegyverek egyik legközismertebb alkategóriája a „piszkos bomba”, mely nagy fajlagos aktivitású és könnyen diszpergálható radioaktív anyagokból (például: ipari vagy orvosi besugárzó készülékek radioaktív forrásaiból) készülhet.

nukleáris fegyverrendszerek osztályozása (classification of nuclear weapons): maghasadással előállított, magfúzióval előállított és a maghasadást és a magfúziót kombinálva. A **maghasadással** előállított atomfegyverek egyik alapanyaga – a mai technológiák szerint – a természetben található legnehezebb elem, az urán (U). A természetes urán háromféle izotópot tartalmaz, melyek közül

egyedül az U-235 hasad, ha termikus neutronokkal bombázzák. Az U-235 aránya a természetes uránban azonban mindössze 0,7%. Az U-235 izotóp atommagjának hasadása során újabb neutronok szabadulnak fel, ezek további atommagokat hasítanak szét, láncreakció indul és hatalmas energia keletkezik. Az urán nagyobb mennyiségben jelen lévő U-238 izotópja a láncreakció során felszabaduló neutronok hatására plutóniummá (Pu) alakul, amely a természetben egyébként nem található meg. A plutóniumnak szintén több izotópja van, melyek közül a Pu-239 hasad a legjobban. Ha ezt szintén neutronokkal bombázzuk, akkor hasonló láncreakció indul, mint az U-235 esetében. A maghasadással előállított atomfegyverek tehát lehetnek urán vagy plutónium alapanyagúak. Ezeket a fegyvereket egyfázisú atombombáknak nevezzük, mert a maghasadással végbemenő robbanás egy fázisban történik. A **magfúzióval** előállított atomfegyverek esetében a legkönnyebb elem, a hidrogén (H), illetve annak izotópjai játsszák a főszerepet. A hidrogén izotópok atommagjai nagy nyomás alatt magas hőmérsékleten úgy olvadnak egybe – fuzionálnak –, hogy közben nagy energia szabadul fel. A felszabaduló energia tovább fűti az anyagot, és újabb hidrogén-izotóp atommagok fúzióját segíti elő. A fúziós reakciólánc tehát a felszabaduló energiára alapozott pozitív visszacsatolás révén terjed szét, és sokszorozódik. A fúziós lánc beindításához magas hőmérsékletre van szükség, ez pedig maghasadással érhető el. Az első fázisban tehát egy maghasadással végbemenő robbanás a „gyufa”, ez indítja be a második fázis atommagfúziós reakciólancát. Ezt az atomfegyvert éppen ezért kétfázisú, termonukleáris vagy hidrogénbombának is szokás nevezni. (Ebbe a kategóriába tartozik a neutronöltetű bomba is, melyben a magfúzió során keletkező energia legnagyobb része neutronsugárzás formájában jelentkezik és csak a fennmaradó energiahányad felelős a nukleáris fegyverek klasszikus romboló hatásáért.) A **maghasadást és a magfúziót kombinálva** még nagyobb energia szabadítható fel az úgynevezett **háromfázisú bombákban**. Ilyenkor a maghasadás beindítja a magfúziót, ezt pedig egy újabb maghasadás követi. A fúziós bombát ugyanis egy újabb U-238 réteggel veszik körbe, mely a fúzió során felszabaduló nagy energiájú neutronok hatására hasadni kezd és megsokszorozza a fúziós bomba hatóerejét.

nukleáris hordozóeszközök (nuclear weapons delivery): általában *hatótávolságuk szerint* szokás osztályozni. Ennek megfelelően a hordozóeszközök között megkülönböztethetők nagy, közép-, közepes és kis hatótávolságú ballisztikus rakéták. A *nagy hatótávolságú* ballisztikus rakéták az 5500 km hatótávolságnál nagyobb távolságra robbanófejet célba juttatni képes szárazföldi bázisú interkontinentális ballisztikus rakéták (*Intercontinental Ballistic Missile – ICBM*), illetve a szintén 5500 km-nél nagyobb hatótávolságú tengeralattjáró fedélzeti ballisztikus rakéták (*Submarine Launch Ballistic Missile – SLBM*). A *közép-hatótávolságú* ballisztikus rakéták (*Intermediate Range Ballistic Missile – IRBM*) hatótávolsága 5500 km és 2400 km között van. A *közepes hatótávolságú* ballisztikus rakéták (*Medium Range Ballistic Missile – MRBM*) hatótávolsága 2400 km és 800 km között van. A *rövid/kis hatótávolságú* ballisztikus rakéták (*Short Range Ballistic Missile – SRBM*) hatótávolsága pedig kevesebb, mint 800 km. (Itt ugyanakkor megjegyzendő, hogy az 1987-es INF-szerződés használja a „rövidebb hatótávolságú” (*shorter-range*) ballisztikus rakéta kifejezést, mely az 500–1000 km hatótávolságú ballisztikus rakétákra utal.)

nukleáris robbanóeszközöket és hordozókat magába foglaló fegyverrendszerek (nuclear weapons system): általában két szempont alapján lehet csoportosítani. Ebben a tekintetben egyrészt számít a hordozók hatótávolsága, másrészt pedig a robbanófejek hatóereje. Ennek megfelelően léteznek stratégiai vagy hadászati, illetve taktikai vagy hadműveleti-harcászati nukleáris fegyverrendszerek. A stratégiai vagy hadászati nukleáris fegyverrendszerek (*strategic*) olyan nukleáris robbanóeszközöket jelentenek, melyek hatóereje legalább 100 kilotonna és a hordozók hatótávolsága több, mint 5500 km. Ezek a fegyverek általában nagy számban készletben vannak. A stratégiai nukleáris fegyverrendszerek szintje alatt (*sub-strategic*) a külföldi terminológia sem egyértelmű és következetes. Az ebbe a kategóriába tartozó nukleáris fegyverekre egyaránt használják a taktikai (*tactical*), hadműveleti (*theatre*) vagy harcászati/harctéri (*battlefield*) nukleáris fegyverrendszerek kifejezést. Ez a kategória tulajdonképpen minden olyan nukleáris robbanóeszközt magába foglal, melynek hatóereje kevesebb, mint 100 kilotonna és hordozóeszközének hatótávolsága kevesebb, mint 5500

km. (A kategórián belül a legalacsonyabb szintet a harctéri rövid hatótávolságú ballisztikus rakéták (*Battlefield Short Range Ballistic Missile – BSRBM*) jelentik, mely általában a 150 km hatótávolságnál rövidebb hatótávolságú hordozóeszközökön rendszeresített atomfegyverekre utal.)

pacifizmus (pacifism): a viták erőszakos úton való rendezésének elutasítását, a háborúk, fegyveres konfliktusok ellenzését jelenti. A XX. század a nagyon véres konfliktusok sorozatának a százada, de egyben a pacifista mozgalmak létrejöttének is a százada. Alfred Nobel végrendeletében létrehozta a Béke Nobel-díjat. Első díjazottja a Nemzetközi Vöröskereszt megalapítója, Henri Dunant. A nemzetközi konfliktusok kezelése és a béke fenntartása érdekében 1899-ben és 1907-ben megtartották az első és a második hágai konferenciát. A konferenciák fő célja, a béke megőrzése, nem valósult meg, de úgy is korszakalkotó előrelépések történtek a nemzetközi együttműködés terén (megalakították a Nemzetközi Állandó Döntőbírószágot – 1899). Ugyanakkor az 1864-es és 1949-es Genfi Egyezmények lefektették a hadviselés szabályait, hogy a háborúk kevésbé brutálisak legyenek és, amennyiben lehet, óvják a civil lakosságot a háború borzalmaitól. Mindkét világháború alatt békemozgalmak és háború-ellenes tüntetések és mozgalmak zajlottak világviszonylatban, de a két világháború közötti periódusban és a hidegháború időszakában is zajlottak erőszakellenes mozgalmak (Mahátma Gandhi, Martin Luther King). Mozgalmak jönnek létre a nukleáris fegyverek gyártása, kísérletezése és esetleges használata ellen. Hatalmas mozgalmak jönnek létre az Amerikai Egyesült Államokban és világviszonylatban a vietnámi háború befejezése érdekében. Ugyanakkor a pacifizmus a kommunista propaganda eszköze is volt és a hidegháború után a „hagyományt” megőrizve, főleg a baloldali mozgalmak eszköze maradt.

paktum (pact): két vagy több állam között létrejövő, néha titkos nemzetközi megállapodás, amely általában előzetes tárgyalások során kidolgozott kompromisszumokon nyugszik. Az esetek többségében részletei titkosak, teljes terjedelmében csak a tárgyaló felek által ismert. Betartása ennek folytán a résztvevő államok jóindulatától függ, a benne vállalt kötelezettségek megszégése pedig

a nemzetközi szinten ritkán kérhető számon. Egyik legismertebb példája a hitleri Németország és a Szovjetunió által 1939. augusztus 23-án aláírt Molotov-Ribbentrop Paktum, amely előjátéka volt az egy héttel később kitörő második világháborúnak.

politikai fogoly (political prisoner): a politikai fogoly olyan személy, akit azért tartanak fogságban, mert ellenszegült vagy bírálatot fogalmazott meg saját országának vezetésével szemben. A kifejezést olyan személyek vagy csoportok alkalmazzák, akik megkérdőjelezzik a bebörtönzött személy fogvatartásának legitimitását. A kifejezés támogatóinak meghatározása szerint a politikai fogoly olyasvalaki, akit politikai cselekményekben való részvételéért tartanak bebörtönözve. Ha a fogvatartás hivatalos indoka nem a politikai ellenszegülés, úgy a kifejezés arra utal, hogy a fogvatartást valójában a bebörtönzött személy politikai állásfoglalása motiválja. Az Amnesty International használatában a kifejezés magában foglal bárki olyan fogvatartottat, akinek az ügye jelentős politikai elemet tartalmaz: legyen az a bebörtönzött személy tetteinek motivációja, maga a cselekmény, vagy a hatóságok hozzáállása. A kormányok gyakran állítják, hogy a vezetésük alatt nincsenek politikai foglyok, csak olyan foglyok, akiket a köznapi büntetőjog alapján tartanak fogva.

radiológiai fegyverek (radiological weapon, radiological dispersion device - RDD): A nukleáris fegyverek meghatározása kapcsán fontos továbbá külön kategóriaként kezelni a radiológiai fegyvereket. A radiológiai fegyverek köztes kategóriát jelentenek a nukleáris és vegyifegyverek között. Nem nukleáris fegyverek, mivel energiájuk hagyományos robbanóanyagokból származik; hasonlóság azonban, hogy elsősorban radioaktív sugárzás nyomán okoznak károkat. A radiológiai fegyverek egyik legközismertebb alkategóriája a „piszkos bomba”, mely nagy fajlagos aktivitású és könnyen diszpergálható radioaktív anyagokból (például: ipari vagy orvosi besugárzó készülékek radioaktív forrásaiból) készülhet.

Rapacki-terv (Rapacki Plan): az ENSZ Közgyűlésének 12. ülészakán, 1957. október 2-án Adam Rapacki lengyel külügyminiszter javaslatot terjesztett elő, melynek értelmében a Német Szövetségi Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság hajlandó

területükön megtiltani a nukleáris fegyverek gyártását és tárolását. Lengyelország csatlakozott a javaslatához, majd ezt tette másnap Csehszlovákia is. További egyeztetéseket követően a Szovjetunió memorandumot juttatott el Párizsba, Bonnba, Londonba és Washingtonba, melyben a szovjet miniszterelnök, Nyikolaj Bulganyin támogatta a javaslatot és kérte a nyugati hatalmakat, hogy járuljanak hozzá a közép-európai atomfegyvermentes övezet létrehozásához. 1958. január 8-án egy második szovjet memorandum csúcstalálkozó összehívását javasolta, ahol a Rapacki-terv részleteit dolgozták volna ki. 1958–1964 között a nemzetközi egyeztetések során több szövegtervezet is született. Végül azonban a két katonai tömb közötti viszony alakulása, illetve a Varsói Szerződésen belüli fejlemények miatt a lengyel javaslat előbb elszigetelődött, majd a hatvanas évek második felében teljesen lekerült a napirendről. A Rapacki-terv alapján a két katonai szövetség – az NSZK, illetve az NDK, Lengyelország és Csehszlovákia bevonásával – nagyjából azonos nagyságú területtel járult volna hozzá az atomfegyvermentes övezethez. Mivel a terv nem szólt a hagyományos fegyverekkel felszerelt csapatokról, egyik félnek sem kellett volna csapatcsökkentést vagy -visszavonást végrehajtania. A javaslat nem érintette a német kérdést, és nem foglalkozott Berlin státuszával sem, mégis csökkentette volna a feszültséget a két német állam körül azáltal, hogy nukleáris fegyverek garántalan nem lehettek volna egyik állam területén sem. Emellett, mivel a Rapacki-tervet az ENSZ Közgyűlése elé terjesztették, a ráirányuló nemzetközi figyelem miatt a nagyhatalmak sem bújhattak volna ki a kötelezettségvállalás és annak betartása alól.

Rarotonga-szerződés (Treaty of Rarotonga): a világ második atomfegyvermentes övezete. 1985-ben jött létre a déli Csendes-óceánon. Megalakulásának közvetlen kiváltó oka a térségben folytatott nukleáris kísérletek, melyeket a régió államai az 1960-as évek óta próbáltak megakadályozni és melyek, véleményük szerint, a környezetet és a lakosságot is nagymértékben veszélyeztették. Az atomfegyvermentes övezet tervét 1983-ban Ausztrália terjesztette elő. A Rarotonga-szerződést, mely nevét az aláírás helyszínéről, a Cook-szigetek fővárosáról kapta, 1985. augusztus 6-án, a hírosimai

bombázás 40. évfordulóján nyitották meg aláírásra, és – a jegyzőkönyvek kivételével – 1986. december 11-én lépett hatályba. A szerződést határozatlan időre kötötték. A Kiegészítő Jegyzőkönyvek egyike sincs még hatályban, mivel az Egyesült Államok 1996-ban aláírta, de ez idáig nem ratifikálta őket – habár 2011 májusában már előterjesztette a kérdést a Szenátusban. A szerződés nyitva áll a déli Csendes-óceán valamennyi csatlakozni kívánó állama előtt. A szerződésnek e könyv kéziratának lezárásakor (2013. március) 13 részes állama volt. A Tlatelolco-szerződéshez hasonlóan a Rarotonga is tartalmazza, hogy a csatlakozó államok lemondanak a nukleáris fegyverek és hordozóeszközök gyártásáról, átvételéről, tárolásáról és kifejlesztéséről. A szerződés a nukleáris energia békés célú felhasználását ugyan engedélyezi, de mindezt korlátozza és szigorúan szabályozza. Kiemelten kezeli a környezet védelmét, megtiltja a nukleáris hulladékok tengerbe szüllesztését. A nukleáris fegyverek (át)szállításának engedélyezését az érintett államra bizza. A Rarotonga-szerződésnek három jegyzőkönyve van: az elsőben a térségen kívüli, de a térségben területtel rendelkező államok vállalják, hogy tiszteletben tartják a szerződést (Franciaország, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok); a második az atomhatalmak negatív garanciáit, a harmadik a nukleáris kísérleti robbantások tilalmát tartalmazza. A Szovjetunió és Kína 1988-ban aláírta és ratifikálta a 2. és 3. jegyzőkönyvet. Franciaország, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok viszont csak 1996 márciusában, a francia kísérleti robbantássorozat befejezése után írta alá azokat. Franciaország és Nagy-Britannia 1996-ban, illetve 1997-ben már ratifikálta is a jegyzőkönyveket, az Amerikai Egyesült Államok azonban még nem. A verifikáció egyrészt jelentések készítésére és információcserére épül, másrészt pedig a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel kötött biztosítéki megállapodásokra. Ha szerződösszegésre kerül sor, akkor is a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség biztosítéki megállapodások az irányadók.

ratifikáció (ratification): egy nemzetközi szerződés aláírása után annak a nemzeti parlamentek általi jóváhagyása, ami a nemzetközi jog előírásai alapján előfeltétele az illető szerződés hatályba lépésének.

semlegesség (neutrality): olyan jogi állapot, amely nemzetközi fegyveres konfliktusok esetén egy állam hivatalos kívülmaradását jelenti. Az állandó klasszikus semlegesség valójában minden háborútól való elhatárolódást jelenti. Ennek a keretén belül beszélhetünk: örökös semlegességről és időleges semlegességről (egy állam döntése egy háború alkalmával). Az örökös semlegesség nagy előnye, hogy csökkenti egy potenciális konfliktus kirobbanását az illető állam és a szomszédjai között, ugyanakkor tamponállam szerepét is játszhatja két más állam között. Az örökös semlegesség nagy hátránya, hogy az illető állam nem rendelkezik a teljes külpolitikai eszköztárával, például a háború jogával. Az örökös semlegesség azonban nem vonja meg teljesen az illető állam háborúhoz való jogát, mivel feljogosult védelmi háború megvívására, csak az offenzív háború jogáról kell lemondania. Az egyik legismertebb és a legrégebbi állam, amelyik deklarálta az örökös semlegességét, az Svájc (Helvét Konföderáció). Svájc már a XVI. század óta több állammal is örök békét kötött, de az állandó semlegességét az 1815-ös bécsi kongresszuson ismerték el az európai nagyhatalmak, mint az egész Európa közös érdekét. A versaillesi és a saint-germaini békeszerződések 435-ös, illetve 375-ös pontjában ezt újra kinyilvánítják. Miután 1920-ban belépett a Népszövetségbe, felmerült a semlegességének a kompatibilitása a Népszövetségbe való tartozással. Végül a Népszövetség Bizottsága felmentette a Népszövetség keretén belül folytatott esetleges háborúkba való részvétel alól és a Svájc területén való csapatátvonulásokat is megtiltotta. Az 1935-ös olasz – etióp háború alkalmával nem fektette gyakorlatba a Népszövetség által előírt gazdasági szankciókat, ugyanebben az évben nem vett részt a Saar – vidéki népszavazást felügyelő nemzetközi rendfenntartó akcióban. A második világháború alatt megerősítette semlegességét azáltal, hogy nem kötelezte el magát egyik fél oldalán sem és ezek is tiszteletben tartották a semlegességét. A második világháború után 2002-ig nem lépett be az ENSZ-be, de kollaborált az ENSZ különböző technikai jellegű intézményével, amihez nem szücsésgeltetik a semlegességének a felmondása. Belépett azonban az Európa Tanácsba 1963-ban és tagja a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezetének. Más államok, amelyek hosszabb vagy rövidebb ideig semlegesek voltak: Belgium (1830-1914, 1936-1940), Luxemburg (1867-1914, 1919-1940), Kambodzsa (1956-1970), Laosz (1962-1974). Ausztria 1955 óta semleges államnak nyilvánította magát. Ugyancsak semleges Svédország és

Finnország, annak ellenére, hogy ezt sohasem deklarálták. Semlegességüket a katonai szövetségek visszautasítása és idegen katonai bázisoknak a saját területükre való telepítésének a visszautasítása képezik.

semlegesítés és lefegyverzés (neutralization, demilitarization): a semlegesítés és lefegyverzés a nemzetközi biztonságpolitika egyik fontos alkotóeleme és egy bizonyos állam biztonságát vagy egyenesen a világbéke fenntartását is szolgálhatja. A semlegesítést nem alkalmazzák egy egész államra, hanem ennek csak egy bizonyos részére, és míg egy állam örökös semlegessége nem jelenti feltétlenül ennek a lefegyverzését, addig a semlegesített területet teljesen demilitarizálják. Az első alkalom, amikor a semlegesítés és lefegyverzés problémája egy nemzetközi konferencián feltűnt az a Bécsi Kongresszus volt: ekkor semlegesítették és demilitarizálták Felső-Szavoját, Chablais és Faucigny tartományokat. Ezt Svájc örökös semlegességének kiegészítéseként és garanciájaként kezelték, majd a versailles-i békeszerződésben eltörölték, mivel az érintett két állam (Svájc és Franciaország) nem találta már aktuálisnak. Egy másik példa az Åland-szigetek semlegesítése, amelyre a krími háború (1853-1856) után került sor. A Svédország és Finnország közötti további feszültségek miatt, a Népszövetség 1921-ben úgy döntött, hogy a szigetek fölötti szuverenitás Finnországhoz, de teljes semlegesítés és demilitarizálás feltétele mellett, hogy ne jelenthessen veszélyt Svédország számára. A Genfben lezárózott semlegesítést megtartották és megerősítették a későbbi szerződésekben is, mint az 1940-es finn-szovjet békeszerződésben és az 1947-es békeszerződésben. A rajnai övezet semlegesítése és demilitarizálása talán a legismertebb. Az első világháború után jött létre a versailles-i szerződés 42-es és 44-es pontjainak köszönhetően Franciaország védelme céljából. Ennek értelmében Németország területén a Rajna mentén levő 50 kilométeres sávot semlegesítik és teljesen demilitarizálják. Nem volt képes hivatását teljesíteni, mert Németország 1936. március 7-én egyoldalúan felmondta a demilitarizálást és megszállta a rajnai övezetet. Napjainkban azonban sokkal aktuálisabb a nukleáris demilitarizálás.

status quo (status quo): jogi terminus, amely az éppen aktuális, fennálló helyzetre utal. Konfliktusok esetén a szembenálló feleket ennek fenntartására (védekező fél), vagy éppen megváltoztatására (támadó fél) irányuló törekvéseik alapján különböztethetjük meg.

Egy békekötéskor a harcoló felek birtokállapotára vonatkozólag, amennyiben a béke eltérő intézkedéseket nem tartalmaz, a béke időpontjában fennálló állapot az irányadó. Ez az ún. status quo (Status quo bellum res reliquit). Amennyiben a béke a háború előtti jogállapotot állítja helyre, status quo ante-ről (Status quo ante res fuerunt) beszélünk.

szankció (sanction): valamely nemzetközi intézmény vagy szervezet által egyik tagállama ellen foganatosított, büntető jellegű intézkedés. Alkalmazására akkor kerül sor, ha az illető tagállam megszegte a nemzetközi szervezet keretében megkötött és a tagállamok által vállalt szerződések előírásait. A szankciók lehetnek politikai, gazdasági, katonai jellegűek. A szankciók általában addig tartanak, ameddig az azokkal sújtott tagállam kormánya meg nem változtatja a politikai döntését, amely e szankciókat kiváltotta. Ha ez nem következik be, ez további szankciókat válthat ki.

szuperhatalom (superpower): a legerősebb nagyhatalom, amely messzemenőleg kiemelkedik a többi nagyhatalmak közül. A második világháború végével a nagyhatalmak közül kiemelkedett kettő, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió. Ezek gazdaságilag és katonai potenciál szempontjából (hatalmas hadsereg, évekig tartó atommonopólium) messzemenőleg megelőzték az utána következő hatalmakat (Nagy-Britannia, Franciaország, Kína).

szuverenitás (sovereignty): az állami szuverenitás belső és külső szuverenitásból áll. A belső szuverenitás jelentése, hogy az állam önállóan meghatározza és megtartja jogi rendjét, és gyakorolja a területén lévők felett a főhatalmat. A külső szuverenitás egyenlő az állam függetlenségével (más hatalmak által elismert joga arra, hogy saját területén teljes ellenőrzést gyakorolhasson) és a nemzetközi életben való egyenlő részvétellel. Az állami szuverenitás egységes, az egyik elem sem létezhet a másik nélkül. A belső szuverenitás tartalma három alapelemből áll: az állami főhatalom, az államterület és az állam lakossága. Ha e három alapelemből egy is hiányzik, már nem létezik szuverén állam. Szuverén hatalmat az jelent, ha az állam területén lévő minden hatalom ennek van alárendelve. A szuverén hatalom a nemzetközi kapcsolatok teljes értékű szereplője, joga van az önvédelemre, háborúra és békekötésre, szövetségkötésre stb.

Tengerfenék atommentesítéséről szóló szerződés (Seabed Treaty): a szerződést 1971. február 11-én nyitották meg aláírásra és 1972. május 18-án lépett hatályba. A szerződésnek összesen 94 részes állama van és további 21 állam aláírta, de még nem ratifikálta a megállapodást. A szerződés letéteményesei az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Oroszország. A Tengerfenék atommentesítéséről szóló szerződésben a részes államok kötelezik magukat, hogy „nem létesítenek és nem helyeznek el semmiféle nukleáris vagy másfajta tömegpusztító fegyvert, sem olyan szerkezetet, indító berendezést vagy más felszerelést, amely nyilvánvalóan ilyen fegyverek tárolására, kipróbálására, vagy alkalmazására készült. [...] Más államot nem segítenek, nem bátorítanak és nem biztatnak az [...] említett tevékenység folytatására, és hogy ilyen tevékenységben semmilyen más módon sem vesznek részt”. A verifikáció tekintetében a szerződés engedélyezi a részes államoknak, hogy megfigyeljék egymás tevékenységét. Ha gyanú merül fel valamely állam szerződésszegésével kapcsolatban, akkor helyszíni ellenőrzéseket lehet végezni, melyről jelentés születik, amit minden részes államhoz eljuttatnak. Ha megállapítást nyer a szerződésszegés, akkor az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé terjeszthető az ügy, amely dönt a megfelelő lépések megtételéről.

Tlatelolco-szerződés (Tlatelolco Treaty): 1962-ben a Genfi Leszerelési Értekezleten Mexikó képviselője bejelentette, országa egyoldalúan úgy döntött, hogy nem birtokol, és nem enged be területére nukleáris fegyvereket és/vagy azok hordozóeszközeit. Még ugyanebben az évben, a kubai válság árnyékában Brazília felszólította az ENSZ Közgyűlést, hogy akadályozza meg a nukleáris fegyverek elterjedését és közvetítsen a kubai rakétaválságban. 1963 áprilisában több más latin-amerikai állam támogatásával körvonalazódott egy olyan megállapodás, melynek célja a hidegháború veszélyeinek, elsősorban a nukleáris háborúnak a kiküszöbölése volt. A szerződés a nevét az aláírás helyszínéről, Mexico City külvárosáról, pontosabban annak indián nevééről, Tlatelolcóról kapta. 1967. február 14-én nyitották meg aláírásra és 1969. április 25-én lépett hatályba, miután 11 állam részéről megszületett a szükséges ratifikáció. Ezt követően a szerződés minden további állam számára a csatlakozást követően lépett

hatályba. Az utolsó csatlakozó állam 2002-ben Kuba volt, melynek köszönhetően a szerződés hatálya alá került Latin-Amerika és a Karib-térség összes állama. A szerződést határozatlan időre kötötték. Az első Kiegészítő Jegyzőkönyv 1992-ben, a második pedig 1979-ben lépett hatályba. A szerződés nyitva áll Latin-Amerika és a Karib-térség valamennyi csatlakozni kívánó állama előtt. A szerződésnek e könyv kéziratának lezárásakor (2013. március) 33 részes állama volt, mely lefedi Latin-Amerika és a Karib-térség teljes területét, így a szerződés részes államainak potenciális köre teljesnek tekinthető. A szerződés legfőbb rendelkezése értelmében a csatlakozó államok lemondanak a nukleáris fegyverek és hordozóeszközök gyártásáról, átvételéről, tárolásáról és kifejlesztéséről. Mivel ez volt az első ilyen jellegű szerződés, referencia értékű volt más országok, országcsoportok számára. A tárgyalás során jelentkező főbb témakörök az atomfegyvermentes övezetek klasszikus dilemmái közé tartoznak: a hatálybalépés feltételei, a nukleáris energia békés célú felhasználás kérdése, a nukleáris fegyverek áthaladása, a kiegészítő jegyzőkönyvek problémája. A hatálybalépés kapcsán úgy döntöttek az államok, hogy nem várnak addig, amíg minden térségbeli állam ratifikálja a megállapodást, hanem egy kritikus szám elérését követően hatályba lép a szerződés, a később csatlakozó államok esetében pedig a ratifikációt követően lesz hatályos. A békés felhasználás kapcsán a Tlatelolco-szerződés megengedi a nukleáris energia békés célú felhasználását. A nukleáris fegyverek áthaladásának tilalma a Tlatelolco-szerződésből végül kimaradt. Egyrészt mert az atomhatalmak ezzel a tilalommal együtt nem fogadták volna el és nem írták volna alá a jegyzőkönyveket a térség kiemelten fontos stratégiai pontjai miatt (például: Panama-csatorna). Másrészt mivel a kérdés másként is megoldható, hiszen az adott államnak a szerződés alapján, akárcsak az Atomsorompó-szerződés miatt, nem lehet saját atomfegyvere. A nemzetközi jog alapján ugyanakkor bármely állam megtilthatja más állam nukleáris fegyverének áthaladását a területén. A szerződéshez két Kiegészítő Jegyzőkönyvet csatoltak. A másodikban (1979 óta hatályos) az atomhatalmak vállalták, hogy tiszteletben tartják a latin-amerikai atomfegyver-mentes övezetet, nem támadják, és nem fenyegetik atomfegyverrel a térség részes államait (negatív biztonsági garancia); az elsőben (1992 óta hatályos) a térségen kívül található, de a térségben szuverenitásuk alatt álló

területtel rendelkező államok (Hollandia, Franciaország, Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok) tettek hasonló kötelezettségvállalást. A szerződést kiegészítették a szerződésben vállalt kötelezettségek ellenőrzésére vonatkozó pontokkal – az ellenőrzés végrehajtására egy állandó felügyeleti szervet hoztak létre, az OPANAL-t (*Organismo para la Proscripción de las Armas Nucleares en la América Latina y el Caribe* – Szervezet a Nukleáris Fegyverek Betiltására Latin-Amerikában és a Karib-térségben). A szervezet legfőbb szerve az Általános Konferencia. Amennyiben a szervezet bármely részes állam esetében szerződésszegést észlel, figyelmezteti az adott államot, ha azonban nem történik érdemi változás, akkor végső esetben az ENSZ Közgyűlése és az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé utalhatják az esetet.

Előírták továbbá, hogy a szerződéshez meg kell szerezni az atomhatalmak (negatív) biztonsági garanciáit is. Ezeket külön jegyzőkönyvben (első Kiegészítő Jegyzőkönyv) csatolták a szerződés szövegéhez.

trojka (troika): trió, vagy hármasság. Orosz eredetű fogalom, amely olyan irányítási formát jelent, aminek alapja a hatalom három személy közötti egyenlő megosztása. Nyikita Hruscsov megpróbálta megfűmni az ENSZ Főtitkárságának a hatalmát, javasolva, hogy a főtitkár helyébe egy „trojkát”, azaz egy nyugati, egy keleti (kommunista) és egy semleges képviselőt válasszanak. A javaslatát nem fogadták el. A G-20 csoport élén tevékenykedik egy „trojka”: a volt, az aktuális és a következő elnök egymást támogatják munkájukban.

Varsói Szerződés (Varsói Barátsági, Együttműködési és Kölcsönös Segítségnyújtási Szerződés): egy regionális katonai szervezet volt. A Szovjetunió hozta létre ellensúlyozni az Észak-atlanti Szerződés Szervezetét (NATO). A NATO 1949. áprilisi megalakulása után Sztálin nem kezdeményezte a szovjet zónában egy, a NATO-hoz hasonló katonai szövetség megalakítását. Az ún. „béketáborba” tartozó szocialista, „baráti országok” nem kötöttek katonai szerződéseket. A Szovjetunióknak nem is volt erre szüksége. Azonban 1955. május 9-én, Németország második világháborús kapitulációjának 10-ik évfordulóján a Német Szövetségi Köztársaságot felvették a NATO-ba. Ez már egy olyan provokáció volt, amit megfelelő szinten le kellett reagálni. A

Szovjetunió és kelet-európai csatlósai 1955. május 14-én a lengyel fővárosban aláírták a Varsói Szerződés alapító okiratát. A Varsói Szerződés nyolc alapító tagállama a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK), Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia voltak. Jugoszlávia nem volt tagja, mivel Tito nem vetette alá magát Moszkva külpolitikájának. A Varsói Szerződés székhelye Moszkvában volt. A szervezet alapokmányában nem állapítottak meg hivatalos nyelvet, de a tárgyalások oroszul folytak. A kelet-európai kommunista rendszerek bukása 1989-ben a Varsói Szerződés végnapjait is elhozták. A Német Demokratikus Köztársaság megszűnt (egyesült a Német Szövetségi Köztársasággal) és 1991 elején Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország is bejelentette, hogy kilép a Varsói Szerződésből. 1991. február 25-én a Szovjetunió, Lengyelország, a Cseh és a Szlovák Köztársaság, Magyarország, Románia és Bulgária honvédelmi és külügyminiszterei aláírták a szerződés katonai szerveinek 1991. április 1-jei megszűnéséről szóló protokollumot. Miután a katonai együttműködést szabályozó szerződéseket 1991. március 31-én hatályon kívül helyezték, a tagállamok prágai csúcstalálkozóján a Varsói Szerződést 1991. július 1-től hivatalosan is megszűntnek nyilvánították.

vétójog (right of veto): egy intézmény vagy szervezet tagjának azon joga, hogy egy bizonyos döntéssel való egyet nem értése esetén szavazatával megakadályozza az illető határozat életbe léptetését. Nagy jelentősége van az ENSZ Biztonsági Tanácsának a működésében, ahol az állandó tagok vétójoggal bírnak.

Világűrszerződés (Outer Space Treaty): a „részes államok kötelezik magukat, hogy nukleáris fegyvereket vagy bármely másfajta tömegpusztító fegyvert hordozó semmilyen objektumot nem juttatnak föld körüli pályára, ilyen fegyvereket az égitesteken nem helyeznek el, illetve a világűrben semmilyen más módon sem tartanak. [...] Bármilyen fajta fegyverekkel kísérletezni és katonai gyakorlatokat folytatni tilos”. Miután az ENSZ Közgyűlése elfogadta a szerződés szövegét, a Világűrszerződést 1967. január 27-én nyitották meg aláírásra és 1967. október 10-én lépett hatályba. A szerződésnek összesen 101 részes állama van. További 26 állam aláírta, de még nem ratifikálta azt. Három letéteményes állama az

Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Oroszország. A részes államok megállapodtak abban, hogy a világűrben folytatott minden tevékenységükről értesítik az ENSZ főtitkárát, a nyilvánosságot és a nemzetközi szakértői közösséget. Biztosítják továbbá a lehetőséget, hogy a világűrben, a Holdon és a többi égitesten létrehozott bármely állomásra és létesítménybe a részes államok képviselői előzetes értesítést követően látogatást tehesse.

ABSTRACT

The aim of the present volume is to present the history of the cold war, and provide its analysis from the perspective of the effects of culture, propaganda and strategic policies on the conflict. The term 'cold war' was used for the first time in the 20th century, by American journalist and political analyst Walter Lippmann; and soon, by 1947, it found its place in common use and professional literature. To provide a definition for the term however is not an easy task, because the notion of cold war has gained a variety of meanings: cold war is the manifestation of the almost half of a century of moderate tensions between the two superpowers, but also a huge nuclear race, a competition to acquire and retain spheres of influence, an enormous ideological confrontation accompanied by a propaganda campaign that had been unprecedented before. At the same time, cold war confrontation also left its mark on culture, but "cultural revolution" influenced the history of cold war, too. As we can see, cold war has got numerous aspects. Similarly, historiography keeps arguing about the reasons and the "causers" of the outbreak of the cold war. The aim of the volume is to prepare a synthesis of the interpretations of the theories and schools related to the reasons of the outbreak of the cold war (traditionalist, revisionist, post-revisionist), as well as to present the evolution of international relations in the second half of the 20th century, through the most important moments of the cold war, respectively to introduce the evolution of culture, propaganda and strategic policies in this period.

The cold war, irrespective of whether its causes are defined based on traditionalist, revisionist, or post-revisionist theories, denotes an era when the tensions stretched to the breaking point between two superpowers resulted in numerous "hot wars" and conflicts, crises in many parts of the world. None of the superpowers was willing to back out in front of the other; in fact both tried to achieve the retreat of the other. They expected to defeat the other

party mostly by means of nuclear weapons, therefore they piled up enormous nuclear arsenals to that end until they realised that these were only good to mutually destroy each other. At that point the emphasis started to shift on survival, and the possibility to avert nuclear strikes became more and more important. All this carried enormous costs and if the billions spent on space competition and on traditional weapons are added to it, it becomes quite clear that this competition can sooner or later only end with the financial breakdown of one of the parties. This party was obviously the Soviet Union, since the United States of America had a larger economic potential. The Soviet Union could put up with the competition for a period of time, yet the price was a more and more unbalanced and unhealthy economic development: heavy industry and defence industry were developed at full blast, while light industry and the services sector lagged behind. At the same time, the Soviet Union, especially in the time of Khrushchev, trying to quantitatively surpass the production level of the United States of America, increasingly neglected quality. Furthermore, the planned economy imagined and carried into effect in the Soviet Union did not follow market needs, resulting in increasingly damaging effects. During the cold war in communist states it would have been easier to buy an excavator or a tank than a laundry iron or a refrigerator. On the other hand, the competition did not cause the population of the United States of America to suffer. Moreover, even Khrushchev himself had to admit: *"I have come here to see how the slaves of capitalism live. And I must say that you do not live badly."* By the mid-eighties the Soviet Union started to get out of breath. Until then it had wisely succeeded to avoid the unnecessary expenses connected to interfering in certain local or regional wars (albeit it did sponsor the adversaries of the USA with weapons many times), something the USA was not able to do (Korea, Vietnam). Yet at that point, in a time when its resources were running out, the Soviet Union got involved in a war in Afghanistan. All that was topped by the *"Strategic Defence Initiative"* of President Ronald Reagan, the feasibility of which was doubted even by the Soviets, yet they could not refrain to *decline the gambit*. The Soviets were increasingly worried by this new stage of the arms race, as their economy was showing an increasing deficit and was heading towards collapse. Still, they could not afford to

back out. All these were made even worse by the frequent changes in the leadership of the Soviet State due to the deaths of Andropov and Chernenko. The accession to power of Mikhail Gorbachev in 1985 brought about a new era. Gorbachev, while attempting to save the Soviet Union, in fact signed its death sentence by the *Glasnost* and *Perestroika* he announced. The Soviet Union could no longer be saved by reforms, only a strong hand like that of Stalin or the terror of Beria could have kept it together. The policies of *Glasnost* and *Perestroika* announced by Gorbachev decisively contributed to the fall of communism all over Eastern Europe. The cold war had many different features: the arms race, propaganda, ideological and cultural conflicts etc. Still, the most important part of all was most likely played by nuclear weapons. Nuclear weapons were probably the reason why the cold war did not turn into a "hot war", and the nuclear arm race was one of the main causes of the failure of the Soviet economy. I hope that this synthesis will present the events (not necessarily only analysing political evolutions) from an approach that can permit the reader to perceive the less discussed sides of the cold war, such as the aims and the effects of propaganda, or the birth and fall of different strategic concepts.

Név- és tárgymutató

ABM-szerződés, 197, 282, 283
 Acheson, 25, 26, 85, 260
 Adenauer, 75, 240
 Afganisztán, 94, 167, 227, 228,
 229, 230, 231, 233, 235, 236,
 319
 agresszió, 303, 316, 324
 Åland-szigetek, 311, 321, 338
 Albánia, 21, 30, 69, 70, 76, 168,
 319, 343
 Alekszejeva, 202
 Amerikai Államok
 Konföderációja, 309, 314
 Amerikai Egyesült Államok, 11,
 13, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24,
 25, 26, 28, 31, 33, 36, 37, 46,
 47, 48, 49, 52, 53, 54, 55, 72,
 73, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 85,
 86, 89, 110, 111, 112, 115,
 116, 117, 120, 123, 125, 133,
 135, 139, 140, 147, 148, 150,
 156, 160, 164, 166, 169, 172,
 178, 179, 181, 182, 184, 191,
 192, 194, 195, 196, 198, 199,
 200, 203, 204, 205, 206, 207,
 208, 212, 213, 214, 215, 216,
 217, 230, 232, 235, 236, 237,
 248, 251, 253, 255, 261, 265,
 266, 267, 268, 269, 270, 274,
 277, 279, 281, 282, 283, 284,
 285, 286, 287, 288, 289, 290,
 291, 304, 310, 312, 316, 318,
 321, 323, 326, 328, 336, 339,
 340, 342, 344
 Amin, 228, 229, 230, 231
 Amnesty International, 334

Andropov, 109, 230, 286, 287,
 294, 347
 Annam, 127
 Anti-Ballistic Missile Treaty,
 197, 282
 antirevizionizmus, 170
 ANZUS, 304
 Apollo, 191
 Archer, 295, 324, 327
 atomsorompó – szerződés, 322,
 329
 Ausztrália, 304
 Ausztria, 314, 317, 337
 Bagdadi Paktum, 55, 115, 125
 Bandung, 96, 99, 159, 312
 bandungi konferencia, 92, 94, 98,
 101, 159, 160
 Bao Dai, 130, 133, 140, 141
 Batista, 204, 205, 209
 Bécsi Egyezmény, 323, 327
 Bécsi Kongresszus, 306, 311,
 321, 338
 békefenntartó erők, 307
 békefenntartó misszió, 306, 307,
 308
 békés egymás mellett élés, 96,
 97, 99, 102, 103, 111, 115,
 151, 159, 163, 166, 175, 176,
 177, 194, 196, 312
 béketeremtés, 307
 Belgium, 49, 76, 337
 Belgrád, 34, 40, 42, 62, 64, 65,
 168
 Ben Bella, 118, 195
 Benes, 43, 44, 60, 220, 221
 Berija, 176, 181

Berlin, 15, 34, 72, 73, 74, 185,
186, 188, 189, 200, 208, 275,
335
berlini válság, 72, 75, 83, 192
Bierut, 57, 106
Bizónia, 38
Biztonsági Tanács, 47, 74, 77,
86, 87, 274
blokád, 309, 313
Bogra, 95, 96
Bradley, 89
Bretton Woods, 310
Brezsnyev, 169, 173, 192, 196,
197, 198, 199, 200, 221, 223,
226, 230, 282, 284, 286
Brzezinski, 231
Budapest, 320
Bulganyin, 158, 181, 184, 275, 335
Bulgária, 19, 21, 59, 70, 76, 343
Bullitt, 15
Bumediene, 119, 195
Byrnes, 12, 23, 38, 39
Carter, 199, 231, 284
Castro, 188, 191, 205, 206, 207,
208, 209, 210, 215, 216
CENTO, 55
Che Guevarra, 207, 210
China Aid Act, 80
Churchill, 12, 19, 33, 34, 36,
295, 298
CIA, 179, 188, 208, 210, 211,
233
civil szervezet, 202, 318, 323
Committee for a Free Europe,
238
Csang Kaj-sek, 23, 74, 77, 78,
79, 80, 86, 130, 155, 157, 160
Csehszlovákia, 27, 43, 44, 60,
70, 76, 167, 183, 219, 221,
222, 223, 224, 225, 274, 321,
328, 335, 343

Csernyenko, 287, 294, 347
Csillagháborús program, 287,
294
Csou En-laj, 92, 96, 98, 160,
162, 168, 169, 312
Dánia, 49, 76
Daoud, 228, 229
de Gaulle, 52, 132, 187, 188,
193, 214
Dél-amerikai Nemzetek Uniója,
323
Dél-Korea, 309, 315, 317
Dél-Vietnam, 95
demilitarizált övezet, 311
desztalinizáció, 70, 102, 104,
110, 177
Diem, 137, 139, 140, 141, 142,
144
Dien Bien Phu, 135
Dimitrov, 45, 59
diplomácia, 306
Disznó-öböl, 210
Dubček, 221, 222, 223, 225
Dulles, 116, 120, 178, 185, 217,
268
Dunant, 271, 333
EBESZ, 199
Ecuador, 326
EDES, 18
Egyesült Nemzetek Szervezete,
324, 328
Egyiptom, 95, 99, 113, 114, 115,
116, 118, 120, 122, 124, 194,
195, 198, 232, 312
Eisenhower, 52, 111, 123, 126,
137, 178, 182, 186, 187, 206,
207, 317, 322
El Nem Kötelezettek Mozgalma,
312
ELAS, 18
embargó, 309, 313

emberarcú szocializmus, 219, 221
emberi jogok, 200, 201, 202
ENSZ, 15, 21, 45, 47, 61, 74, 82,
86, 87, 94, 97, 100, 101, 111,
121, 122, 124, 153, 163, 172,
181, 183, 187, 199, 214, 216,
231, 235, 257, 258, 260, 261,
264, 272, 274, 278, 288, 300,
303, 306, 309, 314, 317, 318,
320, 321, 325, 327, 328, 329,
334, 337, 340, 342, 343
erőegyensúly, 314
Észak-atlanti Tanács, 50, 51
Észak-Korea, 309, 315, 317
Észak-Vietnam, 95, 146
Etiópia, 319
Európa Tanács, 296, 325
Európai Gazdasági
Együttműködési Szervezet,
28, 29, 30
Európai Közösségek, 311
Európai Unió, 323
Explorer-1, 182
fegyverszünet, 308, 315, 317
Fehér Ház, 147, 192, 216, 218
flexible response, 190, 218, 269
Forrestal, 12, 36
forró drót, 192, 218
Francia Kommunista Párt, 25
Francia Unió, 131
Franciaország, 25, 28, 29, 37, 38,
48, 49, 52, 53, 54, 72, 75, 98,
112, 117, 118, 120, 121, 122,
124, 125, 127, 129, 130, 131,
132, 133, 134, 135, 137, 172,
181, 193, 200, 214, 232, 267,
274, 275, 277, 278, 279, 286,
288, 306, 309, 311, 314, 316,
321, 323, 326, 329, 336, 338,
339, 342
Fulton, 33

fultoni beszéd, 12, 36
G-20, 342
Gaddis, 11, 14, 32, 49, 88, 90,
178, 181, 182, 184, 267, 296
Gandhi, 98, 333
Gerő Ernő, 108, 109
Giap, 133, 135, 136, 147, 151
globalizáció, 318
Gomulka, 106, 110, 162, 222
Gorbacsov, 173, 174, 202, 234,
270, 287, 288, 290, 294, 322,
329, 347
Görög Demokratikus Nemzeti
Hadsereg, 18
Görögország, 316, 318
Gottwald, 45, 60, 61, 220
Gromiko, 185, 213, 230
Guantánamo, 203, 204
Guatemala, 326
Hágai Egyezmény, 323
Hallstein-doktrína, 326
Hamász, 315
Hammarskjöld, 187
harmadik világ, 16, 71, 92, 93,
101, 112, 123, 125, 181, 227,
276, 312, 319
Harriman, 11, 35, 49
Hegedüs András, 107
Helsinki, 201, 202
Helsinki Watch, 202
hidegháború, 47, 202, 306, 307,
312, 333
Ho Si Minh, 129, 130, 131, 132,
135, 150, 152
Ho Si Minh ösvény, 135, 136
Hollandia, 49, 76, 309, 314
Honduras, 326
Hosszú Távirat, 10, 11, 12, 23,
34, 35, 36
Hruscsov, 102, 105, 106, 158,
161, 164, 165, 166, 168, 169,

176, 177, 178, 181, 182, 184,
185, 187, 188, 190, 192, 193,
196, 210, 211, 215, 216, 221,
223, 246, 342
Hue, 148
Hull, 12, 130
Human Rights Watch, 202
Husák, 67
Incson, 87
incsoni partraszállás, 87
India, 54, 87, 93, 94, 95, 99, 100,
159, 164, 168, 271, 277, 278,
279, 280, 306, 312
indokínai háborúk, 127
Interim Agreement, 197, 282
International Atomic Energy
Agency, 317
International Monetary Fund, 317
Irak, 55, 95, 125, 314
Izland, 48, 49, 76
Izrael, 112, 114, 115, 121, 122,
124, 194, 267, 278, 279, 306,
315
Jalu, 88
Japán, 11, 17, 31, 36, 82, 84, 91,
95, 129, 130, 272, 311
Johnson, 143, 144, 146, 147, 149
Jordánia, 95, 125
Jugoszlávia, 19, 21, 40, 42, 62,
65, 70, 76, 99, 111, 312, 343
jus ad bellum, 303, 316, 324
Kádár János, 66, 109, 110
Kadhafi, 314
Kambodzsa, 94, 127, 137, 150,
173, 337
Kanada, 49, 76
Karmal, 228, 229, 231
Kennan, 10, 11, 12, 14, 24, 26,
34, 35, 36, 184, 238, 275, 297,
299, 302

Kennedy, 139, 143, 144, 188,
190, 191, 192, 193, 207, 208,
211, 213, 214, 215, 216
KGST, 29, 69, 319
Khalq, 228, 229
Kim Ir Szen, 83, 84, 89, 251,
257, 258
Kína, 53, 56, 77, 78, 79, 80, 84,
87, 88, 89, 93, 94, 95, 130,
131, 135, 155, 158, 159, 162,
163, 164, 168, 169, 171, 172,
174, 190, 193, 194, 232, 267,
274, 275, 277, 278, 279, 306,
312, 319, 321, 329, 336, 339
Kínai Kommunista Párt, 31, 78,
192
Kínai Népköztársaság, 54, 94,
98, 116, 147, 151, 162, 171,
259, 326
Kissinger, 83, 85, 86, 87, 88, 89,
114, 117, 118, 120, 122, 123,
126, 136, 143, 152, 172, 184,
266, 275, 298
Kokinkína, 128
kölcsonösen biztosított
megsemmisítés, 190, 217, 268
kollektív biztonság, 309, 320
Kominform, 39, 40, 42, 62, 64,
65, 110, 256, 262
Komintern, 40, 45, 62, 157
koreai háború, 49, 53, 82, 83, 84,
85, 87, 89, 90, 94, 102, 134,
159, 176, 249, 251, 253, 255,
257, 258, 276, 300
Koreai Népi Demokratikus
Köztársaság, 83, 309, 315,
317
kormányközi szervezet, 327
Koszigin, 169, 192, 196
Kosztov, 67

Kreml, 156, 166, 169, 192, 216,
218, 219, 223, 231
Kuba, 30, 69, 100, 191, 203, 204,
206, 207, 208, 210, 211, 212,
213, 214, 215, 216, 319, 341
kubai rakétaválság, 168, 181,
192, 203, 276, 292, 310
kulturális forradalom, 155, 165,
170
Kuomintang, 23
Lanz, 206
Laosz, 95, 127, 129, 137, 319,
337
lefégyverzés, 311, 320, 328, 338
Lengyel Egyesült Munkáspárt,
42, 106, 107
Lengyelország, 27, 68, 70, 76,
107, 183, 240, 274, 321, 328,
335, 343
leszerelés, 179, 264, 271, 289,
299, 320, 329
Libia, 95
Lippmann, 9, 345
London, 295
Long Telegram, 11, 12, 35, 36,
297
Lon-Nol, 153
Luna-2, 186
Luxemburg, 49, 76, 337
MacArthur, 85, 87, 88, 161, 254,
258, 259, 260
MAD-doktrína, 217, 268
Maddox, 145
Magyar Dolgozók Pártja, 42, 46,
59, 238, 240, 242, 244
Magyarország, 19, 30, 33, 70, 76,
105, 109, 110, 111, 237, 238,
242, 299, 302, 318, 343
Malenkov, 102, 176
Manhattan-terv, 264, 273
Manu törvénykönyve, 271

Mao Ce-tung, 78, 81, 84, 86,
134, 156, 157, 158, 159, 161,
162, 165, 167, 168, 169
Marshall, 14, 16, 18, 22, 23, 24,
26, 27, 28, 29, 30, 39, 44, 46,
48, 53, 57, 61, 78, 79, 80, 82,
155
Marshall-terv, 14, 22, 24, 29, 30
McNamara, 143, 190, 191, 218,
269, 301
Mikojan, 109, 181
Molotov, 13, 27, 39, 102, 176,
177, 334
Moncada, 205
moncadisták, 205
Monroe-doktrína, 49
Moszkva, 15, 16, 19, 30, 32, 34,
40, 42, 45, 46, 62, 70, 76, 85,
161, 165, 166, 168, 171, 183,
190, 192, 199, 216, 221, 230,
232, 235, 270, 283, 284, 285,
287, 319, 343
mudzsaheddin, 232, 233, 234
Nadzsibulláh, 235
Naguib, 114
Nagy Imre, 107, 108, 109, 110,
162
nagy ugrás, 162, 165
Nagy-Britannia, 15, 37, 48, 49,
54, 55, 72, 75, 78, 87, 112,
114, 116, 117, 119, 121, 124,
125, 169, 181, 183, 192, 200,
267, 274, 277, 279, 288, 316,
321, 323, 328, 336, 339, 342
nagyhatalom, 303, 323, 339
Napoleon, 309, 314
NASA, 182
Nasszer, 96, 98, 99, 112, 114,
115, 116, 117, 118, 120, 122,
123, 124, 195, 312

NATO, 48, 49, 50, 51, 52, 53,
54, 55, 69, 70, 72, 75, 76, 115,
179, 180, 190, 193, 200, 217,
218, 230, 268, 269, 285, 288,
289, 296, 299, 300, 307, 342
Nehru, 92, 94, 95, 98, 99, 100,
159, 183, 312
Német Demokratikus
Köztársaság, 30, 65, 69, 70,
76, 183, 184, 185, 189, 274,
319, 321, 328, 334, 343
Német Szövetségi Köztársaság,
29, 52, 53, 65, 75, 183, 198,
200, 274, 321, 327, 328, 334
Németország, 70, 72, 76, 200,
310, 312, 314, 321, 323, 334,
338, 342
Nemzetek Szövetsége, 323
Nemzeti Felszabadítási
Hadsereg, 18
Nemzetközi Atomenergia
Ügynökség, 317
Nemzetközi Büntetőbíróság, 325
Nemzetközi Munkaügyi Szervezet,
327
nemzetközi szervezet, 303, 314,
317, 321, 323, 327, 329, 339
Nemzetközi Újjáépítési és
Fejlesztési Bank, 318
Nemzetközi Valutaalap, 317
Népszövetség, 309, 311, 314,
321, 337, 338
New York, 296, 300
Nicaragua, 326
Nixon, 149, 150, 151, 152, 172,
188, 195, 196, 197, 199, 200,
207, 282
NKVD, 102, 176
Non-Aligned Movement, 99, 312
non-prolifерáció, 264
Norvégia, 49, 76
Novotny, 111, 220, 221
nukleáris demilitarizálás, 312,
321, 328, 338
Nukleáris Tervező Csoport, 50
Nyugat-Európa, 75, 310
OEEC, 319
Olaszország, 25, 28, 48, 49, 76,
183
Oppenheimer, 265
Orlov, 202
Oszmán Birodalom, 316
pacifizmus, 333
Pahlavi, 180
Pakisztán, 54, 55, 94, 95, 159,
227, 232, 235, 271, 278, 279,
280, 306
Pancsa Sila, 92, 312
Panimindzson, 90
Papandreu, 19
Paputyin, 231
Parcham, 228, 229
Partial Test Ban Treaty, 192, 277
Patet Lao, 141, 153
Peng Dehuai, 89
peresztrojka, 234
Petkov, 60
Phenjan, 85
Phnompen, 153
politikai fogoly, 334
Portugália, 49, 76
prágai tavasz, 219, 225, 230
Prandler Árpád, 50, 51, 200, 201,
202, 295
prolifерáció, 179, 264, 270, 271,
280, 291, 299
protekciónizmus, 310
Rajk László, 66, 67
rajnai övezet, 311, 321, 338
Rákosi, 46, 59, 107, 110
Rapacki, 183, 184, 274, 302,
321, 328, 334

Rapacki – terv, 321, 328
Reagan, 231, 271, 286, 287, 294,
346
Részleges Atomcsend Szerződés,
277, 279, 305
részleges atomcsendegyezmény,
321, 329
Ridgway, 87, 88, 260
Rolling Thunder, 146
Románia, 19, 57, 70, 76, 318,
343
Roosevelt, 11, 12, 13, 15, 22, 23,
36, 77, 130, 265
Saigon, 131, 144, 152
Salazar, 48, 195
SALT I, 197, 200, 282, 283, 284,
322, 329
SALT II, 199, 230, 284, 322, 329
Salvador, 326
semlegesítés, 311, 320, 328, 338
semlegesség, 309, 337
Shtykov, 84
Slansky, 67
Spanyolország, 309, 314, 316,
323
START I, 289, 290, 291, 322,
329
START II, 322, 329
State Department, 11, 35
status quo, 308, 338
Stimson-doktrína, 326
Sukarno, 94, 95, 96, 98, 159
Svájc, 311, 321, 337, 338
Svédország, 311, 321, 337, 338
Svoboda, 221, 224, 225
Szabad Európa Bizottság, 238,
239
Szabad Európa Rádió, 237, 238,
239, 240, 241, 242, 243, 245,
246, 247, 248, 300, 302
Szaharov, 202

szankció, 339
Szfíria, 95, 115, 124, 198
Szkolovszkij marsall, 73
Szöul, 87, 90, 251, 257
Szovjetunió, 10, 11, 12, 13, 14,
16, 21, 22, 24, 27, 29, 31, 32,
33, 35, 37, 38, 43, 47, 48, 54,
56, 57, 60, 64, 65, 68, 69, 72,
74, 75, 76, 78, 81, 82, 84, 85,
86, 101, 102, 104, 105, 106,
107, 110, 111, 112, 115, 116,
120, 122, 123, 125, 147, 151,
156, 161, 162, 163, 166, 167,
168, 169, 173, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 182, 183,
184, 185, 187, 188, 190, 191,
192, 194, 195, 196, 198, 199,
200, 202, 206, 207, 208, 212,
213, 215, 216, 217, 220, 223,
227, 229, 230, 231, 232, 234,
235, 236, 237, 246, 267, 268,
269, 270, 271, 273, 275, 277,
279, 281, 282, 283, 284, 285,
286, 287, 288, 289, 290, 291,
297, 310, 312, 321, 323, 328,
334, 335, 336, 339, 342
Szovjetunió Kommunista Pártja,
105, 106, 168, 185
Szputnyik, 182, 183
Sztálin, 10, 13, 15, 19, 22, 24,
25, 31, 33, 38, 40, 41, 56, 57,
59, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70,
74, 76, 78, 81, 83, 88, 102,
103, 104, 106, 107, 108, 115,
156, 157, 158, 161, 165, 168,
175, 176, 177, 251, 266, 273,
301, 342
szuezi válság, 103, 110, 112,
123, 124, 125, 181, 276, 307
szuperhatalom, 312, 323, 339
Tajvan, 80, 97, 155, 172, 317

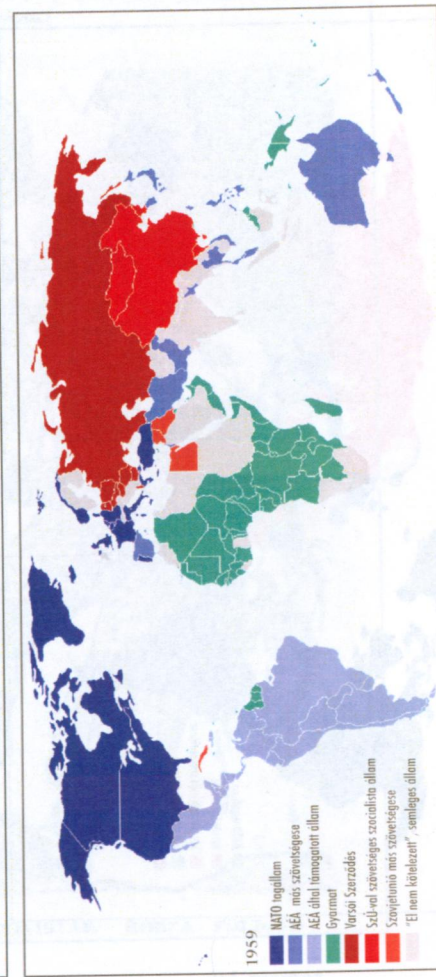
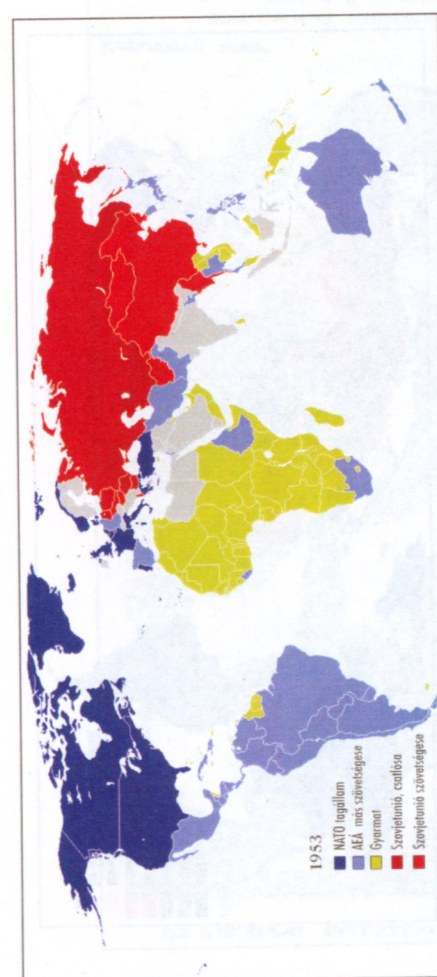
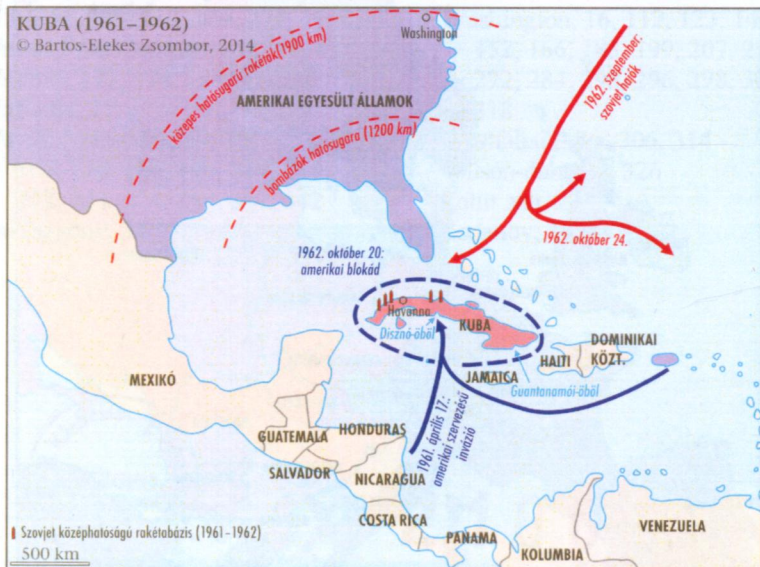
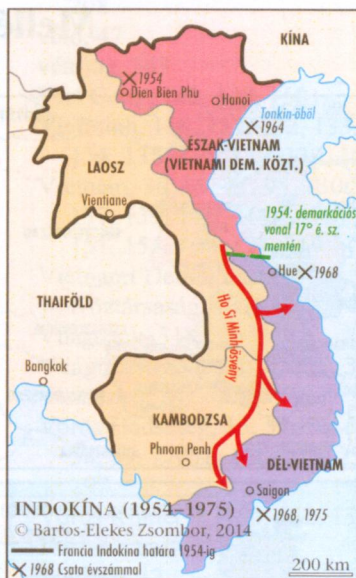
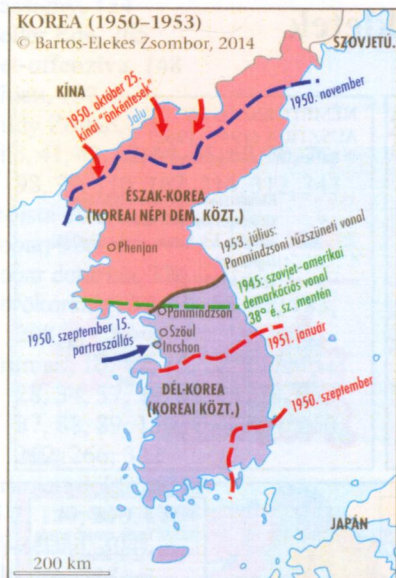
Taraki, 228, 229, 230
 Tassigny, 134
 Teller Ede, 265
 Tet-offenzíva, 148
 Thieu, 152
 Tildy Zoltán, 33
 Tito, 41, 42, 62, 64, 65, 67, 70, 76,
 98, 99, 110, 167, 214, 312, 343
 titóista elhajlás, 65
 Tobar, 326
 Tobar doktrína, 326
 Törökország, 37, 50, 55, 95, 183,
 208
 Truman, 10, 12, 15, 22, 23, 24,
 28, 34, 37, 39, 48, 73, 78, 86,
 87, 88, 89, 130, 134, 259, 260,
 262, 266, 322
 Truman-doktrína, 14
 U-2, 187, 210, 215
 Új-Zéland, 304
 Ukrajna, 318
 Ulbricht, 105, 110, 189, 222
 United Fruit Company, 180, 206
 Usszuri, 171, 174, 194
 Vafiadis, 21
 Varsói Szerződés, 69, 70, 72, 76,
 107, 110, 180, 195, 214, 219,
 222, 223, 224, 289, 291, 342
 vasfüggöny, 34

Vasfüggöny, 34, 53, 187, 248,
 298
 vétó, 47
 vétójog, 343
 Viet Cong, 142, 148, 150
 Vietminh, 130, 131, 132, 133,
 134, 135, 136, 137, 139, 142
 Vietnam, 30, 69, 71, 95, 130,
 137, 139, 144, 146, 147, 150,
 151, 154, 167, 173, 319
 Vietnami Demokratikus
 Köztársaság, 131, 137
 Világbank, 318
 Világűrszerződés, 278, 305, 343
 Visinszkij, 84
 Vörös Hadsereg, 15, 31, 56, 57,
 58, 59, 77, 78, 156, 229, 232,
 297
 Vörös Khmerek, 150, 152, 153
 Vöröskereszt, 333
 Wallace, 13
 Washington, 16, 112, 123, 144,
 152, 166, 183, 199, 207, 211,
 272, 284, 295, 296, 298, 300,
 318
 Westfáliai Béke, 306, 314
 Wilson-doktrína, 326
 Zahir sah, 228
 Zsdanov, 40, 41

Mellékletek

X 218080

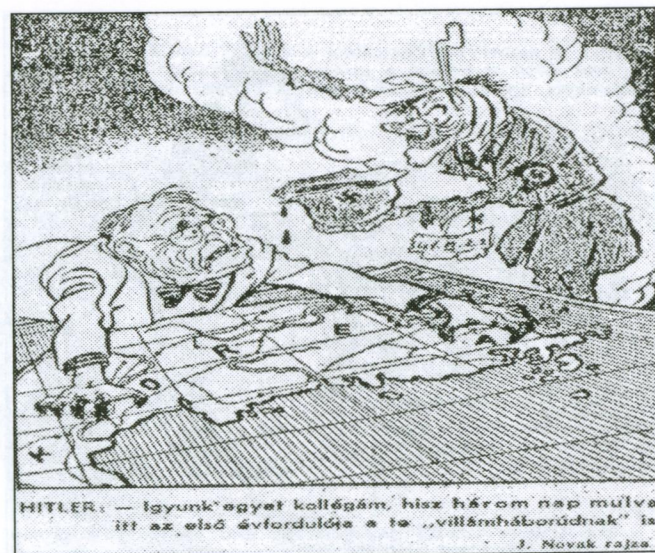

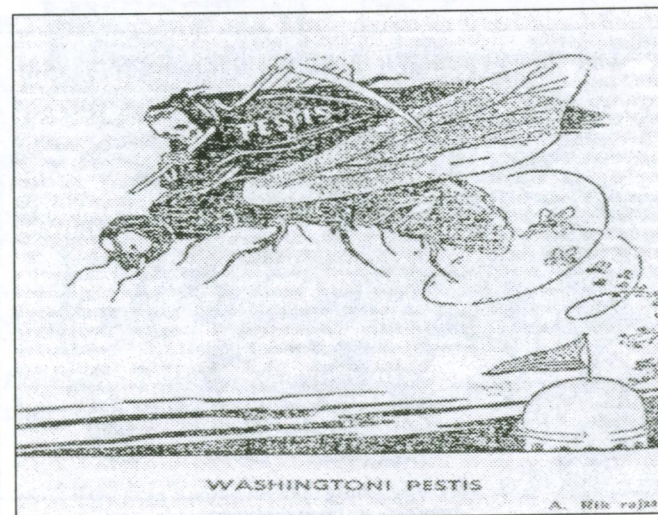
Az ENSZ manipulálása az Amerikai Egyesült Államok által
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

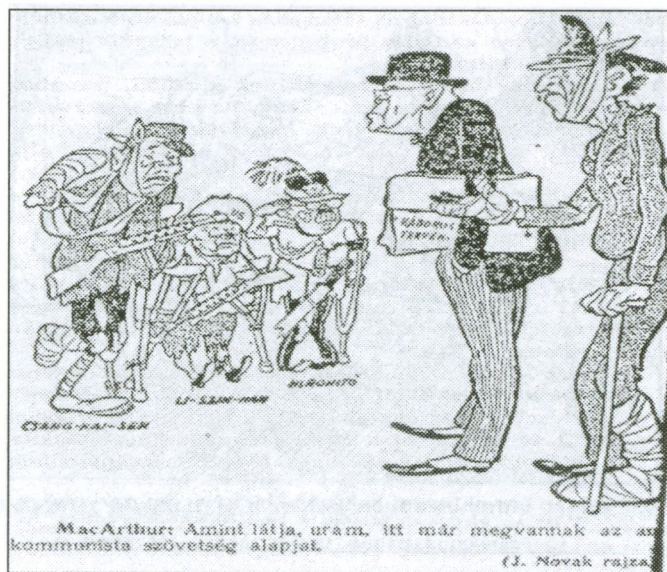
A kínai önkéntesek és a koreai néphadsereg kézfogása összeroppantja MacArthurt
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Hitler gratulál Trumannak a sikeres villámháborúhoz...
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Az amerikaiak baktériumháborúja
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

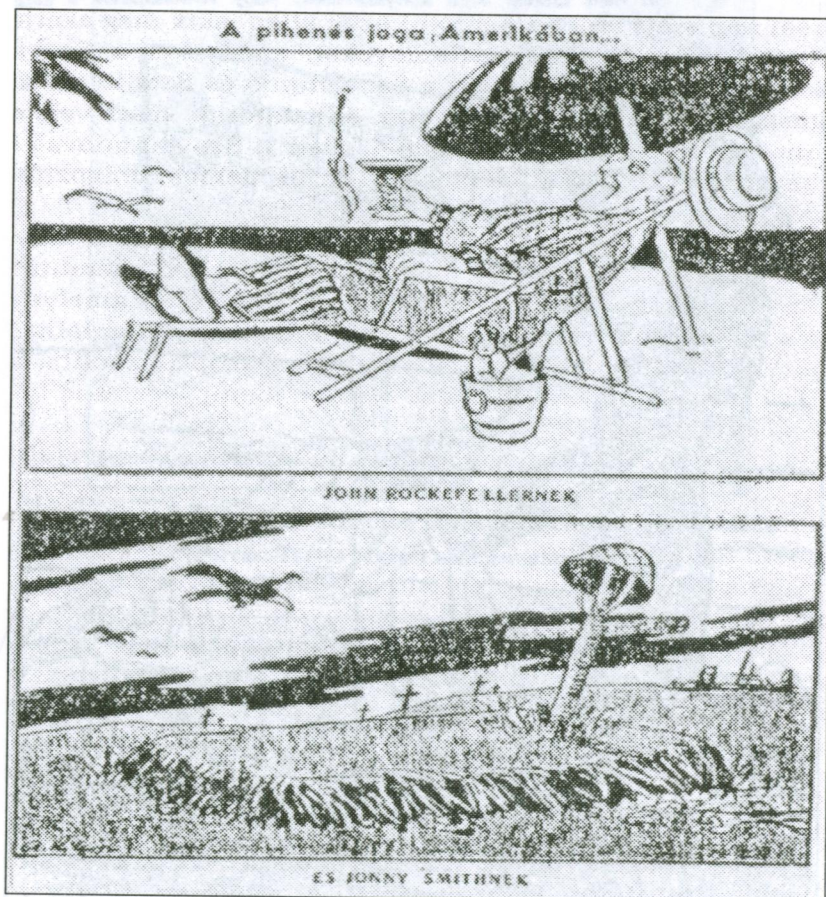
Az Amerikai Egyesült Államok szövetségeseinek a kigúnyolása
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

A háborúból meggazdagodó amerikai tőkések kigúnyolása
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Az amerikaiak legyilkolják a hadifoglyokat
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Egy meggazdagodott amerikai tőkés
és egy Koreában harcoló közkatona pihenése
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Li Szin Man kigúnyolása
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

**Winston Churchill és Douglas MacArthur
a Gonosztevők nyilvántartásában**
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Truman elnök mint atombombával dobálózó örült
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Truman elnök atombombát dob a békés koreai falvakra
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

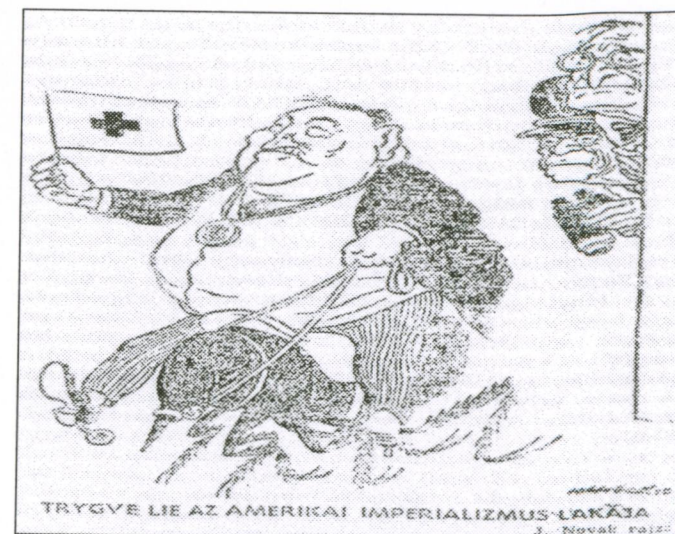

Az ideális amerikai katona
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Ridgway tábornok, az ENSZ csapatok főparancsnoka MacArthur lemondása után

(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Trygve Lie ENSZ főtitkár, mint a baktériumháború követe
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Amerikai vendégszeretet
(Forrás: Tartós békéért népi demokráciáért!)

Toth Szilárd a Babeş-Bolyai Tudományegyetem *Magyar Történeti Intézetének* a tanára. Egyetemi tanulmányait 1999-ben végezte a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán, történelem szakon. 2001-2005 között ugyanott doktori tanulmányait folytatta és doktori disszertációját 2005-ben védte meg *A romániai magyar kisebbség kérdése a román parlamentben két világháború között* címmel. 2006-tól egyetemi adjunktus a BBTE *Jelenkor története és nemzetközi kapcsolatok tanszékén*.

Kutatási területe: Románia és Erdély története a két világháború között, a romániai magyar kisebbség története, a történelemtanítás módszertana, propaganda a hidegháború alatt, intézmények szerepe a nemzetközi kapcsolatokban. Fontosabb művei: *A koreai háború a romániai magyar kommunista sajtópropaganda tükrében* (2005), *Partidul Maghiar și problema minorității maghiare în Parlamentul României în perioada interbelică* (2008), *A történelemtanítás didaktikája* (2009), *Nemzetközi intézmények és szervezetek* (2012).

„Könyvet írni nehéz, tankönyvet írni pedig még nehezebb, különösen, ha az író tudós történész és tanár is egyben. Toth Szilárd *A hidegháború története. Kultúra, propaganda és stratégiai politikák* című egyetemi jegyzete egyrészt a történész munkája, aki egy olyan időszak történetét dolgozza fel, melyre a mai diákság szülei, nagyszülei mint életük részére emlékeznek. Másrészt az egyetemi oktató, a tanár könyve, aki egyszerűen, érthetően, mégis tudományos igényvel kívánja végigvezetni a hallgatókat és az olvasókat a hidegháború történetén, a legfontosabb történelmi eseményeket, válságokat elemezve, feldolgozva. Jó szívvel ajánlom hallgatóknak és érdeklődő olvasóknak egyaránt.”

N. Rózsa Erzsébet tudományos igazgató, Külügyi és Külgazdasági Intézet

ISBN: 978-973-595-784-1

X 218080